

MUSTAFA ARMAĞAN

Karabekir'in Gözüyle
Kuruluş Yılları
(1922-1933)

KIZIL PENCE

BEŞİNCİ BASKI
44.000 ADET

TİMAS
T

Kâzım Karabekir'in yazdıkları, resmi tarihin şekerlemelerine fazla alıştırılan okuru şoke ederken, aynı zamanda Ulrich Beck'in "düşmansız demokrasi" dediği bir akımın tarihimizdeki öncülüğünü yapıyor. Hatıralarında İstiklal Savaşı yıllarındaki Mustafa Kemal Paşa'ya duyduğu saygıyı sık sık vurgulayan Karabekir Paşa, onun Lozan'la birlikte 'asalaklar' dediği türedi bir grup tarafından kuşatıldığını ve en büyük hatasının bu gruba dayanarak iktidar sürme karşılığında milletten ve özgürlük mücadelesinden kopmak olduğunu cesaretle ileri sürüyor. Hem de bu cesareti bugün değil, Tek Parti yönetiminin doruk noktası sayılan 1933 yılındaki çıkışıyla göstermiş olan Karabekir Paşa, alttan alta Mustafa Kemal Paşa'nın çevresini saran ve ülkede terör estiren gizli bir örgütün deşifresini de yapıyor.

KIZIL PENÇE adını verdiği bu gizli ve eli silahlı örgütün

- * 1 numarası kimdi?
- * Kimleri kullanırdı?
- * Asker içinde uzantıları var mıydı?

Adam vurmaktan kitap yakmaya, insanları ve ailelerini takip ve taciz etmeye kadar çeşitli kademelerde gerçekleşen ve resmi devletin yanı başına konumlanan bu paralel devletin ipuçlarını Kâzım Karabekir'in emsalsiz analizlerinden öğreneceksiniz.

Mustafa Armağan **KIZIL PENÇE**'de Kâzım Karabekir Paşa'nın yazmış olduğu 3 bağımsız metinden yeni bir metin kuruyor. Paşa'nın söylediklerini netleştiriyor, mesajını anlaşılır kılıyor. Böylece Karabekir'in, çeşitli kitaplarına dağılmış keskin eleştirel bakışını, tek bir kitabın çatısı altında olanca yoğunluğu ve çıplaklığıyla okurun önüne sunuyor.

KIZIL PENÇE yakın tarihimizin kırılma dönemi olan 1922-1933 yıllarında yaşananları 'Kral Çıplak' sözüyle anlatılabilecek bir yalınlıkla ortaya koymayı başarıyor. Rahat üslubu ve sarsıcı tezleriyle **KIZIL PENÇE**'nin, yalan sisinin dağılmakta olduğu günümüzde tarihin normalleşmesi yolunda önemli bir adım olacağına inanıyoruz.

ISBN 978-605-08-0118-7

9 786050 801187

t16

timas.com.tr

i y i k i k i t a p l a r v a r . . .

TİMAŞ YAYINLARI

İstanbul 2014

timas.com.tr

KIZIL PENÇE
Karabekir'in Gözüyle Kuruluş Yılları
Mustafa Armağan

TİMAŞ YAYINLARI | 2717
Tarih İnceleme Araştırma | 42

EDITOR
Adem Koçal

DÜZELTİ
Ayşe Koçal

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Mart 2012, İstanbul

5. BASKI
Kasım 2014, İstanbul

ISBN

ISBN 978-605-08-0118-7

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Neşe Matbaacılık A.Ş.
Akçaburgaz Mah.
Mehmet Kopuz Sk. No: 17
Kıraç-Esenyurt/İstanbul
Telefon: (0212) 886 83 30
Matbaa Sertifika No: 22861

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KIZIL PENÇE

Karabekir'in Gözüyle Kuruluş Yılları

Mustafa Armağan

MUSTAFA ARMAĞAN

Urfalı bir anne-babanın çocuğu olarak Cizre’de doğdu (1961). İlk, orta ve lise öğrenimini Bursa’da tamamladı. İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olduktan sonra yayıncılık yaptı. 1995-96 yılları arasında *İzlenim*, 2000–02 yılları arasında da *DA* (Diyalog Avrasya) dergilerinin genel yayın yönetmenliklerini yürüttü. Halen *Derin Tarih* dergisini çıkarmaktadır. Evli ve 4 çocuğu bulunan Armağan, 1995’ten beri *Zaman* gazetesinde tarih yazıları yazmakta, çeşitli televizyon kanallarına tarih programları hazırlamaktadır.

Yayınevimizdeki Diğer Eserleri

- Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler (2005)
- Osmanlı’yı Kuran Şehir: Bursa’ya Şehrengiz (2006)
- Ufukların Sultanı: Fatih Sultan Mehmed (2006)
- Küller Altında Yakın Tarih (2006)
- İnsan Yüzlü Şehirler (2006)
- Yakın Tarih’in Kara Delikleri / Küller Altında Yakın Tarih 2 (2006)
- Efsaneler ve Gerçekler / Küller Altında Yakın Tarih 3 (2007)
- Korku Duvarını Yıkma / Küller Altında Yakın Tarih 4 (2009)
- Paşaların Hesaplaşması / Küller Altında Yakın Tarih 5 (2010)
- Osmanlı’yı İmparatorluk Yapan Şehir: İstanbul (2007)
- Büyük Osmanlı Projesi (2008)
- Osmanlı’nın Mahrem Tarihi (2008)
- Avrupa’nın 50 Büyük Yalanı (2009)
- Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı-1 (2009)
- Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı-2 (2009)
- Kır Zincirlerini Osmanlı (2010)
- Osmanlı: İnsanlığın Son Adası (2010)
- Fatih’in Rüyası (2010)
- Cemil Meriç’in Dünyası (2010)
- Türkçe Ezan ve Menderes (2010)
- Geri Gel Ey Osmanlı! (2010)
- Osmanlı’nın Kayıp Atlası (2010)
- Tek Parti Devri (2010)
- Kazım Karabekir’in Gözüyle Yakın Tarihimiz (2011)
- Bulutları Delen Kartal/Cemil Meriç ile Konuşmalar (2011)
- Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak (2011)
- Gerçek Tarih’in Peşinde (2011)
- Kızıl Pençe (2012)
- Fetih ve Fatih (2012)
- Petersburg’da Osmanlı İzleri (2012)
- Gelenek ve Modernlik Arasında (2012)
- Satılık İmparatorluk (2013)
- Osmanlı Sultanları Albümü (2013)
- Cumhuriyet Efsaneleri (2014)

i  i n d e k i l e r

Önsöz / 9

Mesrutiyet'ten Cumhuriyet'e / 13

Mustafa Kemal Paşa Siyaseti Askerliğe Tercih Ediyor / 23

Diktatörlüğün Ayak Sesleri mi? / 31

Mücadele Yeniden Başlıyor! / 39

Saltanat Nasıl Kaldırıldı? / 51

İsmet Gidince İki Eski Dost El Ele Veriyor / 57

Mustafa Kemal'in Dine Merakı / 65

Lozan Kesintisi ve İçeride Sarsıntı / 69

Halk Partisi'nin İlkelerinden Birisi de
Hilafeti Korumaktır / 79

Gazi, Bana Başbakanlık Teklif Etmisti / 93

"Arap Oğlunun Yaveleri" / 99

Tek Adam Efsanesi Doğuyor / 110

Korkunç Gerçekler / 119

Hürriyetsiz Cumhuriyet / 126

Hilafet Bizden Giderse İngilizler Sevinir / 133

İstiklal Mahkemesi Dönemi Açılıyor / 146

Hesaplaşma Başlıyor / 152

Kızıl Pence'nin Ayak Sesleri / 161

"Harp Oyunu" / 169

Hilafet Neden Kaldırıldı? / 178

Gazi Beni Musul'a Göndermeye Kalkıyor / 187

Ramazan'da Rakı İçen Bakan / 194

İzmir’da Gördüklerim /	204
İngilizlerle Savaş Rüzgârları /	213
Kâzım Karabekir’in <i>Günlük</i> ’ünden 1924-1926 Yılları /	225
Yazık Ölen Vakitlere, Öldürülen Gerçeklere /	240
Paşa Kızıl Pençe’yi Desifre Ediyor /	250
Yalan Rüzgârına Karşı Tek Başına /	267
Yakılan Kitabın Hikâyesi /	273
Suikastlar /	284
Dostluğu Düşmanlığından Tehlikeli Olan Şefimiz /	290
Öldürün Onu! /	299
Millî Yemin /	303
Kaynaklar /	304

Kitaplarımı Yaktırana

Senden kuvvet varsa bende de hakikat var,
Kuvvet sistir kalkar, hakikat güneştir doğar,
Ben korkmam kuvvetten, sen de korkma hakikatten,
Ondan korkanlar ayrılamaz zulüm ve zulmetten.

Halbuki,
Kimde hakikat gördünse sen ondan çok korktun,
Tevkifler yaptın, evleri bastın.
Neydi kastın?
Çok insan astın.

Tevkif olundum, köşküm basıldı,
Dört çuval evrakım da alındı,
Üç bin kitabım gece yakıldı,
Yıllarca peşime hafiye takıldı.

Fakat gördün ki, hiç korkmam ben,
Niçin ya hâlâ sen
Korkuyorsun hakikatten?

Kâzım Karabekir

Sebil, 13 Şubat 1976, s. 3.

Önsöz

Kâzım Karabekir Paşa'yı bir elinde kılıç, öbüründe kalemle düşünmek hoşuma gidiyor. İyi bir asker; ama o kadarla bitmiyor. Aynı zamanda müşfik bir baba, kanunlara riayetten zerre kadar ayrılmayan dürüst bir vatandaş, hakkını sonuna kadar savunan medeni bir insan, inandığı dava uğruna hayatını ortaya koymayı bilen bir kahraman, zarif bir koleksiyoner, musiki ve şiirle iştigal etmiş, marş yazıp bestelemiş bir sanat amatörü, eğitim yoluyla kalkınma üzerinde düşünmüş ve icraatta bulunmuş, sanayi projeleri olan bir devlet adamı, Kürt ve Ermeni sorunlarının başımızı ağrıtaçağını daha 1920'lerde öngören ve mutlaka tedbir alınmasını isteyen ileri görüşlü bir siyasetçi ve düzinelerce kitaba imza atmış velud bir kalem...

O bunların hepsi. Belki de daha fazlası...

Dolayısıyla Kâzım Karabekir'e, muhakkak kafalarımızdaki klasik 'asker' şablonunu bir kenara bırakarak bakmamız, bu doğrultuda ayrıca Osmanlı'nın nasıl olup da bu denli çok yönlü askerler yetiştirebildiği üzerinde imal-i fikr etmemiz gerekir. Yazdığı eserlerde kullandığı sıradan dili çözme kudretini bugün ancak edebiyat tarihi uzmanları kendilerinde görebiliyorsa, orada bir cevher ışıltıyor demektir.

Kâzım Karabekir Paşa tarihin yapılmasına katkıda bulunmuş bir şahsiyet her şeyden önce. Gerek Birinci Dünya Savaşı'nda, gerekse İstiklal Savaşı'nda Doğu cephesinde kazandığı başarılar ders kitaplarında pek zikredilmese de halkın gönlüne ve hafızasına derinden kazınmış durumdadır.

Onu ayrıca Meclis'te görev yapmış bir siyasetçi olarak görürüz. Üstelik bir parti başkanıdır. Siyasî bir ideali var ve bunu arkadaşlarıyla Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ni kurup başına geçerek göstermiştir. İzmir Suikastı davasında İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve beraat etmiş ama 1939'a kadar gözaltında sıkı ve sıkıntılı bir hayat geçirmiş. Yine de devlete 'of' dememiş. Hayata Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak veda ettiğinde yıllardan 1948'dir.

Ancak Kâzım Karabekir'in üçüncü bir cephesi vardır ki o da aynı zamanda 'tarih yazan' bir figür olmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk gibi işi şansa bırakmamış ve yaptığı tarihin hikâyesini bizzat yazmış ve geleceğe emanet etmiştir. Hem de sadece bir 'anti-Nutuk' olan ve yaklaşık 1,000 adet belgeyi içeren *İstiklal Harbimiz*'i yazmakla yetinmemiş, aynı zamanda *Günlük* tutarak ve başından geçenleri, askerî ve siyasî mücadelelerini oturup kaleme alarak binlerce sayfadan oluşan zengin bir külliyyat vücuda getirmiştir. Yazdığı her notun arkasına mutlaka belgesini ekleyen ve daha 1933 yılı gibi resmî tarihin en coşkulu yıllarından birinde –ki aynı yıl Cumhuriyet'in 10. yıldönümü gösterişli törenlerle kutlanmıştı-, yeni rejimin en kuvvetli döneminde çıkıp elindeki belgeleri *Milliyet* gazetesinde yayınlama cesaretini göstermişti.

Bu yüzden evi 4 defa basılmış, dosyalarına el konulmuş, hakikatleri ortaya koymak için *İstiklal Harbimizin Esasları*'nı yazıp, parasını kendi cebinden ödeyerek bastırmış, sonra bunun bir gece itfaiye aracına konularak yakılmaya götürülme-

sine tanık olmuş, yine de mücadelesinden vazgeçmemiştir. O biliyordu ki hakikatin er geç ortaya çıkmak gibi kötü bir huyu vardır ve o gün mutlaka gelecektir.

Bir zamanlar kireç ocaklarında yakılan kitaplarının rahatlıkla basılıp satılabildiği günleri göremedi ama hakikatin hakim olacağı, rahatlıkla konuşulabileceği bir Türkiye'nin özlemiyle yandı tutuştu. Türk Tarih Kurumu'na bizzat giderek verdiği emsalsiz mücadeleyi hatırlamamak haksızlık olur. Yetkililere, "Genç nesillere tarihi, tek bir kişinin kahramanlığı üzerine kurarak anlatamazsınız. Bu, o kanlı mücadelede canını siper etmiş olan komutanlara, hele de Mehmetçiğe hakarettir. Onların haklarını nasıl yersiniz?" diye çıkıştığında takvimler 1942 yılını gösteriyordu. Yani bundan 70 yıl öncesini.

2012 Türkiye'si, Karabekir Paşa'nın 70, hatta 80 yıl önce verdiği o efsanevi mücadeleyi ve bu uğurda katlandığı türlü haksızlıkları anlayabilecek noktaya emekleye emekleye de olsa gelmiş bulunuyor. Türkiye demokratikleşme yolunda müstakbel şafağın altın ışıklarının kendisine gülmesini ve cömert vaatlerde bulunmasını beklerken, tarihin gözünün de kendi üzerinde olduğunu hiç unutmamalıdır. Biz tarihi incelerken tarih de bizi inceler çünkü. Daha doğrusu, tarihini iyi, doğru ve sağlıklı anlamak, erişilmek istenen hakikatlere götüren yelkenleri şişirecek rüzgarları beklemek, teyakkuzda olmak bugünü yaşayan insanların önünü aydınlatacak adımlardır.

Ancak bu noktada önemli olan, Türkiye'nin korkudan bir yakılıp bir söndürülen "hırsız fenerleri"ne değil, Kâzım Karabekir gibi azim ve imanla mücadele etmiş ve hakikatin nasıl yıkılmaz bir dağ olduğunu bizlere göstermeyi başarmış 'radyumlar'a olan ihtiyacımızı vurgulamaktır. Malum, radyumu tedbir almadan kullanmak tehlikelidir; çünkü sürekli olarak içe işleyen ölümcül ışınlar (radyoaktivite) yayar. Kâzım Karabekir'in hayatı ve yazdıkları resmî tarihin radyumudur.

Bence Kâzım Karabekir hayattayken olsun, öldükten sonra yayınlanan kitaplarıyla olsun resmî tarih için kesinlikle bir radyum etkisi göstermiş ve ideoloji eliyle bir tarih kurgulayanların daima korkulu rüyası olmuştur. Resmî ideoloji onunla uğraşırken, Karabekir'in kaçınılmaz ölümcül ışınlarına maruz kalmaktan kurtulamamıştır.

Bugün 'Kemalist' tarih görüşünün hasta ve bitap düşmesinde de Paşa'nın radyum etkisinin payı büyüktür. Mesela Karabekir'in resmî tarihte açtığı en büyük gedik, "19 Nisan 1919'da Trabzon'a çıktım" cümlesinde en yetkin ifadesini bulur ve bu atomik cümleyle birlikte biz resmiyette var olmayan ve tasavvurumuzda açılan yeni bir kulvarda koşmaya başlarız.

Kazım Karabekir, elinizdeki kitapta yeniden düzenlediğimiz notlarında 1922-1933 döneminde, tam da tarihimizin bu kırılma ve yeniden inşa döneminde perde arkasında neler olup bittiğini bize en açık şekilde anlatıyor. Tarihi anlamamıza yardım ediyor. Tarihi sorgulamaya devam ediyor. Onu adeta yeniden yazıyor. Ve geleceğin tarihçilerine rengarenk ipuçları veriyor. Bu ipuçlarını değerlendirip değerlendirmemek elbette tamamen onlara kalmıştır.

2012 yılı Kâzım Karabekir Paşa'nın 130. doğum yıldönümüne denk geliyor. Bu satırların yazıldığı gün ise vefatının 64. yıldönümüydü. *Kızıl Pençe* başlığını koyduğumuz bu kitabın Karabekir Paşa'nın tertemiz adının gelecek nesillerce de anılmasına ve anlaşılmasına mütevazı da olsa bir katkıda bulunması ve hâlâ ışımakta olan bu 'radyum'un nice gizlenen hakikatin ortaya çıkarılmasına vesile olması en candan dileğimdir.

Mustafa Armağan

26 Ocak 2012

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e

İnkılap hareketlerimizi anlatmaya aslında daha II. Meşrutiyet döneminden başlamam gerekiyordu. Ancak Meşrutiyet döneminde yaşadıklarımız üzerine ayrı bir kitap yazacağım için ayrıntıları oraya bırakıyorum. Elinizdeki kitapta ise sadece Meşrutiyet'e dair iki büyük ve yaygın yanlış düzeltmekle yetineceğim. Şöyle ki:

1. Selanik'te kurulan ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adıyla faaliyete geçen cemiyetin kuruluşunda Mustafa Kemal Bey'in hiçbir etki ve katkısı yoktur. Onun Selanik'e gelişi, bu cemiyetin faaliyete başlamasından sonradır. Cemiyete girişi ise Terakki ve İttihat Cemiyeti adını aldıktan hayli zaman sonraya rastlar. Bu hakikati henüz sağ olan cemiyetin kurucularından öğrenmeniz mümkündür.

Kitaplarda Hareket Ordusu'nun kurmay başkanı olarak Mustafa Kemal Bey gösteriliyor. Oysa doğrusu, Ali Rıza Paşa olacaktır. Başlangıçta Hareket Ordusu komutanı Hüseyin Hüsnü (Erkilet) Paşa, kurmay başkanı ise Mustafa Kemal Bey'di. Ancak daha sonra 3. Ordu'nun başındaki Mahmut Şevket Paşa ipleri iyice ele alınca Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığına Ali Rıza Paşa getirilmiştir. Onun emri altında iki tümen oluşturulmuş, 1. Tümene Hüseyin Hüsnü Paşa, 2. Tümene

Şevket Turgut Paşa komuta etmişlerdi. 1. Tümenin kurmay başkanı Mustafa Kemal'di, 2. Tümenin kurmay başkanı ise ben olmuştum.¹

Bu iki hususu düzelttikten sonra şimdi de kısaca Meşrutiyet ile Cumhuriyet'in ilanları arasındaki bazı farklara değinmek istiyorum.

Bizde Meşrutiyet, Hilafet ve Saltanat makamının, yani Halife-Padişahın zulüm ve istibdadına; Cumhuriyet ise aynı makamın acizliğine ve miskinliğine karşı yapılmış olan inkılaplardır.

Meşrutiyet, her gelişmiş ülkede olduğu gibi, zulme karşı intikam ve istibdada karşı nefret duygularının, gündelik olayların ve bu olayları daha kuvvetli yansıtan sözlerle yazıların halk arasında kök salmasından sonra başlayan örgütlenmelerin istibdat kuvvetiyle çarpışması, boğuşması ve en sonun gizli bir örgütün (bizdeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin) hürriyeti zorla ele almasıdır. 31 Mart'ta bir "irtica hareketi"ni bastırıp müstebid padişahı (Sultan II. Abdülhamid'i) tahtından indirdikten (27 Nisan 1909) sonra artık ülkede Meşrutiyet rejimi kökleşmiş oldu.²

Türk milleti, kazandığı hürriyeti Meşrutiyet ile koruma gücüne sahip olduğundan zaten kısa süren Meşrutiyet devrinde sırf hürriyet aşkıyla Cumhuriyet'e ihtiyaç duymamış ve böyle bir hamle için aşağıdan yukarıya doğru örgütlenmeye gitmemiştir.

1 Yalnız Kolagası Mustafa Kemal, bilinmeyen bir sebeple Bakırköy'e kadar geldiği halde Selanik'e geri dönmüş, Kolagası Kâzım Karabekir ise birlikleriyle Yıldız Sarayı'na kadar girmeyi başarmıştı. Karabekir bu operasyonun ayrıntılarını *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adlı anılarında geniş bir şekilde anlatmıştır. Bkz. İstanbul 2009, Yapı Kredi Yayınları, s. 263-279.

2 Kâzım Karabekir Paşa'nın katılmadığımız bu Abdülhamid devri yorumlarında, katı İttihatçı görüşe bağlı kaldığını söylemekle yetinelim. Geniş bilgi için *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı* adlı kitabıma bakılabilir (2 cilt).

Cumhuriyet hamlesi ise istiklalimizin dış darbelerle tehlikeye düşmesi karşısında düşmanlara karşı yapılan millî örgütün, acizlik ve miskinlik içinde teslimiyeti kabul eden ve barıştan sonra da yenilik hareketlerimize engel olacağı anlaşılan padişahlığı devirmesinden ibarettir.

Şimdiyse Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e doğru hangi şartlarda gittiğimizi birlikte görelim.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştı. (Mondros, Ege'deki Limni adasının limanıdır.) Bereket versin ki imzalandığı tarihte henüz anavatanımız düşman işgali altına girmemişti. Ancak mütareke belgesinin maddelerinde düşmanların anavatanımızdan da parçalar kopartma niyetinde oldukları görülünce, yerel örgütler (kongreler) kurulmaya başlandı. İşin garibi, işgalci güçler bu örgütleri hoş görüyor, belki de onların kurulmasını teşvik ediyorlardı. Zira emperyalizmin 'böl ve yönet' ilkesine uygun olarak anavatanın birtakım devletçiklere bölünmesi işlerine geliyor, böylece mevcut birleşme potansiyelini dağıtmış oluyorlardı.

Sonunda bu durum, Anadolu'da Endülüs benzeri bir "tavâif-i mülûk" (küçük devletçikler) şekline dönüşünce bütün bu örgütlü veya örgütsüz yurt parçalarını tek bir çatı altında toplamak ihtiyacı baş gösterdi. Ne yazık ki Hilafet ve Saltanat makamı Türk milletini, Türk vatanını kendi etrafında toplayamamıştı. Bu işi başaracak bir "mucize" gerekiyordu ki, ilginçtir o da Rusya'da Bolşevikliğin 1917'de ilanıyla bulundu!

İşte tam bu sıralarda "Böyle bir Türk Cumhuriyeti, güya derhal 'Sovyet Rusya'dan her türlü yardımı gördüğü halde dinini ve milliyetini kaybetmeyecek ve bağımsızlığına sahip olacaktır" şeklinde bir görüş ortalığa yayıldı.

Bu görüş, güvenilir kaynaklardan öyle çekici ve ikna edici bir şekilde gelmişti ki Mustafa Kemal Paşa bile bu görüşü kuratıcı bir formül olarak İstanbul'dan yanına alarak getirmiş ve

Şevket Turgut Paşa komuta etmişlerdi. 1. Tümenin kurmay başkanı Mustafa Kemal'di, 2. Tümenin kurmay başkanı ise ben olmuştum.¹

Bu iki hususu düzelttikten sonra şimdi de kısaca Meşrutiyet ile Cumhuriyet'in ilanları arasındaki bazı farklara değinmek istiyorum.

Bizde Meşrutiyet, Hilafet ve Saltanat makamının, yani Halife-Padişahın zulüm ve istibdadına; Cumhuriyet ise aynı makamın acizliğine ve miskinliğine karşı yapılmış olan inkılaplardır.

Meşrutiyet, her gelişmiş ülkede olduğu gibi, zulme karşı intikam ve istibdada karşı nefret duygularının, gündelik olayların ve bu olayları daha kuvvetli yansıtan sözlerle yazıların halk arasında kök salmasından sonra başlayan örgütlenmelerin istibdat kuvvetiyle çarpışması, boğuşması ve en sonun gizli bir örgütün (bizdeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin) hürriyeti zorla ele almasıdır. 31 Mart'ta bir "irtica hareketi"ni bastırıp müstebid padişahı (Sultan II. Abdülhamid'i) tahtından indirdikten (27 Nisan 1909) sonra artık ülkede Meşrutiyet rejimi kökleşmiş oldu.²

Türk milleti, kazandığı hürriyeti Meşrutiyet ile koruma gücüne sahip olduğundan zaten kısa süren Meşrutiyet devrinde sırf hürriyet aşkıyla Cumhuriyet'e ihtiyaç duymamış ve böyle bir hamle için aşağıdan yukarıya doğru örgütlenmeye gitmemiştir.

1 Yalnız Kolagası Mustafa Kemal, bilinmeyen bir sebeple Bakırköy'e kadar geldiği halde Selanik'e geri dönmüş, Kolagası Kâzım Karabekir ise birlikleriyle Yıldız Sarayı'na kadar girmeyi başarmıştı. Karabekir bu operasyonun ayrıntılarını *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adlı anılarında geniş bir şekilde anlatmıştır. Bkz. İstanbul 2009, Yapı Kredi Yayınları, s. 263-279.

2 Kâzım Karabekir Paşa'nın katılmadığımız bu Abdülhamid devri yorumlarında, katı İttihatçı görüşe bağlı kaldığını söylemekle yetinelim. Geniş bilgi için *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı* adlı kitabıma bakılabilir (2 cilt).

Cumhuriyet hamlesi ise istiklalimizin dış darbelerle tehlikeye düşmesi karşısında düşmanlara karşı yapılan millî örgütün, acizlik ve miskinlik içinde teslimiyeti kabul eden ve barıştan sonra da yenilik hareketlerimize engel olacağı anlaşılan padişahlığı devirmesinden ibarettir.

Şimdiyse Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e doğru hangi şartlarda gittiğimizi birlikte görelim.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştı. (Mondros, Ege'deki Limni adasının limanıdır.) Bereket versin ki imzalandığı tarihte henüz anavatanımız düşman işgali altına girmemişti. Ancak mütareke belgesinin maddelerinde düşmanların anavatanımızdan da parçalar kopartma niyetinde oldukları görülünce, yerel örgütler (kongreler) kurulmaya başlandı. İşin garibi, işgalci güçler bu örgütleri hoş görüyor, belki de onların kurulmasını teşvik ediyorlardı. Zira emperyalizmin 'böl ve yönet' ilkesine uygun olarak anavatanın birtakım devletçiklere bölünmesi işlerine geliyor, böylece mevcut birleşme potansiyelini dağıtmış oluyorlardı.

Sonunda bu durum, Anadolu'da Endülüs benzeri bir "tavâif-i mülûk" (küçük devletçikler) şekline dönüşünce bütün bu örgütlü veya örgütsüz yurt parçalarını tek bir çatı altında toplamak ihtiyacı baş gösterdi. Ne yazık ki Hilafet ve Saltanat makamı Türk milletini, Türk vatanını kendi etrafında toplayamamıştı. Bu işi başaracak bir "mucize" gerekiyordu ki, ilginçtir o da Rusya'da Bolşevikliğin 1917'de ilanıyla bulundu!

İşte tam bu sıralarda "Böyle bir Türk Cumhuriyeti, güya derhal 'Sovyet Rusya'dan her türlü yardımı gördüğü halde dinini ve milliyetini kaybetmeyecek ve bağımsızlığına sahip olacaktır" şeklinde bir görüş ortalığa yayıldı.

Bu görüş, güvenilir kaynaklardan öyle çekici ve ikna edici bir şekilde gelmişti ki Mustafa Kemal Paşa bile bu görüşü kurtarıcı bir formül olarak İstanbul'dan yanına alarak getirmiş ve

Amasya'da bazı arkadaşlarımızla müzakere edip kendilerince karara varmışlardı. Fakat bağımsızlığımızı kazanmak şöyle dursun, düşmanlarımızın bizi bölmek ve çökertmek, millî varlığımızı dahi tehlikeye düşürmek üzere planladıkları bu pusudan benim müdahalemlle tam zamanında kurtulacaktık.

Bu meseleyi daha önce anlattığım için burada üzerinde durmayarak asıl konumuza geçiyorum. Yani Cumhuriyet fikrinin ilk olarak hangi "taraf"tan geldiğine...

1919'un sonlarında Bayburt'un Hart nahiyesinde, Şeyh Eşref adlı kişi Mehdilik iddiasıyla isyan bayrağını açmıştı. Ben bu isyanı Deli Halid Bey'i göndererek bastırdım. Daha üzerinden bir gün geçmemişti ki İngiliz Yarbayı Rawlinson –ki Lord Curzon'un yeğenydi- İstanbul'dan Erzurum'a damlayıverdi. Hemen beni makamımda ziyarete geldi. Kabul ettim.

Tarih, 27 Kasım 1919 idi. Kendisiyle tam 2 saat boyunca konuştuk. Verdiği bilgilere göre Lord Curzon kendisi aracılığıyla bize aşağıdaki haberleri göndermiş:

1. Şimdiye kadar barış yapmayışımızın sebebi, Türkiye'de güçlü bir hükümet göremeyişimizdir. Gerçek İngiliz dostu olacak kişilerle anlaşmak istiyoruz. Mustafa Kemal Paşa barış konferansında bulunsun ya da barış kararlarıyla mutabık kalsın.
2. Kaygımız, Türkiye'nin yine bir gün İngiltere'nin düşmanları tarafına geçivermesidir. İstanbul'daki Padişah hükümeti bunu yapabilir. Artık krallık ve imparatorluk modası geçmiştir. Millet birçok debdebe ve masraf yerine, kendi işini kendi gören Cumhuriyet taraftarıdır.³ Siz de Padişahı,

3 Bu cümleden Lord Curzon'un, kendi ülkesindeki krallığı hiç aklına getirmedeği anlaşılıyor. Bize saltanatın pahalı olduğu için kaldırılması gerektiğini tavsiye eden İngiltere'de Nisan 2011 tarihinde, yani bu teklifin yapıldığı tarihten 92 yıl sonra Prens Philip ile Kate'in muhteşem düğününün kaç milyon dolara mal olduğu üzerinde iyi düşünülmelidir.

sadece Halife sıfatı üzerinde kalmak şartıyla hükümet ve siyasete karıştırmayıp istediği yerde oturmasına taraftar olmalısınız.

3. İstanbul'u bir 'Türk şehri' kabul ediyoruz ama Çanakkale, İtilaf devletleri tarafından işgal edilecek, muhtemelen İstanbul çevresinde de bir miktar İtilaf askeri bulunacaktır. Zaten Türkiye bir Asya devleti demektir. İstanbul bu devlette bir köşedir. Bu nedenle Anadolu'nun yönetimi ve ilerlemeye teşviki İstanbul'dan sağlanamaz. Bu hususta ne düşünüyorsunuz? Mesela Bursa'da bulunacak bir hükümet serbesttir.

İstanbul'da Türk milletinin yeni seçtiği Meclis-i Mebusan tam açılacağı sırada ve bu meclisin güvenoyu verdiği hükümeti bırakarak biz askerlere, daha da önemlisi Sivas Kongresi kararlarına taban tabana zıt olan ve millî birliğimizi alt üst edecek olan bu tekliflere karşılık, milletin Sivas Kongresi'nde cevabını verdiğini, kimsenin bunu değiştirmeye yetkili olmadığını, yakında İstanbul'daki meclisin açılacağını, barış antlaşmamızı ise ancak milletimizin güvendiği bir hükümet ile bu hükümetin atayacağı bir kurulun yapabileceğini söyledim.

Sonra İngilizlerin Türklerle dost kalmasının kendi menfaatleri icabı olduğunu söyleyerek, hükümet merkezinin İstanbul'dan başka bir Anadolu şehrine taşınması konusunda ki düşüncemi, ulaşım bakımından İstanbul'un Bursa'dan daha kolay ulaşılabilecek bir şehir olduğunu belirttim. Ve İstanbul üzerinde ısrar ettim. Hükümetimizi İstanbul'da rahat bırakmayacak olanlar, bunu Bursa'da haydi haydi yapabileceklerdi.

Rawlinson bana cevap olarak şunları söyledi:

Savaşta katılan devletlerin durumları kötü. Bu arada İtalyanlarla Yunanlılar anlaşmışlar. Fakat İtalyanlar parasız, Yu-

nanlılar da şarlatanlık yapıyor. Bolşeviklere gelince, onlar 10 yıldan önce kendilerine gelemmezler.

Rawlinson bundan sonra ise Amerikalıların, Başkan Wilson'un dünya barışı için ortaya attığı Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) ve sınırların milliyet prensibine göre çizilmesi teklifini beğenmediklerini sözlerine ekledi.

Kendisine “Ya İzmir, Antalya ve Adana'nın durumu ne olacak?” diye sorduğumda ise şu cevabı verdi:

“İzmir için ısrar edenler çıksa da, Yunanlıların ne parası var, ne de adamı. Biz de bütün kuvvetlerimizi çektik. İngiliz kamuoyu, Yunanlıların aleyhine dönmüştür. Yunanlılar er geç İzmir'den çıkartılacaklardır. İzmir'in boşaltılmasıyla birlikte Antalya ve Adana da kolaylıkla boşaltılır. Ermenilerin durumu daha da kötüdür. Onların kendi bölgelerinde dahi hükümet kurmaları zordur. Ben sınırın Aras nehrinden geçmesini teklif ettim. Pontus Devleti filan da yoktur. Bunların ne şarlatan millet olduğunu bilirsiniz. Başbakan Lloyd George'un bir söyleşisindeki 'Türkiye' de zayıf hükümetin son bulmasını görmek isteriz' sözünü bazı gazeteleriniz çarpıtarak 'Zayıf Türkiye'nin son bulmasını isteriz' şeklinde yazdılar. Başbakanımız, kastının bu olmadığını özellikle açıkladı. Üstelik İngilizler size ekonomik olarak da büyük yardımlarda bulunacaklardır.”

Rawlinson'la yaptığımız görüşmeyi 29 Aralık'ta Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdim. Rawlinson'un kendisiyle de görüşmek istediğini, Hilafet, Cumhuriyet, başkentlik meselelerindeki cevaplarımı diğer görüşmelerimizde dahi kendisine iyice anlatacağımı belirtip cevap beklediğimi ilave ettim. Daha önce anlattığım, İzzet Paşa'nın teklifi (layiha) hakkında İsmet (İnönü) Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki haberleşme ve buna cevabım o sıralarda vuku bulmuştu. 8 Ocak 1920 günü cevap geldi. Temsil Heyeti adma yazan Mustafa Kemal Paşa,

İstanbul hakkındaki düşüncelerimle mutabık olduklarım, verdiğim cevapların millî prensiplerin ruhunu kapsadığından teşekkür ettiklerini söylüyor ve “Rawlinson eğer yetkiliyse Ankara’ya gelsin, değilse gerek yok” diyordu.⁴

Bu arada her tarafta mitingler ve protestolar yapıldı.

Rawlinson’la 17 Ocak’ta tekrar görüştüm ama kendisinde Ankara’ya gitme arzusunu görmedim. O İstanbul’da Meclis-i Mebusan’ın açılmasını ve yeni hükümetin kurulmasını bekliyordu. Söylediği bir şey de barış görüşmelerinde delege olarak Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’i görmek istediğiydi. “Acaba kabul ederler mi?” diye soruyordu. Bilgim olmadığını söyledim ve durumu Mustafa Kemal Paşa’ya aşağıdaki cümlelerle bildirdim:

“Anlaşılan, İngilizler Boğazlara yerleşmek niyetinde. Bunun için planları, Hilafetin hükümetten (saltanattan) ayrılması. Hükümetin İstanbul’dan çıkması gibi meseleleri icat ediyorlar. Hatta İstanbul’da subayları İngilizlere selam vermeye zorlamalarının altında da akıllarınca herkesi İstanbul’dan nefret ettirmek var. Boğazları uluslararası bir yönetim altında tutmak istiyorlarsa da, bu fikirlerinin karşıtları kuvvetlidir. Türk milletinin mitingleri meşru hakkı olduğundan, bu İstanbul’da kalmayı ve Hilafet ile hükümetin birbirinden ayrılmamasını sağlayacaktır.

‘Hilafet ve hükümet ayrılığı’ diye Padişah ile millet arasına ayrılık sokmaya çalışıyorlar. Dolayısıyla milletin bağlılık ve sevgisinin Padişaha arz edilmesi, vatan ve milletin mutluluğuna ortak olarak ve tam bir kahramanlıkla çalışmanın sağlanması pek faydalı olur. Rawlinson, Boğazların daima serbest kalması için İstanbul şehrinin değil, fakat Boğazların tutulması ve Marmara’da ufak bir donanma bulundurulması hususunu

4 Nutuk ve Karabekir’den Cevaplar, cilt: 12, s. 3706; Paşaların Kavgası, s. 70.

'zorunlu' görüyor. Sebep olarak da, günün birinde Rusya'nın Yunanistan'la ittifak kurup Boğazları işgal edip kapatma tehlikesini gösteriyor. Oysa millet bu düşünceyi haksız buluyor ve protesto ediyor. Boğazlarda oturulacağına, Karadeniz'de donanma yaptırılması daha kolay olur.

Her halükârda anladığım şey, millet ve hükümet yeterince direnemezse İngilizler Boğazların birine veya ikisine yerleşmek isteyeceklerdir. Aksine, Padişahın, hükümetin ve milletin yekvücut olarak tavırlarını belli etmesi durumunda her şeyi isteğimiz gibi halledeceğimizi arz eylerim."

Ancak İngiliz siyasetçilerinin millî hükümetimize ve nihayet 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'a karşı yaptığı tecavüzlerle ve ayrıca Padişahı da "Cumhuriyet kuracaklar" diye kandırıp Damat Ferid Paşa hükümetini iş başına getirdikten sonra Sevr Antlaşması'na götürdükleri görüldü. Asıl önemli bir mesele de İstiklal Savaşı'nın temelini atıldığı Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'ya etkide bulunacağını bilerek kongrelerin kararlarına aykırı olarak beni "vakitsiz bir Cumhuriyet ilanı"na teşvik ederlerken, İstanbul'da gizlice Damat Ferid Paşa'nın hükümetini aleyhimize hazırlamaları, Konya'da ise bir "Selçuklu Devleti" kurulmasına çalışmalarıydı.

Eğer İngilizlerin bu "parçala ve yönet" manevrasına kapılmış olsaydık, ortada duruma hakim olacak bir kuvvet kalmayacağından, fikir ayrılığı ve fikir perişanlığıyla istedikleri tuzığa düşmüş olacaktık.

İstanbul'dan, her ne şekilde olursa olsun bir Cumhuriyet kurmak fikriyle gelen Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson'un da benim aracılığımla yaptığı Hilafetin Saltanattan ayrılması ve Cumhuriyetin kabulü teklifini samimi bulmuş olacak ki 19 Ocak 1920'de İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın açılmasına ve hükümetin kurulmasına, hele 28 Ocak'ta Misak-ı Milli beyan-

namesinin kabul ve ilan edilmesine⁵, dahası, 9 Ocak'ta kendi imzasıyla yayınladığı askerî plandaki açıklığa rağmen Bolşeviklerin Kafkaslara yürümekte olduğu haberi gelince, 6 Şubat'ta bana Kafkas hareketini yapmayı teklif etti. Bu durum, hem İstanbul'daki meşru hükümetimize karşı fiilî bir isyan, hem de Temsil Heyeti'nin Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde bir Cumhuriyet şekline dönmesi demekti. Bu, Bolşeviklerle birleşme felaketine doğru bir gidiş demekti.

Hemen Mustafa Kemal Paşa'ya Kafkas hareketinin siyasi ve askerî tehlikelerinin mahvımızı getireceğini ve Yarbay Rawlinson'un da bana aynı teklifleri yaptığını söyleyip, kendisine bu fikri nereden ilham aldığını sordum ve harekete geçmeyi reddettim. 16 Mart'ta İstanbul'un işgali ve bazı milletvekillerinin tutuklanıp Malta'ya veya Bekirağa bölüğüne götürülmesi üzerine de Mustafa Kemal Paşa'nın gitmek istediği bu yola engel olduğumu ve kendisine, İngilizler bir taraftan bizi tehlikeli bir çıkmaza sokarken, diğer taraftan da Damat Ferid'le millî varlığımıza karşı darbeler hazırladığını hatırlattığımı daha önce açıklamıştım.

Büyük Millet Meclisi'nin bir kurucu meclis olması için uğraşmasına rağmen bunu başaramaması üzerine, Meclis'e "olağanüstü yetkilere sahip meclis" adını verdirerek onun başkanlığına geçmesi ve İstanbul'da kararlaştırdığımız askerî planı tamamen ihmal ederek yeni bir anayasa (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) teklif etmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın, Cumhuriyet'i ilan etme ve Cumhurbaşkanı olma arzusunu gösteriyordu. Üstelik bu arada kendisiyle birkaç kere münakaşa etmeme, kongrelerin kararlarını ve askerî planda bulunan imzalarını

5 Misak-ı Milli'nin kabulü 28 Ocak olmasına rağmen ilan tarihi 17 veya 18 Şubat 1920 günü olarak tespit edilmektedir. Bkz. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938*, Ankara 1983, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 135.

hatırlatmama rağmen bunlar olmuştu. Cumhuriyet ilan etmek istediğini ve bu Cumhuriyet'in başına geçmek istediğini her taraf anladı. Böylece meselenin çok nazik bir safhasına girilmiş oldu.

Daha önce ayrıntılı olarak yazdığım gibi iş, Doğu'nun boşaltılmasını istemeye kadar gitti. Mustafa Kemal Paşa ile en sert haberleşmelerimiz de bu sırada oldu. Aramızda büyük bir görüş farklılığı vardı. O İtilaf devletlerinin büyük kuvvetlerine millî kuvvetimizle karşı duramayacağımıza inanıyor, bu sebeple dış siyasete dayanarak kendi başkanlığı altında kuracağı bir Cumhuriyetle uyuşma yönüne gidiyordu. Benim düşüncelerim ise şöyleydi:

1. Herhangi bir inkılap, millî ve askerî birliğimizi sarsarak direniş gücümüzü mahvedecektir.
2. İtilaf devletlerinin üzerimize büyük kuvvetler göndermesi ihtimali çok zayıftır. Zaten "mütareke gereğince" denilerek silah ve teşkilatımızı azaltma gayreti de İtilaf kuvvetlerinin güçsüzlüğünü göstermektedir.
3. Esasen büyük kuvvetler gelse bile anavatanın savunulması için dayanmak zorundayız.
4. Millet de bu azimli kararı kabul edecekti. Kaldı ki daha İstanbul'dayken söylediğim gibi Erzurum ve Sivas'ta da bunu görmüştük. Kendileri de halk arasına çıktıklarında bunu görmüşler, kongrelerde de bu kararı vermişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa Siyaseti Askerliğe Tercih Ediyor

Hal ve hareketlerinden Mustafa Kemal Paşa'nın askerî bir direnişten vazgeçtiği anlaşılıyordu. İstanbul'da kararlaştırdığımız üzere Başkomutanlığı üstlenmedi ve Büyük Millet Meclisi Başkanlığına geçti. Vakitsiz, yani en zayıf durumumuzda, İtilaf devletlerinin propagandaları ile bunları haber alan Padişah hükümetinin fetvaları, emirleri ve teşvikleriyle Anadolu birbirine girdi. Mustafa Kemal Paşa'nın attığı bu vakitsiz adım; kalpleri milletimizin bağımsızlık aşkıyla çarpan arkadaşlarının feragati, kazanmış oldukları millî güven, candan sevgi ve saygı kudreti olmasaydı, Sivas'a kadar yayılan isyanları gidebildiği yere kadar yayacak ve her şey, isyanların önüne geçilmez darbeleri altında daha başlangıcında yok olacaktı.

Batı bölgelerindeki isyanların önünde durulmaz bir hal alması ve kendilerine yardım için Doğu'nun boşaltılması kararına kadar gidilmesi üzerine devreye girdim ve 16 Mayıs 1920 tarihli 11 maddelik teklifimin 4. maddesinde apaçık olarak şunu yazdım:

“Dinine ve geleneklerine bağlı olan (*dinî ve an'anevî*) Anadolu'nun ayranını kabartmamak gerekir.”

1927 tarihli *Nutuk*'taki (s. 276-277) şu ifadeye dikkatinizi çekmek isterim:

“Efendiler, Meclis'e teklif ettiğim önemli bir husus da, hükümetin kurulması meselesiydi. Bu meseleye dair teklifte bulunmanın o devir için ne kadar nazik olduğunu takdir buyursunuz. Gerçek, Osmanlı Saltanatı ve Hilafetinin yıkılmış ve lağvedilmiş olduğunu düşünerek yeni esaslara dayanan yeni bir devlet kurmaktan ibaretti. Fakat durumu olduğu gibi dile getirmek, maksadın büsbütün kaybedilmesini getirebilirdi. Böyle bir hükümet, millî egemenlik esasına dayanan halk hükümetidir. Cumhuriyet'tir.”

Aynı *Nutuk*'un 402. sayfasının son satırlarında ise şöyle söylüyorlar:

“Olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis'in kurulmasına ve bu Meclis'in, ülkenin geleceğine el koymasına çalıştım. Bunda başarılı olmak için en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesi yaptım. Bütün hayatımı, varlığımı, bütün şeref ve haysiyetimi tehlikeye attım. Dolayısıyla bu, benim eserimdir.”

Oysa Mustafa Kemal Paşa böyle yapmakla yalnız kendi hayatım, varlığını, şeref ve haysiyetini değil, hepimizinkini ve hatta bütün milletin geleceğini de tehlikeye atmış oluyordu. Eğer emir verdiği gibi Doğu hareketi yapılmayıp kıtalarımız alelacele Batı cephesine alınmış olsaydı ya da Doğu hareketi başarılı olmasaydı, Kürtlük de dahil olduğu halde, bütün Doğu'nun bana olan güven ve bağlılığı da gevşeyerek her şey alt-üst oluverecekti.

Nitekim Doğu hareketi başarıyla bittikten sonra dahi 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa) Meclis'ten çıkar çıkmaz, bana dahi haber vermeye gerek görmeden, Erzurum'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (Hakları Koruma Cemiyeti) merkezi, unvanını değiştirerek “Muhafaza-i Mukaddesat

Cemiyeti” (Mukaddesleri Koruma Cemiyeti) adını almış, cemiyetin tüzüğünün başına da Hilafet ve Saltanat makamı ile devlet şeklinin korunmasına dair ilaveler koymuştur. İşin daha da vahim olan yönü, bu girişimlerini yalnız Doğu illerine değil, diğer bütün illerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerine de bildirmiş olmalarıydı.

Mustafa Kemal Paşa, Londra Konferansı’na bir Cumhuriyet tipiyle çıkılırsa tehlikeli askerî mücadeleler yerine siyasi yollardan millî bir başarı kazanacağı ümidini besliyordu hâlâ. Fakat 1921 yılının 27 Şubat’ından 12 Mart’ına kadar devam eden Londra Konferansı’nda bize yine aşağı yukarı Sevr Antlaşması çerçevesinde yaptıkları teklifler ve bunun cevabını bile beklemeyerek –daha delegelerimiz dönüş yolunda iken- Yunan ordusunu bütün cephelerde taarruza geçirmeleri; İtilaf devletlerinin, zaferini millî kudretle sağlamamış bir Türk devletiyle şekli ne olursa olsun şerefli bir barışa yanaşmayacaklarını ve bağımsızlığımıza asla saygı duymayacaklarını açıkça göstermişti. Londra Konferansı hakkında Mustafa Kemal Paşa’ya bildirdiğim kanaatlerimi daha önce yazdığım için burada tekrarlamıyorum.

Cumhuriyet esası üzerine bir Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu (Anayasa), Büyük Millet Meclisi’nin açılışında teklif etmesine rağmen bunun ancak 9 ay sonra, yani 20 Ocak 1921 tarihinde çıkmasından şikayet eden¹ Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyetleri haline dönüşmesinden endişe ederek bunun önüne geçmemi rica etmişti. Moskova’daki Enver Paşa ve arkadaşları “Halk Şurular Partisi” diye Bolşevik Cumhuriyeti esasına dayalı bir teşkilat kurmuşlar ve parti programını da bastırarak faaliyete geçmişlerdi. 5 Mayıs 1921’de ülkemize giren bu programı

1 Bkz. *Nutuk*, 1927 baskısı, s. 351.

Moskova'dan gelen heyetimizden 23 Nisan'da haber alarak Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştim. O da tehlikeyi görerek istikametini değiştirmiştir.²

Nitekim 11 Nisan'da Muhafaza-i Mukaddesat meselesine karşı sordugum şu üç soruya aldığım cevaplar dikkate değer niteliktedir:

“1. Devlet şeklinin birdenbire kökten değiştirilmesindeki acelenin sebep ve mahiyeti nedir?

2. Üstlenilen uygulama tarafındaki imkân derecesi nedir?

3. Bu arada Hilafet ve Saltanat meselesinin hal şekli nasıl olacaktır?

Bu üç mesele hakkında aydınlatılmamı istirham ederim.”

Mustafa Kemal Paşa gönderdiği ayrıntılı cevabında “Bu kanunda Cumhuriyet'in anlamını ifade eden bir şey mevcut olmadığı gibi” dedikten sonra sözlerine şöyle devam ediyordu:

“Hilafet ve Saltanat meselesi bir esas mesele olarak mevcut değildir. Türkiye'nin başında İslam Halifesi olacak, bir hükümdar, 'sultan' bulunacaktır.”

Bense bir taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın aleyhinde oluşan galeyanı yatıştırmaya, diğer taraftan da kendilerini uyarı-maya çalışıyordum. Onun siyasî gelgitler arasında sarsılmasını istemiyordum. (*Nutuk*'un 373. sayfasının ortalarına kadar bu husustan söz edildiğini belirtiyim.)

20 Temmuz 1921'de yazdığı cevabında dahi “Hoca Raif Efendi'nin, 'saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe kalb-i mahsus olduğu' hakkındaki fikri vehimdir” diyordu. Erzurum'un ısrarı karşısında 17 Ocak 1922'de “Erzurum milletvekili Mustafa Durak Bey izinli olarak oraya geliyor. Meclis'in ve Ankara'nın

2 *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, cilt 12, s. 3715.

durumu hakkında size bilgi verecek. Cemiyetten 'Muhafaza-i Mukaddesat' unvanının kaldırılarak yine 'Müdafaa-i Hukuk' adıyla yetinilmesini sağlayın" diye yazıyordu.

Bu aralık çeşitli kaynaklardan gelen bilgilerden ve "Mefkûre Hatırası" diye el yazısıyla imzasını taşıyan, sarıklılar arasındaki fotoğrafından Mustafa Kemal Paşa'nın Hilafet ve Saltanatı kendi üzerine almak idealinde olduğu sonucu çıkıyordu. 12 Mayıs 1921 tarihli el yazılarını ve imzalarını taşıyan bir fotoğrafı yandadır. Cumhuriyet fikrinde olduğu halde Hilafet ve Saltanatı kendi uhdesine alması, bütün cihana karşı çok garip bir davranış olacaktı.

Benim kanaatim ise şöyleydi:

Ben Hilafet ve Saltanatı birbirinden ayırıp Cumhuriyet'e gitmeyi iç ve dış siyasetimize daha uygun buluyordum. Fakat şimdilik erkendi. Ancak nihai zaferden sonra bu fikri ortaya atabilirdik. Hükümet merkezinin de artık İstanbul'da iç ve dış baskılar altında tutulmaması gerektiği düşüncesindeydim.

Daha 9 Kasım 1922 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın İstanbul ve Boğazların antlaşmadaki durumu hakkında görüşümü sormaları üzerine verdiğim cevapta İstanbul'a yalnızca "Hilafet makamı" denilmesini teklif etmiş ve başkentin de Ankara-Kayseri-Yozgat civarında münasip bir yere taşınmasının uygun olacağını ayrıca bildirmiştim. Hilafet ve Saltanat birlikteliğinin sürmesi taraftarı değilken, bu sefer bunu bir komutana vermeye hiç taraftar olamazdım.

Mustafa Kemal Paşa'nın söylediği "Türkiye'nin başında İslam halifesi olacak, bir hükümdar, sultan bulunacaktır" ifadesinin anlamı, meşhur "mefkûre hatırası" fotoğrafından daha iyi anlaşılıyordu. Eğer Sakarya Zaferi üzerine mareşallik ve gazilik gibi bir askerin ulaşabileceği en son rütbe ve unvanları alan Mustafa Kemal Paşa, Büyük Zaferle birlikte yeni "mefkûresi"ne ulaşmak için o resimde görülen muhafazakârları Büyük Millet Meclisi'ne dolduracak olursa, milletçe arzuladığımız ve muhtaç olduğumuz yeniliğe imkân kalmayacağından, kendilerine şu görüşümü telgrafla bildirdim:

"18/19 Şubat 1922

Ülke yönetiminin alacağı biçimler konusundaki tartışmalar bize yeni ulaştı. Barışın kurulmasından sonraki seçimde değerli kişiler yerine birtakım *muhafazakârların toplanmasına*³ karşı şimdiden alınacak tedbirleri çok önemli bulurum.

Milli Meclis değerli kişilerden oluşmazsa iki büyük sakınca ülkeyi bugünkü yıkılmışlığından kurtaramayacaktır. 1) Yenilik olmayacak, 2) en önemli öneriler herhangi bir duyguya kapılarak tartışmaya bile açılmadan reddedilebilecektir. Böyle bir meclise karşı, üyeleri büyük uzmanlardan kurulu ikinci bir meclis (bir tür senato) bulunmasını yararlı bulurum. Böylece

3 Karabekir, *Nutuk*, s. 3718 ve Karabekir, *Paşaların Kavgası*, s. 79'da bizim italik yazdığımız bu iki kelime büyük harfle yazılmıştır.

Milli Meclis'in düzenleyicisi ve ilerlemeye doğru itici gücü olacağı gibi, ülkenin hayatına dair teklifler Milli Meclis'te red veya kabul edilse bile bu ikinci meclisin uyarı ve aydınlatmasıyla kararın değiştirilmesi ve zararın önlenmesi mümkün olacaktır. Bu meclise 'Ayan Meclisi' diyerek, eski dönemin köhne hayatını hatırlatmamak için Büyük Uzmanlar Meclisi ya da daha uygun bir ad verilebilir. Üyeleri bazı kayıt ve şartlar altında tıpkı milletvekilleri gibi milletçe seçilir. Herhangi bir alanda yüksek öğrenim görmek veya bakanlık, ordu komutanlığı, valilik gibi mevkilerde bulunmak şartları koşulabilir. Büyük Uzmanlar Kurulu teklifi kabul edilirse her bakanlığın yüksek mevkileri de bunlardan ayrılır: Mesela Askeri Şura, Bayındırlık Şurası gibi...⁴

Karar iki meclisin de onayından geçerse bir süre takibe esas yapılacak olan herhangi bir programda direnmek ve programın uygulamasında amaç ve hedefi korumak için bu şûraların varlığını pek gerekli sayarım. Aksi takdirde bakanlıklarda kişiler değiştikçe program ve bunu yapan kişiler değişmekten kurtulamayacaklardır. Bundan başka kabul edilen herhangi bir şey uzmanlarca da kabul olunmazsa eleştirilir ve milletçe de gereği gibi itibar görmez.

Millet Meclisinin millet adına bir şeyi red-kabul etme ve denetleme hakkı vardır. Fakat uzmanların yapacağı şey de başka olur. Normal günlerin gelmesiyle ilgili bu tereddüt ve düşüncelerimi arz ediyorum. Yüksek düşünce ve yorumlarınızı istirham ederim."

4 Karabekir'in Mustafa Kemal Paşa'ya teklif ettiği Uzmanlar Meclisi önerisi, *İstiklal Harbimiz*'i de yayımlayan Tahsin Demiray'ın "Seçkinler ve Devletvekilleri" önerisine benzemektedir. Ancak Demiray, ikinci bir meclis (senato) değil, bizzat TBMM'nin içine girip orada bir çekirdek teşkil edecek 100 kişiden oluşan bir grup tasavvur etmiştir. Bunları millet değil, devlet seçecek, dolayısıyla milletvekillerinin karşısında "devletvekilleri" olarak adlandırılacaklardır. Ayrıntılar için bkz. Tahsin Demiray, *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları*, İstanbul 1955, Türkiye Yayınevi, s. 86-95.

Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı aynı gece ve numarasız şifreyle geldi. Şöyle yazıyordu:

“Ülkenin yönetimini elinde tutan biricik kuvvet olan Büyük Millet Meclisi'nin alacağı kararların, uzmanlardan oluşturulacak bir başka kurulca incelenmesinin doğuracağı sakıncalar hakkındaki düşünceniz tamamen doğru ve isabetlidir.

Ancak ad ve unvanı *âyân* olmasa bile milletin bütün hak ve yetkilerini kullanmak üzere seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisi'nin kararlarını, çalışmalarını bir başka kurulun kararıyla kısıtlamak, genel olarak yönetimde izlediğimiz ilkelerin ruhuyla bağdaşmayacaktır. Bu uzmanlar meclisinin de, belirttiğiniz gibi, millet tarafından milletvekilleri gibi seçildikleri takdirde aynı kaynaktan aynı yetkiyi almış iki kuvvetin genel yönetimde millete karşı etkili olması, hukuk alanında olduğu gibi pratikte de karışıklığa, ikiliğe yol açacak, bu durumda doğan dengesizliği uyuşturacak üçüncü bir kuvvetin varlığı gerekecektir.

Düşünceme göre, muhtemel sakıncaları ortadan kaldırmak için tek çare, Millet Meclisi'nin elden geldikince uzman ve yetenekli kişilerden seçilmesini sağlamak ve iç düzenlemelerde, komisyonların seçiminde, bakanların belirlenmesinde uzmanlığa önem vermektir. Geçirdiğimiz feci tecrübelerden ilham alarak milletin yönetiminde en doğru yol olduğu gibi, anayasa hukuku bakımından da en akla yakın biçimi gösteren yönetimimizin güçlenmesiyle günümüzde olduğu gibi, gelecekte de yeniliklere dönük, başarılı bir yönetim mekanizması kurulmuş olacağını arz ederim.”

Gerek Hilafet ve Saltanat meselesi ve gerekse yenileşme hareketlerimiz yolunda diktatörlükle mi, yoksa büyük uzmanlarımızla mı yürüyeceğimiz meselesi, Ankara'da yerleştikten sonra da aramızdaki anlaşmazlıkların esasını teşkil etmişti.

Ayrıntılara daha sonra gireceğiz.

Diktatörlüğün Ayak Sesleri mi?

Bu sırada İstanbul hükümetinin Dışişleri Bakanı Ahmed İzzet Paşa 25 Ocak 1922 tarihli bir mektupta, BMM'nin gidişatından tedirgin olduğunu bildiriyordu. Ankara'daki mecliste yapılan konuşmalar bambaşka bir yöne doğru gidilmekte olduğu izlenimine kapılmalarına yol açmıştı. Üzüntülü ve kaygılıymışlar. İzzet Paşa'ya göre İstanbul ile Ankara arasında birliğin sağlanması için Hilafet ve Meşrutî Saltanattan vazgeçilmemesi gerekiyordu. Aksi halde durum zayıflayabilirdi. Mesela bir cümlesi şöyleydi:

Ankara'nın tutum ve davranışı, burada birçok şüpheler yaratmakta ve bu yüzden Kabinenin itibarı bozulmaktadır. Rastgele bir hırslının keyfine, bu biçare mazlum ve itaatli milleti kurban etmemelidir.

Hayırlı bir barış ve gelecek için düşünce ve tahminlerini eklemeyi de ihmal etmiyordu. Buna göre:

1. Aramızdaki zıtlık ve ayrılıklardan doğabilecek sakıncaların önüne geçebilmek için ya haberleşerek ya da Ankara'nın İstanbul'da, İstanbul'un da Ankara'da bulunduracağı güvenilir kişiler aracılığıyla fikir alışverişi sağlanmalı,

2. Ankara'da bir hükümet değişikliğine gidildiği yolundaki açıklama ve gösteriler önlenmelidir.

Mektubu bana biraz da geç getirmiş olan yazar Mahmud Sadık Bey'in İstanbul aydınlarının fikirlerinin özü olarak verdiği notlarda Hilafetin savunmaya dönük bir kuvvet olduğu, bu yüzden korunması gerektiği belirtiliyordu. Anlaşıyordu ki İstanbul'un korkusu, Mustafa Kemal Paşa'nın Hilafet ve Saltanatı lağvederek Cumhuriyet kuracağı merkezindeydi.

Aldığımız haberlere göre bu muhalefetler ve rekabetler karşısında Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'un ve İzzet Paşa'nın fikrine gelmiş. Buna göre Hilafet ve Saltanat kalacak, fakat bu makama son zaferle birlikte kendisi oturacak. Şu "mefkûre" imzalı, sarıklılar arasındaki fotoğrafını gösterince Mahmud Sadık Bey şu cevabı verdi: "Eğer İzzet Paşa, Hilafet ve Saltanatı Mustafa Kemal Paşa'nın alacağını öğrense dünden Cumhuriyet'e razı..."

İzzet Paşa'nın mektubunu 5 Mart 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdim (zira mektup elime çok geç geçmişti). Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya da ülkenin hayatta kalabilmesi için yapılan tartışma ve kabul edilen kararlarda yanlarında bulunamamaktan dolayı üzgün olduğumu, fakat gerek Bolşevikler, gerekse Kürtler gibi iki büyük meselenin şu sıralar başka bir elde vahim bir şekil almakta olduğu düşüncesiyle Doğu'da müsterih bir şekilde çalıştığımı yazdım. Ve hayati meseleler hakkında güvenilir subaylar vasıtasıyla bilgilendirilmeyi beklediğimi bildirdim.

Fevzi Paşa cevaben, kabul edilmiş bir teklif olmadığını yazdıktan sonra sözlerine şunları eklemişti:

"Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Misak-ı Milli'de yazılı hususları savunmak için Avrupa'ya giderken İstanbul'dan geçmiş ve kendisinden, Sultan Vahdettin tarafın-

dan davet vaki olursa onunla görüşerek BMM'nin kanunlarını tanınmasının bildirilmesi istenmişti. Ancak Padişah birtakım beyanatlarla bu teklifi kabul etmemiştir. Önemli hususların ve arzu buyurduğunuz maddelerin sorulması halinde gereken açıklamaların yapılacağı tabiidir.”

Bu sırada Büyük Millet Meclisi'nde bir gensoru verilmiş ve bunun üzerine Yusuf Kemal Bey'in İstanbul ve Avrupa seyahati ile yaptığı temaslar hakkında Dışişleri Bakan Vekili Celal (Bayar) Bey'in beyanâtı ajanslara düşmüştü. Bu husustaki görüşlerimi Mustafa Kemal Paşa'ya yazdım. Bana 11 Mart 1922 tarihli şifreli telgrafla cevap verdi. Yazdıklarının en önemli kısmı şuydu:

“Büyük Millet Meclisi, Hilafet makamına bağlıdır ve öyle kalacaktır. Ancak Saltanatın da Büyük Millet Meclisi'ni tanıması gerekir.”

Bundan 9 gün sonra Fevzi Paşa, İngilizlerin yakında Yunanistan ve Türkiye'ye mütareke (ateşkes) teklif edecekleri haberini bildirdi. Böylece İzzet Paşa'nın, güvendiğim bir arkadaş eliyle gönderdiği mektubun sebep ve hikmeti iyice anlaşılmış oldu. Anlaşılan İstanbul hükümeti İtilaf devletlerinin barış yapacaklarına inanarak Ankara hükümetinin bu fırsatı kaçırmaması için birtakım tavsiyeleri benim rehberliğimde yerine getirmek istiyordu. Ben ise Yunan ordusunu ortadan kaldırmadan İtilaf devletlerinin bize lütufkâr çehrelerini göstereceklerine inanmıyordum. Bu nedenle de Mustafa Kemal ve Fevzi Paşaları, bu mütareke teklifinin de diğerleri gibi siyasî bir manevra olabileceği ve ona göre tedbir alınması gerektiği noktasında uyardım. Nitekim gelişmeler tahminimi doğrulamış oldu.

Son zaferin kazanılmasının ardından bazı adımların atılmasının mecburi olduğu noktasında hepimiz mutabıktık. Lakin

bu adımların ölçüsünü iyi belirlemek gerekiyordu. Burada milletin ve ordunun tahammül ve içine sindirme güç ve yeteneğini mutlaka göz önünde bulundurmak lazımdı. Tarihimiz, okuduklarımız ve hele Meşrutiyet'ten beri içinden geldiğimiz özgürlük (*hürriyet*) mücadelesi ve İstiklal Savaşı bize bu hususta pek çok dersler vermiş bulunuyordu. Başarılı olabilmek için bu derslerden mutlaka yararlanmalıydık.

Zira ölçüsüzce atılan adımların birçok parlak başarıları sıfıra indirdiğini, hatta ileriye doğru gidilmek istenirken tam tersine bunun bizi bulduğumuz noktadan daha da gerilere düşürdüğünü defalarca yaşayıp görmüştük. Bir başka tecrübe edilmiş mesele de başarılı ve zafer kazanmış bir gücün başka etkenlerle yıpratılıp aşındırılabilirdiği.

Zafer kazanmış diktatörlerin tarihte gösterdikleri çehre, her şeyi kendisi yapmış görünmek hususundaki ruhî galeyanları sonunda yapılacak her şeyi kendi hayatlarında yapıp bitirme hevesleridir. Sözünü ettiğim diktatörler, şahıslarında toplanan gücün cazibesine kapılan kitlelerin alkış ve hayranlıkları karşısında her şeye kadir olduklarını zannederek zaman faktörüne de önem vermeden hareket etmeye başlarlar.

Bu süreçte kendilerini önceki başarıya götüren fikir ve silah arkadaşları rütbe ve yetki bakımından geride kaldıklarından, onları da hor ve hakir görürler. Böylece alkışlar arasında nereden geldiği belli olmayan birçok zararlı ve hatta tehlikeli fikir de kuvveden fiile geçer, ihtimal dahilinde olmaktan çıkıp gerçekleşir. Gerçi aksi darbeler, ruh hummasına tutulmuş değerli şahsiyetleri belki tedavi edebilir. Fakat bazen bu darbeler, o kadar hızlı ve o kadar geniş kapsamlı olur ki kendisini de silip götürebilir. Bazı durumlarda da sarsıntıda bıraktıkları millet, yaptıkları hızlı değişikliklerin kahrını çekmeye mecbur olur.

İstiklal Savaşı içinde Batı'da meydana gelen isyanların Doğu'ya sirayet etmediğini ve niçin büyük ölçüde düşünce mücadeleleri sınırı içinde kaldığını ilk ciltte açıklamıştım. Ne var ki zafere dayanılarak atılacak adımlarda gayet hesaplı davranmak ve millet ile ordunun nabzını elden bırakmamak gerekirdi. Vaktiyle Doğu'nun Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum Kongresi'ne almak istemeyişi ve Sivas Kongresi'nden sonraki itirazları, nihayet sahip oldukları düşüncenin dışarıya yansımından ibaretti. Ben de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına zamanında söyleyip yazdığım gibi, zorla değil, ikna ederek insanları yola getirme usulünü tercih etmişimdir.

Nitekim 50 imza ile Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen “Sen kim oluyorsun?” tarzındaki açık (şifresiz) bir telgraf, her şeyi ortaya koymaya yeterli iken, bir milletvekili, Mareşal rütbesi ve Gazi unvanını aldıktan sonra dahi Büyük Millet Meclisi kürsüsünden Mustafa Kemal Paşa'nın yüzüne karşı “Meclisin hakkını gasp ediyorsun. Özbeöz hakkımızı sana kaptırmayız” demişti. Diğer bir Erzurum milletvekili ise, “Bu hareket tarzınızla milleti rezil edeceksiniz” demeye cüret göstermişti. Bunlar bir fikrin ortaya konulması değil, kafalardaki fikrin fiilî sahada tezahür etmesiydi.¹

Sakarya zaferinde rütbe ve unvanların son mertebesini almış bulunan muzaffer bir komutan için Hilafet ve Saltanatı almak bir kapris olabilirdi. Bunu alkışlayan ve teşvik edenler de çok olacaktı. Hâlbuki onu ve milletini sevenlerin görevi, ona halkın ve ordunun tahammül ve hazmedebileceği seviyenin fazla zorlanmaması gerektiğini söyleyerek kendisini normal ruh haline döndürmek olurdu.

İşte birinci cildin sonlarında Ankara'ya gitmemin mecburi hale geldiğinden bahsederken söylediğim gibi, kendimi, Mus-

1 *Nutuk*, 1927 baskısı, s. 402, 403.

tafa Kemal'i son zaferin mıknaısladığı şahsiyatın cazibesine kapılarak etrafına üşüşecek döküntülerin şerlerinden korumak ve bazı tehlikeli kaprislerden uzaklaştırmak zorunda hissediyordum. Evet, yenilik yapılacaktı; evet, bu ileri adımlarla milleti cahillik ve fakirlikten, vatani da haraplıktan kurtarmak gerekiyordu. Ancak unutulmamalı ki bunu kendilerine teklif eden ve halk ile ordunun hazım ve tahammül derecesini fiilen ölçenlerden biri de bendim.

Bütün bu düşüncelere dayanarak yönetim şekli hakkında aşağıdaki formülü ortaya attım:

Saltanat kaldırılacak ama Hilafet Osmanogulları'nda bırakılacaktı.

Görülüyordu ki yenilik hareketlerine muhtaçtık. Bunu bir "Yüksek Uzmanlar Meclisi"ne dayanarak ve halk meclisi (Büyük Millet Meclisi) kontrolünde planlı bir şekilde yapmak gerektiğine dair teklifim üzerinde Mustafa Kemal Paşa ile anlaşılamamıştık. Yeni yönetim şekli hakkında karşı karşıya gelmeden fikir ve işbirliğine imkân olamayacağı aşıkardı.

Yönetim şekli hususunda yaptığım araştırma ve incelemeler ile görgü ve tecrübelerime dayanarak Hilafet ve Saltanatın bir arada devamını, kalkınmamız için olduğu kadar, dış siyasetimiz açısından da zararlı görüyordum. Hele hanedan değıştirmek, yani Osmanlı hanedanının yerine başka bir hanedanı geçirmek, hem millî birliğı sarsacak, hem de medeni dünyaya karşı geri bir ülke olduğumuz izlenimini uyandıracaktı.

Hanedan ve Saltanatın bir arada olması kalkınmamız için zararlıdır, diyorum, zira her kim olursa olsun, saraylarda halktan uzak, ancak kendi çevresinin gözleriyle vatan ve milletin halini seyretmenin günümüz dünyasında ileri milletlere verdiği zarar ortada iken, bizim gibi geri kalmış bir millet için zararlı olacağı açıktı.

tafa Kemal'i son zaferin mıknatısladığı şahsiyatın cazibesine kapılarak etrafına üşüşecek döküntülerin şerlerinden korumak ve bazı tehlikeli kaprislerden uzaklaştırmak zorunda hissediyordum. Evet, yenilik yapılacaktı; evet, bu ileri adımlarla milleti cahillik ve fakirlikten, vatani da haraplıktan kurtarmak gerekiyordu. Ancak unutulmamalı ki bunu kendilerine teklif eden ve halk ile ordunun hazım ve tahammül derecesini fiilen ölçenlerden biri de bendim.

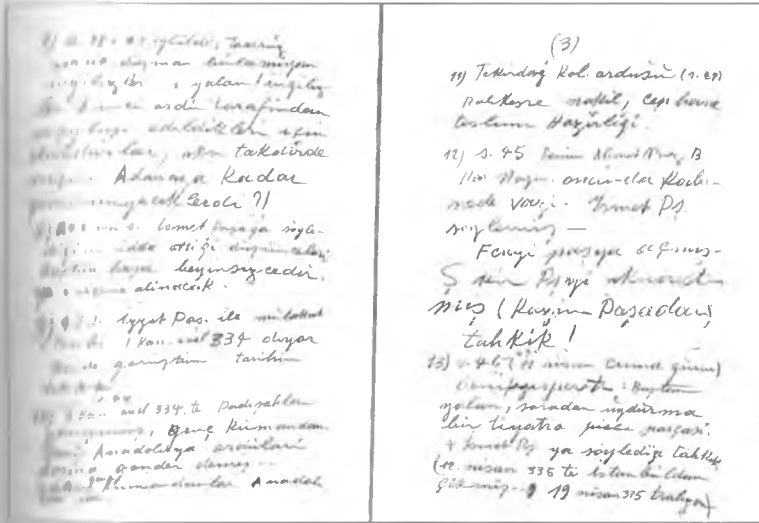
Bütün bu düşüncelere dayanarak yönetim şekli hakkında aşağıdaki formülü ortaya attım:

Saltanat kaldırılacak ama Hilafet Osmanogulları'nda bırakılacaktı.

Görülüyordu ki yenilik hareketlerine muhtaçtık. Bunu bir "Yüksek Uzmanlar Meclisi"ne dayanarak ve halk meclisi (Büyük Millet Meclisi) kontrolünde planlı bir şekilde yapmak gerektiğine dair teklifim üzerinde Mustafa Kemal Paşa ile anlaşamamıştık. Yeni yönetim şekli hakkında karşı karşıya gelmeden fikir ve işbirliğine imkân olamayacağı aşikârdı.

Yönetim şekli hususunda yaptığım araştırma ve incelemeler ile görgü ve tecrübelerime dayanarak Hilafet ve Saltanatın bir arada devamını, kalkınmamız için olduğu kadar, dış siyasetimiz açısından da zararlı görüyordum. Hele hanedan değiş-tirmek, yani Osmanlı hanedanının yerine başka bir hanedanı geçirmek, hem milli birliği sarsacak, hem de medeni dünyaya karşı geri bir ülke olduğumuz izlenimini uyandıracaktı.

Hanedan ve Saltanatın bir arada olması kalkınmamız için zararlıdır, diyorum, zira her kim olursa olsun, saraylarda halktan uzak, ancak kendi çevresinin gözleriyle vatan ve milletin halini seyretmenin günümüz dünyasında ileri milletlere verdiği zarar ortada iken, bizim gibi geri kalmış bir millet için zararlı olacağı açıktı.

Karabekir'in yakılan kitabına Mustafa Kemal Paşa'nın elyazısıyla cevaplarından 2 ve 3. sayfalar.

Baynak: Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, İstanbul 1990, Tekin Yay., s. 180-181.

Devlet başkanının etrafını dalkavukların almasına ve bunların millet ile devlet başkanı arasında kalın (sağır) bir duvar çekil etmesine engel olabilmek için en başta gelen tedbir, Hilafet ve Saltanatı tek elde toplamamaktı. Bundan başka Hilafet din ile, Padişahlık ise dünya işleriyle ilgili olduğundan gerçekte birbirine zıt olduğuna inanıyordum. Bu bakımdan her iki makam için iki ayrı siyasete ihtiyaç vardı.

Ayrıca dış siyasetimiz için de zararlıdır, demiştim, çünkü Papa'nın aym zamanda kral olması bize ne kadar garip görünürse, Halifenin Padişah olması da ileri milletlere o kadar garip görünür. Bu durumun devam etmesi, Batı'da yine aleyhimize yapılacak yayın ve propagandalara sebep olacaktı.

Şu halde Hilafeti Saltanattan ayırmamız gerekiyordu. Üstelik bunun lüzumunu halkımıza kolaylıkla anlatabilecek durumdaydık. Esasen millî hükümetle başarılan İstiklal Savaşı da bize hak verdiriyordu. Şimdi esas mesele, Hilafetten ayrılacak

olan Saltanatın ne yapılacağıydı. Bu yere uygun bir hanedan mı getirecektik, yoksa eski hanedandan, yani Osmanoğulları'ndan birini mi başa geçirecektik?

Her iki şık da milleti bölebilirdi. Sonuçta güçlü bir kişilik çıkar, öteki hanedanın elinden unvanını da almaya kalkabilir ve tarihimizin seyri bir daire üzerinde yürüyerek tekrar başladığımız noktaya dönebilirdi.

İslam âleminde de Osmanlılar, Saltanattan dolayı değil, Hilafetten dolayı kabul görmüştü. Şu halde Saltanat kaldırılarak en gelişmiş yönetim sistemi olan Cumhuriyet'e gitmek ve Hilafeti de Osmanoğulları'na bırakmak bize en uygun tarz olacaktı. Zaten fiilen de iş artık bu kıvama gelmiş bulunuyordu.

Hem Doğu halkının, hem de ordumuzun bu şekli hazz ve kabul edeceğini, hatta memnunlukla karşılayacağını adım gibi biliyordum. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Hilafet ve Saltanatı uhdesine alması halinde düşünce ve eylem olarak aleyhte bir tezahüratın başlayacağını da kesinlikle öngörüydüm.

Bunun için Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın İstanbul ve Boğazların antlaşmadaki durumu hakkında görüşümü sormasına karşılık daha 12 Kasım 1921'de verdiğim cevapta "İstanbul'u Hilafet makamı olarak kabul edin" demiş ve yönetim merkezinin artık İstanbul olmaması gerektiğini açıklamıştım.

Mücadele Yeniden Başlıyor!

İstanbul'dan Trabzon'a Gülcemal vapuruyla hareket etmiş ve 19 Nisan 1919 günü karaya ayak basmıştım. Şimdiyse takvimler 9 Ekim 1922'yi gösteriyordu. Trabzon sahiline demirlemiş bulunan Alemdar vapuru beni İnebolu'ya bırakacak, oradan kara yoluyla Ankara'ya geçecektim. Aradan tam 2,5 yıl geçmişti. 1919 şartlarından büsbütün farklı bir mücadelenin başlayacağı, mevcut ortamın her noktasından hissediliyordu.

11 Ekim Çarşamba sabahını hiç unutmuyorum. Yıllar önce ne hayallerle yaşadığım Trabzon limanından hareket eden vapurum nihayet İnebolu'ya varmıştı. Ardından ver elini Ankara. İşte 15 Ekim Pazar günü saat 3'te artık Milli Mücadele'nin merkezindeydim. Kafam nice teklif ve düşüncelerle lebalep doluydu.

Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşlarımız bizi karşılamaya gelmişlerdi. Gayet samimi bir karşılama töreni oldu. Sarıldık, öpüştük ve 3 yıl süren ve hasretle geçen günlerimizi doya doya yad ettik. Ardından Büyük Millet Meclisi'ne geldik, orada hazır bulunan arkadaşlarımızla da selamlaşıp karşılıklı saygılarımızı bildirdik.

Ertesi sabah Mustafa Kemal Paşa ile birlikte trenle Bursa'ya doğru yola çıktık. Trende Refet (Bele) Paşa ile Milli Savunma

Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa da bulunuyordu. Onlar Mustafa Kemal Paşa ile bir süre baş başa görüştüler, sonra Mustafa Kemal ve Refet Paşalar yanıma geldiler. Mustafa Kemal Paşa bana ilk olarak şu soruyu yöneltti:

– Refet Paşa huzura çıktığında Padişah’a nasıl hitap edecek?

Ben “Halife hazretleri der” cevabını verdim. O da:

– Bu şekil iyi. Halife hazretleri dersiniz, olmaz mı Refet Paşa, dedi.

Refet Paşa bunu, sesini çıkarmadan kabul etti.

Saltanatın kaldırılması ama Hilafetin Osmanlı hanedanında bırakılması gerektiği hakkındaki değerlendirmemi trende Bursa’ya varmadan önce Mustafa Kemal Paşa’ya bizzat söyledim. O henüz kesin olarak teklifimi beğendiğini söylememekle beraber itiraz da etmiyordu. Zira Bursa’da Fevzi ve İsmet Paşaların da düşüncelerini almak istiyordu. Ben değerlendirmemi bu arkadaşlara da söyledim. Onlar da ayrıca Mustafa Kemal Paşa ile görüştüler.

Bu sıralarda ortaya Mustafa Kemal Paşa’yı küçük bir Şehzadeye “Hilafet ve Saltanat naibi”, aynı zamanda da “diktatör” yapma formülü çıktı. Bu formülün “naiplik” kısmını İsmet, “diktatörlük” kısmını da Fevzi Paşa bizzat bana söylemişlerdi.

Ben de bunun iç ve dış sakıncaları olacağını uzun uzadıya anlatıp ispat ettim ve bir Şehzadeye naipliğin Hilafet ve Saltanat makamına çıkmak için bir basamak olacağını, özgürlüğü en gaddar bir hükümdardan kurtaran ve bağımsızlığını, bütün dünyaya göğüs gererek kendi kanıyla kazanan milletimizin bir vâsiye muhtaç olmadığını açıklayarak bu gibi “geri fikirlere” ordu komutanları sıfatıyla arka çıkmamamız gerektiğini ileri sürdüm.

Mustafa Kemal Paşa'ya da önümüzdeki barış konferansına, "Saltanatı kaldırıp Hilafeti Osmanlı hanedanında bırakmak" suretiyle tam bir millî çehreyle gitmemizin faydasını anlattım ve öbür türlü olursa içte ve dışta büyük zorluklara duçar olunacağını izah ettim.

İstanbul'da ortaya çıkan ve Sarıkamış'ta yayınlanan *Varlık* gazetesinde eleştiriye uğrayan "Kemalist" deyiminin yabancı gazetelerde de gittikçe yayıldığı hakkındaki değerlendirmemi kendisine şöylece özetledim:

"Daima övünebileceğimiz Türk milliyetçiliği ve demokratlığı, millî birliğimizi ve kuvvetimizi perçinleyen, bir düzeye çıkaran etkenlerdir. Bu güzel özelliklerimiz, Türk varlığını ve kudretini ileri ülkelere en doğru ve kolay bir şekilde anlatabilir. Kaynağı bilinmeyen 'Kemalist' deymi ise etrafınızda toplanmış bulunan bir azınlığı ifade ediyor. Hâlbuki bütün millet, sizin etrafınızdadır. Bunun için bu dar çerçeveli deyme iltifat etmeyiniz."¹

Mustafa Kemal Paşa, hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etti ve ardından sustu:

"Lozan'a seni baş delege olarak gönderemem. Çünkü sen kafanla harekette ısrar edersin. Lozan'a İsmet Paşa'yı göndereceğim, çünkü o sözümünden dışarı çıkmaz."

Ben de kendisine aşağıdaki cevabı verdim:

"Hakkımdaki teveccühlerinize teşekkür ederim. Zaten hatırlayacağınız gibi Gümrü ve Kars barış görüşmelerine baş

1 Tanınmış bir Fransız yazarı Madam Gaulis Bursa'ya gelmişti. Mustafa Kemal Paşa bu Madama büyük zorluklarla tedarik edilen paradan 15 bin lira ödül vererek İstiklal Savaşımızı ve özellikle kendisini Batı alemine tamtmak üzere bir kitap yazdırmak istedi. Önce yemek masasında hayli görüşüldü, sonra da Madam'ın çabuk çekildiği bir eğlence alemi başlamıştı. Gaulis'in kitabında "Kemalist" yerine "Türk milliyetçileri" tabirini kullanması gereğini Mustafa Kemal Paşa'dan bu görüşme sırasında rica etmiştim. Ertesi gün de tekrar hatırlatmak zorunluluğunu duymuştum. (KK)

delege sıfatıyla atanmama karar verildiğinde diplomat olmadığımı gerekçesiyle buna karşı çıkmış ve görevden affımı rica etmiştim. İsrar buyurduğunuz için kabul etmek zorunda kalmıştım. Avrupa diplomatlarının karşısına Lozan'da da beni çıkarmanız, Türkiye'nin biricik diplomatının bir ordu komutanı olduğu görüntüsünü vereceğinden millî çıkarımıza da uygun düşmezdi."

Burada çeşitli görüşmelerimiz sonucunda gerek Mustafa Kemal Paşa'ya, gerekse Fevzi ve İsmet Paşalara, formülümü kabul ettirmeyi başardım. Şimdi mesele, Halife olarak kimi tutmak gerektiği hakkında da bir fikir birliği yapmaktı. Mustafa Kemal Paşa, garip bir şekilde Vahdettin'in Halife olarak kalmasını istiyordu. Sebep olarak da güçlü olduğundan sözümüzden dışarı çıkmayacağını, eğer Abdülmecid Efendi Halife olursa bize zorluklar çıkartabileceğini ileri sürüyordu.

Buna karşılık benim değerlendirmem şöyle oldu:

Millete "bâği", yani Sultana ve devlete başkaldırmış diyen, bizi de "âsi" diye fetva çıkararak idama mahkûm eden, düşmanlarımızla birleşerek millî hükümetimize karşı Halife Ordusunu gönderen bir adamı tutmak, millete olduğu kadar, tarihimize karşı da bizi küçük düşürür. Hem yeni seçilecek Halifenin kıyafet ve görevlerini tespit ederek ona belli bir sınıra da çizebiliriz...

Sonuçta Fevzi Paşa benim görüşümü kabul edince kararıımız şu şekilde tespit edilmiş oldu: "Padişahlığın kaldırılması ve Hilafetin Osmanlı ailesinde kalması, Halifelige de Abdülmecid Efendi'nin getirilmesi."

Böylece Cumhuriyet'in ilanından tam 365 gün önce, 29 Ekim 1922 akşamı Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla beraber bu seyahatten trenle Ankara'ya dönmüş olduk. Fikirlerimi kabul ettirmiş olmaktan dolayı mutluydum.

Ertesi gün ilk kez Meclis müzakerelerine katıldım. Tarihi bir gündü. İlk celsede İsmet Paşa Dışişleri Bakanlığı'na ve ilaveten Lozan'a gidecek kurulun baş delegeliğine atanması dolayısıyla söz aldı. "Büyük Millet Meclisi ordularının Yüce Meclise olan üstün bağlılık, üstün güven ve üstün saygısını sunuyorum" deyince büyük alkış aldı. Ardından vatan uğruna canlarını feda eden aziz şehitlerimizin ruhlarına Fatiha okunmasını istedi. Genel Kurulca şehitlerin ruhlarına ayakta Fatihalar okunduktan sonra Batı cephesinde yapılanları açıkladı. Ardından yeni görevi için "Sizin güveniniz ve kollamanızla siyaset aleminde de başarılı olacağız" dedi.

İsmet Paşa'nın konuşması bitince oturumu yöneten Hamdullah Subhi (Tanrıöver) Bey beni kürsüye davet etti. Ben de tutanaklara da yansımış olduğu gibi sürekli alkışlar arasında kürsüye geldim ve sık alkışlarla kesilen aşağıdaki konuşmayı yaptım:

"Doğu cephesinin ebedî ve ölümsüz saygılarını Büyük Millet Meclisimize dille de arz etmekten büyük bahtiyarlık duyuyorum. En acemi bir erin dahi kalbinde önce Allah korkusu, sonra sevgili Peygamberimizin aşkı, ondan sonra da Büyük Millet Meclisimize saygı ve itaat yaşıyor. Bugün milletimizin birliğini temsil eden bu nurlu Meclisimizin yarattığı millî zaferlerle Doğu'da ve Batı'da milletimizi saran esaret zincirleri nasıl kırıldıysa, inşallah son halkaları olan ve İstanbul üzerinde kalan kalıntısı da pek yakında bu suretle parçalanacaktır. Vekili bulunduğum mazlum ve masun Edirne, bugün milletimiz sayesinde büyük bayramlar yapıyor, çırpınıyor. Ben de o dakikalarda aranızda bulunmaktan büyük bahtiyarlık duyuyorum. İnşallah millî zaferlerimiz gayesini tamamen idrak ettikten sonra ordularımız tabiatıyla barış durumuna geçerken, yine bu millî birliğimiz sayesinde bilgi ve irfan or-

duları da seferberliğe başlar ve dışarıdan bizi sarsmak isteyen esaret zinciri gibi içeride de bizi aynı şekilde saran fakirlik ve cehalete karşı aynı suretle her tarafta hücum ederiz. Büyük milletimiz, birliği sayesinde ve Cenab-ı Allah'ın inayeti, sevgili Peygamberimizin bize olan yardımı ile yakında refah ve saadete, bilgiye ve irfana koşar. Ve biz de böylece sonsuza kadar mutlu oluruz. Saygılarımı arz eder, bütün Doğu ordularımız adına bütün kalbimle sizi selamlar ve bu suretle aranızda karışmakla bahtiyarlık duyarım.”²

Benden sonra birkaç milletvekili, hakkımızda takdirkâr sözler söyledi ve bir önerge verilmesi üzerine bana, İsmet ve Fevzi Paşalara, başkanlık aracılığıyla Yüce Meclis'in teşekkürlerinin bildirilmesi teklifi oybirliğiyle kabul edildi.

Bundan sonra 2 oturum daha yapıldı. Özellikle saat 5'te başlayan 3. oturumda Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında tarihî bir hadise yaşandı. İstanbul'dan Sadrazam Tevfik Paşa bir telgraf çekmişti. Özetle İstanbul ile Ankara arasındaki ikiliğin kazanılan zaferle kaldırıldığını açıkladıktan sonra işten anlayan ve güvenilir bir zatın “gayet mahremane” talimatı taşıyarak ve mümkün olduğu kadar hızla İstanbul'a gönderilmesini istiyordu. Ankara'nın bu temsilcisi, İstanbul'da Padişah dahil yöneticilerle konuşup ikiliğin kaldırılmasına çalışacaktı.

Ardından 29 Ekim tarihli ikinci bir telgrafi okundu Tevfik Paşa'nın. Ancak ilk telgraf doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya yazılmışken, ikincisi Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığı'na yazılmıştı. Özetle, Lozan Konferansı'na hem İstanbul hükümeti, hem de Büyük Millet Meclisi hükümeti davet edilmişti. Tevfik Paşa Büyük Millet Meclisi tarafından atanacak bir zatın özel talimatla hemen gönderilmesini istiyordu.

Bu sırada Meclis'te kürsüye çıkanlar İstanbul hükümeti aleyhine konuşmaya başladılar. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa beni odasına çağırdı. Yanında Dr. Rıza Nur da vardı. Görüşümü sordu. Cevaben, "Saltanatın kaldırılması ve Hilafetin Osmanlı ailesinde bırakılması kararımızı Büyük Millet Meclisi'ne teklif etme zamanıdır" dedim. Mustafa Kemal Paşa da Rıza Nur'a "O önergeyi (takriri) yaz" dedi. Rıza Nur "Peki" diyerek dışarı çıktı. İkimiz baş başa kalınca bana şunları söyledi:³

"Kürsüden Padişah hükümeti hakkında şiddetli beyanlarda bulunmam, fakat Hilafet'in Osmanlı ailesinde bırakılması hakkındaki fikrini açıklamamı rica ederim. Rıza Nur bütün esasları içeren bir önerge hazırlıyor."

Ben de "Peki Paşam" dedim ve Meclis'e girerek söz alıp şunları söyledim (Tutanaklar Dergisi'nden aktarıyorum):

"İstiklal Savaşımızda düşmanlarımızın çalışmalarını kolaylaştıran ve milletimize karşı her fenalığı yapmaktan çekinmeyen bir güruhun bugün de şanlı barışımızı bozmak ve karıştırmak adına aynı fenalık için adım attığını görüyoruz. Habis ruhlar gibi karşımıza çıkan bir şehinşah vekilleri heyeti eğer İstiklal Savaşı'nın başlangıcında masum halkın arasına fesat ellerini salmasaydı, hatta benim kıtalarımın, karargâhımın içine kadar Damat Ferid Paşa melunu zehirli mektuplar göndermemiş olsaydı, bugün bu şerefli günlere biz iki sene evvel kavuşacaktık. Bugün bu adamların bizimle beraber barış salonuna, hatta kapısına kadar girmesine pek büyük bir şiddetle karşılık vermeliyiz. Zira bizim bu kutsal çatı altındaki feryadımızı, milletimizin akan kanlarını, masumiyetlerini biz dünyaya gereği kadar duyuramıyoruz. Dolayısıyla eğer bu herifler şanlı

3 Nutuk, s. 419.

milletimizin şanlı barış kuruluşuyla Avrupa'da görünecek olursa, dünya kamuoyuna, Türkiye'de iki kuvvet olduğu, aralarında ittifak olmadığı şeklini vereceklerdir. Bunlar yazdıkları şeyde Babıali kelimesini Büyük Millet Meclisi'nin önüne geçirmek kadar şeytanlığı da elden bırakmıyorlar. (...) Bunlar birer kukla gibi idrakten, vicdandan mahrum insanlardır. Onlara karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk fırsatta İstiklal Mahkemesi'yle gereği gibi muamele etmelidir. (...) Bu kadar felaketli günler geçirdikten sonra telgraflarını, hâlâ bir kâbus gibi milletin üzerine çöken zulümlerini sessiz sedasız bırakmamalı, onların bir hiç olduğunu bütün İslam dünyasına göstermeli ve kesinlikle barış yapılacak yere bunlara adım attırmamaya çalışmalıyız.”

Başka konuşmalar da olduktan sonra teneffüs arası verildi. Bu esnada Rıza Nur'un önergesi imzalanıyordu. Bulunduğum odadakilere imzalatılmaya getirildi, Mustafa Kemal Paşa da arkasından geldi. Beni görünce önergeyi alıp bana uzattı ve “Hadi imzala bakalım” dedi. Baktım, 63 milletvekili imzalamış olmasına rağmen kendisinin imzası henüz yoktu. İmzalamadan önce gerekçesini ve maddelerini gözden geçirdim. 4. maddesinde “Osmanlı hanedanı ölmüş olup tarihe intikal etmiştir” kaydını görünce Mustafa Kemal Paşa'ya dönüp “Paşam, kararımız bu muydu? Ancak Hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğu hakkında apaçık bir önerge daha verilmesi şartıyla imzalarım” dedim. “Bir endişeniz mi var?” diye sordu. “Bu cümleyi okuyan herkeste aynı endişenin uyanmasını tabii bulurum” dedim ve önergeyi 64. milletvekili olarak imzaladım.

Benden sonra önergeyi Dr. Adnan (Adıvar) Bey ile 3 milletvekiline daha imzalatıldı. Bu sırada odaya Başbakan Rauf (Orbay) Bey girdi. Önerge ona da imzalatılmak istendi. Rauf Bey okudu ve o cümleyi görünce “Ne oluyoruz? Nereye gidiyoruz?” diye bağırdı. Mustafa Kemal Paşa işin ters bir mecraya doğru

gittiğini görünce, “Endişenize hak verdim. Durun, o cümleyi silip tashih edeyim” diyerek masanın üstünde önergeden “Osmanlı hanedanı” kısmını silip yerine “İstanbul’daki padişahlık” diye yazdı. Rauf Bey bundan sonra imzaladı. Mustafa Kemal Paşa 81. milletvekili olarak imzaladı ve önerge Meclis’e arz olunmak üzere toplantı salonuna götürüldü.

Muhtemelen bizim itirazlarımızın da etkisiyle şöyle bir söz yayıldı: Mustafa Kemal Paşa Hilafet ve Saltanatı üzerine alıyor. Tanıdığım ve tanımadığım bazı milletvekilleri buna engel olmamı, aksi halde bundan birçok fenalığın çıkabileceğini söylediler.

Ben de onlara fikrimi söyledim ve bu esaslara uygun bir önerge hazırlatmak üzere bana bir gün kazandırmalarını rica ettim. Bunun üzerine birçok milletvekili Meclis’i terk etti. Arkasından oylamaya geçildi. İsimlerin belirlenmesi oya konulunca 132 kabul, 2 red, 2 de çekimser oy çıktı; böylece oylamaya katılanların sayısının sadece 136 olduğu görüldü. Toplantı yeter sayısı için 25 oya daha ihtiyaç duyulduğundan “Yarın tekrar oya koyacağız” diyen başkana “Yarın toplantı yok” diye cevap verildi. Bunun üzerine Çarşamba olsun diye karar kılındı.

Mustafa Kemal Paşa’nın canı bu duruma çok sıkılmıştı. Beni odasına çağırdı ve bu tavrın anlamını sordu. Ben de şöyle açıkladım:

“Ülkeye olan bağlılığım ve size olan samimiyetim her zaman olduğu gibi şimdi de fikrimi apaçık söylemeye beni mecbur kılar. Meclis’in çoğunluğu kaybetmiş olması fiili bir tezahürdür. Bu önergeyle sizin Hilafet ve Saltanatı üzerinize almak sevdasında olduğunuz kanaati belirmiştir. Nitekim bu kanaat kök de salmaktadır. Korkarım ki bu önerge Çarşamba günkü toplantıda daha da az oy bulacaktır. Çok nazik bir iş üzerindeyiz.

Hilafet ve Saltanatın hanedan değiştirmesine karşı Doğu'da zaman zaman beliren fikrî tezahürün fiilî şekle dönüşmesinden korkarım. Batı halkı ve ordusu hakkında söz söylemeye yetkim olmasa da işin vahim bir sonuca varabileceğini, temas ettiğim milletvekillerinin ruh halleri göstermektedir.⁴

Mustafa Kemal Paşa'dan, "Ya, demek fikren ve fiilen tezahürattan endişe ederek Doğu'dan geldiniz" şeklinde kızgın bir cevap aldım. Şöyle dedim:

"Evet, sizin Hilafet ve Saltanatı üzerinize alma arzunuzu haber aldım. Buna karşı Doğu'da bir oldubitti beklemek ve zuhura gelecek tezahürat karşısında işin nerelere kadar varabileceğini kestiremediğimden halimize ve tarihimize karşı fikrimi Büyük Millet Meclisi'nde beyan etmek, daha önce sevgi ve saygıyla bağlı olduğum Başkomutammı uyarmak istedim."

Mustafa Kemal Paşa'nın Hilafet ve Saltanatı üstlenmeyi bir mefkûre (ideal) olarak beslediği, bugün apaçık görülmüştü. Bu akşam görüştüğüm birçok milletvekili de bu fikirdeydi. Hatta beni ikna etmek için Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te söylediği bazı nutuklarından parçalar bile okudular.

Mesela 1 Mart 1922 tarihli konuşmasında "Efendiler, İstanbul Cenab-ı Peygamber'in bizzat alaka gösterdiği Eba Eyyüb el-Ensârî hazretlerinin 14 asırdan beri şehit olduğu yerin temas ve uzaktan gözetim altında tuttuğu bir şehirdir. Milletimiz bu güzel şehirde 500 yıldır yüce Hilafet makamını muhafaza etmektedir" demişti. Aynı yılın 20 Temmuz'unda ise şöyle konuşmuş:

"Yüce Meclisimizin ilk toplantı günlerinde kabul ettiği bir esas vardır ki o esas millî gelenekleri ve dinî kutsalları tama-

4 Nutuk'un 417. sayfasında "fikrî ve fiilî tezahürattan" bahsetmesinin sebebi budur. (KK)

men mahfuz bulundurur. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da o olmasa hareketlerimizi birbirine uydurarak mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza şüphe yoktur.”

Daha buna benzer beyanları ve “Mefkûre” hatıralı ve imzalı, ayrıca yalnız sarıklı olarak çektiği fotoğrafları gösterdiler. Bunları vaktiyle benim de öğrendiğimi ve aynı kanaati beslediğimden yeni kararlarında aralarında bulunmak için geldiğimi söyledim. *Herkes benden medet umuyordu.* Bu işi çözersen sen çözersin, diyorlardı. Benim Saltanatı kaldırmak ama Hilafeti Osmanlı hanedanında bırakmak hususundaki teklifime itiraz edene rastlamadım. Şu halde Kasım ayı için bu esasta bir önerge hazırlanmasını ve benim de ayrıca girişimde bulunacağımı bazı arkadaşlarıma söyledim.

Bu kişiler daha da ileri giderek Mustafa Kemal Paşa'ya, 20 Temmuz oturumunda Başkomutanlık kendisine verilirken, zaferle beraber diktatörlük kuracağından endişe edenleri tatmin için yaptığı vaadi hatırlatmak istiyorlar ve konuşmasının şu parçasını okuyorlardı:

“Başkanlık makamınızda bulunmakla bahtiyar olan acizleri, o gün iki kere mutlu olacağım. İkinci mutluluğumu sağlayacak husus, benim bundan 3 yıl önce kutsal davamıza başladığımız [Samsun'a çıktığım] gün bulunduğum mevkiye dönme imkânım olacaktır. Gerçekten de dünyada sine-i millette serbest bir millet ferdi olmak kadar bahtiyarlık yoktur. Gerçekleri bilen kalp ve vicdanında, manevî ve kutsal hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamların hiçbir değeri yoktur...”

Bir de kopyasını aldıkları, Rıza Nur'a yazdırdığı önergeyi okuyorlardı. Gerekçe kısmında şu önemli kayıt vardı: “Eski Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış olup yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri padişah kaldırılmış

olup yerine Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur” deniliyor ve sonunda “Dolayısıyla aşağıdaki kararın alınmasını talep ederiz” diyerek 6 madde sıralanıyordu.

1. Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber tarihe mal olmuştur.
2. Türkiye Devleti adıyla genç, dinç, millî halk hükümeti esasları üzerine kurulu Millet Meclisi Hükümeti oluşmuştur.
3. Yeni Türkiye hükümeti, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun millî sınırları dahilinde yegane varisidir.
4. 1921 Anayasası'yla hükümlerlik hukuku milletin kendisine verildiğinden, İstanbul'daki padişahlık yok hükümdededir ve tarihe intikal etmiştir.
5. İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Dolayısıyla oraların yönetim işleri de Büyük Millet Meclisi hükümeti memurlarına emanet edilmelidir.
6. Türkiye hükümeti, meşru hakkı olan Hilafet makamını, esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracaktır.

Durum çok nazikti.

Saltanat Nasıl Kaldırıldı?

Asıl mesele, Mustafa Kemal Paşa'nın 3 ay önce Meclis'te yaptığı konuşmada "sine-i millete" bir birey olarak dönüp dönmeyeceğiydi. Çünkü Sakarya zaferini müteakip üç rütbe birden kazanarak mareşal (müşir) olmuş ve en büyük unvan sayılan "Gazi"liği de aldıktan sonra daha büyük bir zafer üzerine alacağı rütbe kalmamıştı. Ancak "sine-i millete" dönmek için gerçekte kolay olmadığı anlaşıyordu.

Ben kendimce buna bir çare bulmuştum.

Önce Saltanatı kaldırmak ve Hilafeti Osmanlı hanedanında bıraktıktan sonra barışı imzalamak, ardından da Cumhuriyet'i ilan etmek ve Cumhurbaşkanlığına, "sırf tarihî bir nâm almak suretiyle" ödüllendirmek üzere Mustafa Kemal Paşa'yı seçmek. Ancak bir şartla: Mustafa Kemal Paşa seçildikten sonra Cumhurbaşkanlığından istifa edecekti. Biz de kendisine, maddî olarak ölünceye kadar bu makamın maddî gelirlerinden yararlanma imkânını sağlayacaktık.¹

Ne var ki bazı fırsat kollayıcılar bunun benim Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçmek için düzenlediğim bir tertibim

1 Bu sözlerinden Karabekir'in Mustafa Kemal Paşa'nın bir tür 'ombudsman' olarak veya onursal başkan konumunda kalması gerektiğini düşündüğünü anlıyoruz.

olduğunu Gazi'ye yetiştirmişlerdi. Gıyabımda "Karabekir'le çok çetin uğraşacağız" dediğini de işittiğimden gayet nazikleşen durumumu güzelce yönetmeye ve aynı zamanda milletimizin çıkarlarına uygun gördüğüm fikrimi kabul ettirmeye çalışıyordum.

İlk işim, herkesin olumlu karşıladığı ve milletin selametine en uygun olduğu kabul edilen formülümün Gazi'ye de kabul ettirilmesi idi.

31 Ekim 1922 sabahı İsmet Paşa'yı buldum. Kendisiyle biraz dertleştirdim. Dün Meclis'te çoğunluğun bulunmamasının yarın daha fena bir şekilde tecelli edeceğini, o kadar büyük tehlikeleri atlatıp parlak zaferler kazandıktan sonra siyaset sahasında beceriksizlik sonucu halkı ve orduyu dile getirmenin maddi ve manevi sorumluluğunun en önce Doğu ve Batı cephesi komutanlarının omuzlarına yükleneceğini uzun uzadıya anlattım.

İsmet Paşa "Peki ne yapabiliriz?" dedi. "Birlikte Çankaya'ya gidip Gazi'yi ziyaret edebiliriz" dedim. Gazi'ye şunları söyleyebilirdik:

"Doğu ve Batı cepheleri komutanları sıfatıyla yazdırıp imzalattığınız önerge, herkeste Hilafet ve Saltanatı sizin üstleneceğiniz endişesini doğurmuştur. Milletvekillerinin çoğu bunun aleyhindedir ve sorumluluktan korkarak memleketlerine gitmek üzere hazırlanmaktadırlar. Doğu'da olsun, Batı'da olsun ortam gereği halkın patlak verecek bu olaylara katılması mümkündür. Onun için bu önergenin geri alınması ve yerine, "Saltanatın kaldırılması ve Hilafetin Osmanlı hanedanında bırakılması" esasına dayanan yeni bir önergenin verilmesi gerekir. Aksi halde hiçbir sorumluluğu kabul etmiyorum."

İsmet Paşa bu teklifimi uygun bulduysa da benim mümkün olduğu kadar suskunluğumu korumamı istedi. Beraber

gidecektik ama ben susacaktım, kendisi konuşacaktı. Gazimizi kızdırıp işin inadına fena bir mecraya dökülme tehlikesine maruz kalmasını istemiyordu. Ben de bunu, maksadı temin etmeleri şartıyla kabul ettim.

Günlerden 31 Ekim 1922'ydi. Sabah Çankaya'ya çıkıp Gazi'yi ziyarete gittik. Bulunduğu salona girince bize ilk sözü:

– “Hayrola! Doğu ve Batı cepheleri komutanları bir arada. Ne haber?” oldu.

İsmet Paşa da ziyaretimizin amacını, teklif ettiğim tarzda apaçık ifade etti. Gazi sükûnetle dinliyor ama renkten renge giriyordu. Kızdığı zamanlarda yaptığı gibi sigarasından uzun nefesler çekiyordu.

İsmet Paşa'nın sözü bittikten sonra Gazi eline bir kâğıt-kalem aldı. Bana sert sert bakarak “Peki Paşam, ne tarzda istiyorsanız söyleyin, öyle yazalım” dedi. Ben de aşağıdaki cevabı verdim:

“Paşa hazretleri, çoğunluğun arzusu, Saltanatın kaldırılması ve Hilafetin Osmanlı ailesine ait bırakılmasından ibarettir. Rıza Nur, önergesindeki 6. maddeyi tadil eden yeni bir önerge teklif eder. Sonuç almaya dönük ve bütün milletin sevinçle kabul edeceği bir kanun yapılması, bu kanunun kabul edilmesiyle mesele güzelce halloldu.

Bunun üzerine bu tadil önergesini beraberce tespit ettik. Gazi bana şu teklifi yaptı:

– “Yarın Meclis'te çoğunluğu sağlamak için İkinci Grup üyeleriyle de görüşerek tadil teklifini anlat. Herhalde yarın çoğunluğu sağlamaya çalışmalısınız.”

İşte ortaya koyduğum formül, nihayet bu suretle Doğu ve Batı cepheleri komutanları arasında Başkomutanın kendi eliyle yazılarak 1 Kasım günü için hazırlanmış oldu. Böylece Saltanatın kaldırılacağı gün belli olmuştu.

Aynı gün öğleden sonra saat 4'te 3. Kolordu Komutanlığından milletvekili olan Selahattin Bey'in evinde, İkinci Grup'un ileri gelenleri olup eskiden tanıdığım arkadaşlarla görüştüm. Hazırladığımız tadil önergesini ve esas formülünü uzun uzadıya tartıştık. Uygun gördüler ve akşam, gruplarında görüşeceklerini, yarın Meclis'te çoğunluğu sağlayacaklarını ve bu hayırlı kanunu çıkarmamıza yardım edeceklerini vaat ettiler. Bu arada diğer tanıdıklarımı da yarın Meclis'e gelmeleri konusunda ikna ettim.

1 Kasım Çarşamba günü Meclis'te tarihî bir gün yaşanıyordu. Saat 1.45'te Meclis bütün üyeleriyle toplandı. Şu şekilde girmiş olan 6. madde okundu:

“Hilafet Türklere, Osmanlı hanedanına aittir. Türkiye Devleti, Hilafet makamının dayanağıdır. Halifelige, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, bu hanedanın bilgi ve ahlâk bakımından eslah ve erşed olanı seçilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti meşru hakkı olan Hilafet makamını esir bulundugu ecnebilerin elinden kurtaracaktır.”

Rıza Nur ve 54 milletvekilinin imzasıyla verilen bu önerge değişikliği teklifinin yanında, İkinci Grup'tan Selahattin, Hüseyin Avni ve arkadaşları başta olmak üzere aynı mealde, 26 imzalı bir önerge verdiler.

İlk sözü Gazi aldı. Peygamberimizi ve Hilafeti övüp göklere çıkardı. Çok uzun süren sözlerinin sonlarında şöyle dedi:

“Bundan sonra Hilafet makamının dahi Türkiye Devleti ve bütün İslam dünyası için ne kadar feyizli olacağını da gelecek bütün açıklığıyla gösterecektir. (İnşallah sesleri.) Türk ve İslam Türkiye Devleti bu iki mutluluğun tecelli ve tezahürüne kaynak olmakla da dünyanın en bahtiyar devleti olacaktır.” (İnşallah sesleri.)

Önergeler komisyonlara havale edildi ve müzakereler başladı. Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar söz alıp konuşular. Benim ağzımı açmama gerek kalmadı. Uzun müzakere ve tartışmalardan sonra istediğimiz 2 maddelik kanun teklifi oluşturuldu. Önce Parti Grubuna, sonra da Genel Kurula getirildi.

Bu arada ilginç bir gelişme yaşandı. Gazi Mustafa Kemal teklifin isim belirtilerek oylanmasına itiraz etti. Bunun üzerine Başkan, “Kabul edenler ellerini kaldırsın” dedi ve ekledi: “İttifakla kabul edilmiştir.” Bu sırada Meclis’te şiddetli bir alkış koptu.

O akşam tam da Mevlid kandiline rastlamıştı. Bu sebeple “Bu, tarihî işlemin hayırlı olduğuna dair bir müjdedir” denildi. O akşam ve ertesi gün bayram olarak kabul edildi.

Böylece çabalarım sonuç vermiş ve Saltanat kaldırılırken, Hilafet Osmanlı ailesinde bırakılmıştır. Ve Hilafetin dayanağının Türkiye Devleti olduğu 2. maddede açıkça belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin tarihe intikal ediş tarihi, 1. maddeyle İngilizlerin İstanbul’u fiilen işgale başladıkları ve Meclisi bastıkları gün olan 16 Mart 1920 kabul edilmiştir.

Artık Lozan'a gidişimizin önündeki son engel de kaldırılmıştı. Bundan sonrası, Başdelegemiz olan İsmet Paşa ile yardımcısı Rıza Nur'un kıvraklık ve dirayetine kalıyordu. Önümüzde uzun ve çetin bir yol vardı.

5 Kasım akşamı İsmet Paşa, ekibiyle birlikte trenle Lozan'a hareket etti. 12 gün sonra üzerinde sadece Halifelik unvanı kalan Vahdettin bir İngiliz zırhlısıyla kaçtı. Ertesi gün Vahdettin, Meclis tarafından Halifelikten indirildi ve Abdülmecid Efendi 162 oydan 148'ini alarak Halife seçildi. 9 çekimser oy çıkmış, II. Abdülhamid'in oğlu Selim Efendi 3, öbür oğlu Abdurrahim Efendi ise 2 oy almıştı.

Cumhuriyet'e giden yolda Halifeli bir devlet, kuruluşunu uluslararası güvenceye alacak bir müzakerenin içine atılacak ve bu sıradadır ki Türkiye'de çok garip değişimler meydana gelecekti. Bunları bir sonraki bölümde ele alacağız.

İsmet Gidince İki Eski Dost El Ele Veriyor

O günlerin havası bir başkaydı. Adeta yeniden İstiklal Savaşı'nın başlarındaki günlere dönmüştük. Savaş zaferle sonuçlanmış, sıra barış döneminde atılacak adımlara gelmişti. İsmet Paşa'yı Lozan'a uğurlarken içimiz coşkuyla doluydu. Hepimizi büyük bir umut dalgası kaplamıştı.

İnkılap hareketlerine başladığımız şu günlerde tıpkı 3,5 yıl önce olduğu gibi fikirlerimizi serbestçe bildirmek ve tartışmadan çekinmemek, esas prensibimiz olmuştu. Ben bu görevimi büyük bir vicdan hazzıyla yapıyordum. Vaktiyle Gazi'yi gerek İstanbul hükümetine, gerekse halka karşı hem korumaya, hem de tanıtmaya çalışmışım. O benim Başkomutanım ve eski silah arkadaşımdı. Mevcut durumda da fikirlerime ve tartışmalarıma değer ve önem vererek hemen hepsini kabul etmiş bir Mustafa Kemal Paşa vardı karşımda. İçimde yeni bir umut doğmuştu. Ülkeme, milletime faydalı olabileceğim her işte olmalıydım çünkü.

Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa'nın yokluğu süresince yanından ayrılmamamı istemesini ve beni nereye giderse yanında götürmesini barıştan sonrası için birlik ve beraberliğimiz adına ümit verici bir müjde olarak yorumluyordum. Böylece tam olarak güvendiği samimi bir müşaviri olmuştum. Bu ha-

lin devamını çekemeyenleri ve beni istemeyenleri de daima hesaba katarak hareket şeklimi belirliyordum. Bunun için bütün mesaimi eğitim (maarif) cephesinde yoğunlaştırmıştım.

3 Kasım 1922 günü Doğu'dan beraberimde getirttiğim çocuklar müfrezesine Cebeci'de atış talimleri yaptırdım ve açık arazide coğrafya oyunu oynattım. Onları seyreden Mustafa Kemal Paşa hayretler içerisinde kaldı. Çok takdir etti. 13 yaşından itibaren çocuklarımızın binicilik, atıcılık ve kayakçılık eğitimlerine başladıklarını, bu sistemi bütün Doğu çocuklarına yaymaya giriştiğimi ve bütün ülke çapında uygulanmasının çok feyizli sonuçlar vereceğini açıkladım. Şu sözleri özellikle ekledim:

“Eğitimcilerimizin de görüşleri alınarak *millî eğitim ve öğretimimizi planlamamız* ve vakit geçirmeden esaslı programlarla *beden eğitimi* işine başlamamız, kalkınmamız için son derece gereklidir.”¹

Çocuklarım ertesi akşam Türk Ocağı'nda güftesini yazıp bestesini yaptığım eğitici oyunları sahnelediler. Mustafa Kemal Paşa bu oyunlardan ve hele “Sanayi” oyunundan çok duyulandı ve takdir etti. “Bolşevikler bu kadar güzel ve etkili oyun yapıp da esas mesleklerinin (?) propagandasını yapamıyorlar” dedi.

Kendisine daha ötesini söyledim. Kars'ta bulunan Rus Konsolosunun bu oyunu Rusçaya çevirdiğini, hatta Rusya'da oynatılması için benden izin aldığını ve bu eğitici oyunlar hakkında yolu Doğu'dan geçen Amerikalı, İngiliz ve Fransız görevlilerin de çok takdirlerde bulunduklarını, “Sanayi” oyununun herkes üzerinde büyük etki bıraktığını anlattım.²

1 Beden eğitimi mükellefiyeti ne yazık ki çok geç kalmış bir iş oldu. (KK)

2 *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, 12, s. 3759.

İsmet Paşa ve Lozan heyeti 5 Kasım Pazar akşamı saat 5'te trenle Lozan'a gitmek üzere yola çıktı. Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa beni davet etti ve artık Ankara'da birlikte çalışmamızın daha faydalı olacağını söyledi. Ve bana Milli Savunma Bakanlığı'nı üstlenmemi teklif etti. Teveccühlerine teşekkür ettim. İsmet Paşa'nın Lozan'dan dönüşüne kadar beraberlerinde danışman (müşavir) gibi kalmamın daha uygun olacağını, çünkü mesaimi eğitim ve ekonomi alanlarına yoğunlaştırarak incelemelerde bulunduğumu ve nihayet, askeri işlemlerle sınırlı bir çerçeve içinde çalışmak istemediğimi söyledim. Memnun olmuş görüldü. Barışın imzalanmasından sonrası için münasip görürlerse Genelkurmay Bakanlığı'nda faydalı olabileceğimi, bu hususta İsmet Paşa'nın da aynı fikirde olduğunu söyledim.

Şimdiye kadar benim için Başbakanlık, Eğitim Bakanlığı, İstanbul Komutanlığı'ndan da bahsedildi.

Mustafa Kemal Paşa 15 Kasım günü bana yine Milli Savunma Bakanlığı'nı teklif etti. Meclis'te Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa'ya karşı olanlar çoğaldığı için çekilmesini istiyormuş. Onu ordu komutanı yapmak istiyordu. Ben uygun düşmeyeceğini söyledim. Kendim için de önceki değerlendirmeyi tekrarladım, yani teklifini kabul etmedim. O da değerlendirmemi uygun bularak birlikte mesai ve yolculuk yapacağımızı bildirdi.

Bu arada devletin resmî yayın organı mahiyetinde olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine millî eğitim ve öğretimle ilgili makaleler yazmak istediğimi söyledim, izin verdi. Ben de gazetede bir dizi makale kaleme aldım. Bu sırada eğitimcilerimiz ve okullarımızla da sıkı temaslarda bulundum.

Mustafa Kemal Paşa geleneklere son derece uygun davranıyordu. Mesela kalpagını yemekten bile çıkarmıyordu.

Oysa resmî başlık kumaştandı. Bursa'da Fevzi ve İsmet Paşalarla beraberken, söz kalpaktan açıldı. Ben kalpağın aleyhinde konuşmuş ve kapalı yerlerde başı açık bulunmanın fayda ve gereğini söylemişim. Zaten öteden beri yanlarına başı açık girerdim. Onları kapalı yerlerde kalpağın çıkarılması gerektiğine hâlâ ikna edememişim. Hatta Mustafa Kemal Paşa benimle "Karabekir'in kusuruna bakmayın, öteden beri başı açık yanımıza gelir" diye latife edip duruyordu. (Bir Amerikalının "Gazi'nin kalpağı" başlığıyla yazdığı garip şiir Ankara gazetelerinde bile çıktı.)³

Herkes Gazi'nin ne yapmak istediğini merakla bekliyordu. Bunu ben de çok merak ediyordum. Aldığım bilgilere göre siyasî bir parti kurmak fikrindeydi. Adını "Müdafaa-i Hukuk Partisi" koymak arzusundaydı. Kanaatime göre İttihat ve Terakki'nin hatasına düşülüyordu. *İttihat* birlik demekti ama bir partiye isim olarak konulması yanlıştı. Böyle isimleri seçerken dikkatli olunmalıydı. İttihat ve Terakki de keşke o zamanki uyarılarımı dikkate alarak başka bir isim alsaydı da bu isim, bir tehlike karşısında millî birliğe yarasaydı ve tarihteki yeri daima yüce kalsaydı.

Kurulacak partiye "Müdafaa-i Hukuk" adının verilmesi fikrine karşı çıktım ve istiklalimizi (bağımsızlığımızı) kurtardığımız bir adı siyasî bir cemiyete vermenin doğru olmayacağı değerlendirmesinde bulundum. Daha sonra Halk Partisi ismi uygun görüldü.

2 Aralık 1922 günü Gazi bana Halk Partisi'ni ilan edeceğini söyledi ve hazırladığı parti programının müsveddesini verdi.

3 Kalpak Türkiye'de ilk önce Sultan II. Abdülhamid zamanında 1903 yılında Yıldız Sarayı'ndaki birliklerde giyilmeye başlanmış, zamanla benimsenerek askerî bir serpuş halini almıştı. Özellikle komutanlar arasında yaygınlaşması, İstiklal Savaşı yıllarına rastlar. (MA)

Lozan'da barış antlaşması imzalanmadan acele edilmese iyi olacağı değerlendirilmesinde bulundum. Anlaşılan kararını vermişti ki 7 Aralık'ta basın yoluyla ilan etti.

4 gün sonra konu Meclis'te görüşülürken Gazi'nin "Payitaht (başkent) neresi olmalı?" sorusunu ortaya attığı görüldü. Bayındırlık Bakanı merhum Feyzi Bey, kendisine "Meclis ne diyecek? Sen emret, olur biter!" diye cevap verdi. İtiraz ettim ve şunu söyledim: "Daha önce de kararlaştırdığımız gibi İstanbul Hilafet merkezidir, Ankara da hükümet merkezi. *Payitaht* deyimi de artık kalkmıştır." Mustafa Kemal Paşa hiçbir şey söylemedi. Anladım ki Gazi'nin gözü İstanbul'dadır ve İstanbul'u payitaht yapmak niyetindedir. O anda kafamda birden "Mefkûre Hatırası" resmi ve Rıza Nur'un önergesi canlandı. Yoksa hâlâ Hilafeti alma niyetinde miydi? Fakat duyduğuma göre Lozan konferansında İstanbul'a yine payitaht deniliyormuş.

Ayrıca Meclis'te çok garip olaylar da oluyordu. Mesela 12 Aralık'ta Antalya belediye başkanının askerlik yapması 82 oyla kabul edildiği halde toplantı yeter sayısı yok denilerek oylama iptal edilmişti. Ertesi gün yapılan oylamada aynı kişi bu defa 64 oyla askerlikten kurtuldu!

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde beni ikinci başkan yapma yolunda bir akım ortaya çıkmıştı. Özellikle İkinci Grup bunu ısrarla istiyordu. Gerekçe olarak da Gazi'yi ancak benim iyi idare edebileceğimi söylüyorlardı. Bir başka deyişle beni onun karşısına dikmek istiyorlardı.⁴

4 Karabekir Paşa'nın *Günlükler*'inde bu bahis şöyle geçiyor: "Birçok mebuslardan şunu işitiyorum: Sizi mustebit zannediyorduk, pek yanılmışız. Ankara'dan ayrılmayın. Sizi Meclis ikinci riyasetine intihap edelim. Hilafet ve Saltanat meselesi gerçi hallolundu fakat bu tarz altüst edilebilir, buna mukavemeti ancak siz yapabilirsiniz. (Beni neden müstebit zannettiklerini sorduklarım: Büyük bir tesirle propagandalardan bahsediyorlar.)" (*Günlükler*, cilt 2, s. 830.)

Kendilerine şunları söyledim: Bu doğru olmaz. Üstelik Doğu cephesi komutanlığı hâlâ üzerimde. Mustafa Kemal Paşa seyahatlerinde benim de birlikte bulunmamı arzu ediyor. Yanında olmam daha faydalı olabilir.

Beni Meclis 2. başkanlığına seçmek isteyenlere bunları söylemekle kalmadım, adaylardan 11 Aralık tarihinde yapılan başkanlık seçimlerinde Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya oy vermelerini rica ettim. Buna rağmen seçimlerde ona 117 oy, bana da 64 oy çıktı. Anlaşılan Birinci Grup Ali Fuat Paşa'ya, İkinci Grup da ısrarıma rağmen bana oy vermiş. Bunun üzerine kürsüden açıklama yapmak zorunda kaldım. (Ali Fuat Paşa istifa etmişti, bu yüzden seçim yenilendi. Bu defa 118 oyla Meclis 2. başkanlığına yeniden seçildi.)

Ardından Gazi'ye bir görüşmemizde İkinci Grup'taki arkadaşlarla aralarındaki ayrılık-gayrılığın kalkmasının şu sıralar içte ve dışta iyi bir etki bırakacağını söyledim. Dahası, İkinci Grup'la arasını bulmak için bir hayli uğraştım.

6 Ocak 1923'te Mustafa Kemal Paşa ile barış yapıldıktan sonra neler yapılacağı hakkında hayli uzun bir görüşmemiz oldu. Ben yapılacak her şeyin şahısların arzusuna değil, bilime dayanması gerektiğini, bir yıl kadar önce teklif ettiğim Uzmanlar Meclisi'nin gerekli olduğu bahsini açtım ve Tek Adam yönetiminin millî birliği sarsacağını, düşünce özgürlüğünü hırpalayacağını ileri sürdüm. Eski Şura-yı Devlet ile Ayan Meclisi'nin karışımı gibi bir şeydi düşündüğüm. Ne var ki Gazi benim fikrime pek yanaşmıyordu.

Yılın 9. günü Mustafa Kemal Paşa telefon etti. Yakında bir yolculuğa çıkacağını söyledi, benim de katılmamı ve yapacağı konuşmaların esasını benim hazırlamamı istedi. Bu arada daha önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen ve millî hükümetin hükmünün geçtiği yerlerde uygulanmakta

Kâzım Karabekir Paşa Erzincan'da yetim çocuklarla.

olan içki yasağının Mart ayından itibaren İstanbul'da da uygulanmasına başlanacağını öğrendim.

Ertesi günü Meclis'te milletvekilleri tarafından Müdafaa-i Hukuk Grubu Başkanlığı'nı kabul etmem için yine ricada bulunuldu. Gıya Mustafa Kemal Paşa da "Başkanlık komutanlıkla beraber yürütülebilir" demiş. Ben Gazi'nin bana bir şey demediğini ve bunu uygun bulmadığımı söyledim. Benim bu makama gelmem, henüz barış görüşmelerinde çetin müzakereler cereyan etmekteyken "komutanlar siyasete karıştılar" dedikodusuna yol açabilir ve görüşmeler bundan olumsuz etkilenir. Dolayısıyla teklifi reddettim.

Akşamüstü Gazi de Meclis'e geldi. Yolculukta yapacakları konuşmalar için hazırladığım notları kendisine verdim; notlarıma, uzmanlara değer vermesi tavsiyesini ekledim. Notlarımda şu noktalar üzerinde durmuştum:

1. Hedefimiz, fakirlik ve cahillikle mücadele olmalıdır.
2. Eğitim siyasetimizin gayesi, yalnız yüksek tahsil yapan insanlar değil, daha çok iş adamları yetiştirmek olmalıdır.

3. Eğitim ve öğretimde birlik lazımdır.
4. Ülkemizin birkaç noktasında kurumlar, üniversiteler ve diğer medenî varlıkları toplu olarak kurma ve bunlara dayanarak merkezden çevreye doğru genişleme siyaseti izlenmelidir.
5. Köylerde tarım ve köylünün muhtaç olduğu işler esas tutularak programlar ve kitaplar düzenlenmelidir.
6. İlköğretimde birlik sağlanmalıdır.
7. Dilimiz Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtarılmalı, Türkçesi var olan kelimelerin başka dillerdeki karşılıkları kullanılmamalıdır.
8. Her sahada uzman yetiştirilmelidir.
9. Millî beden eğitiminin yaygınlaştırılması gerekir.
10. Milleti canlandırmak için iyi bir musikiye ihtiyacımız vardır.
11. Programlarımız inceden inceye araştırıldıktan sonra ortaya konulmalıdır ki kişisel kanaat ve fikirler gibi gelip geçici şeyler olmasın.

Bakalım tavsiyelerim ve notlarım değerlendirilecek miydi?

Mustafa Kemal'in Dine Merakı

Lozan görüşmeleri bütün hızıyla sürerken Gazi, Fevzi Paşa ve ben 14 Ocak 1923 Pazar akşamı trenle Ankara'dan İzmit'e hareket ediyorduk. Gazi pek sinirliydi. Benim yanımda yaveri Cevat Abbas'a verdi veristirdi:

– “Muhalliflerden Ali Şükrü Bey Ankara'ya matbaa makinesi getirtmiş. *Tan* adında bir gazete çıkaracakmış. Siz hâlâ uyuyorsunuz? Yakın, yıkın!”

Yalnız kalınca kendisini sakinleştirdim. Dikkatli olunması gerektiğini, bu tarzdaki beyanların dışarıya yansıyabileceğini ve pek de doğru olmadığını anlattım. “Paşam” dedim, “bu tarzda karşılık vermek doğru mudur?”

Ertesi gün Eskişehir'deyken bir haber geldi. Afyon Milletvekili Şükrü Efendi Ankara'da Hilafetin Saltanatı içermesi hakkında bir risale bastırmış. Gazi buna çok kızacak diye beklenirken, tam tersine, daha çok düşünmeye dalıyor ve Hilafetin gerekliliğinden bahsediyordu. Ayrıca İzmit'te önemli kararları açıklayacağı, İstanbul'dan gelecek gazetecilerle bir görüşmesi vardı.

Mustafa Kemal Paşa, Saltanatı kaldıran 1 Kasım 1922 tarihinde verdiği nutku gözden geçiriyordu. O gün Meclis kürsü-

sünden Hilafet ve İslamiyet hakkında bir nutuk vermişti. Kendisine, dinî bahisleri ihmal ederek görüşlerini ilmî esaslarda daha açık bir biçimde belirtmesinin uygun olacağını söyledim. Ondan da bundan da alarak konuşmayı tercih ettiğini söyledi. Ve uğradığı her yerde Hilafet ve İslamiyet'ten bol bol konuştu.

Bu konudaki asıl yorumuma geçmeden önce Gazi'nin 1 Kasım 1922 tarihli Meclis nutkunun bazı yerlerini sizinle paylaşmak istiyorum:

“Mazhar-ı nübüvvet ve risalet olan Fahr-i Âlem Efendimiz, bu kütle-i Arab içinde Mekke'de dünyaya gelmiş bir vücud-i mübarek idi. Ey arkadaşlar! Allah birdir, büyüktür! (...) Allah kullarının lâzım olan gereken nokta-i tekemmüle (olgunlaşma noktasına) vusulüne (ulaşınca) kadar içlerinden vasıtalarla dahi kullarıyla iştigali lâzıme-i uluhiyetten (ilahlığın gereklerinden) addeylemiştir. Onlara Hazret-i Âdem aleyhisselamdan itibaren mazbut ve gayri mazbut (kayıtlara girmiş veya girmemiş) ve namütehani (sonsuz) denecek kadar çok Nebiler, Peygamberler ve Resuller göndermiştir. Fakat Peygamberimiz vasıtasıyla en son hakayık-ı diniye ve medeniyeyi (dinî ve medenî gerçekleri) verdikten sonra artık beşeriyetle bilvasıta (aracılarla) temasta bulunmaya lüzum görmemiştir. (...) Bu sebeptendir ki Cenab-ı Peygamber hatemü'l-enbiya (son peygamber) olmuştur ve kitabı, kitab-ı ekmeldir (en mükemmel kitaptır). Son Peygamberimiz olan Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem 1394 sene evvel Rumi Nisan [ay] içinde Rebiyülevvel ayının 12. Pazartesi gecesi sabaha doğru tan yeri ağarırken doğdu, gün doğmadan...”¹

1 Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu konuşmasının tam metnini TBMM tutanaklarından okuyabilirsiniz <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024130.pdf>

Ayrıca Peygamberimizin doğumlarını, nübüvvet (peygamberlik), risalet (Allah'ın elçisi olmasını) ve vefatlarını anlatıp doğumunun bugüne rastlaması üzerine “İnşaallah bu hayırlı bir tesadüftür” diyerek huşu içinde duada bulundu.

Sonra Halife seçimini ayrıntılarıyla ve Hilafetin Müslümanlar açısından taşıdığı önemi uzun uzadıya anlattı. İslamiyet'in kuruluşunda güç ve kudretin oynadığı olumlu rolün üzerinde durdu. Zekâtın öneminden bahsetti. Sonra Hilafetin TBMM sayesinde ayakta durduğunu ve duracağını şu şekilde ifade etti:

“Şimdi efendiler. Hilâfet makamı korunmuş olarak hâkimiyet ve millî saltanat makamı -ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir- elbette yan yana durur ve elbette Melikşah'ın makamı karşısında âciz ve naçiz bir makam sahibi olmaktan daha yüce bir tarzda bulunur; çünkü bugünkü Türkiye Devleti'ni temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Çünkü bütün Türkiye halkı, bütün kuvvetleriyle o hilâfet makamının dayanağı olmayı doğrudan doğruya, yalnız vicdanî ve dinî bir vazife olarak taahhüt edip yükleniyor.”

Tarihten verdiği örneklerle Hilafetin güçsüz ve beceriksiz sultanlar yerine Türkiye Devleti'ne dayanmasının önemini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, halifesiyle birlikte Türkiye halkının her gün daha güçlü, her gün daha mutlu ve müreffeh olacağını, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacağını, kişilerin ihaneti tehlikesine düşmeyeceğini; diğer taraftan da Hilafet makamının bütün İslam dünyasının, ruh, vicdan ve bağlanma noktası, Müslümanların kalplerinin ferahlama sebebi olabilecek bir izzet ve yüceliğinin tecellisi olacağını söylediğinde Meclis'ten “İnşallah” sedaları yükseliyordu.

Son olarak şunları söyledi:

“Türk ve İslâm Türkiye Devleti bu iki saadetin tecelli ve tezahürüne menba ve menşe olmakla dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır.(İnşallah sedaları.)”

18 Ocak 1923 günü İzmit’te yaptığı konuşmada TBMM hükümetinin şeriat hükümlerinden ibaret olan şura, adalet ve ulülemre itaat esasına uygun olarak teşekkül ettiğini, Türkiye Devleti için Hilafetin söz konusu olmayıp ancak İslam dünyası dikkate alındığında var olabileceğini, çünkü Hilafet makamının yalnız Türk’e değil, yüce İslam alemine ait olduğunu söylemiş. Ve şunu eklemiş: “TBMM Hilafet makamını bir ümit noktası olarak muhafaza edecektir.”

23 Ocak günü Bursa’da yaptığı konuşmada ise Hilafet yalnız Türkiye halkına değil, bütün İslam dünyasına aittir, dedi ve bu makam hakkında karar vermenin Türk milletinin yetkisi dışında olduğunun altını çizdi.

Gelelim 3 Şubat tarihli İzmir konuşmasına. Diyordu ki:

“Bizim dinimiz en makul ve en tabîi bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabîi olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır.”²

Bu arada 29 Ocak’ta Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım’ın nikâhında bulundum. Şahitlerden biri Fevzi Paşa, diğeri de bendim. Gazi’nin her iki yanında oturuyorduk. Bundan sonraki geziye Latife Hamm da katıldılar.

2 Birazdan göreceğimiz gibi, bu sözler 7 Şubat günü Balıkesir Zaganos Paşa Camii’nde verdiği meşhur hutbede de geçecektir.

Lozan Kesintisi ve İçeride Sarsıntı

4 Şubat 1923 akşamı Lozan'daki barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı haberini Akhisar'dayken almıştık. Aynı gün (5 Şubat) bir başka önemli telgraf geldi. Meclis 2. Başkanı Ali Fuat Paşa, Gazi'nin geçen yıl millete verdiği söz gereğince bir kenara çekilmesi şartıyla kendisine bir saray ve ayda 10 bin lira tahsisat verilmesi hakkında Meclis Başkanlığı'na bir önerge verildiğinden söz ediyordu. Gazi'ye, "Önergeyi gündeme alayım mı?" diye soruyordu. Gazi buna çok kızdı. Rengi kaçtı. Görüşümü sordu. Şöyle cevap verdim:

"Henüz barış antlaşması imzalanmadığı için savaş halindeyiz demektir. Bunun için bu meselenin ortaya çıkması mevsimsizdir. Üstelik uhdenizde Başkomutanlık da var. Barış yapıldıktan sonrası için zaten siz böyle yapacağınızı vaat etmişsiniz. O zamana kadar -kimsenin teklifine gerek kalmadan- karar verirsiniz."¹

Cevabımı beğendi. Telgrafı getiren yaveri Mahmut (Soydan) Bey'e (Siirt milletvekili ve *Milliyet* gazetesinin sahibi), "Paşa'nın dediği gibi bir cevap yaz" emrini verdi.

1 Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar, 12, s. 3771; Günlükler, 2, s. 846.

Mahmut Bey gittikten sonra Mustafa Kemal Paşa'dan bazı görüşlerimi söylememe müsaade etmesini istedim ve şunları söyledim:

“Görüyorum ki Başkomutanlık uhdenizde bulunduğu halde siyasi bir parti kurmakla meşgul olmanız ters etki yapıyor. Bunun ülke dışındaki yankılarının daha fena olacağını tahmin ederim. Bunun için barışa kadar bu gibi hareketlerle meşgul olmaktan uzak dursanız! Bunu sizden, Ankara'dan partiyi kurma kararınızı basına yansıtmadan önce de rica etmiştim hatırlarsanız.”

Değerlendirmem cevapsız kaldı. O hâlâ Ankara'daki havanın halini düşünüyordu. Nitekim Balıkesir'de bu değerlendirme kabul etmediğini, mefkûresine daha şiddetle sarıldığını bizzat gördüm.

7 Şubat günü Zağanos Paşa Camii'nde² öğle namazını³ kalabalık bir cemaatle kıldık. Sonra mevlit okundu. Ardından Mustafa Kemal Paşa minbere çıkarak mükemmel bir hutbe verdi. Bazı kısımlarını yazıyorum:

“Millet, Allah birdir. Şanı büyüktür. Allah'ın selameti, atıfeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri Cenab-ı Hak tarafından insanlara hakayıki (gerçekleri) tebliğe memur ve resul olmuştur. Kanun-i Esasi, cümlelizce malumdur ki Kur'an-ı azimüşşandaki nusûstur [Anayasa, hepinizin bildiği gibi şanı yüce olan Kur'an'daki dogmalardır]. İnsanlara feyz-i ruhî [manevi bereket] vermiş olan dinimiz son dindir, ekmel [kusursuz] dindir. Çünkü dinimiz

2 Paşa “Ulu Cami'de” diyor. Muhtemelen şehrin en büyük camisi olduğundan aynı zamanda halk arasında bu adla da anılıyordu.

3 7 Şubat 1923 günü Çarşambaya denk geldiği halde galat-ı meşhur olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Balıkesir hutbesinin bir Cuma hutbesi olduğu zannedilmiştir. Karabekir Paşa'nın *Günlikler*'indeki tanıklığından bu yaygın yanlış bir kere daha düzeltme imkânı buluyoruz (cilt 2, s. 847).

akla, mantığa ve hakikate tevafuk ve tetabuk ediyor. Eger akla, mantığa ve hakikate tevafuk etmemiş olsaydı, bununla diğer kavanin-i tabiiye beyinde [tabiat kanunları arasında] tezat olması icab ederdi. Çünkü bilcümle [bütün] kavanin-i tabiiyeyi yapan Cenab-ı Hak'tır."

Bir süre daha konuştuğuktan sonra hutbeden indi ve mihrabın önünde namaz kıldığımız yerde yanıma geldi. Halkın sorularına cevap verdi. Peygamberimiz ve Dört Halifenin hutbeyi hangi maksatla okuduklarını anlattı. Bu konuşmasından dolayı "büyük bir sevaba nail olacağı"nı ümit ediyordu. Sonra hutbenin Türkçe okunmasının önemine değindikten sonra Halk Partisi'nin kuruluşu hakkında sorulan bir soruya şöyle cevap verdi:

"Halk Partisi halkımıza siyasi eğitim vermek için bir okul olacaktır. Beni çok seven ve hayatımı düşünen bazı arkadaşlarım bana böyle bir siyasi parti kurmamamı tavsiye etmişlerdir. Gerçekte millî görevin bitiminde köşeye çekilerek dinlenmem benim için bir menfaattir. Bunu yapabilmek için şimdiye kadar edinilen sonuçların, tespit olunduğu gibi devam edeceğine güvenmek gerekir. Fakat bu hususta henüz endişelerim kalmış değildir. İşte bu açıdan milletin içinde bir birey olarak ve tekrar milletin seçimine nail olursam TBMM'de üye sıfatıyla çalışmayı görev sayıyorum. Efendiler, ne ben ve ne de siz, konumlarımızı şahıslarımıza bağlamaya kalkışmayalım. Hepimiz öyle çalışalım ki kuracağımız şey millî bir kurum olsun."

Mustafa Kemal Paşa, bu mükemmel hutbeyle kamuoyuna "İslamcı" bir mesaj verirken, bir bakıma da bana halk huzurunda cevap vermiş oluyordu. Öte yandan "Beni çok seven ve hayatımı düşünen bazı arkadaşlarım bana böyle bir siyasi parti kurmamamı tavsiye etmişlerdir" beyanatıyla da benim

Temmuz 1921'de kendisiyle tartışmamızda söylediğim⁴ siyasî partilere katılmaktan uzak durması yolundaki teklifime ve Halk Partisi'ni kurma işine girişmemesi yolundaki tavsiyeme cevap vermiş oluyordu.

Gerek mutaassıp bir dil ve edayla İslamcılığı ele alması ve gerekse siyasî bir parti kurup başına geçmeye karar verdiğini ilan etmesi, bende oluşmakta olan şu kanaati tamamladı:

Nasıl Napolyon vaktiyle Başkomutanlıktan, “Muhallif parti kuran bir diktatör, başına neler geleceğini görür” fikrine dayanarak bir parti sayesinde imparatorluğa çıktıysa, Mustafa Kemal Paşa da Başkomutanlıktan tek partiyle –önlememe rağmen- Hilafet ve Saltanatı almak ülküsüne doğru yürüyecekti. Benim bu yeni yolda vatan ve millete karşı görevim, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da bu tehlikeli gidişi önlemek olacaktır. Şüphesiz ki samimiyetle ve iknaya sonuna kadar uğraşmak ve mümkün olmazsa cephe almakla.

Akşam Mustafa Kemal Paşa bugünkü beyanatını nasıl bulduğumu sordu. Ben de kendisine ne kadar bağlı olduğumu ve kendisinin de bana aynı şekilde karşılık verdiğine dayanarak fikrimi söyleyeceğimi bildirdim. Şunları açıklıkla söyledim:

“Dünya işlerini camilere soktuğumuzun acısını çektiğimiz yetmez mi Paşam? Millî işlerimizi neden yine camilere sokuyoruz? Ve neden özellikle siz Başkomutan olduğunuz halde dinle, Hilafetle bir din adamı gibi, hatta daha ileri giderek meşgul oluyorsunuz? Aydınlarımız haklı olarak bu gidişi iyi görmeyeceği gibi bu yol da esasen tehlikelidir.

1921 Şubat'ında Doğu'dan yaptığım teklifte birtakım muhafazakârların yine işe karışarak yenilik hareketlerinden mahrum kalacağımız endişesini arz etmiş ve ülkenin yüksek

4 Bkz. *Nutuk*, s. 372.

uzmanlarıyla esaslı programlar yapılarak bunların uygulanmasında sebat ve sadakatta bulunulması gereğini bildirmiştim. Paşam, görüyorum ki siz din ve Hilafet kuvvetlerine çok önem veriyorsunuz! Şu halde muhafazakârlara dayanmak istiyorsunuz.

Size bu vesileyle bir daha o eski teklifimi arz edeyim: Yanımda bir kopyası var. (Cep cüzdanımdan çıkarıp verdim.) Lütfen bir daha okuyunuz. Türk milleti yeniliğe muhtaçtır. Bunu da uzmanlarımızla başarabiliriz, asla camilerle ve muhafazakârlarla değil. Din, vicdan kanaatidir, tartışmaya gelmez. İlim adamı olmayan bizlerin ve hele sizin bunu ele almanızı kesinlikle doğru bulmuyorum. Bu tavrınızı tamamıyla bir kenara bırakmalısınız! Bu değerlendirmelerimi size daima açık kalbimle söyleyeceğim.”

Mustafa Kemal Paşa değerlendirmelerimi samimiyetle karşıladı. Ertesi gün yaverlerinden naklen, benim yaverim Gazi'nin şu ifadesini bana bildirdi:

“Ben Karabekir'in bu kadar samimi olduğunu sanmadığımdan kendisiyle çok mücadele edeceğimi tahmin ediyordum! Hâlbuki o, çok açık yürekli ve çok candan bir insanmış! Beraber çalışabileceğimi görerek memnun oluyorum.”

Bundan sonraki seyahatimiz süresince artık dinî konular üzerinde pek durulmadı. Manisa istasyonunda bizi karşılamaya çıkan halk, İzmir Kongresi'nde kendilerinin “sanayi delegeliği”ni kabul etmemi ve bu suretle harap Manisa'nın imarına yardımcı olmamı rica ettiler. Halkın bu dileğini kabul etmeyi şeref bildiğimi, ancak bir cephe komutanı sıfatıyla mazur olduğumu söyledim. Gazi de bu görüşüme hak verdi.

İzmir'e geldik. 6 gün sonra toplanacak olan İzmir İktisat Kongresi üyeleri Türkiye'nin dört bir yanından toplanmaktaydılar. Biz bile Karşıyaka'dan 150 delegeyle aynı trende geldik.

Ertesi gün Vali Aziz Bey, Manisa halkının benim delegeliklerini kabul etmem konusunda ısrar ettiklerini ve henüz boş bulunan sanayi delegeliğine kimseyi tayin etmediklerini bildirdi.

İstanbul'dan gelen delegelerden bir kurul da beni ziyaretle şu haberi verdi: Kongrede bini aşkın insan toplanacaktır. İstanbul'dan gelirken vapurda işittiklerine göre bazı yabancı ajanlar Türklerin askerlikten başka bir şey beceremediklerini dünyaya göstermek için entrikalar çeviriyorlarmış: Eğer kongre başkanlığını Gazi veya ben üstlenmezsem kongrede karışıklıklar çıkarıp dağıtacaklarmış.⁵ Gazi Paşa'ya aynı bilgiyi vermek üzere ayrı bir kurulun gitmiş bulunduğunu ilave ederek başkanlık meselesinin hallini benden rica ettiler.

Derhal Mustafa Kemal Paşa'ya gittim. Durumu anlattım. Bir heyet kendisine de gelip onu kongreye davet etmiş, fakat BMM Başkanı ve Başkomutan olması hasebiyle kongreye girmesinin ve başkanlığı üstlenmesinin doğru olmayacağını kendilerine söylemiş. Durumun ciddiyetine ve Manisahlıların ısrarına binaen bana "Kongreye siz girin ve yönetin" buyurdu. Ben de kongreye gitmeyi kabul ettim.

Kongreye girmeyi kabul ettim. Ancak başkanlık için serbest oyla seçim yapılmasını, bunun için de iktisat uzmanlarından 6 aday gösterilmesini, eğer seçimde zorluk ve gürültüler olursa adaylığımı koymamın uygun olacağını söyledim. Gazi de kabul etti. Bu seferki yolculuğumuzda yanıma bazı iktisadî eserler almış ve gözden geçirmiştım. Gazi, bunun çok iyi olduğunu ve kendisine de bazı notlar hazırlamamı arzu ettiğini söyledi. Memnuniyetle yaptım.

5 *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, cilt 12, s. 3779. *Günlükler*'de geçen ifade ise şöyledir: "İstanbul'dan gelen bir heyet de Bornova'da nezdime gelerek behemahal reisliği kabulümü, aksi halde ecnebi tahrikatı ile kongrenin akamete uğrayacağını söylediler" (cilt 2, s. 848).

17 Şubat 1923 günü sabah saat 10'da İzmir İktisat Kongresi toplandı. Başkanlık seçimi için gösterilmesini istediğim 6 adaydan hiç kimseyi seçmeyip kollarıma geçerek beni başkanlık koltuğuna oturtular. Büyük tezahürat altında ittifakla başkan seçildim. 24 Şubat günü kongrede Amele (İşçi) Partisi bir tartışmaya girdi ve salonu terk etmek istedi. Ben de bir komutan sıfatıyla bu ayaklanmayı durdurarak alkışlar arasında sükûneti sağladım ve müzakereyi devam ettirdim.

(Bu arada 25 Şubat Pazar gecesi rüyamda Peygamber Efendimiz'i gördüm. Bir savaşta zayı ettiğı dışını başka birinin ağzına takıyordu. Sonra bir kömür ateşyle bazı kimselerin gözünü oyuyordu!)

Nihayet 4 Mart günü kongre sona erdi. Misak-ı İktisadi ittifakla alkışlar arasında kabul edildi. Kongre kararlarını derhal bastırıp yayınladım. Harf devriminden sonra da yeni harflerle 2. baskısını yapmak da bana nasip oldu. Bu kongre kararları İstiklal Savaşı'ndan sonra başlayacak olan kalkınma hareketlerine halkın dilekleri" olarak esası oluşturduğundan Türk iktisat tarihinde önemli bir yer tutar.

Ben bir ekonomi uzmanı değildim. Bilgilerim genel kültür bilgileriydi. Ancak halk içinde çok yaşamış, ihtiyaç ve yeteneklerini aralarında bulunarak görmüş bir insandım. Çok çalışmaktan yılmadığım gibi, düzenli çalışmak en büyük özelliğimdi. Uzmanlarımızı saygıyla dinleyip fikirlerini toplamak da en büyük zevklerim arasındaydı. İşte bu kudretlerdir ki çeşitli yerlerde çeşitli dertlerle gelmiş alim-cahil binden fazla insanı söyleterek millî istekleri –değerli başkanlık divanı üyelerinin de yardımıyla- tespit etmeyi başardım.

Ege sahil şehirlerinde bir süre dolaştıktan sonra 1 Nisan'da Ankara'ya döndüm. Bu sırada İsmet Paşa da Lozan'da görüşmelerin kesintiye uğraması üzerine Ankara'ya dönmüştü.

Bize Lozan Barış Kongresi üyelerinin, Türk milletinin işgalden kurtulan kısımlarının da oylarını serbestçe kullanacağı yeni bir Meclis'i görmek istediklerini bildirdi. Güya ilk Meclis, sınırlı yerlerin serbest oyuyla seçildiğinden Misak-ı Milli Türkiye'sini temsil etmiyormuş!

Bu hususu önce özel olarak görüştük. Sonra Eğitim Bakanlığı binasındaki grup toplantısında İsmet Paşa'nın açıklamaları üzerine 120 imzayla verilen önerge grupça kabul olundu.

Yalnız aynı 1 Nisan günü Ankara kötü bir haberle çalkalandı. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ortadan kaybolmuştu. Söylentiler onu Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız taburu komutanı Giresunlu Topal Osman Ağa'nın öldürdüğü noktasında toplanıyordu. Bu haber Ankara'da bir samimiyetsizlik ve güvensizlik havası uyanmasına sebep oldu.

O sırada Ankara Valisi, daha sonra İstiklal Mahkemesi tarafından asılacak olan Abdülkadir Bey'di. Yeni seçimlerin yapılmasına karar verildiği bir günde Ankara'da matbaa açmış ve günlük siyasî bir gazete çıkarmaya başlamış bulunan bir muhalif milletvekilinin ortadan kaybolması, çirkin olduğu kadar tehlikeli bir işti de. Muhalif milletvekilleri bu olayı doğrudan doğruya Gazi'den biliyor ve ona tutuklama müzekkeresi⁶ çıkartmaya kadar işi ileri götürüyorlardı.

2 Nisan 1923 sabahı saat 7'de İstasyon binasında Başbakan Rauf (Orbay) Bey'in ikamet ettiği daireden Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa telefonla yaverine şu notu yazdırmış:

"Bugün saat 6'dan beri Çankaya'da, Gazi'nin köşkü civarında muhafız taburuyla⁷ Topal Osman Ağa taburu arasında

6 Orijinali: "Tevkif müzekkeresi". Anlamı: Hakimın yazdığı, sanığın tutuklanma yazısı. Muhtemelen Mustafa Kemal Paşa'nın önce Meclis'ten dokunulmazlığının kaldırılması istenecek ve ondan sonra tutuklanması talep edilecekti.

7 Tabur komutanı İsmail Hakkı (Tekçe) Bey'dir. Topal Osman Ağa'nın taburu 'muhafız taburu' zannedilirse de, gerçekte gönüllü bir muhafızlıktı onlarmki. Asıl muhafız taburu, İsmail Hakkı Bey'e bağlıydı.

çatışma silahlı başlamış. Osman Ağa ve 10 kadar maiyeti öldürülmüş. Gazi, Latife Hanım'la birlikte istasyonda Rauf Bey'in yanında. İsmet ve Kâzım Karabekir Paşaların da gelmelerini istiyor.”

Derhal gittim. Görüştük. Gazi'yi çok üzgün buldum. Benim yanımda muhafız taburu komutanı İsmail Hakkı (Tekçe) Bey'e endişelerini şöyle bildirdi: “Taburundan emin misin? Benim dairemi delik deşik ettiler. Birliklerin Osman Ağa'nın taburuna katılmasınlar.” İsmail Hakkı Bey de bundan emin olduğunu söyledi.

Kars'tan Mustafa Kemal Paşa'nın emrine gönderdiğim bin kişilik Topal Osman Ağa'nın fedailerinin bu durumunu görmek beni büsbütün üzdü. Birden 3 ay öncesine gitti hafızam. 14 Ocak'ta trenle Ankara'dan Bursa'ya gitmek üzere ayrıldığımız gün Gazi'nin Cevat Abbas (Gürer) Bey'e Ali Şükrü Bey ve matbaası hakkında söylediği şiddetli sözleri hatırladım. Ali Şükrü Bey'in matbaa kurmasından son derece rahatsız olmuş ve “Ne duruyorsunuz? Yakın, yakın!” demişti o gün. Ben de kendisini sakinleştirmeye çalışmışım. İki olay arasında bir bağlantı olabileceği şüphesi beynimi kemiriyordu.

Nihayet mesele birçok masumun ölümüyle sonuçlandı. Ali Şükrü Bey'in cesedi de ertesi gün ortaya çıktı. Telefon telleriyle boğulmuş ve Çankaya gerilerinde bir yere gömülü olarak bulunmuş. 4 Nisan günü Meclis'te Ali Şükrü Bey'in cenaze töreni yapıldı. İkinci Grup taşıdı tabutunu. “İkinci kurban gidiyor” diye haykırımlar oldu.⁸

Cenazenin memleketi Trabzon'a gönderilmesi de bir mesele oldu. İkinci Grup cenazeyi önce İstanbul'a getirmek, sonra vapurla Trabzon'a götürmek istiyordu. Bunun şu sıralarda

8 Birinci kurban olarak Trabzon'da öldürülen Yahya Kâhya gösteriliyordu. (KK)

sebeplere olacağı gösteriler ülke hesabına çok zararlı olabilirdi. Bunun üzerine cenazenin hükümetin kararıyla İnebolu üzerinden Trabzon'a götürülmesine karar verildi. Aynı günün akşamı da Topal Osman Ağa'nın cesedi Meclis'in kararı gereği Meclis binası önünde asıldı.

6 Nisan günü İstasyon'daki Başbakanlık ve özel kalem binasında yeni seçimler için "umdeleri" (ilkeleri) tespit edip hazırladık. Gazi'nin başkanlığında bazı bakanlar da toplanmıştı. Birinci Grup yönetim kurulu, Doğu ve Batı cepheleri komutanları (ben ve İsmet) de vardı. Şeriye Vekili Vehbi Hoca haricinde herkes imzaladı. Onun gerekçesi de hayatında hiçbir siyasî cemiyete veya partiye girmemiş olmasıydı. Bundan uzak durmak istiyordu.

Tespit ettiğimiz ilkeler arasında 1 Kasım 1922'de aldığımız Hilafetin Osmanlı ailesinde kalması kaydı da vardı. Bu ilke, "değişmez bir düstur" diye nitelendi ve imzalandı. İlkeler de İzmir İktisat Kongresi'nde verilmiş olan kararlar da dikkate alınmıştı. Bunları bir sonraki bölümde aynen yazıyorum:

Halk Partisi'nin İlkelerinden Birisi de Hilafeti Korumaktır

Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla yayınlanan beyannamede Halk Partisi'nin 9 ilkesi şu şekilde belirlenmişti:

“Yeni çalışma döneminde Meclis'in çoğunluğunu ülkeyi refaha ulaştırma gayesi etrafında toplamak ve ülkeyi millî egemenlik dairesinde siyasî örgüte kavuşturmak için bir Halk Partisi kurulacaktır. Meclis'te halen kurulu bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Partisi'ne intikal edecektir. Grubumuz aşağıdaki ilkelerle yeni seçime katılmaya karar vermiştir:

İlke 1: Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim usulü, halkın mukadderatını bizzat ve fiilen kullanması esasına dayanır. Milletın hakiki ve yegâne temsilcisi TBMM'dir. Onun dışında hiçbir kuvvet ve hiçbir makam milletin mukadderatına egemen olamaz.

İlke 2: Saltanatın kaldırılmasına, egemenlik ve hükümlanlık hukukunun ayrılmaz ve devredilmez olmak üzere Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan BMM'nin manevi şahsiyetinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Kasım 1922 tarihli karar değişmez prensibimizdir. Dayanağı TBMM olan Hilafet makamı, Müslümanlar arasında yüce bir makamdır.

21

✓

✓

2

2

1

1

birleştirerek birçok ruhlardan tek bir ruh meydana getirmesinde küçük bir dayanışma oluşur. İşlamiyet'te bundan başka bir de bk bir dayanışma vardır ki btn ümmeti tek bir ruh haline getirir. Bunun şekli de btn imamların, manevî bir surette en bk bir imama ('imm-ı ekbere') tabi olmasıdır. İşte bu imama 'Halife' adı verilir.

O halde namaz kılarken yalnız gözümüzün önündeki cemaatin imamda merkezleşen ruhî birliğini görmekle yetinmemeliyiz. Bilmeliyiz ki bu cemaatten başka milyonlarca cemaat de aynı zamanda bir 'mmet' halinde birleşmişlerdir. Bu birleşme btn milletin bir bk imam etrafında, yani 'Halife'nin çevresinde birleşmesiyle meydana gelir. Demek ki küçük imamlar, küçük cemaatleri oluşturacak, bk imam da btn ümmeti kendi etrafında merkezleştirerek İşlam dünyasındaki dayanışma işlerini meydana getirecektir. Bundan dolaydır ki btn İşlam dünyası Halife meselesiyle ilgilidir. Yeryüzünde bir Hilafet makamı bulunmazsa İşlam dünyası kendisini imamesiz (başsız) kalmış bir tespih gibi dağılmış, perişan görür."

Bu ifadeler İşlam ümmetinin başında Halife adlı şahsî bir simgenin bulunması gerektiğini söylüyordu. Fakat bu yüksek makamı hangi Müslüman millet, kendi içinden bir şahsiyet seçerek vcoda getirebilirdi? Dinen Halifenin Müslüman olmayan bir devlete tabi olmaması şart olduğundan Halifeyi kendi içinden doğuracak milletin mutlaka kuvvetli bir orduya ve tam bir bağımsızlığa malik olan "mücahid" bir İşlam milleti olması gerekirdi. Yüzyıllardan beri bu şartlara sahip olan lke Türkiye olduğu gibi bugün de bu şartlara sahip olan yalnız "Yeni Türkiye"dir. Bu sebepledir ki TBMM'yi bizzat Halife hazretlerinin "muazzez ve muhterem" makamına dayanak oluşturmuştur.

İlke 3: Ülkede güvenlik ve asayişin kesin olarak korunması en önemli görevdir. Bu gaye, milletin arzu ve ihtiyacına uygun olarak temin edilecektir.

İlke 4: Mahkemelerimizin özellikle şeriata dayalı olarak adaleti gerçekleştirmeleri sağlanacaktır. Bundan başka kanunlarımız millî ihtiyaçlar ve hukuka göre yeni baştan ıslah edilip gözden geçirilecektir.

İlke 5: Burada 10 şık halinde iktisadî esaslar tespit edilmiştir.

İlke 6: Askerlik hizmetinin süresi kısaltılacak, ordu mensuplarının geçim ve refahı özellikle gözetilecektir.

İlke 7: Yedek subayların ve savaşta yaralanan gaziler ile yetimlerin durumu düzeltililecektir.

İlke 8: Devlet dairelerinde halkın işlerini çabuk sonuçlandırması sağlanacaktır.

İlke 9: Harap olan ülkemizin imarı için gereken tedbirler alınacaktır.¹

8 Nisan günü bu ilkelerin sınıflandırma ve yorumu babında bir açıklama yapılmıştı. Bunun 5. maddesi çok dikkat çekiciydi. Zira Halifelik üzerinde duruyor ve İslam ümmetinin başında bir Halifenin bulunması lüzumunu ifade ediyordu. Bu çok önemli açıklamayı aynen buraya yazıyorum:

“Dayanağı TBMM olan Hilafet makamı, Müslümanlar arasında yüce bir makamdır. İslam dininde bütün namazlar cemaatle eda olunur. Cemaatin bir başı vardır ki cemaati oluşturan bütün bireyler ona bağlıdır. Bu suretle imam, cemaatin simgesi olmuş olur.

Cemaatin bireyleri arasındaki dayanışma, imamın şahsında tecelli eder. Her imamın kendi cemaatini namaz esnasında

1 Burada kısaltmak ve özetlemek zorunda kaldığımız ilkelerin tam metni için bkz. *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, cilt 12, s. 3789-3793.

birleştirerek birçok ruhlardan tek bir ruh meydana getirmesinde küçük bir dayanışma oluşur. İşlamiyet'te bundan başka bir de bk bir dayanışma vardır ki btn ümmeti tek bir ruh haline getirir. Bunun şekli de btn imamların, manevî bir surette en bk bir imama ('imm-ı ekbere') tabi olmasıdır. İşte bu imama 'Halife' adı verilir.

O halde namaz kılarken yalnız gözümüzün önündeki cemaatin imamda merkezleşen ruhî birliğini görmekle yetinmemeliyiz. Bilmeliyiz ki bu cemaatten başka milyonlarca cemaat de aynı zamanda bir 'mmet' halinde birleşmişlerdir. Bu birleşme btn milletin bir bk imam etrafında, yani 'Halife'nin vresinde birleşmesiyle meydana gelir. Demek ki küçük imamlar, küçük cemaatleri oluşturacak, bk imam da btn ümmeti kendi etrafında merkezleştirerek İşlam dünyasındaki dayanışma işlerini meydana getirecektir. Bundan dolaydır ki btn İşlam dünyası Halife meselesiyle ilgilidir. Yeryüzünde bir Hilafet makamı bulunmazsa İşlam dünyası kendisini imamesiz (başsız) kalmış bir tespih gibi dağılış, perişan görür."

Bu ifadeler İşlam ümmetinin başında Halife adlı şahsî bir simgenin bulunması gerektiğini söylüyordu. Fakat bu yüksek makamı hangi Müslüman millet, kendi içinden bir şahsiyet seçerek vücuda getirebilirdi? Dinen Halifenin Müslüman olmayan bir devlete tabi olmaması şart olduğundan Halifeyi kendi içinden doğuracak milletin mutlaka kuvvetli bir orduya ve tam bir bağımsızlığa malik olan "mücahid" bir İşlam milleti olması gerekirdi. Yüzyıllardan beri bu şartlara sahip olan lke Türkiye olduğu gibi bugün de bu şartlara sahip olan yalnız "Yeni Türkiye"dir. Bu sebeptendir ki TBMM'yi bizzat Halife hazretlerinin "muazzez ve muhterem" makamına dayanak oluşturmuştur.

Lozan görüşmelerine verilen arada bu gelişmelerin yaşanması beni şaşırtıyordu. Kurulmakta olan Halk Partisi'nin (ileride anlatılacağı gibi adı ancak 1924'te benim başkanı olduğum Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığı'na vermesinden sonra Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirilecektir) Hilafeti koruması, asli görevleri arasında sayılırken, tamamen İslamî bir devlete doğru gidildiği izlenimi uyandırılıyordu. Balıkesir hutbesinden beri beni saran endişe bulutu, o günlerde gazetelerde çıkan bir haberle zirveye ulaştı. Habere bakılırsa Çankaya Köşkü'nün bahçesinde çifte minareli büyük bir cami yapılması düşünülüyormuş.

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamasında bir nokta dikkatimi çekti. 20 Temmuz 1922'de Meclis kürsüsünden sine-i millete döneceğini ilan eden Paşa, Halk Partisi'nin başkanı olduğunu ve uzun vadeli bir programın uygulanması görevini üzerine aldığını açıklamıştı. Bununla da yetinmeyip bazı bakanların da dâhil olduğu bir seçim komitesi kurdu ve başkanlığını kendi üzerine aldı. Hatta bu komitede benim de bulunmamı arzu etti.

İstasyondaki malum binada toplandık. Gazi'nin ilk teklifi şu oldu: "Millet bana güvenoyu versin ve milletvekillerinin seçimini bana bıraksın."

Bu tavrına sert bir dille şöyle itiraz ettim:

"Milletin size güvenmesi tabiidir. Fakat bu güven onun haklarına sahip olmanızı gerektirmez. Böyle bir seçime seçim, bu tarzda toplanacak olan Meclis'e de Meclis denilmez."

Değerlendirmemi kabul ederek bana katılanlar olunca Gazi de bu fikrinden vazgeçti. Fakat her taraftan kendisine en çok güven verenler listeye girdi, hatta hükümet yardımıyla seçime sokuldu. Öyle ki İkinci Grup'tan hiç kimse aday gösterilmedi.

Hâlbuki bunların çoğu İstiklal Savaşı'na ilk günden beri canla başla hizmet etmiş insanlardı. Dayanamadım, itiraz ettim.

Aramızda biraz münakaşa oldu. Gazi, “Ben muhalif istemiyorum” diyordu. Kendisine sözle veya yazıyla en çok sadakat gösterenleri, Birinci Meclis'te eylemleriyle bu güveni kazananları ve hemen karargâhının bütün mensuplarını aday gösteriyordu.

Bu olumsuz gelişmeler karşısında susmuyor, eleştirilerimi sıralıyordum. Böyle emre uyan bir Meclis'le dünyaya ege-men olan İtilaf milletlerinin güvenlerini kazanamayacağımızı, içeride de özgürlüğü kaldıracağımızı ve bu suretle belki de daha şiddetli bir muhalefete yol açılacağını söyleyerek itiraz ediyordum.

Meclis'in muhalefetsiz hale getirilmekte olduğunu gördükçe bir daha seçim komitesinin toplantılarına katılmadım. Bu suça ortak olmak istemiyordum. Fakat Gazi peşimi bırakmadı. Latife Hanım'la birlikte, Kubbeli Bağlar'da² oturduğum havuzlu köşke gelerek beni aldı ve ayrılmamamı rica etti. Ben de bundan sonra düzenli olarak yanında bulundum.

Bu arada Trabzon'dan tehlikeli haberler geliyordu. Trabzon basınında Ali Şükrü cinayetini Gazi'nin işlettirdiği iddia olunuyordu. Bir tedbir muhakkak düşünülmeliydi. Ama Gazi şiddet taraftarıydı. Bana şunu söyledi:

- “Trabzon'da kaynayan bir kazan var. Sen bunu vaktiyle söndürmedin. Şimdi de yine kaynamaya başladı. Bu sefer kuvvetli bir yumruğu hak ettiler! Bunu nasıl yapmayı uygun bulursun? Ayrıca Trabzon Müdafaa-i Hukuk merkezinin de büyük suistimali varmış.”

2 Ankara'da Seyran Bağları ve Bağlar adlı mahalle ve semt adları olmakla birlikte Kubbeli Bağlar yer ismine rastlanmıyor. Ancak Ankara'da Bağlar diye bir yer ismi var, buranın eski ismi olabilir.

Ben uygun olmayacağını söyledim. Gazi Trabzon'a Sivas Kongresi sırasında da çok sert davranmak istemiş, yine ben engel olmuştum. "İkna her şeyin başıdır" diyerek gereken yumuşak tedbirlerle işleri yürütmüştüm. Oysa şimdi durum daha da nazikleşmişti. Tavrımı net olarak şöyle ortaya koydum:

"Kanunlar dışında hiçbir icraata taraftar değilim. Özellikle şu sıralarda. Bunun için güvenilir arkadaşlardan kurulu bir heyet göndeririz. Yolsuzluk varsa inceler, bulur. Halkın sükûnetini bozmak isteyenler hakkında da gerek görülürse kanunî takibat yapılır."

Bu tarzda hareket etmek uygun görüldü.

Gazi'nin tek seçici olması, beraberinde yeni Meclis'e girebilmek için bilgi, emek ve karakterli olmanın değil, daha çok sadakat ve yumuşak başlılıkla tanınmış olmamın değer kazanmasını getirmiş ve Ankara'da yeni bir havamın esmesine sebebiyet vermişti. Türü vasıtalarla Gazi'ye ulaşmak ve ona sözle, kalemle dalkavukluklar yapmak bir moda halini almış, yürümüştü. Mektuplarla, şiirlerle Mustafa Kemal Paşa'ya hep aynı sözler tekrarlanıyordu. "Bizi sen kurtardın, ne emir buyrulursa keramet sayılır." Ve daha bir sürü methiyeler...

İstiklal Savaşı nasıl başladı? Nasıl bir seyir takip etti? Bugünkü durum nedir? Gelecek için planımız ne olmalıdır? Bu sorular artık kimseyi ilgilendirmez olmuştu. Varsa yoksa Gazi'nin teveccühünü kazanmak ve milletvekili olmak, dolayısıyla ülkenin nimetlerinden yararlanabilmektir. İstiklal Savaşı'nın sonucunu görünceye kadar İstanbul hükümetinin ve Padişah'ın dalkavukluğunu yapanlar bile günahlarını affettirebiliyorlar, yeni devletin kuruluşunun ön saflarında yer alabiliyorlardı. Saadet avcılığı dehşetli bir yarış halinde başlamıştı.

Tehlike büyüktü. İstiklal Savaşı'nın fedakâr ve feragatkâr arkadaşları ile Gazi'nin arasına her gün yeni yeni insanlar

giriyor ve yerleşiyordu. Artık İstiklal Savaşı'ndaki gibi fikir sahipleriyle işbirliğinden ziyade boyun eğme ve alkışa hazır bir zümreye rolleri verilmeye hazırlık yapılıyor gibi görünüyordu. Artık Gazi hangi yolu tutacak, yeni Meclis onu istediği süratle hangi hedefine götürecekti? Mesele buydu. İşin garibi, koyu mutaassıplar ile din ve hele İslamiyet aleyhindekiler yeni yolda birbirleriyle yarışıyorlardı.

Diğer taraftan da Ankara'da yeni bir hava esmeye başlamıştı. "İslamiyet ilerlemeye engelmış." Halk Partisi "lâ-dinî ve lâ-ahlâkî" (din ve ahlâktan bağımsız) olmalıymış. Macarlar ve Bulgarlar gibi ufak milletler Birinci Dünya Savaşı'nda bizim gibi Almanya tarafında savaşıp mağlup olmalarına rağmen bağımsızlıklarını muhafaza ediyorlarmış. Medeniyet dünyasına girmişlermiş. Türkiye ise Müslüman kaldıkça Avrupa ve hele İngiltere, sömürgelerinin çoğunun halkı Müslüman olduğundan bize düşman olacaklarmış! Bizimle bu sebeple barış imzalamayacaklarmış!...

Din konusuna devam etmeden önce Ankara'daki zihniyet değişiminin nasıl geliştiğini göstermesi bakımından bir hatıramı daha anlatmak istiyorum.

2 Haziran 1923 Cumartesi akşamı Gazi Paşa'nın yanına gittik. İstasyon binasındaydı. Hükümet şekli hakkında konuşuluyordu. Kâzım (Özalp) Paşa yeni hükümet şeklimizin Cumhuriyet olması, hem de Cumhurbaşkanının, Amerikan Başkanı gibi kabineyi seçmesi gerektiğini söyledi. Gazi ise "Avrupa bu ismi neden gizlediğimize hayret ediyor, artık telaffuz etmeliyiz" dedi. Ben ise Amerika sistemini bizim yapımıza uygun bulmuyorum. Çünkü Amerikan Başkanı belirli bir zat değil. Bizde ise Gazi Paşa'nın liderliği belirlenmiş ve oturmuş durumda.

En dikkate alınması gereken nokta ise şu:

Gazi, gittikçe Enver Paşa'nın konumundan bile zaafa uğruyor, çünkü Enver Paşa'yı tutan Talat Paşa ve arkadaşları gibi Meşrutiyet inkılabını başlatmış olan simaları vardı. Hâlbuki Gazi büsbütün başka kuvvetlere sırtını dayıyor. Aklın her zaman pazunun üstünde olduğu gerçeğine önem vermiyor. Akıl bir fenalıktan sakınmanın sebeplerini bir şekilde bulur. Pazu ise fenalığı, yoruluncaya kadar kollarıyla tutmaya çalışır ve tabii yorulunca acı bir düşüş olur.³

Bu arada seçimler yapıldı, ben de İstanbul milletvekili olarak 1,365, ikinci seçmenin 1,363'ünün oyunu alarak Meclis'e girdim.

10 Temmuz Salı günü Ankara İstasyonu'ndaki özel kalem binasında Parti tüzüğünü müzakere ettikten sonra Gazi ile baş başa hasbıhal ettik. Kendisinden hiç beklemediğim bir cümle sarf etti. Dedi ki: "Dini ve namusu olanlar aç kalmaya mahkûmdurlar."⁴ Daha düne kadar kendisini Hilafet ve Saltanat makamına lâıyk gören ve bu hususlarda girişimlerde bulunan, din ve namus lehine türlü sözleri söyleyen, hatta Balıkesir'de hutbe okuyan, benim kapalı yerlerde başımın açık durmasıyla latife eden, fes ve kalpak yerine kumaş başlık giyilmesi teklifimi hoş görmeyen Mustafa Kemal Paşa, benim yüzüne hayretle baktığımı görünce şu açıklamayı yapmak ihtiyacını duydu:

"Dini ve namusu olanlar kazanamazlar, fakir kalmaya mahkûmdurlar! Böyle kimselerle ülkeyi zenginleştirmek mümkün değildir. Bunun için önce insanların din ve namus anlayışını değiştirmeliyiz. Partiyi bunu kabul edenlerle kuvvetlendirmeli ve bunları çabuk zengin etmeliyiz! Kalkınma bu şekilde kolay ve çabuk olur."

3 Son üç paragraf, *Günlükler*, 2, s. 863-864'ten alınmıştır.

4 *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, 12, s. 3804; *Günlükler*, 2, s. 866.

Aynı değişimi İsmet Paşa'da da görecektim. 5 Kasım 1922'de bana yazdığı mektupta "Vatanımız ne olacak? Bir tek ve asıl mesele budur. Barış olsa da olmasa da" diye yazmıştı. Fakat Lozan görüşmeleri kesintiye uğrayıp da Ankara'ya geldiğinde kendisinden buna benzer sözler duymadım.

Hâlbuki zengin olmak, planlı çalışma ve zamanla olurdu. Gazi'ye şu cevabı verdim:

"Nereden, ne maksatla geldiği bilinmeyen ve kendi millî kudretimiz ile işlenmeyen fikirler, millî bünyemizi sarsar. Tanzimat'ın da bu suretle kurbanı olmadık mı? Bizi kuvvetle çözemeyenler yaldızlı formüllerle cevherimizi eritebilirler. Savaşla kazandığımızı barıştaki yanlış ve vakitsiz adımlarımızla, daha doğrusu Avrupalılara aldanmakla elimizden kaçırdığımızı onlar pek iyi bilirler. Bunun için bilim ve uzmanlığa saygı göstermek, bilgili ve karakterli adamlarımızla işlenmemiş fikirleri program diye kabul etmemek, yeniden aldanmamak için tutulacak biricik yoldur.

Kendi millî kurumlarımızda işlenmemiş veya kontrol edilmemiş bayağı fikirlerin uygulanması diğer bir bakımdan da tehlikelidir. Emirle yaptırılacak, yani şiddet uygulanacak demektir. Bu tarz, belki itaat edilmesini sağlar, fakat sevgiyi asla! Bu hususta kendi tecrübelerimize dayanarak da diyebilirim ki itaat görünüştedir ve geçicidir."

Mustafa Kemal Paşa buna karşılık, "Dinî ve ahlakî inkılap yapmadan önce hiçbir şey yapmak doğru değildir. Bunu da ancak bu ilkeyi kabul edebilecek genç unsurlarla yapabilirim" düşüncesindeydi.

Tartışmamız giderek hararetleniyordu ki ağırlığımı koymak ve bu gidişi durdurmak için şöyle bir çıkış yaptım:

"Dinsiz ve ahlâksız bir millete bu dünyada hayat hakkı olmadığını tarih gösteriyor. Paşam, bu yeni inanç bizi Bol-

şevikliğe götürür. Hatırlarsanız, İngilizler de Mütareke'nin ilk zamanlarında bizi Bolşevikliğe teşvik ediyorlardı. Demek bizi başka yoldan yine aynı noktaya sürüklemek istiyorlar!⁵

Bu uyarıdan sonra sözlerime şöyle devam ettim:

“Bunun anlamı açıktır: Türkiye'yi Ruslarla paylaşmak. Bu hususta Erzurum'da da aynı fikrimi açıklamış olduğumu ve daha önce de Amasya kararınıza engel olduğumu hatırlarsınız.”

Bundan sonra sözü 1922'de kendi ağzıyla vaat ettiği ama sonradan vazgeçtiği “sine-i millete dönme” kararına getirerek şu ifadeleri kullandım:

“Sonra siz Millet Meclisi kürsüsünden, ‘Barıştan sonra millet safları içine çekilerek bir millet ferdi gibi yaşayacağım’ diye haykırmıştınız. Oysa şimdi halkın asla hoşuna gitmeyeceği ve benim bile derin bir uçurum gördüğüm bir formülü zorla halka kabul ettirecek bir yönetim kurmaya gidiyorsunuz! Bunu yapmayınız, millî birliğimiz sarsılır. Ve bir asalak tabaka, halkın başına geçerek onun kanını emer.”

Sözlerimi şöyle bağladım:

“Hiçbirimizin hayatı uzun değildir. Bu milletin yeni sarsıntılara tahammülü yoktur. İzmir İktisat Kongresi iktisadî ihtiyaçlarımızı tespit etti. Bir bilim kurulumuz da eğitim programımızı tespit edecek. Uzman bir askerî heyetle ‘ordunun ilim ve irfan teşkilatı’nı tespit ettiriniz. Bu şekilde planlı ve programlı olarak İstiklal Savaşı’ndaki ruhumuzla yürüyelim.

5 Kâzım Karabekir Paşa burada Mustafa Kemal Paşa'nın yapmayı düşündüğü ve kendisine söylediği “dini ve ahlaki inkılap” fikrinin İngilizler kanalıyla geldiğini tespit etmiş ve bunu bizzat Gazi'nin yüzüne karşı söylemiş olduğunu beyan ediyor ki, Lozan'ın o dönemin yöneticilerinin, özellikle de İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde nasıl keskin bir kırılma yaptığını ve bir dayatmaya maruz kaldıklarını bu açıklamasıyla daha berrak bir şekilde ortaya koymuş bulunuyor.

İstiklal Savaşı'nda ülkesini canıyla başıyla kurtaran milletimize özgürlük ve aşk mutluluğunu da tattıralım.”

Gazi beni sükûnetle dinledi. Tartışmayı uzatmadı. Anladım ki yeni bir çevre onu yeni bir havaya çekmek istiyor. Fakat daha kesin kararını vermiş değil!

Bundan bir hafta kadar sonra, 18 Temmuz 1923 Çarşamba günü Ankara İstasyonu'ndaki özel kalem binasına gitmiştim. Anayasa (Teşkilat-ı Esasiye) konuşuluyormuş. Tesadüfen girmiş oldum toplantıya. Hâlbuki bana haber verilmeliydi, çünkü çok hayati bir mesele konuşuluyordu.

İçeride kimler vardı? Tabii Gazi başkanlık ediyordu. İçişleri Bakanı Fethi (Okyar), İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Sosyal Yardımlaşma Bakanı Tevfik Rüştü (Aras), Basın Müdürü Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp vb. zevat toplanmıştı.

Ben geldiğim zaman müzakere bitmiş, kısmen de dağılmışlardı. Anayasada “Devletin dini İslam dinidir” ibaresinin kaldırılması hakkında konuşuyorlarmış. Önce Tevfik Rüştü şöyle dedi: “Ben kanaatimi millet kürsüsünden dahi haykırıyorum. Kimseden korkmam.” Ne olduğunu anlamadığımı söyledim ve sordum: “Nedir o kanaat?” Cevap Tevfik Rüştü'den değil, onun solunda ve benim hemen karşımda oturan Mahmut Esat Bey'den geldi. Sert bir tonla, “İslamiyet'in ilerlemeye engel olduğu kanaati! Müslüman kaldıkça yüzümüze kimsenin bakmayacağı kanaati!” diye cevap verdi.

Mustafa Kemal Paşa'yı bu sefer de kimlerin, nerelere götürmek istediği görülüyordu. Ben şu müdahalede bulunmak zorunda kaldım:

“Eskiden beri dinler, aşağı yukarı bazı ilerleme adımlarına engel olmuştur. Fakat İslamiyet'in ilerlemeye engel olduğu iddiası, Avrupalı diplomatların uydurmasıdır. Bu meseleyi

sonuna kadar tartışabilirim. Fakat tartışmaya tahammülü olmayan bir mesele varsa, o da din değiştirmek gayretidir. Bence Müslüman kalırsak mahvolmayız, tersine, yaşarız. Hem de yakın tarihteki örneklerinde olduğu gibi itibar göerek yaşarız. Gerektiğinde müttefikler bularak yaşarız! Fakat din değiştirme oyunuyla birliğimizi ve selametimizi kırarak bizi mahvedebilirler!

Daha yakın tarihlerimizde, 1855'te İngiltere, Fransa ve İtalya (Sardunya) devletleri bizimle Ruslara karşı ittifak yaparak harbe girmediler mi? Daha içinden yeni Hristiyan devletleri, İslam Türk devletiyle ittifak yaparak İtilaf devletlerine karşı tam 4 yıl savaş yapmadılar mı? Şimdiye kadar yüzümüze kimse bakmadı mı ki bundan sonra tam millî bir devlet olarak ortaya çıktığımız halde yüzümüze bakmasınlar.”

Bu sefer de Fethi Bey söze karıştı. Gayet buyurgan bir edayla şöyle dedi:

“Evet Karabekir, Türkler İslamiyet'i kabul ettiklerinden böyle geri kaldılar. Ve Müslüman kaldıkça da bu halde kalmaya mahkûmdurlar!”

Gazi, başkanlık makamında, Fethi Bey onun solundaydı. Ben de kapıdan girince hemen onun soluna oturmuştum! Fethi Bey son olarak bana kesin bir cevap verince, ben de başımı sağa çevirerek ona ve aynı zamanda Gazi'ye hitaba başladım. Önce Türklerin, İslam dinini kabul etmeleri sayesinde ki Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdıklarını ve bize bugünkü hakim vaziyeti verdiklerini, aksi halde Bizans medeniyeti ve dini içinde “Kayserî Rumları” halinde kalacağımızı anlattım. Sonra da dedim ki:

“Fethi Bey, bu bayağı fikri şiddetle reddederim. Geri kalmamızın bir tek sebebi yoktur. Bunlar fütuhatçılık, temsil (kendimize benzetme) kudreti göstermemek, Avrupa'mn bi-

Kâzım Karabekir Paşa askerleriyle...

lim ve teknoloji cephesiyle temassızlık, yönetimde istibdat gibi önemli sebeplerdir. Aynı yanlışlıkları yapan Hristiyan devletlerinin de yıkılıp gittiğini bilmez değilsiniz! Bu depremin gerçek sebeplerini araştırmayıp onu gülünç bir sebebe bağlamak kadar bu (İslam ilerlemeye engeldir) fikrinizi garip bulurum. Bayağı ve tehlikeli fikrin aramızda da bilimsel tartışmaya tahammül edemeyecek kadar taraftar bulmasından çok üzüldüm!

Fakat ben de iddia ediyorum ki Türk milleti ne dinsiz olur, ne de Hristiyan olur. Hakikat budur. Bir milletin asırlardan beri en kutsal duygularını bir hamlede atabileceğinize inanışınız, objektif bir görüş değil, hülyanızdır! Böyle bir harekete cüret, ülkede kanlı bir istibdatla başlar ve İstiklal Savaşı'nın samimi birliğini de birbirine katar! Nerede ve nasıl karar kılacağını kestiremesek bile millî bir dram olacağından şüphe etmeyiz!"

Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben de sözlerime şöyle devam ettim:

“Paşam, maddi cephemiz zaten zayıftır. Güvenebileceğimiz manevî cephemizi de düşmanlarımızın yaldızlı propaganda-sına kurban edersek dayanabileceğimiz neyimiz kalır? Bizi silah kuvvetiyle parçalayamayan düşmanlarımız görüyorum ki artık fikir kuvvetiyle mahvedeceklerdir. Buna müsaade edecek misiniz? Siz ki millete karşı, bizi bu hale getiren sebebin istibdat olduğunu, zaferden sonra milletin tamamıyla iradesine sahip olarak yürüyeceğini Millet Meclisi kürsüsünden dahi defalarca haykırdınız. Millet Meclisi’ni tekbirler, salâtlar (du-alar) arasında açtınız! İslamiyet’in en yüksek bir din olduğunu hutbelerle de ilan ettiniz! Hepimiz de aynı iman ve kanaatle aynı yoldan yürüdük! Şimdi ne yüzle ve ne hakla bir kanlı maceraya atılacağız?”

Mustafa Kemal Paşa sözünü keserek “Müzakere çok hararetlendi, burada kesiyorum” diye tartışmayı bitirdi.

Nitekim bu tartışmanın üzerinden bir hafta geçmişti ki Lozan Barış Antlaşması’nın imzalandığı haberi geldi. İşe bakın ki Kurban Bayramı, Lozan’ın imzalandığı güne denk geldi. Hacıbayram Camii’nde kıldığımız bayram namazından sonra yapılagelen selamlık töreni sırasında Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa haber verdi. Gazi bayramdan önce apar topar İzmir’e gitmişti. Böylece Mustafa Kemal Paşa, bayram namazından ve arkasından yapılan geleneksel selamlık töreninden ilk kez savuşmuş oluyordu.

Gazi, Bana Başbakanlık Teklif Etmişti

4 Ağustos 1923 günü Başbakan Rauf (Orbay) Bey istifa edip yolculuğa çıktı. Akşam Mustafa Kemal Paşa'nın beni yemeğe davet ettiğini haber verdiler. Başbakanlık meselesini halletmek üzere davet edildiğimi tahmin ettim. Yemekte Fevzi Paşa, Fethi (Okyar), Ali Fuat Paşa, Kâzım (Özalp) Paşa, Ahmet Ağaoğlu, Recep Peker, Celal Bayar da vardı. Yemekten sonra Latife Hanım da aramıza katıldı. Mustafa Kemal Paşa,

– “Başbakanlık boştur. Fevzi ve Kâzım Karabekir Paşalar ile Ali Fethi Bey'den birinin

Başbakan olması gerekiyor”, fikrini ileri sürdü. Fevzi Paşa şu cevabı verdi:

– “Ordumuz henüz seferberlik halindedir. Esasen siyasetle de uğraşmak istemiyorum.

Bunun için beni af buyurunuz.”

Ben de şu cevabı verdim:

- “Ben de asker kalmak istiyorum. Siyasete atılmış değerli arkadaşlarımız vardır. Yeniden ordudan komutan alınması, ordunun zararına olur. Beni de af buyurunuz.”

Fethi Bey'in cevabı ise şöyle oldu:

– “Başbakanlık makamını işgale ehliyetim müsait değildir. Aczimi itiraf ederim.”

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa aşağıdaki değerlendirmeyi yaptı:

– “Fevzi Paşa’nın değerlendirmesini kabul ederim. Şu halde Başbakan ya Karabekir, ya da Ali Fethi olmalıdır. Ne dersiniz?”

Toplantıda hazır bulunanlar benim değerlendirmemi doğru bularak Başbakanlığa Fethi Bey’i teklif ettiler. Fakat Fethi Bey tekrar söz aldı ve az önce söylediklerini tekrarladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa şu kararı verdi:

– “O halde Kâzım Karabekir Paşa Başbakanlığı kabul etmelidir!”

Mustafa Kemal Paşa’nın benim üzerimdeki ısrarında samimiyeti, ancak 18 Temmuz’da Anayasa tartışmasında ileri sürülen uçarı fikir karşısındaki değerlendirmelerimi kabul etmesiyle anlaşılabilir. Aksi halde benim hükümet başkanlığım hırsıyla o tehlikeli yola atılacağını sanarak bu teklifi yapmış oluyordu. Bunun için kendisine şu teklifte bulundum:

- “Paşam, kesin kararınızı vermeden önce Fethi Bey’in ve benim, 18 Temmuz’daki değerlendirmelerimizi düşünmeniz için bu kararı yarın akşam vermenizi rica ederim.”

Teklifimi uygun buldu. Yarın akşam yemeğinde yeniden buluşmak üzere toplantıya son verildi.

5 Ağustos akşamı kararlaştırdığımız üzere yine Gazi Paşa nezdinde toplandık. Yemekten sonra Mustafa Kemal Paşa oturumu açtı.

“Kararımı verdim” dedi, “Kâzım Karabekir Paşa ile Ali Fethi Bey’den biri kesin olarak Başbakan olacaklardır. Önce Fethi Bey’i dinleyelim.”

Bunun üzerine Fethi Bey Başbakanlık yapacak iktidarı olmadığını için tekrar aczini itiraf ederek bu görevden affını rica etti. Mustafa Kemal Paşa bu durumda kesin bir tavırla beni tercih ettiğini söyledi:

– “Şu halde Başbakan, Kâzım Karabekir’dir.”

Ben de kendilerinden şu ricada bulundum:

– “Paşam, değerli teveccühünüze teşekkür ederim. Değerli yardımınızla bu görevi başarabilirim. Ancak kararınızı kesinleştirmeden önce sizinle bu hususu baş başa konuşmak istiyorum.”

Mustafa Kemal Paşa teklifimi kabul etti ve birlikte salonun uzak bir köşesine çekildik. Benden önce o söze başladı:

– “Karabekir, önce şunu söyleyeyim ki eğer ben siyasetten çekilirsem yerine Fevzi Paşa’yı geçiririm. Şimdi seni dinliyorum.”

Oysa benim aklıma hiç de Mustafa Kemal Paşa’nın çekilmesini teklif etmek gelmemişti. Onun bu sözüne göre böyle bir teklifi önlediğimi anladım. İster istemez bu meseleyi de görüşmek zaruri oldu. Görüşlerimi şöylece söyledim:

“Eğer vaktiyle söylediklerinize ve Millet Meclisi kürsüsünden dahi beyanatınıza ve Millet Meclisi üyelerinin bu husustaki tekliflerine karşı İzmir’de verdiğiniz cevaba göre çekilmek kararındaysanız, milleti kararında serbest bırakmanızı şerefli tarihimiz için de sizden rica ederim! Yok Başbakanınızı belirleme hususundaki kararınıza göre çekilmeyecekseniz, benimle Fethi Bey’in şahıslarından önce fikirlerimizden hangisini kabul ettiğinizi tespit ettikten sonra Başbakanınızı seçmenizi rica ederim.”

Kendisine 18 Temmuz günü İstasyon binasında yaptığımız münakaşayı hatırlatarak şimdiye kadar dile getirdiğim fikirleri bir kere daha şöyle özetledim:

“Ben millî bağımsızlığımızı olduğu gibi millî özgürlüğümü mü de en kutsal bir gaye olarak bilirim. Bunun için medenî hedeflerimizde sürat, fakat sosyal gayelerimizde tekâmül ve tedricîlik taraftarıyım. Hiçbir sebep ve bahaneyle halkı zorlamaya ve yönetimi istibdada çevirmeye taraftar değilim. Ne Fethi Bey arkadaşımızın, ne de Hilafet ve Saltanatın herhangi bir tarzda yeniden bir elde toplanmasına taraftar olanların fikrindeyim! Benimle aynı düşüncede olan uzman kişiler ve benimle aynı hız ve aynı düzenle çalışmak kudretinde olan arkadaşlardan yeni bir kabine yaparım. Esaslı bir program da hazırladıktan sonra el ve fikir birliğiyle samimi bir şekilde çalışırız. Ancak bu şartlar altında anayasa ile kayıtlı olan görevimi yerine getirebileceğimi ümit ederim.”

Mustafa Kemal Paşa, eski kabine arkadaşlarına dokunmamamı söyledi. Onları başka türlü memnun edemezmiş. “Programa gelince” dedi ve şöyle devam etti:

– “İstiklal Savaşı’nda olduğu gibi duruma ve şartlara göre yapılmasını gerekli gördüğümüz işler hakkında fikirlerimi ben bildiririm. Senin şartların çok ağır. Fethi Bey çok daha müsait fikirde.”

Ben de, “O halde beni affedersiniz” dedim.

Mustafa Kemal Paşa, “Haydi, artık arkadaşların yanına gidelim” dedi. Bizi meraklı gözlerle bekleyen arkadaşların yanına gelince, onlara şunu söyledi:

– Karabekir de kabul etmiyor. Şu halde Fethi Bey’le aralarında kur’a çekeceğim. Kime çıkarsa artık o itiraz etmeden hükümet başkanlığını kabul eder. Haydi bakalım, hepiniz dışarı çıkın, yalnız Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa bana yardım etmek için içeride kalsın.”

Balkona çıkınca Fevzi Paşa’ya sordum: “Paşam” dedim, “hükümet başkanlığını siz neden kabul etmiyorsunuz?”

Fevzi Paşa, “Oraya insanı düşürmek için getirir de ondan” dedi, “Ben o oyuna gelmem. Biz hükümet başkanlığını istemediğimize göre başka bir arzunuz var mı?”

Ben de kendisine, “Eğer siz hükümet başkanlığını kabul ederseniz ben de Genelkurmay Başkanlığı’nı isterim” dedim ve şöyle devam ettim sözlerime:

“Alman reform kurulu (heyet-i islahiye) arasında barışta Genelkurmay’da çalıştığım gibi savaşta da bütün genelkurmay ve komuta makamlarında görev aldığım için yeni ordumuzun kuruluşu, düzenlenmesi ve donatılmasında faydalı olabileceğimi umarım. Önemli olan diğer bir sebep de Gazi’nin tahakkümüne ve tehlikeli kaprislerine karşı size de samimi ve enerjik bir şekilde yardımcı olurum. Bu suretle İstiklal Savaşı’nda olduğu gibi millet için özgür ve hayırlı yoldan hep birlikte ahenk içinde yürütürüz.”

Fevzi Paşa cevaben şunları söyledi:

“Gazi İzmir’den ayrılırken bana ‘Kimi Başbakan yapayım?’ diye sordu. Ben de İsmet Paşa’nın uygun olacağını söyledim. Onunla iyi anlaşır. Ben de yerimden ayrılmak niyetinde değilim!”

Kendisine şunları söyledim:

“Makamınızın görevi daha çok ağırlaşacak demektir. Bu tabii zat-ı alinize ait bir mesele olarak kalır. Bir hafta önce hükümet başkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı meselelerini hallettiğinize göre dünden beri oynanan bu komedya neyin nesidir? Bir de Gazi diyor ki: ‘Eğer çekilirsem yerime Fevzi Paşa’yı getiririm.’ Bu ne demek? Bu ne demektir?”

Fevzi Paşa, Gazi’nin kendisinden bahsetmesinin ağzımı aramak için olduğunu söyledi. “Aramızdaki ilişkinin derecesini anlamak istiyor” dedi, “çekileceği filan yok. Senin baş-

bakanlığa atanmanı da yine fikrini anlamak için teklif etti zannediyorum.”

Bir müddet sonra Gazi'nin bizleri çağırdığını haber verdiler. Yanına toplandık. Başbakanlık meselesi hakkındaki sonucu şöyle ilan etti:

- “Kur'a çıktık. Fethi Bey'e çıktı. Mübarek olsun.”

Fethi Bey'e, bu sonuca teşekkür etmekten başka diyecek bir şey kalmadı. Alkışlandı, tebrik edildi. Sonra dağıldık.

Artık Türkiye'yi adayların tek belirleyicisi olan Gazi'nin seçtiği yeni bir Meclis bekliyordu. Ancak bu Meclis'in en büyük özelliği, çoğunluğunun 4 yıldır devam edegelen Milli Mücadele'den habersiz olmalarıydı. Bu yeni Meclis'in üyelerinin dinlemeleri gereken sözler şüphe yok ki şunlar olmalıydı:

Başarılan işlerin gerçekleri, halimiz ve ihtiyaçlarımız, İstiklal Savaşı'nda olduğu gibi fikirlere saygıyla yürüyeceğimiz, her işimizde bilime, uzmanlığa ve emeğe dayanacağımız, yalancılık ve dalkavuklukla hazıra konmaya son verilmedikçe hiçbir dalda kalkınamayacağımız gibi yeni Türk Devleti'nin temel taşları sayılacak esaslar...

Ne yazık ki daha ikinci Meclis'in açılış günü, İstiklal Savaşı'nda başarılan muazzam eserin ilk tahrip işlemi gerçekleştirildi. Hem de Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından...

Bu hazin olayı bir sonraki bölümde anlatacağım.

“Arap Oğlunun Yaveleri”

Meclis’in açılışı 11 Ağustos 1923’te yapılmıştı. 2 gün sonra ise Başkanlık seçimi yapıldı, Mustafa Kemal Paşa başkanlığa, Ali Fuat Paşa da ikinci başkanlığa seçildi. Gazi yaptığı konuşmada gerçeğe asla uygun olmayan ve mevcut duruma da hiç yakışmayan birtakım beyanlarda bulundu. Erzurum Kongresi’ne değer vermedi. Sivas Kongresi’ni esas tuttu. “Fakat” dedi, “burada (Sivas’ta) da muhalifler Amerika mandası istediler.” Buna benzer ileri geri sözler söyledi.

Ne söylerse söylesin alkışlamaya hazır olanların başında yeni Meclis’e seçilen bütün karargâh heyetiyle, hazıra konmuş yeni devletlûlar vardı. Yeni Türk Devleti’nin temeli sağlam atılacağına, gerçeklere ve olayların yetiştirdiği şahsiyetlere karşı vurulan bu tahrip kazması, coşkun alkışlarla kutlandı.

Doğrusu Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum Kongresi’ni böylesine dışlamasına üzülmedim desem yalan olur. Kendisini bağrına basan ve başkanlığa kadar da çıkaran Erzurum Kongresi’nin toplanmasında fikir ve emeği olmadığından, onu en tehlikeli ve karanlık günlerde toplayan ve himaye edenleri ve üyelerini toptan küçültüyor. Sivas Kongresi üyelerini de – kendisini işin içinden sıyrarak- “Amerika mandası istediler”

diye lekeliyordu. Bu suretle bütün İstiklal Savaşı'nın fikir ve iş kurucusu olarak ortada yalnız kendisini bırakıyordu.

Oysa kazanılan zaferlerde ve erişilen kurtuluş bayramında derece derece herkesin hissesi vardı ve herkes gördüğü hizmet derecesinde sevinmek ve övünmekte haklıydı. Bu gerçekleri, yüksek fikir ve yetenekleriyle birer millî şahsiyet olmuş kimse-leri millete ve dünyaya göstermek ve bu suretle yeni devletin bünyesinde –haklı olarak- onlara karşı sevgi ve saygı uyan-dırmak, böylece birtakım türedilere, dalkavuklara meydam açık bırakmamak görevi, birinci derecede millî ve askerî baş olarak tutulmuş bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya düşerdi. Bu, onun tarihi ve ahlakî borcuydu. Bu borcu ödemekle millet ve tarih karşısında daha yükselecek ve insanlığın da en büyük payesini kazanmış olacaktı.¹

Yazık ki Mustafa Kemal Paşa bunu yapmadı, hatta tersini yaptı. Kendini en yüksek bir makamdan mahrum ettiği kadar, fedakâr ve feragatkâr arkadaşlarında da daima artan ızdıraplar yarattı.

Gazi, 13 Ağustos günü Meclis'te yaptığı konuşmada tutacağı yeni yol hakkında şu bilgileri verdi:

"Efendiler, bugüne kadar elde ettiğimiz başarı, bize ancak ilerleme ve medeniyete doğru bir yol açmıştır. Yoksa ilerleme ve medeniyete henüz ulaştırmış değildir. Bize ve çocuklarımıza düşen görev, bu yolda duraksamadan ilerlemektir."

Ertesi günkü toplantıda Fethi Bey, eski kabine üyelerinden oluşan yeni kabinesine, Meclis'ten güvenoyu aldı. 9 Ağustos 1923 günü Parti Grubu'nda verilmiş olan karara rağmen 190

1 "Artık Mustafa Kemal'in yeni adamları (klik) arasında Milli Hareket'te hizmet etmiş hiçbir kimse yok. Hizmet etmiş olanların hepsini attı. Klik âzâsı ve Hükümet âzâsı hep derme çatması şeyler..." (Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, cilt 4, İstanbul 1968, s. 1291.)

milletvekilinden 183'ü Fethi Bey'e oy verdi. Bana 3, Fevzi Paşa'ya da 2 oy çıkmış, birer milletvekili de çekimser kalmıştı.

Fethi Bey tutulacak yeni yol hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın söylediklerine ayarlı bir konuşma yaptı. Millet in yükseliş ve gelişmesi için önünde hiçbir engelin kalmadığını söyledi. 18 Temmuz'da İslamiyet'in ilerlemeye engel olduğunu haykıran Fethi Bey ve arkadaşları bu engeli nasıl ve ne zaman kaldıracaklardı? Hükümet programıyla mı, yoksa Gazi'nin herhangi bir hamlesiyle mi?

Belli değildi.

Belli olmayan hususlardan birisi de hükümetin din, daha doğrusu İslamiyet hakkındaki git-gelleriydi. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi meselesi, bu git-gellerden biriydi sadece.

14 Ağustos akşamı Türk Ocağı'nda verilen çay ziyafetinde *ilk tehlikeli hamle* görüldü. Bakanlardan kimse yoktu. Hayli geç gelen Mustafa Kemal Paşa, bilim heyetinin şimdiye kadarki mesaisiyle ilgili görünmeyerek "Kur'an'ı Türkçeye aynen tercüme ettirmek" arzusunu ortaya attı. Şer'iye Vekili Konya Milletvekili Hoca Vehbi Efendi ve bunun gibi sözüne inandığım bazı zatlar şu bilgiyi vermişlerdi:

"Gazi Kur'an-ı Kerim'i bazı İslamiyet aleyhtarı züppelere tercüme ettirmek arzusundadır.² Sonra da Kur'an'ın Arapça okunmasını, namazda bile yasaklayarak bu çeviriyi okutacak! Ve o züppelerle işi alaya alarak güya Kur'an'ı da İslamiyet'i de kaldıracaktır. Çevresindekiler kendisini bu tehlikeli yola sürüklüyor."

2 Nitekim bu ilk Kur'an'ın tercümesi, Kasımirski'nin 1840 tarihli Fransızca tercümesinden Türkçeye aktarılan (Kur'an-ı Kerim Tercümesi, 1925), yani suyunun suyu kabilinden olan Cemil Sait Barlas'ın çok eleştirilen bir çevirisidir. Bir din alimi olmayan Cemil Sait Barlas, yazar Mehmet Barlas'ın babasıdır.

Aynı akşam bu fikre ayak uyduran bazı kişileri görünce bu tehlikeli gidişatı önlemek için Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle cevap verdim:

“Devlet Başkanı sıfatıyla din işlerini kurcalamanızın içeride ve dışarıdaki etkileri çok aleyhimize olur ve bize zarar verir. İşî ilgili makamlara bırakmalıyız. Fakat din konusu rastgele şunun bunun içinden çıkabileceği basit bir iş olmadığı gibi, kötü politika zihniyetinin de işi karıştırabileceği göz önünde tutularak, içlerinde Arapçaya ve dinî bilgilere hakkıyla vakıf değerli şahsiyetlerin de bulunacağı yüksek ilim adamlarımızdan oluşan bir kurul toplamalı ve bunların kararına göre tefsir mi, tercüme mi yapmak uygundur, ona göre bunları harekete geçirmelidir.”

Mustafa Kemal Paşa bana şu cevabı verdi

– “Din adamlarına ne gerek var? Dinlerin tarihi malumdur. (Kur'an'ı) Doğrudan doğruya tercüme edivermeli!”

Bu fikrine şöyle karşılık verdim:

“Sönmürgeleri Müslümanlarla dolu olan büyük (Batılı) milletler Kur'an'ı kendi siyasî çıkarlarına göre dillerine tercüme ettirmişlerdir. İslam dinine ve Arapçaya hakkıyla vakıf kimselerin bulunmayacağı herhangi bir kurul, tercümeyi mesela Fransızcasından yapabilir. Fakat bence burada eğitim programımızı tespit için toplanmış bulunan bu yüksek kuruldan, vicdanî bir mesele olan din bahsinden değil, pozitif bilim cephesinden yararlanmak hayırlı olur. Kur'an'ın yapılmış tefsirleri var, gerekirse yenisini de yaparlar. Devlet otoritesini bu yolda yıpratmaktansa enerjimizi millî kalkınmaya akıtmak daha hayırlı olur.”

Mustafa Kemal Paşa bu beyanlarıma karşı hiddetle içindekini tamamen ortaya döktü ve şöyle dedi:

- “Evet Karabekir, Arap oğlunun yavelerini Türk oğullarına öğretmek için Kur'an'ı Türkçeye tercüme ettireceğim ve böylece de okutturacağım! Ta ki budalalık edip de aldanmakta devam etmesinler!”

Orada bulunan Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve Ruşen Eşref (Ünaydın) Beyler için bir bilim kurulu önünde berbat bir şekle dönüştüğünü görerek, “Paşam, çay hazır, herkes bizi sofrada bekliyor” diyerek müdahale edip bahsi kapatabildiler. Bizler de özel masadan kalkarak sofraya oturduk, yedik içtik.

Fakat bilim kurulunun bütün üyelerinin yüzlerinden düşen bin parçaydı. Çok üzülmüyorlardı. Şüphe yok ki yakın günlere kadar Kur'an'ı ve Peygamber'i her yerde övüp göklere çıkaran, hatta camide hutbe okuyan bir insandan biraz önceki sözleri dinlemek herkese eza veriyordu.

Lakin iş bu kadarla kalmayacaktı. Cumhuriyet'in kuruluşuna giden yolda Gazi ve çevresindeki değişim daha şaşırtıcı bir hale gelecek ve benim de bu akıma karşı verdiğim mücadele giderek şiddetlenecek, bu da ayrıntılarını daha sonra anlatacağım hadiselerin başıma gelmesiyle sonuçlanacaktı.

15 Ağustos 1923 akşamı, Eğitim Bakanı Sefa Bey, Bilim Kurulu (*Hey'et-i İlmiye*) üyeleri şerefine verdiği ziyafete beni de davet etti. Orada uzmanlarımızla daha serbest bir şekilde görüşebildim ve kendilerine görüşlerimi aktarma fırsatını buldum. Uzmanlarımız şu değerlendirmemi beğendiler:

“Nereden geldiği bilinmeyen ve kendi millî kudretimizle işlenmeyen fikirler, millî bünyemizi sarsar, hırpalar. Sömürgeci devletler, savaşla kazandığımızı barıştaki yanlış ve dikkatsiz adımlarla elimizden almanın yöntemini pek iyi bilirler! Bunun için uzmanlarımızca yeterince işlenmemiş programlarla ülke işlerini yürütmek, asla millî kalkınmayı temin edemez!”

Bundan sonra ise özellikle din ve ahlâk meselelerinde atılacak yanlış adımların gençliği züppeleştireceğini ve sonunda Türk milletinin savaşıma yeteneğini yıpratacağını, halkı dejenere edeceğini, ülkede sefalet ve sefahati artıracığından varlığımızın tehlikeye düşeceğini, bağımsızlık ve özgürlüğümüzün korunması için bilimsel esaslara dayanarak fikir ve el birliğiyle yürümek gerektiğini açıkladım.

Bana hak verdiler. Gazi'nin dün akşamki, kendilerinin de şahit oldukları beyanatının sözde kalmasını candan diliyorlardı.

Nereden geldiği belli olmayan, dahası ne bilime, ne de bilim adamlarına dayanmayacağı belli olan bu tehlikeli dinî ve ahlakî inkılap fikrinin eylem planına çıkabilmesi halinde pek yaman olaylara yol açacağı beni olduğu gibi herkesi endişelendiriyordu.

Bu yol bakalım nereye çıkacaktı?

Bu kritik günlerden 16 Ağustos'ta İsmet Paşa ile bir görüşmem oldu. O Lozan'dayken, benim Fethi Bey ve arkadaşlarıyla yaptığım "İslam ilerlemeye engeldir" tartışmasını ve Gazi'nin yakın zamanlara kadar her yerde İslam dinini, Kur'an'ı ve Hilafeti medh ü sena ettiğini, hatta pek ileri giderek Balıkesir'de minbere çıkıp hutbe dahi okuduğu halde, dün gece bilim kurulu karşısında Peygamberimiz ve Kur'an'ımız hakkında hatır ve hayale gelmeyecek biçimde konuştuğunu anlattım ve bu tehlikeli havanın Lozan'dan yeni geldiğine ilişkin kanaatin kamuoyunda yaygın olduğunu söyledim.³ Gazi'nin tuttuğu yolun yanlış olduğunu açık bir şekilde söyledim.

Kamuoyunda yayılan İslamîyet'e yönelik bu kesin değişimle ilgili fikirlerin Lozan'dan geldiği eleştirilerinin muhataplarından olan İsmet Paşa fikrini bana dolaylı yoldan söylemeyi tercih etti.

3 Son cümle *Günlükler*, 2, s. 871'den alınmıştır.

Ona bakılırsa Macarlar ve Bulgarlar bizimle aynı safta İtilaf devletlerine karşı savaştıkları ve aynı şekilde yenildikleri halde, bağımsızlıklarına dokunulmamıştı. Bunun sebebi de doğrudan doğruya Hristiyan olmalarıydı. Aynı saflarda savaştığımız halde bizim bağımsızlığımızın elimizden alınmasının tek sebebi vardı, o da Müslüman olmamızdı. Biz kendi kuvvetimizle kurtulup bağımsızlığımızı kazansak bile Müslüman kaldıkça sömürgeci devletlerin ve bu arada özellikle İngilizlerin daima aleyhimize olacaklarını, bağımsızlığımızın daima tehlike altında kalacağını anlattı.

Böylece bu değişimin ilhamının Lozan'dan ve İtilaf devletlerinden geldiği açıklık kazanmış oluyordu. Ali Fethi, Tevfik Rüştü, Mahmut Esat beylerle Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan'ın ikinci döneminden itibaren başlayan İslam aleyhtarı söylemlerinin gerçek adresini tespit etmiş oluyordum.

İsmet Paşa'ya bu düşünceye katılmadığımı şu değerlendirmelerime dayanarak ifade etmek ihtiyacını hissettim:

“Böyle bir fikrin doğuracağı hareket, milletin başına yenden daha korkunç ve daha uğursuz bir istibdat (diktatörlük) yönetimi getirecektir. Daha kazanamadığımız millî neşe kaçacak, nice emeklerle kurulan millî birliğimiz de bozulacaktır! Biz içeride birbirimizi boğarken, bize bu kurtuluş yolunu gösteren politikacılar, yarın ‘Türkler Hristiyan oldular’ diye bütün İslâm dünyasını bizden nefret ettireceklerdir. Bizim değişmemiz, İslam dünyasının ruhunda bizden intikam alma duygusunu uyandıracaktır. Böylece İngilizler ve Fransızlar, Yunan ve Ermeni kuvvetleriyle ulaşamadıkları emellerini, İslam ordularını ve hele Arapları ‘Salli ala Muhammed’ diye üzerimize saldırtmakla elde etmeye kalkışacaklardır.

Sultan II. Mahmud devrinde ‘Türkler Hristiyan oluyor’ diye Arap ordularını Anadolu içlerine sevk eden ve onları yö-

netenler Fransızlar değil miydi? Türk donanmasının Mısır'a teslim edilmesine sebep olan politika oyunu, aynı değil miydi? Öteden beri bir taraftan hükümete 'Avrupalı olun, Batı'daki hayatı aynen alın, başka kurtuluş yolunuz yoktur' derler, diğer taraftan da attığımız adımlara çelme takmak için içeride halkı isyana teşvik ederler, İslam dünyasında da 'Türkler Hristiyan oldular' diye aleyhimizde nefret uyandırırılar.

Esasen imkânsız olan bir işi yapıyor görünmek bile maddî-manevî bütün kudret kaynaklarımızı mahv ve harap eder. Sonucuna katlanmaya bu işi benimseyeceklerin hayatları ve prestijleri yeterli gelmeyeceğinden, kendi elimizle milleti anarşiye sürükleriz. Sonuçta Bolşeviklik akımları arasında mahvolmak veya sömürge olarak bağımsızlığımızı kaybetmek de kaçınılmaz olur.

Mustafa Kemal Paşa'nın birkaç gün önceki beyanatı bütün bilim adamlarımızı hayret ve korku içinde bırakmıştır! Çok vahim sonuçlar doğurabilecek olan bu fikri hep bir arada müzakere ve münakaşa etsek millet ve ülkenin çok hayrına olur."

Sözlerimi kendisini de iğneler tarzda bağladım:

"Lozan bize istibdat ve tehlike göndermesin!"

Ayrıca İsmet Paşa'dan kafama takılan bir noktanın daha aydınlatılmasını istedim. İmzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda Boğazlarla ilgili sözleşmenin 8. maddesinde payitahtın (başkent) İstanbul olduğu zikrediliyordu. Oysa daha 12 Ekim 1921'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Boğazlar hakkında ne düşünüldüğü sorusuna cevap olarak "İstanbul'un Saltanat makamı olacağı kaydının kaldırılarak Hilafet makamı denilmesini" teklif etmiştim. Yine teklifim üzerine Saltanat kaldırılmış ve Hilafet Osmanlı hanedanında ve İstanbul'da bırakılmıştı. Bu, kanun halinde kabul olunmuş ve Halk Partisi'nin ilkeleri arasında yer tutmuştu. En son da Mustafa Kemal Paşa

11 Aralık 1922 günü kendisine başkent neresi olmalı, diye sorulunca “İstanbul Hilafet merkezidir, Ankara da hükümet merkezi” demişti. Peki Lozan Antlaşması’ndaki bu ifade neyin nesiydi? Gözden mi kaçmıştı yoksa?

Kendisini iyi tanıdığım İsmet Paşa dikkatle dinledi. Hiç cevap vermedi. Artık bunu, Mustafa Kemal Paşa’nın arzusuyla yaptığına şüphem kalmamıştı. Nitekim bir süre sonra onu bu arzularından sonsuza kadar uzaklaştıracak bir girişimde bulunmaya mecbur kalacaktım.

Oldukça sert bir tartışmaya girmiştik İsmet Paşa’yla. Hem de Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım’ın huzurlarında...

Günlerden 19 Ağustos 1923 Pazar’dı. Akşam Mustafa Kemal Paşa ile eşi Latife Hanım bana yemeğe geldiler. Keçiören’e giderken bağ tarafta Kubbeli Köşk denilen mevkide bol suyu ve büyücek bir havuzu bulunan bir köşkte kirada oturdum. İsmet Paşa Lozan’dayken, Mustafa Kemal Paşa, Latife Hamm’la birlikte bir kere daha bana akşam yemeğine gelmişlerdi. Yani bu, evime ailece ikinci gelişleri oluyordu.⁴ İsmet Paşa da gelmişti.

O akşam İsmet Paşa ile tartıştık. Mustafa Kemal Paşa bizi sessizce dinledi. Sonra İsmet Paşa aniden, Lozan’dan da aldığı hızla, İzmir İktisat Kongresi’nin de, bilim kurulunun da hazırladığı programlara ilgi göstermeyerek “müthiş bir inkılap hamlesi” teklif etti. Ve aynen şunları söyledi:

“Hocaları toptan kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız. Mevcut kudret ve prestijimizle bugün bu inkılabı yapmazsak, başka hiçbir zaman yapamayız.”⁵

4 Kâzım Karabekir Paşa’nın o tarihte bekâr olduğunu hatırlatalım. İclal Hanım’la evlilik tarihi bu olaydan yaklaşık 1 yıl sonraya rastlar (10 Temmuz 1924). Bkz. *Günlükler*, 2, s. 924.

5 *Günlükler*, 2, s. 872.

İlk olarak Fethi Bey grubundan, sonra da Mustafa Kemal Paşa'dan bizzat işittiğim bu yeni inkılap zihniyetini İsmet Paşa bir çırpıda tamamlamış oluyordu. Aradaki zaman boşlukları kendiliğinden ortadan kalkarak bu üç şahsiyetin şu üç maddelik programları kulaklarımda tekrarlanıyordu:

1. İslamiyet ilerlemeye engeldir.
2. Arap oğlunun yavelerini Türklere öğretmeli.
3. Hocaları toptan kaldırmalı!

Bu birleşik cephe karşısında tek başıma da olsa mücadele etmeye kararlıydım. Kılıçlar çekilmişti bir kere. Oyunu bozmak için elimdeki bütün imkânları kullanmaya karar verdim ve:

– “Peki ama ne olmak istiyorsunuz?” dedim. “Hristiyan mı, dinsiz mi?”

Ardından cevap vermelerine fırsat bırakmadan devam ettim:

“Hristiyan da, dinsiz de olmaya imkân yok; olsa dahi her iki yol da hem tehlikeli, hem de geridir! Aydın Hristiyanlık dünyası bilim zihniyetine daha uygun yeni din esasları araştırırken bizim, onların köhne kurumunu benimsememiz hem müthiş tehlikeli, hem de geri bir hareket olur! Hem bir millette duygu birliği, inanç birliği ve çıkar birliği olmazsa yönetenler ile yönetilenler arasında uçurum açılır ve bu uçurum, günün birinde millete mezar da olabilir! Ben her fırsatta söylediğim gibi dinle uğraşmanın bizi ilerlemekten alıkoyacağı ve daha çok geri götürebileceği kanaatindeyim. Bence dini olduğu gibi kendi haline bırakmalı ve hükümet, ne buna etki yapmalı, ne de etkisi altında kalmalıdır! Biz millî bağımsızlığımız gibi millî özgürlüğümüzü de en kutsal gaye tanımalı ve bunun zevkini bütün millete tattırmalıyız.”

Bundan sonra yapılacaklara ilişkin olarak da şunları söylemek ihtiyacını duydum:

“Bunun için medenî hedeflerimizde süratli olmalı, fakat sosyal gayelerimizde tekâmül yolunu tutmalıyız. Ben taassuptan uzak ve ilerlemeyi seven bir insan olduğumu eserlerimle de gösterdim. Bunu zaten yakından biliyorsunuz. Din hakkındaki düşüncemi, Doğu’daki görevim sırasında (1920) çocuklar için yazdığım *Öğütlerim* başlıklı eserimde 3 yıl önce yayınlamış bulunuyorum” dedim ve kitabımdan “Din ve mezhep” bölümünü okudum.⁶

Sessizce dinlediler. Hiç cevap vermediler. Böylece konu da kapandı.

Mustafa Kemal Paşa’nın büyük bir dikkat ve sükûnetle beni dinleyişinden ve ara sıra İsmet Paşa’yı süzmesinden, ayrılırken de bana karşı gösterdiği samimiyetten çıkardığım anlam, beni haklı bulduğuydu. Fakat değerlendirmelerime hak vermekle birlikte, tekrar “mefkûre hatırası”na döneceğini hiç mi hiç aklıma getirmemiştim!

6 İlk baskısı 1920 yılında yapılan *Öğütlerim*, daha sonra *Çocuklara Öğütlerim* adıyla yeniden basılmıştır (mesela: İstanbul 1995, Emre Yayınları).

Tek Adam Efsanesi Doğuyor

Ülkede artık bütün işler Mustafa Kemal Paşa'nın ismi etrafında dönmeye başlamıştı. Bu durum basından Meclis'e kadar uzanmış bulunuyordu. Nitekim 21 Ağustos 1923 günü Lozan Barış Antlaşması müzakere edilirken Meclis'te Dışişleri Komisyonu Başkanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey şunları söyledi: "Mustafa Kemal Paşa bu senin eserindir ki bu eser Türk'ün özgürlük ve bağımsızlığıdır."

Oturumdan sonra Yusuf Kemal Bey'e koridorda rast geldim. "Paşa, sizi de tebrik ederim" dedi, "Bu eserde en büyük hisse sizindir." Ben de kendisine şu cevabı verdim: "Millet kürsüsünden en küçük bir hisse vermeniz bundan daha değerli olurdu!"

İki gün sonraydı. O gün konuşma yapma sırası İsmet Paşa'daydı. Meclis bahçesinde kendisine rastlayınca Yusuf Kemal Bey'in Meclis'teki sözleriyle bana özel olarak söylediklerini hatırlatarak kendisinin de her şeyi Gazi'ye bahşetmesi durumunda tarihe karşı haksızlık edileceği gibi, gelecek için de Gazi'ye istediğini yapabilecek bir kudret vermiş olacağını, bunun önüne hiçbirimizin geçemeyeceğini anlattım. Bugün "Her şeyi ben yaptım" diyebilen bir adamın, bundan sonra da, "Her şeyi ben yapacağım" diye ortaya çıkarak ne denli

tehlikeli maceralara atılabileceğine tekrar Enver Paşa'yı örnek göstererek İsmet Paşa'nın dikkatini çektim.

İsmet Paşa benim yüzüme karşı "Merak etme, bu önemli noktayı unutmam" dese de, Meclis'teki sözleri aynen şöyle oldu:

"...Bu kadar ağır sorumlulukları almak için ve bunların içinde en büyük zorluk karşısında dahi hedefe karşı yürümek için malik olduğum kuvvet kaynağı, özellikle BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'dır. (...) Bu sağlam görüşü gerek savaş hayatında, gerekse barış hayatında bize gösteren Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Aldığım görevlerde başarıya ulaşmada gerek savaşta, gerekse barışta başlıca etken olarak Mustafa Kemal Paşa'yı milletin karşısında ifade ediyorum."

Mustafa Kemal Paşa kendisine yönelik takdir yarışlarını büyük bir zevkle dinledikten sonra millî ve askerî işlerimizin temelini kuranları, canla başla çalışanları kısacık olsun Meclis kürsüsünden millete ve tarihe emanet etmeye artık gerek görmedi. Bundan da en çok kim yararlandı? Tabii ki etrafına topladığı değersiz kimseler... Mustafa Kemal Paşa'dan başka ortada kimse bırakılmadı. O kurtardı ve o kurtaracak teranesi, hazırı konmak isteyen dalkavukların dillerine destan oldu.

Artık her akşam onun yüzüne karşı methiye düzme yarışı aldı yürüdü. Gazi bütün bu yeni çevreyi, İkinci Meclis'inde kazanmıştı. Benim de içinde bulunduğum bu Meclis'in çehresi pek garipti: Sarıklı sarıksız muhafazakârlar, ilericiler, din ve ahlâka karşı çıkan züppeler yapay bir birlik gösteriyorlardı.

Meclis, genel görüntüsü itibariyle Mustafa Kemal Paşa'nın emrine ram olmuştu. O sağa da, sola da gitse hep beraber ona ayak uyduracaklardı. Dışarıda kendi emekleriyle hayatlarını fakirce kazanabilen bu zümre, pek az istisnasıyla şimdi devlet hazinesinden zenginleşiyor ve ihsanlara da gark oluyor,

aristokrat bir tabaka halini alıyordu. Bunlar da mensuplarını memuriyetlere kayırarak veya kazandırarak etraflarında tabakalar teşkil ediyorlardı.

İşte Cumhuriyet hükümeti, Türk milletine feyzini bu suretle dağıtıyordu!

Çelik levhalar, trenlerle demir fabrikalarına götürülen maden cürufunu nasıl mıknaatılıyor, bir vinçle, vakumlarla kendisine çekip yapııştırıyorsa, Mustafa Kemal Paşa da bütün İstiklal Savaşı'nın bânisi (kurucusu) sıfatını takınınca benzer bir kudretin sahibi olmuştu. Onun kendisine çekemediği, yalnız belirli ağır parçalardı!¹

İstiklal Savaşımızın bu bilinçsiz ve yapay sonuçlarından üzgün olanlar, *vatanseverler vardı fakat çok azınlıkta kalmışlardı.*

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde olduğu gibi İkinci Meclis'te dahi anayasa gereği askerler aynı zamanda milletvekili olabiliyorlardı. (Yeni anayasada bunun kaldırılması gerektiğini komisyonda sözlü olarak ısrarla belirttiğim gibi, yazıyla da resmî makamlara teklif ettim.) Ben askerlikte kalmayı daha uygun buldum. Fakat üzerimde İstanbul milletvekilliği de duracaktı. Bana askerî görev olarak İsmet Paşa'nın da barıştan önce uygun gördüğü Genelkurmay Başkanlığı verilmiyordu. Çaresiz, ordu müfettişi olarak kalacaktım. Fakat bunda da bir şart vardı: Eğer Doğu'da kalmak istersem Ankara'da oturacaktım!

Ordu müfettişlerinin kendi görev bölgelerinde oturması gereğini bana bu teklifi yapan İsmet Paşa'ya izah ettiğimde “Şu halde 1. Ordu Müfettişliğinin merkezi Ankara olduğundan bunu kabul edersiniz” diye cevap verdi. “Peki” dedim, “Yalnız son bir kere Doğu cephesini dolaşmak, işlerimi devretmek

1 Kâzım Karabekir Paşa yukarıdaki sözüyle kendisi gibi Mustafa Kemal Paşa'ya ram olmamış, nadir de olsa bulunan bazı komutanları ve siyasî figürleri kastediyor.

ve orduma, oradaki çevreme veda etmek için oraya gitmek isterim.”

1 Eylül’de veda ziyaretlerimi yaptım. İsmet Paşa benim bu seyahatimi uygun bulmadığını söyledi. Sebebini sorduğumda aynen şunu söyledi: “Kâzım, seni Erzurum’da vurmalarından çok korkuyorum.” Ona şu cevabı verdim: “Beni ne Erzurum’da vurabilirler, ne de bir Erzurumlu beni başka bir yerde vurur.”²

Bundan sonra bir de Genelkurmay Başkanlığım konusu var ki o da Gazi ile ilişkilerimizin içyüzünü anlamak bakımından anlatılmaya değer noktalar içeriyor.

Mustafa Kemal Paşa beni öğle yemeğine alıyordu. Ordunun barıştan sonraki teşkilatlanması üzerine konuştuk. Barış zamanında bir Ordu Baş Müfettişliğinin gerekliliğini ayrıntısıyla açıkladım. O ise Genelkurmay Başkanının başkomutan anlamına geleceği fikrindeydi. Üzerinde bürokratik işlerin toplanacağı Genelkurmay Başkanının ordular ve savaş alanlarını incelemeye çok az zamanının kalacağını söyledim. Savaşta başkomutanlık yapacak kişinin barışta daha etkin olmasına ve orduyu elinde tutmasına, araziye daha kuvvetle hakim olmasına, savaş sahalarındaki halkın mesai ve ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmesine, bütün iktisadî işlerin bir savaş tehlikesiyle sıkı sıkıya irtibatlandırılmasına ihtiyaç olduğunu söyledim ve Genelkurmay Başkanı masa başı işlerinden başını kaldıramayacağı için yıllar sonra bir savaş çıkarsa çok hazırlıksız yakalanabileceğimize dikkat çektim.

Çok yazık ki bu teklifimi, Fevzi (Çakmak) Paşa’yı Başmüfettiş yaptırarak Genelkurmay Başkanlığı makamını kendime almak anlamında yorumlarcasına bir karar aldı. Şahsî feragatimi belirtmek istemem de bir sonuç vermedi. Milletvekilliği

2 *Nutuk ve Karabekir’den Cevaplar*, 12, s. 3839-3840.

görevimi görmek üzere Meclis'e geldiğim zaman da Milli Savunma Bakanlığı bütçesi görüşülürken aynı esası savundum. (Bkz. *Zabıt Ceridesi*, 26-29 Ocak 1341 ve 19 Mart 1341 tarihli oturumlar.)

Ayrıca hükümet merkezinin artık Ankara olmasının askeri, siyasi ve tarihi gerekliliğini ortaya koyarak yukarıda bahsettiğim Lozan Barış Antlaşması'ndaki payitahtın İstanbul olduğu kaydının tashihiinin uygun olacağını da bildirdim. Bu hususta düşüneceklerini söylediler. (Bkz. *Nutuk*, s. 484-485)

Söz sırası Doğu seyahatine gelince, Mustafa Kemal Paşa bana şunu söyledi: "Paşam, dikkat et, Erzurum milletvekilleri aramızı bozmaya çalışıyorlar." Ben de kendisine şu cevabı verdim:

"Aramızdaki samimiyetin, İstiklal Savaşı'nın binbir zorluğu ve tehlikesi karşısındaki ortak azmimizle daha ziyade perçinlendiği kanaatini besliyorum. Herhangi bir üçüncü şahsın buna dokunmaması için çok hassas davranıyorum. Feragatimi ve açık yürekliliğimi herkesten çok siz gördünüz ve tecrübe ettiniz. Bundan böyle de değişen bir şey yoktur. Sizinle fikir ayrılıklarımız olsa da içten sevgi ve saygı duygularım asla azalmayacaktır. Sizden dileğim de –bir kere de Doğu'dan yazdığım gibi- bana güveninizin azalmamasıdır."

Kendisine aramızı bozmaya çalışan Erzurum milletvekillerinin kimler olduğunu sordum. İsmet Paşa ve Rauf Bey'in arasındaki soğukluğu kaldırarak İstiklal Savaşı'nda başrolü oynayanların samimi birliğini korumamızı istedim.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa bana, "Rauf Bey'in İsmet Paşa'nın aleyhinde söylediklerinin onda birini İsmet bilmiyor" dedikten sonra beni, "Bize gelince, ikimiz de dikkat edelim" şeklinde uyardı ama aramızı kimlerin bozmak istediği yolundaki sorumu cevaplandırmaktan kaçındı.

Çankaya Köşkü'nden üzüntü içinde ayrıldım. İsmet ve Mustafa Kemal Paşaların sözleri kulaklarımda çınliyordu. Daha önce birbirleriyle görüşmüş ve bana söylenecek sözler konusunda aralarında anlaşmış oldukları apaçık görülüyordu.

“Erzurum milletvekilleri aramızı açacak, Erzurum’da seni vuracaklar” cümlelerini tekrar hafızamdan geçirdim. Bu sırada zihnimde adeta bir şimşek çaktıysa da kendimi onun etkisine bırakmadım. Çabucak toparlandım ve kendi kendime “Bu iş hisle değil, hesapla (akılla) hallolmalıdır” diye telkinde bulundum.

Kafama takılmıştı: O kadar sevdiğim ve beni sevdiklerinden emin olduğum Erzurumlular beni niye vursunlar?

Evime gelince, güvendiğim Erzurum milletvekillerinden ve silah arkadaşlarımdan bir kaçını çağırttım ve onlara, olan biten her şeyi bütün açıklığıyla anlattım.

Kendilerine Doğu harekâtı hakkındaki haberleşmelerimizi okudum. Celaleddin Arif Bey meselesinde o zamanki Genelkurmay Başkanı olan İsmet Bey’e “Bu zatla Mustafa Kemal Paşa’nın arası nasıldır?” diye sorduğum telgrafta aldığım cevapta “aralarının iyi olmadığı, önce bana hücum etmeyi, beni düşürdükten sonra Erzurumlular vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa’yı düşürmek istediklerini” bildirdiğini söyledim.

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın tümen komutanlarımdan Halid Bey’e (1925’te Meclis’te katledilen Deli Halid Paşa’ya) şifreli telgrafla “Celaleddin Arif Bey’le Karabekir’in arasını aç” dediğini ve Erzurum’a ilk geldiği zaman Halid Bey’le yaptığı görüşmede ona, “(Karabekir) seni de beni de tutuklatıp İstanbul’a gönderebilir. Birbirimizi tutalım ve daima haberleşelim. Gerekirse onun vücudunu ortadan kaldırır, yerine sen geçersin” tavsiyesinde bulunduğunu tespit ettik, dedim.

Hatta Enver Paşa ile bazı arkadaşlarının Moskova'da Halk Şuraları Hükümeti adıyla programlar bastırıp Anadolu'ya dağıttıkları zaman Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın, "Bunların isyan çıkaracağı, gelirse Enver Paşa'nın tutuklanması" emrini ve bu arada Batı cephesi komutanı İsmet Paşa'nın 24 Mayıs 1921 tarihli telgrafını ve cevabını okudum. Şöyle yazıyordu İsmet Paşa bana:

"Enver Paşa'nın İslam İhtilal Cemiyeti adıyla gizli bir örgütü genişleterek orduyu ele geçirmek fikrini takip ettiği anlaşıyor. Tabii bunlar işe Doğu ordumuzla başlar. Bizim Batı cephesindeki harekâtımız çok uzayabileceğinden, Doğu'da Ruslar da uzun müddet serbest kalırlar. Özetle, İttihatçılar ve Ruslar, Erzurum'un söz konusu fesatçılarının her biri başka maksat için Doğu ordumuza hücumla geçeceklerdir. Bu hücumların hepsine engel olan, yalnız sensin! Bu yüzden bütün oklar sana dönüyor. Açık tedbir ve hücumlardan endişe etmeyiz! Fakat ihanet ve hileye gelmekten endişe ederim. Kendine gayet sağlam bir çevre kurmalı ve son derece kuşkulu olmalısın!"

İsmet Paşa'nın bu telgrafına verdiğim cevap, "Konumumun nezaketini tamamıyla takdir ederek çevremi ve ordumu sağlam tutuyorum" şeklinde oldu.

Sonradan öğrendiğime göre Erzurum Milletvekili Âsım Bey'e Gazi şu talimatı vermiş: "Kâzım ve Rüştü Paşaların arasını aç, milletin selameti adına bu gereklidir." Ayrıca yine Âsım Bey'den öğrendim ki Mustafa Kemal Paşa Meclis'te Erzurum milletvekillerini aleyhine tahrik etmiş.³

Bunlara rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki genel merkezinde üyelik yapmış bulunan Ardahan Milletvekili Hilmi Bey'i bana haber vermeden Trabzon yoluyla Enver

3 Son paragraf *Günlükler*, 2, s. 873-874'ten.

Paşa'ya göndermek istediğini, Hilmi Bey'in Trabzon'daki münasebetsizliğini haber alınca bana karşı güvensizlik doğuracağı vahim telgrafımı ve cevabını da kendilerine okudum.⁴

Ayrıca bazı Doğu milletvekillerinin ve bu arada yeni kurtardığımız illerin milletvekillerinin de bana ve orduma teşekkür edeceklerine, aleyhimizde Meclis'te beyanatta bulunuşunu anlattım ve kurtarılan yerlerde halkın yerleşmesini, beslenmesini, hastalara bakılmasını, asayişini ve adliye teşkilatının kurulmasını ne büyük süratle başardığımızı belirttim. Hatta bu hususta Adalet Bakanı Refik Şevket (İnce) Bey'in gönderdiği takdirnameyi kendilerine okudum.

Doğu cephesinde neler yaptığımızı bütün ayrıntılarıyla bilmelerini istiyordum. Bu yüzden kendilerine, yaptığımız pek çok şeyi hatırlatmak lüzumunu hissettim.

Kars kalesi etrafında tehlikeli bir unsur olan Rus Malakanlarını Türk unsurlarıyla mübadele başarımızı; bütün Doğu yollarındaki köprüleri istihkâm müfrezelerimiz eliyle tamir veya yeniden yaptırdığımızı; köyleri, kasabaları ve özellikle Erzurum'u Sarıkamış ormanlarından yararlanarak harabiyetten kurtardığımızı, kurtarılan yerlerde kalan bakımsız çocukları Çocuklar Ordusu Teşkilatı'na alarak hayat ve geleceklerini kurtarışımızı karşılıklı olarak görüşüp konuştuk.

Erzurum milletvekilleriyle yaptığımız bu verimli görüşmede tarih su olup akmıştı önümüzden. Neler konuşmadık ki onlarla?

– Doğu cephesindeki harekâtı pek az kayıpla ve hızla bitirerek Batı cephesine yardım edişimizi,

– Gümrü ve Kars barış antlaşmalarıyla sağladığımız Doğu barışı ve çıkarları,

4 Metinler *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, 12, s. 3845-3846'da.

– Mustafa Kemal Paşa'nın 10 Ocak 1922'de beni Milli Savunma Bakanlığı'na atamak ve yerime Şevki (Subaşı) Paşa'yı geçirmek arzusunun karşılık, Doğu'daki nazik durumun gereğini kendilerine ve Fevzi Paşa'ya yazarak nihai zafere kadar Doğu'dan ayrılmayışımı,

– Elazığ Valisi Ali Galip'in vurdurulması girişimini,

– Mustafa Suphi heyetinin Trabzon'da uğradığı feci akıbeti,

– Sonra bu cinayetin tertipleycisi olan Yahya Kâhya'nın 8 Temmuz 1922'de öldürülmesi ve arkasından "Herif Sivas mahkemesinde beraat almıştı. Bunu askerler öldürdü" diyerek orduya leke sürülmesini,

– 20 Temmuz 1922'deki Başkomutanlık müzakeresinde işe TBMM'nin el koyarak Trabzon'a 3 milletvekili göndermesi ve işi bu kanaldan da orduya ve dolayısıyla bana vermek istemeleri,

– Fakat sonra bu işin Ankara'dan gönderilen Topal Osman Ağa'nın adamları tarafından yapıldığının ortaya çıkması,

– Bunu ortaya çıkaran Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in boğuluşu, Osman Ağa ve bazı adamlarının öldürülüşü...

Bütün bu olaylar bir sinema şeridi gibi önümüzden geçirdi.

Sona doğru, sorular bugünkü meselelere gelmişti. Sordular, cevap verdim. Mesela artık Doğu cephesinde bırakılmak istenmediğimi, fakat bir emir de vermedikleri için Doğu cephesi komutanı sıfatıyla bütün Doğu cephesini dolaşacağımı ve bu arada Erzurum'u da -Kars'a gidip gelirken- iki defa ziyaret edeceğimi söyledim. Sonra da apaçık şu soruları sordum kendilerine:

Kimlerdir benimle Mustafa Paşa'nın arasını açacak ve kimdir beni Erzurum'da vuracak olanlar?

Ortaya dökülen gerçekler dehşet vericiydi.

Korkunç Gerçekler

Erzurumlu milletvekilleriyle yaptığım bu samimi dertleşme ortaya pek çok dehşet verici gerçek döküldü ki bunlardan bazılarını sizlerle paylaşmak isterim:

1. Doğulu milletvekilleri Meclis'te sürekli olarak aleyhime tahrik edilmiştir.
2. Orduda bazı subaylarım, özellikle de Halid Bey (Deli Halid Paşa) aleyhime çalışmaya teşvik edilmiştir.
3. Trabzon'da Yahya Kâhya'nın Meclis vasıtasıyla öldürülmesi benim üzerime yıkılmaya çalışılmıştır.
4. Son zaferde Trabzon'da bulunuşumdan endişe edilerek Erzurum Milletvekili Asım Bey Erzurum'a gönderilmiş ve benim ülkede iki başlılık çıkaracağım korkusuyla Kolordu Komutan Vekili Rüştü Paşa ve Erzurumlular aleyhime teşvik edilmek istenmiştir!
5. Zaferden sonra Doğu'dan Ankara'ya gelirken Kastamonu'ya beni öldürmek üzere bir fedai gönderilmiştir. Bu adam, Ankara'dan gelen bir Türk'tür! Kendisine bir Ermeni olduğum ve bir Amerikan torpidobotuyla İnebolu civarına çıkarıldığımı öğretilmiş! Misafir kaldığım konağın tuvaletinde yakalanınca rezalet meydana çıkmış ve ört bas edilmiş!

6. “Karabekir’e güvenimiz yok” denilerek yakın çevresi tarafından' sürekli takip ettirilmişim. Bu işle görevlendirilenlerin başında milletvekili ve asker (eski Denizcilik Bakanı) İhsan Bey bulunuyormuş!
7. Gazi'nin etrafında 30 kişi toplanmış imiş. “Anayasa (Teşkilat-ı Esasiye) ne demek? Gazi istediğini yapar” diyorlarmış! (Sonraları *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi sütunlarında görüldüğü gibi, benzeri beyanları, hatta daha sertini bizzat Gazi de Konya'daki nutkunda söyleyecektir!)
8. Gazi halihazırda Erzurum'dan “Karabekir'i istemeyiz” diye bir telgraf çektermeye ve mümkün olmayan bir suikasta uğratılmama çalışıyormuş! Tıpkı vaktiyle İngiliz Subayı Rawlinson'un gülünç girişimi gibi.

Toplantıda şu sonuca varıldı ki bunlar, tarihin nice emsaliini gösterdiği birer ruhî hastalıktan ileri geliyor. Buna göre, baş olan, değil kendinden üstün olanı, kendine denk hizmet edeni bile çekemez! Onların hizmet ve feragatiyle yükseldiği yeri, içlerinden birinin kapacağı vehmiyle –ruhî eğilimine göre- bu kişileri kötölemekten, hatta yok etmekten zevk alır.

İsmet Paşa'ya verdiğim cevabı anlattığımda arkadaşların çok hoşuna gitti. İstiklal Savaşı'na nasıl birlikte başladıksa ölünceye kadar da benden ayrılmayacaklarına söz veren bu mert Erzurumlu arkadaşlarım, “Beni ne Erzurum'da vurabilirler, ne de bir Erzurumlu beni başka yerde vurur” sözüme şu cümleyi eklemek ihtiyacım duydular:

“Erzurumlular sana uzanacak eli de, onu uzatacakları da 24 saat içinde bulup çıkarır ve yok eder.”

1 Paşa burada faili gizleyerek konuşuyor. Orijinal metinde “Beni kendi yakın muhitiyle bir düziye takip ettirilişim” şeklinde geçiyor. Cümleden, kendisini takip ettirenin Mustafa Kemal Paşa olduğu anlamı çıkıyor. Bkz. *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, 12, s. 3850.

Bundan sonra 2 Eylül'de başlayan bir yurt gezisine çıktım. Eskişehir, Afyon, Konya, Karaman, Niğde, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya ve Samsun'a gittim. 28 Eylül'de oradan gemiyle Trabzon'a geçtim ve 1 Ekim'de Erzurum halkıyla yaklaşık 1 yıllık ayrılıktan sonra hasretle kucaklaştık. Halkın büyük tezahüratıyla karşılandım. Erzurum küçüklüğümden beri tanıdığım ve sevdiğim bir yerdi. Burada bir havuza düşerek başım yarılmış ve bir avuç kanım, Erzurum'un toprağına karışmıştı.

Erzurumlularla birlikte nice ızdıraph ve sevinçli günler yaşamıştım. Türk bağımsızlığının, hatta varlığının kurtuluş temelini burada birlikte atmıştık. Bu tatlı hatıralar bizi Erzurumlularla karşılıklı olarak birbirimize bağlamış olduğundan karşılaştığım halk ve ordu birliklerimle duygulandık. Halkla beraber her tarafı dolaştım. Mülkî ve askerî bütün kurumları gezdim.

Fakat gördüm ki benim giydirip kuşattığım ve yetişmeleri için o kadar özendiğim çocuklarıma bir yıldır bakılmamış. Kılık kıyafetleri berbat hale gelmiş. Hepsine yeniden elbise ve çamaşır yaptırdım. (Bu manzaraları gezdiğim diğer yerlerde de görüp hüznümlendim. Ben çocukları böyle mi teslim etmiştim onlara?)

Kars'a yaptığım birkaç günlük bir yolculuktan sonra Erzurum'a yeniden döndüm ve bu defa halkla daha yakından ilgilenme fırsatını buldum. Halk İstiklal Savaşı'ndan başarıyla çıkıldığından dolayı sevinç içinde. Fakat bundan sonra neler olacağı konusunda genel bir endişe hakim. Sanki söz birliği etmişçesine herkes endişesini şu tarzda ortaya atıyordu:

“Gazi, emrinden çıkmayan bir Meclis ve hükümet kurdu. Birinci BMM zamanında yapamadığını bu sefer yapacak!... Padişah ve Halife olmayı kafasında kurmuş. İstiklal Savaşı'nda canla başla çalışanları ortadan kaldıracakmış.”

Nereye gitsem büyük sevgi ve saygı halesiyle karşılanıyordum. Aynı zamanda bana sık sık dert yanıyorlardı. Sahil şehir ve kasabalarında açık bir şekilde Gazi'ye aleyhtarlık görülüyordu. Erzurum'a gelince, daha Erzurum Kongresi zamanından başlayarak durumu bilenler ve zaferden sonra Kongre üyelerini bile Meclis'e almadığını görenler, hele hele bana karşı Erzurumlular vasıtasıyla Erzurum'da yapmak istediği marifetler (suikast girişimi), Gazi'nin aleyhine çok kötü bir hava uyandırmış bulunuyordu.

Yani bana doğrultulan silah, Doğu'da geri tepmişti. Halk benim yanımdaydı ve Ankara'dan duyulan kuşklar giderek artıyordu.

Öte yandan ben Gazi'nin Hilafet ve Saltanatı alma meselesinin Anadolu'ya yeni yeni yayıldığını sanıyor ve Ankara'da bilim kurulunun (hey'et-i ilmiye) huzurundaki ağır tecavüzüne bakarak yeniden eski "mefkûresi"ne döneceğini, yani Hilafeti kendi üstüne alacağını hiç sanmıyordum. Bunun için endişelenenleri sakinleştirmeye ve ona yönelen aleyhtarlığı önlemeye çalışıyordum.

Tam Erzurum'dan ayrılacağım sırada Milli Savunma Müsteşarı Selahaddin Adil Paşa'dan² aldığım bir mektup, beni hayretlere düşürdü. Mektupta şunlar yazılıydı:

"Ankara'dan ayrıldığınız çok fena olmuştur. Doğu'ya gitmenin sırası değildi. Gazi tekrar Hilafet ve Saltanatı almak için teşebbüslere girişmiştir. Bu tehlikeli işi burada olduğunuz zaman sadece siz önleyebilmişsiniz. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya yazılı olarak bildirdim ve sorumluluğunu ha-

2 Selahaddin Adil Paşa Çanakkale'de 18 Mart 1915 günü Müstahkem Mevki'nin Kurmay Başkanı olarak zaferin kazanılmasında büyük pay sahibiydi. Küçük oğlu Semuh Adil Bey, bu kitabın yazım sürecinde (Ocak 2012) Hakkın rahmetine kavuştu.

tırlattım. Ne Meclis, ne de başka birisi Gazi'nin bu arzusunu önleyecek halde değildir.”

Oysa ben gezdiğim yerlerde bana yansıtılan endişeleri, yeni BMM'ye alınmayan İkinci Grup'un bir propagandası sanmıştım. Belki de yine böyleydi. Fakat Gazi'nin de tam bir tek adam rolü almak için kâh mutaassıpları, kâh züppeleri memnun edecek sözlerle nabız yoklamaları yaparak azimli bir kararlar hareketine geçeceğine şüphe yoktu. İstiklal Savaşı'nı emirler vererek yönettiği zannıyla, bundan sonrasını da kesin emirleriyle ve diğerlerinin fikir ve himmetini görmeyi gereksiz sayarak yürütmek istiyordu.

Milletin ibret alacağı pek çok hadiseyle dolu bulunan en yakın tarihini ört bas edip ona istenilen şekli vermek ve ilerisi için de bu çürük noktaya dayanarak ilham kaynağı olmak, Türk milleti için çok tehlikeli olacaktı. Ne yazık ki bu tehlikenin önüne ancak ben durabilecektim, tabii bu karşı duruş, hayatıma da mal olabilirdi. Ne yapayım ki kader benim omzuma böyle ağır bir görev yüklemişti.

Çok düşündüm ve denetlediğim yerleri bildiren şifreli telgrafımda Fevzi Paşa'nın dikkatini çekmeyi uygun buldum. Aşağıdaki metni yazıp kendisine gönderdim:

“Erzurum, 16 Ekim 1923. Erzurum teftişimi bitirdim. Yarın Erzincan'a hareket edeceğim. Halkın samimiyet ve bağlılığını her yerde pek yüksek buldum. Ancak hükümete karşı aleyhtarlık uyandırmak için dedikodular yaratılmasına çalışılmakta olduğunu arz eylerim.”

3 gün sonra Fevzi Paşa'dan cevap geldi. Söz konusu dedikoduların kimler tarafından ne suretle çıkarılmakta olduğuna dair ayrıntı istiyordu. Benim de maksadım buydu zaten. 21 Ekim'de telgrafla görüşlerimi bildirmiştim.

Öncelikle Doğu gezimin özeti mahiyetinde şunları belirtmem gerekiyor:

Erzincan'da beni fahri hemşeri ilan ettiler ki çocukluğumdan beri bu toprakların hemen her tarafını dolaşmış ve hem Doğu'nun kurtarılmasında, hem de İstiklal Savaşı'nın temelini orada atışımızda payları büyüktü. Anavatanın bağımsızlığına giden yola Erzurum'dan çıkmıştık.

Ayrıca en eski Türk ırkından olduklarına inandığım Kürtler de en zayıf zamanımızda dahi içten ve dıştan türlü tahriklere rağmen bana olan sevgi ve güvenlerini daima göstermişler ve millî hükümetimize karşı sadakatten ayrılmamışlardı. Ne var ki İkinci BMM'ye muhalif olan İkinci Grup'tan kimseyi almama hatasına, Kürtlerin sadakatle hizmet eden bir iki milletvekilinin olsun alınmayışı hatası eklenmişti. Bu yeni Meclis Doğu'nun beklentilerini karşılamıyor ve kendilerinde endişe uyandırıyordu.

Özellikle kâh Cumhuriyet kurulacak ve başına Gazi geçecek, kâh Hilafet ve Saltanatı alacak şeklindeki haberlerin yayılması, aklı erenlerde, Gazi'nin millî iradeye saygı göstermeyerek emrine ram olan bir Meclis'le, keyfi ne isterse onu yapacağı kanaatini uyandırmıştı!

Gezdiğim bölgelerde duyduğum ve Selahaddin Adil Paşa'nın mektubundan aldığım izlenimi Fevzi Paşa'ya şu şifreyle bildirdim ve böylece Ankara'dan ayrılırken bana verdiği "Halkın ve ordunun fikirlerini anlayıp kendisine bildirme" görevini tamamlamış oldum.

Telgrafımda şunları yazmıştım:

"Erzincan, 18-19 Ekim 1923.

Gezdiğim Orta Anadolu ve özellikle sahillerde yapılmakta olan propagandalar, doğrudan doğruya Gazi Paşa hazretlerinin

şahıslarına yöneliktir. Dedikodunun esasını, Gazi Paşa'nın Meclis'te, her emrine amade belirli bir zümreye dayanarak, millî iradeyi oyuncak ederek despotça (*mütehakkimane*) yöneteceği rivayetleri teşkil ediyor. Trabzon'a geldiğim zaman gazeteler Cumhuriyet şeklinin kabul edilmek üzere olduğunu yazdı. Ve bu haber de dedikoduların artmasıyla sonuçlandı.

BMM hükümeti modelinin Türklüğün yarattığı en güzel bir yönetim tarzı olduğunu kendisi tarafından beyan edilmesine karşılık, *Nation* muhabirine, yönetim şeklimizin gitgide Avrupa cumhuriyetlerinden farksız bir şekil alacağını söylemeleri, garip bir tezat teşkil etti ve dedikoduların doğmasına yol açtı. Hatta bir hükümdar lazımsa bunun saltanat hanedanından olması gibi tartışmalar oluyor. Bu türden dedikodular Kars'ta dahi yaygındı. Trabzon'da çıkan *Kahkaha* adlı mizah gazetesinin 4 Ekim 1923 tarihli 85. sayısı bu bakımdan pek manidardır. İstanbul gazetelerinin son günlerdeki eleştirileri dedikoduları büsbütün artırmaktadır. Arz ederim.”

Kahkaha gazetesindeki resimde millet de, Millet Meclisi de, hükümet de hep Gazi şeklinde gösterilmiş, artık “o” ne isterse yapacak, üst tarafı kukla gibi oynatacak fikrini tasvir ediyordu.

Hürriyetsiz Cumhuriyet

23 Ekim 1923 günü Mevlid Kandiline denk geliyordu. Doğu'da hep yaptığımız gibi bu günü Kitap Bayramı olarak kutladık. Erzincan'ın bütün okullarına gerekli yardımlarda bulunduk. 5 yıl önce ordumuzun himayesine alarak yetiştirdiğimiz çocukların arasında olmak ayrı bir vicdan hazzı veriyordu. Fakat 3 gün sonra onlardan ayrılırken yavrucukların göz yaşları beni çok etkiledi. Erzincan'dan giderken yıllar önce onu nasıl kurtardığımızı hatırladım.

27 Ekim günü Trabzon'daydım. Halkı, bir ay önce bıraktığım zamana kıyasla çok daha heyecanlı ve kaygılı buldum. Bir taraftan Ankara'dan gelen mektupların, diğer taraftan da İstanbul gazetelerinin bunlara sebep olduğunu gördüm.

Gazetelerde Bakanlar Kurulu'na, hele hele Başbakan Fethi Okyar'a hücumlar yer alıyor. Tecrübesiz ve değersiz insanların iş başına getirildiğini, Mustafa Kemal Paşa'nın Tek Adam olabilmek için işi kasten anarşiye sürüklediğini, "bağımsızlığımızı kurtardık ama özgürlüğümüzü kaybedeceğiz" diye açıkça bana bile gelip söylüyorlardı. *Tanin* ve *Tevhid-i Efkâr* gazeteleriyle *Karagöz* dergisi yazılarla olsun, resimlerle olsun bu kaygıyı kamuoyuna yayıyorlardı. *İleri* gazetesi ise Gazi'ye "diktatörlük" teklif ediyordu. Trabzon'daki *İstikbal* gazetesi

ve *Kahkaha* adlı mizah dergisi de kaygıları büyütüyor ve Tek Adam egemenliğine karşı mücadele ediyordu.

Kamuoyu, İstiklal Savaşı'nın ortaya çıkardığı kişiliklerin itilip kakılmasına ve yerlerine ne idüğü bilinmeyen kişilerin getirilmesine karşı isyankâr bir ruh hali içindeydi. Trabzon çevresi zaten ilk günden beri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı çok hassastı. Şimdiyse Tek Adam olacak diye büsbütün köpürüyorlardı.¹

Ankara'da Cumhuriyet'in ilan edildiği ama bizim habermizin olmadığı 29 Ekim gününde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Kurulu ziyaretine geldiler ve gelecekten duydukları kaygıyı şöyle bildirdiler:

“Bağımsızlığımızın sevincine doyamadan özgürlüğümüzü elimizden alıyorlar. Padişahların istibdadından, nice kurbanlar verme pahasına uzun yılların emeğiyle kurtulan bu millet, şimdi de bir komutanın yönetimine mi girecek? Hani Başkomutan olurken BMM'de gösterilen kaygılara karşı zaferden sonra “sine-i millete bir ferd-i millet” olarak gireceği hakkında Meclis kürsüsünden verilen söz nerede? O gün kendisinden endişelenenleri yeni Meclis'e sokmaması yeterince anlamlı değil mi?

Biz daha Sivas Kongresi sıralarında Mustafa Kemal Paşa'nın ‘Tek Adam’lığa yönelmesinden ve geleceğimizden kaygı duyduğumuzu size bildiriyordum. Siz de buna meydan veremeyeceğinizi yazarak bize güvence veriyordunuz. İşte bugün etrafına toplanan dalkavuklar açıkça, basında bile onu Tek Adam olmaya davet etmekten çekinmiyorlar. Bunları etrafına

1 İsmail Akbal'ın *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet* (Trabzon 2008, Serander Yayınları) adlı çalışmasından, bu muhalefetin Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in Mart 1923 tarihinde öldürülmesine kadarki kısmı ve temelleri okunabilir. Trabzon'un, İttihatçıların en yoğun olarak toplandığı yerlerden biri olduğunu unutmamak gerekiyor.

toplayan, kendisidir. Bugün yok yere estirilen anarşi havasının da sebebi budur.”

Kendilerini teselli etmeye çalıştım.

Tam bu sırada Bakanlar Kurulu'nun dün istifa ettiği haberi geldi, arkadan da bana gelen telgrafta merkezi Ankara, İstanbul, Eskişehir ve Balıkesir'deki kolordular bölgesinde görev yapmak üzere Birinci Ordu Müfettişliğine tayinim bildiriliyordu. Yani Doğu'daki görevimden alınıyordum.

Trabzonlular benim Doğu'dan alındığıma çok üzüldüler. Hükümetin başına kimin getirileceği ve geleceğimizin ne olacağı hakkındaki sohbetlerimizde, İsmet Paşa'nın hükümeti kurmasının çok kuvvetle muhtemel olduğunu, benim de Ankara'da bulunmakla kendisiyle çok eski ve samimi hukukumuz olduğunu ve buna dayanarak özgürlük ve millî egemenliğimizin korunacağı ümidinde olduğumu belirttim.

Ertesi sabah Denizcilik (Bahriye) Müfrezesi komutanı beni telefonla aradı. Şunu sordu: “Ankara'dan Milli Savunma Bakanlığı'ndan 29 Ekim tarihli açık bir telgraf geldi. ‘Cumhuriyet ilan edildiği için 100 pare top atın’ diye yazıyor. Emrinizi bekliyorum.”

Kendisine “Valiyle görüşüp size emir veririm” dedim ve hemen Vali Bey'i telefonla arayıp sordum. Hayretle, kendisine henüz bir yazılı bilgi verilmediğini bildirdi. Askerî makamların da henüz hiçbir şeyden haberleri yoktu.

Ben hem bir milletvekili, hem de bir ordu komutanı olduğum halde bana da kimse bir şey bildirmemişti. Bu durum, haklı olarak halkı da orduyu da telaş ve kaygıya düşürdü. Benim durumum ise hayli sıkıntılıydı. Zira daha dün yüreklerine ferahlık verdiğim kişiler, benden bu haberin anlamını soruyorlardı.

Bu durumda elbette Cumhuriyet'in ilanını ertesi gün (30 Ekim 1923) dahi kutlayamadık. Onun yerine aynı gün Kars'ın kurtuluşunun yıldönümüydü; asker, halk ve okul çocuklarıyla birlikte onu kutladık. Akşama kadar valiliğe de orduya da yazılı bir bilgi gelmediğinden Genelkurmay Başkanlığı'na aşağıdaki telgrafı yazdım:

"30 Ekim sabahı ulaşan bir emirle Milli Savunmadan Denizcilik Müfrezesine 'Cumhuriyet ilan edildi, 100 pare top atın' deniliyor. Fakat mülkî ve askerî makamlara bu konuda bir emir gelmediğinden bir şey yapılamıyor. Durumdan haberdar edilmemi rica eylerim."

Nihayet Cumhuriyet'in ilanından 3 gün sonra, 31 Ekim sabahı ajanslarla birlikte valiliğe de tebligat geldiğinden top atılması emrini verdim. Hükümet dairesi avlusunda ilanı resmî olarak kutladık. Ancak Belediye Başkanı, Vali Bey'e, Cumhuriyet aleyhine konuşma yapılabileceği gerekçesiyle nutuk söylenmemesi iyi olur, dedi. O da uygun bulmuş. Yalnızca bir dua okundu. Mülkî ve askerî heyetler, okul çocukları, bir bölük asker ve pek az da halkın ileri geleni oradaydı.

Ajans şu bilgiyi geçiyordu: Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı olmuş, İsmet Paşa'yı Başbakan olarak atamış. Bakanlar Kurulu'nun güvenoyu oylamasında sadece 160 milletvekili bulunmuş ve ittifakla güvenoyu vermişler.

İsmet Paşa'nın Başbakanlığa getirileceğini biliyordum. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte artık Hilafet ve Saltanat "mefkûresi" ne son verildiğini görerek her iki habere de sevindim. Çünkü artık milli egemenliğin devam edeceğini ve diktatörlüğe meydan verilmeyeceğini umuyordum. Bu duygularla Mustafa Kemal Paşa'yı şu cümlelerle tebrik ettim:

"Milli egemenliği tam anlamıyla yansıtabilecek olan Cumhuriyetimizin necip milletimiz hakkında mutluluklar getirmesini

temenni eder, cumhurbaşkanlığınızı tebrikle Cenab-ı Haktan başarılar dilerim.”

İsmet Paşa'ya yazdığım telgrafın metni ise şöyleydi:

“Milletin kayıtsız şartsız egemenliği olarak anlaşılabilecek olan Cumhuriyetimizin ilk Başbakanını tebrik eder, başarılar dilerim.”

Fevzi Paşa'dan gelen cevapta Cumhuriyet'in ilanı² ve Gazi'nin Cumhurbaşkanı seçilişinin, 291 milletvekilinden sadece 158'inin oyuyla gerçekleşmiş olduğu bildiriliyordu.

Haberler üzerine artık Doğu'da kalamazdım. Bir an önce Ankara'ya dönmem lazımdı. Veda ziyaretlerinden sonra 4 Kasım günü bir “vedaname” yazarak onlara veda ettim. Ertesi gün de Giresun vapuruyla Trabzon'dan hareket ettik.

Vapurumuz normalde 9 Kasım günü İstanbul'a varacaktı. Fakat Seyr-i Sefain Umum Müdürlüğü'nden gelen emirle bir gün gecikmeyle gelmemiz isteniyordu. Sebebinin tahmin ettim. Maalesef tahminim doğru çıktı. Gaye, bana hazırlanmış bulunan büyük halk karşılamasını boşa çıkarmakmış!

Nihayet 10 Kasım sabahı vapurumuz Boğaz'a girdi. Kavak'ta ayrı ayrı yönlerde Rauf Bey ve Refet Paşa ile İstanbul gazete muhabirleri vapurumuza çıktılar. Bugünkü gazetelerden birer nüsha verdiler. Her biri bir soru soruyordu. Arkadaşlarımla görüşmeme ve 5 yıldan beri göremediğim bu şirin yerlerimizi seyretmeme fırsat vermiyorlardı. Kaygıları, hep Cumhuriyet'in ilan şeklinden kaynaklanıyordu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın oluşturduğu yeni çevreyle birlikte “tam bir

2 İstiklâl Savaşı'nın en tehlikeli günlerinde sonuna kadar fedakâr ve feragatkâr arkadaşlarının görüş ve irşadına ihtiyaç duyan Mustafa Kemal Paşa, artık Muzaffer Başkomutan sıfatıyla maiyet komutanlarına Cumhuriyeti dikte etmiştir. Eski arkadaşlarının rakip olabileceği endişesiyle yapay kişilikler icadı da gerekmişti. Bunun için eski arkadaşlarını kötülemesi gerekiyordu. Bunu da hakkıyla yapmıştır. (KK)

diktatörlüğe” doğru gittiğini, millî egemenlik yerine, kişisel hükümlanlığını kurduğunu söylüyor ve şu soruyu soruyorlardı haklı olarak:

“Bağımsızlığımızı kurtaranlar özgürlüğümüzü boğacaklar mıydı?”

Gazetecilere kısaca şu cevabı verdim:

“Bireysel veya zümresel tahakkümler bir milleti mahvetmek için yeterli olan esaslardır. Buna örnek vermemizi isterseniz, bizi ve bütün Müslüman hükümetleri verebiliriz. Hepsi birer müstebid (despot) yönetimden oluşmuş kalmışlardır. Mille-tin kuvveti Hakkın kuvvetidir. Bunun da anlamı, Cumhuriyet demektir.”

Rauf Bey ile Refet Paşa “Cumhuriyet” adı altında kişisel bir egemenliğin kurulmuş olduğunu ileri sürüyor ve halk ile basın da yeni kurtuldukları bir baskı dönemine yeniden düşüklerini düşünüp feryat ediyorlardı!

İstiklal Savaşı’nın önde gelenlerinden olan bu arkadaşlar dahi sabahleyin top sesleriyle uyandıktan sonra Cumhuriyet’in ilan edildiğini öğrenmişlerdi. Bunun gerçek sebebi şuydu: Mustafa Kemal Paşa, arkadaşları tarafından “mefkûresi” olan Hilafet ve Saltanat makamına geçmesi önlenince Cumhurbaşkanlığının da engelleneceği endişesiyle telaşa kapılmış ve bizlere dahi haber vermeden Millet Meclisi’ni 158 kişiyle toplayarak işi çabucak bitirmiş, Cumhurbaşkanlığına geçmiştir.

Ancak işin daha da vahim yönü, geldiği bu mevkiyi koruyabilmek için benim gibi eski arkadaşlarını Cumhuriyet karşıtı ve padişah taraftarı gibi göstermeye kalkmasıdır. Bu açıklamalardan sonra halkın ve gazetecilerin bizlere şikayetleri ve endişeli soruları işi daha da kızıştırıyordu. Mustafa Kemal Paşa şerefimizle, hatta canımızla oynamaktadır. Ankara ve bazı İstanbul gazeteleri, gittikçe artan bir tecavüzle çarpışyordu.

Aynı gün öğleden sonra İstanbul gazetecileriyle buluştuk. Onların da endişeleri aynıydı. Şu soruyu soruyorlardı bana: “Birkaç günden beri deveran eden Hilafet meselesi hakkındaki değerlendirmeniz nedir?”

Kendilerine, “Bu konuda bilgim yok” dedim. “Gelir gelmez Ankara ile İstanbul gazeteleri arasında bir anlaşmazlık olduğunu anladım” diyerek bu konuyu kapatıyor ve Cumhuriyet’in feyzinden bütün vatandaşların yararlanması için çalışmamız gerektiğini ileri sürüyordum. Ayrıca Cumhuriyetçi olduğumu ve halen komutanlık göreviyle meşgul bulunduğumu anlatıyordum. Fakat uhdemde İstanbul milletvekilliği de bulundugundan, bu sıfatla kendilerini açıklamalarınınla tatmin etmemi istiyorlardı.

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Adnan (Adıvar) Bey’le de görüştüm. Hepsisi de Mustafa Kemal Paşa’nın bu hareketinden üzüntü duymuşlardı ve gelecekte keyfî hareket edeceğinden endişeliydiler. Halka ve basına karşı zor durumda bulunduklarını ve bu sevinçli günlerin herkese zehir edildiğini anlatıyorlardı. Ankara’dan esen havanın fena halde istibdat koktuğunu, seçime esas olan Halk Partisi’nin “umde” denilen ilkelerine (2. madde) rağmen Osmanlı hanedanı aleyhine de atıp tutmalar olduğunu ve ilk günden beri kendisini tutan bizler aleyhine Mustafa Kemal Paşa’nın fikrî ve fiilî karşıtlık uyandırmaya başladığını öğrendim.

Koca İstiklal Savaşı!

Sevinçlerine henüz doyamadık.

Uğrunda fedakârlık edenleri ne çabuk elem ve ıstıraba düşürdün!

Hilafet Bizden Giderse İngilizler Sevinir

Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların üçlü bir resimleri yayınlanmıştı. İstiklal Savaşı'nı bu üç başın yönettiği propagandası yapılıyordu. Doğu (Şark) cephesi harekâtı küçültülüyor, adeta İstiklal Savaşı çerçevesinden benimle birlikte çıkartılıyordu. Feragat ve fedakârlıklarıyla bu davaya hizmet edenler unutturuluyor ve yerlerine yeni şahsiyetler öne çıkartılıyordu.

Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı olarak sağına Fethi (Okyar) Bey'i, soluna da Başbakan olarak İsmet Paşa'yı almış, her üçünün de dillerine doladıkları bir yolculuğa çıkmışlardı. Program gereği Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da orduyla arkalarından sessiz sedasız yürüyecekti.

Bu tablo karşısında endişelenmedim desem yalan olur. Yoksa uzun savaş yıllarının elem ve ıstırapları, acı ve tatlı binbir hatırasıyla yeşerttiğimiz millî birliğimiz, sağlamlığımız, millî karakterimiz ve özgürlüğümüz şimdi son başarıların sarhoşluğu ve ihtirasıyla gevşeyecek, çözülecek ve bozulacak mıydı? Gördüğümüz manzara, topla tüfekte emellerine nail olamayan düşmanlarımızı sevindirmeyecek, onların emellerine kavuşmalarını kolaylaştıracak bir iç parçalanmaya, bir yıpranmaya ve bir çöküntüye sebep olmayacak mıydı?

Ben asıl bundan kaygılamıyordum. Ama bu düşüncelerin sadece bana ait olduğunu zannederseniz yanılırsınız. İstiklal Savaşı'nın başından sonuna kadar en ön saflarda görev alan ve iradelerine sahip olan şahsiyetler de böyle düşünüyorlar, bu üzücü manzara karşısında benim gibi kaygı ve ıstırap duyuyorlardı.

İstiklal Savaşı'nın en başından zafere ulaşılıncaya kadar Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olanlar neden hızla dışlanmıştı ve onların yerine birtakım adamlar nasıl bu denli kolaylıkla geçebilmişti? Arkadaşlarımla benim kafamızı karıştıran soru buydu.

Bu durum karşısında kararımı verdim: İstanbul ve Trakya'daki denetimlerimle meşgul olacaktım. Sonra da Ankara'ya giderek eski arkadaşlarım ile Mustafa Kemal Paşa'yı uzlaştıracı ve birleştirici bir ruhla bir araya getirmeye ve aralarındaki fikir ayrılıklarını gidermeye çalışacaktım.

Eğer "Cumhuriyet" adı altında kurulmaya başlanan baskı yönetimini, samimiyetimle önleyemezsem yeni bir yol tutmam gerekirdi. Ama işin zor tarafı, o yolun hangisi olacağını belirlemektir. Çünkü istibdada lanet etmiş, her ne ad altında olursa olsun ondan nefret etmiş ve milletin binbir fedakârlıkla yetiştirdiği şahsiyetleri boğup yerlerine sadık kölelerden sahte şahsiyetler yerleştiren o uğursuz kuvveti yaşatmamak için yüzlerce defa yemin etmiş bir insandım.

Dolayısıyla bu yeminlerimin gereği olarak yeni istibdada alet olamazdım. Barıştan sonrası için vaat edilen millî egemenlik ve özgürlük yerine, bir Başkomutanlık tahakkümü, Bizans imparatorlarının tarihte bıraktıkları kötü bir izdi. İstiklal Savaşı'nın birinci derecede sorumlu bir şahsiyeti ve çocukluğundan beri milletin özgürlüğüne and içmiş bir milletvekili

sıfatıyla karşıma dikilenlerin sorularına ve endişelerine haklı cevaplar vermek kolay bir şey değildi!

Hilafet ve Saltanatı almak için koyu bir mümin çehresiyle minberlere kadar çıkıp hutbeler okumak, bunu başaramayınca bizzat övüp göklere çıkarılan mukaddesata dil uzatmak ve bunları alt üst etmek üzere Tek Adamlığa çıkmak gibi iki tehlikeli ifratın birinden diğerine atlamak, herkesin yapabileceği bir iş değildi. Fakat bu da felaha (kurtuluşa) doğru bir gidiş sayılmazdı.

Geldiğim gün basına baktım, şikayetler çoktu. “Hükümetin İstanbul basımna karşı şiddetle hareket edeceği” endişesi de vardı. Fakat kimsenin de bundan yıldıdığı yoktu. 12 Kasım 1923 tarihli gazetelerde Anadolu Ajansı’ndan bunu tezip eder mahiyette, resmî tebliğe benzeyen bir beyanat yayınlandı. Son cümlelerindeyse “Barış döneminde basın özgürlüğünü kısıtlayacak hiçbir harekete girişilmesi söz konusu değildir. Türkiye Cumhuriyeti, basın özgürlüğüne saygılıdır ve saygılı kalacaktır” deniliyordu.¹

Böyle olup olmayacağını zaman gösterecekti.

İstanbul’da 2 hafta kadar kaldım. Bütün askerî kurumları ve kıtaları denetledim. Okulları, bazı teşekkülleri ziyaret ettim. 16 Kasım günü İstanbul’un tanınmış gazetelerinin –ki aralarında *Tanin*, *Tevhid-i Efkâr*, *Vakit* ve *Vatan* vardı- sahip ve başyazarları ziyaretime geldiler.

Bu arada 12 Kasım günü Halife Abdülmecid Efendi’yi ziyaret ettim. Beni 1,5 saat yanında alıkoydu. Gözlerini daima yere diyor, ara sıra öteye beriye bakıyor ve sürekli olarak babası Abdülaziz’in iyiliğinden ve Vahdettin’in kötülüğünden

1 Bu vaat ve ilana rağmen 2 hafta sonra İstanbul’a bir İstiklal Mahkemesi gelmiş ve basına karşı şiddetini göstermiştir. (KK)

bahsediyordu. Birkaç kere müsaade istedimse de salıvermedi ve sonunda korkak bir edayla şunu söyledi:

“Benim bu sarayda sadece resim takımlarımla bir iki bohçam var. İstemezlerse bunları alıp giderim!...”

Bu sözleriyle olduğu kadar hal ve tavırla da tehdit edildiğini anlatmak istiyordu. Gerek arkadaşlarımdan, gerekse gazetecilerimizden aldığım havadislerle de karşılaştırıncı, Mustafa Kemal Paşa'nın çıkamadığı bu makamı yıkma kararını vermiş ve eyleme de geçmiş olduğuna şüphem kalmadı.

Millî hükümetimizin kuruluş günü çıkardığı genelgesindeki dindarane sözleri ve fiilî hareketleri (*Nutuk*, s.73), ikinci Büyük Millet Meclisi seçiminde uyulacak ilkelerin (umdelerin) 2. maddesindeki taahhütleri (“Hilafetin Osmanlı ailesinde kalması değişmez düsturdur”), hele hele Hilafetin kutsallığından ve gerekliliğinden her yerde bahsetmeleri ve Balıkesir’de hutbe bile okumaları ile şimdi yürüdükleri istikamet in çelişkinin milletçe ne kadar çirkin bir iş olarak telakki edileceğini Ankara’ya dönüşümde kendisine anlatmaya karar verdim.

Tanin gazetesinin 11 Kasım nüshasındaki şu satırlar, bütün seyahat ettiğim yerlerde işittiğim şikayetlerin bir özeti gibiydi:

“Gizliden gizliye verilmiş bir karar karşısındayız. Millet Meclisi’nin bu kadar kayıt altında kaldığını, dışarıda verilen kararları tescil eden bir merci konumuna indirildiğini görmek cidden elemli bir durum. Hilafet bizden giderse 5-10 milyonluk Türkiye Devleti’nin İslam dünyası içinde hiçbir öneminin kalmayacağını, Avrupa siyaseti gözünde de küçük ve değersiz bir hükümet konumuna düşeceğimizi anlayabilmek için büyük dirayete gerek yoktur. Milliyetçilik bu mudur? Gerçek milliyet duygusunu kalbinde duyan her Türk, Hilafet makamına dört

elle sarılmak mecburiyetindedir...² Dolayısıyla sonsuza kadar Türkiye’de kalması güvencesi verilmiş olan Hilafeti elden kaçırma tehlikesini icat etmenin, akıl ve hamiyet duygusuyla, milliyet duygusuyla en ufak bir ilgisi yoktur.”

12 Kasım 1923 akşamı Refet Paşa’nın Kalamış’taki evine davetliydim. Evde Rauf Bey ve Tarım Bakam Sabri Bey³ de vardı. Sabri Bey, son günlerde Mustafa Kemal Paşa’nın güvenini kazanmış görünüyordu. Gerek Rauf Bey’in, gerekse Sabri Bey’in bu günlerde Ankara’ya gidişlerinde Gazi Paşa’ya, samimi olarak millî birliğin sarsıntıya uğradığını ve bunun tehlikesini anlatmalarına karar verdik.

Halife Abdülmecid Efendi ertesi akşam beni ve Adnan (Adıvar) Bey’i yemeğe davet etmişti. Gittik. Yanında Romanya’dan gelmiş bir İslam cemaati heyeti de vardı. Onların yanımda esaslı bir konu açılmadı.

14 Kasım günü Rauf Bey Haydarpasa Garı’ndan trenle Ankara’ya gitti. Ali Fuat ve Refet Paşalar ile Adnan Bey, ben dahil birçok kişi kendisini uğurlamaya gittik. Ne yazık ki Rauf Bey’in samimi temaslarından bir sonuç alınamamış, tam tersine, 22 Kasım günü Parti Grubunda kendisine karşı şiddetli hücumlar tertiplenmiştir. İşin daha da üzücü tarafı, benim 16 Aralık’ta Ankara’ya dönüşümden sonraki samimi girişimlerimde fiilen aleyhimize olan propagandaları durduramamış, şerefimize, hatta hayatımıza diller ve eller uzatılmıştır. Bunları

2 Metnin burasında yarım kaldığı anlaşılan bir yan cümle başlangıcı varsa da, anlamı tam olarak çözilemiyor. “Hanedanı Osmanî de kabul edilmese ve binaenaleyh...” şeklinde geçen bu 5 kelimeyi, anlam bütünlüğünü bozmadığı için metinden çıkardım. Aşlı için bkz. *Nutuk ve Karabekir’den Cevaplar*, 12, s. 3887; *Paşaların Kavgası*, s. 207.

3 Mehmet Sabri Toprak (1878-1938). İki yıl (1925-1927) Tarım Bakanlığı (Ziraat Vekilliği) yapmıştır. Fenerbahçe Spor Kulübü’nün de başkanlarındandır. Hakkında geniş bilgi için bkz. Seyfi Yıldırım, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e bir bürokrat ve siyasetçi: Mehmet Sabri Toprak (1878 - 1938)”, *ATAM Dergisi*, Sayı: 71, Temmuz 2008.

yapanlar Mustafa Kemal Paşa ile aramızın açılmasına, yollarımızın ayrılmasına sebep olmuşlardır.

Bunları aşağıda yeri geldiğinde göreceğiz. Ancak *Nutuk*'un 1927 baskısının 483. sayfasından itibaren yazılanlara dikkat edilirse durumun ne merkezde olduğu aşağı yukarı anlaşılır.

22 Kasım gecesi Millet Meclisi Başkanı olan Fethi (Okyar) Bey'le Fatih Belediyesi'nin akşam ziyafetinde beraberdik. Kendisinden özellikle Gazi Paşa nezdinde girişimlerde bulunmamı rica ettim. Bu samimi birliğin hırpalanmasına izin vermemesini, aşırı fikirlerin tepeden inme bir şekilde uygulanmasının getireceği tehlikeleri önlemeye çalışmasını söyledim.

Ne var ki Fethi Bey'in bu seyahat sırasında gördüğüm halinden, ricalarıma karşı fikirde olduğunu anladım. Gerçi kendisiyle Ankara'da fikir çarpışmamız olmuştu ama İstiklal Savaşı'nda kendisinden çok daha büyük fedakârlıklarda bulunan arkadaşların hakları olan mevkileri işgalden sonra onları küçük görmek ve göstermek, ne arkadaşlığa, ne de insanlığa yakışırdı.

Bu arada Edirne'nin kurtuluş bayramı gelip çatmıştı. 24 Kasım günü trenle Edirne'ye hareket ettik. Fethi (Okyar) Bey de davetliymiş. Beraber gittik. Kendisi Meclis Başkanı olduğundan daima gerekli saygıyı gösteriyor ve ilk önce onun inip binmesine dikkat ediyordum. Ben hem milletvekili, hem de üniformalı ordu müfettişiydim. Oysa Fethi Bey'i tanıyan eden yoktu.

Hadımköy'de komik bir durum meydana geldi. Bizi karşılayanların arasına indiğimizde buranın Eğitim Müdürü, Fethi Bey'i ben sanarak askerî komutanlık ile irfanî (öğretimle ilgili) komutanlığın tek şahısta toplanmasının kutsallığından, Doğu'da binlerce yetim çocuğu kurtardığımdan dolayı takdirlerde bulundu ve İstanbul'da gördüğü bu çocukların

terbiyesini hayranlık duygularıyla anlattı. Fethi Bey iki kelime ile bu işleri yapan adamın kendi arkasında duran kişi (yani ben) olduğunu söylemek cömertliğinde bulunmadı. İltifatlara teşekkürlerini bildirip geçti...

Muratlı'da kız okul çocuklarının en başta duranının göğsünde "hamâil" gibi asılmış geniş bir kırmızı kurdele üzerine beyaz yazıyla "Yaşasın Ermenistan Fatihi" yazılmıştı. Önde Fethi Bey, arkada biz giderken Kütahya Milletvekili Nuri Bey bu çocuğa sordu:

– "Ermenistan Fatihi"ni tanır mısın?"

Çocuk da beni gösterdi. "Evet, tanırım, işte!" dedi ve etkili, samimi birkaç söz de söyledi. Bütün heyet çocuğun önünde bu konuşmaları dinlerken, Fethi Bey yürümüş gitmiş, bütün okulların, halkın ve subayların önünden geçip istasyonda hazırlanan büfeye girmişti bile. İşin ilginç yanı, onun gittiğinin kimse farkında dahi olmamış ve kendisini takip etmemişti. Bu yavrucağın hitabesinden sonra bizi karşılayanların önünden geçmeye başladık.

Biz geçerken bir alkış koptu. "Yaşa Karabekir Paşa!" diye tabii ve içten gelen bir sevinçle haykırmaya başladılar. Bu tezahüratın anlaşılır sebepleri vardı. Mütareke'nin ilk günlerinde Tekirdağ'da kolordu komutanlığı yapmışım. Ayrıca Edirne'de Balkan Savaşı yıllarındaki görevlerimden de beni gayet iyi tanırlardı.

Lakin Fethi Bey bu sevinç gösterilerinden memnun kalmadı. Durumu idare edebilir ve yapacağı konuşmada benden de bir iki kelime söz edebilirdi. Bunu yapmadı. Sanki hiçbir şey olmamış gibi davrandı. Daha da fenası, trene bindikten sonra yemekte diğer milletvekillerinin içinde bana şu sözlerle çıktı:

"Biz iki heyet halinde gidiyoruz. Edirne'ye de böyle mi gireceğiz? Bu nasıl olur Paşam?"

Benim heyette bulunmam ve halkın şahsıma gösterdiği ilgi yanında kendisine fazla iltifat edilmemesi gururuna dokunmuştu. Ne de olsa Meclis Başkanı'ydı. Üzüntüsünden rengi kaçmıştı.

Oysa çok haksızdı. Resmî makamlar, İstiklal Savaşı'ndaki hizmetlerimi bile ört bas etmekle meşgulken, dahası, kendilerine yol gösterdiğim ve başıma çıkardığım arkadaşlarım dahi fedakârlığımı, vefakârlığımı ve feragatımı hiçe sayan propagandalar yaparken, halkın sağduyusu elbette ki daha uzaklardaki gerçeklere nüfuz ederek olan biteni öğrenmiş bulunuyordu. Halkın hakkımızdaki bu kadirşinaslık ve sevgisini önleyememenin sıkıntısını yaşıyorlardı.

Halk, siyasi kuruluşlara veya sivrilmiş kişiliklere yaslanarak mekanik bir kuvvetle, emek vermeden en yüksek makamlara atılanları tammaz ve sevmez. Bu bugün de böyledir, yarın da böyle olacaktır. Onları ancak iktidar koltuğunda oturdukları sürece, resmî ve çıkarlarından yararlanan çevreler tamr; onların da elleri ve dilleri alkışlar, kalpleri değil.⁴

Öte yandan milletin içinde, milletin varlığı için ömrünü yıpratın ve millî hayat mücadelesinde yoğrula yoğrula kişiliklerini inşa edenler, her nereye düşürülürse düşürülsün, halk onları can u yürekten sever. Onlara kalbinde sevgiden bir taht kurar ve dimağında nura gark eder. Böylece bu kimseleri o çökmez sahada aynı sevgi ve saygıyla yaşatırlar.

Bu gibi şahsiyetleri sevmez görünenler, ancak resmî çevreler ile böyle yapmakta bir çıkarları olan gruplardır. Bunlardır

4 Alkış, esasen el çırpınak demek değildir. Osmanlı Türkçesinde dua yerine kullanılır. Yani dille de alkış olur. Bugünkü anlamında alkışlamak, Avrupa'dan girmiş olan bir adettir. Dolayısıyla Paşa'nın "elleri ve dilleri alkışlar" ifadesini her iki geleneğin birden vurgulanması şeklinde anlamamız doğru olur. Alkış terimi hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt 1, İstanbul 1946, Milli Eğitim Basımevi, s. 52-53.

ki bazen emirlere uyarak -ama vicdanlarına aykırı olarak- o şahsiyetleri küçültmeye, kötülemeye yeltenirler.

Ben Fethi Bey'i daha yüzbaşılık devrimde, Manastır'dan tanırım. Bunun için kendisine samimi bir arkadaşın ruh ve edasıyla şu konuşmayı, daha doğrusu uyarıyı yapmak ihtiyacını duydum:

“Ben sizi hak ve özgürlüğü seven biri olarak tanırım. Gerçi milletin bağımsızlığı hakkındaki düşüncelerimiz ayrıdır. Fakat fikirlerimiz ne olursa olsun, duygularımız samimi kalmalıdır. Zira duygularımız bozulunca birbirimizin her yaptığımız kötü görmeye başlarız. Ben sizden samimiyetinizi bozmamanızı, yalnız sizin için değil, makamınız gereği başkalarma dahi etkide bulunarak genel havanın böyle kalmasına yardım etmenizi rica etmiştim.

Bugün meydana gelen olaylarda benim bir suçum yoktur. Meclis Başkanı sıfatıyla trenden ilk önce siz iniyorsunuz. Resmî bir jestle halkın içten gelecek coşkunluğunu takdir ederek, hiç değilse görülen bir örneğinden ibret alarak, sizin halktan önce davranmanız daha uygun olmaz mıydı? Beni halka tanıtır gibi davransanız, büyüklük sizde kalırdı.

Oysa siz Hadımköy'de beni siz sanarak yapılan hitabeye bile teşekkürle karşılık verdiniz! Edirne'de herkes beni daha çok tanır ve sever, çünkü eski hizmetlerimi yakından bilirler. Karşılıklı samimi duygularımız lütfen eksilmesin. Ben Babaeski'de kıtalarımı denetlemekle meşgul olacak, sizden ayrıılıp Edirne'ye otomobille gideceğim. Edirne'de daha ziyade Balkan Savaşı'ndaki kale muharebelerini yerinde incelemekle vakit geçireceğim. Sizden ricam, lütfen beraber bulunacağımız yerlerde işi güzelce idare edin.

Tekrar rica ediyorum: Ne olursa olsun, samimi duygularımız bozulmasın.”

Sözlerim Fethi Bey'i yatıştırdı ve söylediklerinden pişmanlık duydu. Bundan sonraki yolculuğumuz daha samimi bir hava içinde geçti.

Ve dediğim gibi yapıp Alpullu'da heyetten ayrıldım. Teftişlerimi bitirip otomobille Edirne'ye gittim. Coşkulu bir şekilde karşılandım. Fethi Bey de gelmişti. Zaman zaman yollarımız çakışıyordu.

25 Kasım günü Edirne'nin kurtuluşu kutlandı. Gerek özel olarak, gerekse heyet halinde gelen ziyaretçiler Edirne demiryolunun, hele hele Maraş Köprüsü akınında Çörek Köyü'nün Lozan'da Yunanistan'a terk edilmesinden çok zarar gördüklerini yana yakıla anlatıyorlardı. Demiryolunun Edirne'nin can damarı olduğunu, ne olursa olsun sınırlarımız içinde bırakılması gerektiğini İsmet Paşa daha Lozan'dayken Mustafa Kemal Paşa'ya ısrarla söylemiştim. Bunu Edirne milletvekilleri de bildiğinden, tavrım Edirne'de kulaktan kulağa yayılmıştı.

Çörek Köyü'ne gelince, Lozan antlaşması metninde köy ahalisi Türk ise Türkiye'ye, Rum ise Yunanistan'a kalacağı kabul edildiğinden köy Yunanlılara bırakılmış ve böylece sınır da Edirne'nin burnunun dibine sokulmuştu. Edirneliler işte buna çok içerliyorlardı. Bana söyledikleri şuydu:

"Yüzbaşılık zamanında yıllarca Edirne'de hizmet eden İsmet Paşa Çörek Köyü'nün Türk köyü mü, yoksa Rum köyü mü olduğunu bilmiyor muydu ki barış antlaşmasına böyle bir kayıt koydurdu?"

Halkın bana olan ilgisi sınır tanımıyordu. Öyle ki birebir benim boyumda bir resmim, bir sırğa tablo halinde takılarak gençlerin elinde gezdiriliyor ve ismim her tarafta heyecanla haykırılıyordu. Halkın bu gittikçe kabaran heyecanı, sıra başka isimlerin anılmasına gelince, söntük yankılar buluyordu.

Halkla birlikte Selimiye Camii'nin avlusuna kadar geldik. Cami kapısında hazırlanan kürsüden nutuklar söylendi. Gayet dindarane sözlerdi bunlar. Batı Trakya'daki zulümler yad edilerek "Batı Trakya'mızı istiyoruz" talepleri yükseldi. Kürsüye çıkan Fethi Bey gayet resmî bir cevap verdi. Ancak halk benim de konuşmamı arzu etti. Israrcı oldular. O kadar ki haykırışlar gelmeye başladı. Bu durum karşısında Fethi Bey de benim konuşmamı ısrarla istedi. Sürekli alkışlar arasında kürsüye çıkarak şunları söyledim:

"Muhterem Edirneliler! Ben sizin en yakın bir hemşehriniz sıfatıyla sadece birkaç söz söyleyeceğim. Çünkü içinde 5 yılım geçmiştir. Balkan felaketinde burada sizinle beraber Edirne'yi düşmana vermemek için çırpındım. Son senelerde çektiğiniz çileler de pek büyüktür. Cenab-ı Allah bundan sonra sizi mutlaka mesut edecektir.

Bugün bizi kurtarmış olan yegâne kuvvet, Türkün birliğidir. Bütün millet, yürekten can ciğer olup el ele verirse ülkemiz mutlaka bugünkünden daha mesut bir halde yaşar. Bundan sonra en büyük görevimiz, asrın gerektirdiği ilerlemelere sarılmak ve cehaletten kurtulmak olmalıdır. Bütün millet el birliği ve azimle koşmalıdır.

Şunu da unutmamalıdır ki Edirne'nin çok kuvvetli kaleleri düştü. Fakat Selimiye Camii, bu muazzam abide düşmedi. Türkün büyük kalesi, bu mübarek mabet ve onun şerefelerinden fıskıran İlahî seslerdir. (Bu sırada minarelerden yanık seslerle salât ü selâm okunuyordu.) Bizler bu İlahî gölgeye bütün ruhumuzla sığınmalıyız!

Efendiler!

Türkün birliği ve dini, bu iki muazzam kuvvet bizi mutluluğa erdirecek ve Allah'ın yardımıyla hüznü yaşlarımızı dindirecektir."

Halkın ve aydınların ruhlarını canlandıran bu sözler çok şiddetle alkışlandı. Arkasından dua okundu. Sonra camiye girdik. İstanbul'dan özel olarak gelen meşhur güzel sesli hafızların mevlidini dinledik. Öteden beri dıştan ve içten seyretmeye doyamadığım Mimar Sinan'm bu dünyaya bedel abidesine bugün de hayranlıkla baktım durdum ve ruhumu huşuyla, bu billur seslerle kana kana doyurdum.

Dostlarım aynı gece özel bir ortamda bu ses ziyafetini, kendi musikimizle sunarak bana çok tatlı saatler yaşattılar. Bende çok değerli hatıraları bulunan Edirne'mizin bu yeni ve yüksek hatıralarına, daima karşımda asılı tuttuğum bir tablo hediyesi eklendi: Doğu cephesinde hayat ve geleceklerini kurtardığım kimsesiz yavruları sefaletten nasıl çekip aldığımı ve onlara nasıl bir hayat açtığımı yansıtan bu tablo, o yavrulara kollarımı açarak şefkat gösterdiğimi tasvir etmektedir.

Ülkenin gezdiğim her yerinde şahsıma gösterilen bu tezahürattan Mustafa Kemal Paşa'nın kuşkulandığını ve Cumhuriyet'in ilanı ile Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin apar topar yapılmasının da bu kaygıdan ileri geldiğini, bazısı çok eski arkadaşlarım olan Edirne gezisindeki milletvekili heyetinden öğrendim. Ayrıca bu Trakya gezisinde ve hele Edirne'de bana yapılan coşkun tezahüratın sebep olacağı endişeyi ve bundan zarar görebileceğimi de hatırlatmayı ihmal etmediler.

26 Kasım'da bu konuyu Fethi Bey'le açık açık görüştüm. Halkın heyecanını önlemenin imkânsızlığını, benim bir kenara çekilip oturmamın da dargınlık gibi anlaşılacak önüne geçilemeyecek olaylara yol açabileceğini anlattım. Şu halde geriye tek çare kalıyordu. O da Meşrutiyet'in ilanmdan sonra Selanik'te toplanan ilk İttihat ve Terakki Kongresi'ne yaptığım konuşmada olsun, daha sonra olsun ısrarla üzerinde

durduğum, askerlerin siyasetle uğraşmaması esasına tekrar geri dönmekti. Şöyle dedim:

“Birinci BMM zamanında fiilî hizmetteki askerler zorunlu olarak milletvekili de olabilmışti. Fakat artık barış dönemine girdik. Cumhuriyet hükümetinin normal olarak yürütebilmesi için asker arkadaşların ya milletvekilliğini ya da askerliği tercih etmeleri usulünü yeni Anayasa’ya koymak gerekir. Bu hususta İstanbul’a döner dönmez Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na ve askerî makamlara yazıyla da teklifte bulunmak düşüncesindeyim. Böyle bir şey olursa ben askerlikte kalmayı tercih ederim. Böylece ortada endişe edilecek bir durum da kalmaz.”⁵

Bu değerlendirmem Fethi Bey tarafından olduğu kadar, bunu işiten diğer asker ve milletvekili arkadaşlar tarafından da isabetli görüldü.

Koca Edirne! Meriç, Arda ve Tunca nehirlerinin birleşmesi ve çok uzaklara kadar geniş ufku bulunması, bağrında koca bir pırlanta gibi yükselen Mimar Sinan’ın şaheserini taşımasıyla yalnız Türkiye’imizde değil, dünyada da emsalsiz bir şehirdir. Edirne’nin nüfusu, Balkan Savaşı’ndan önce 100 bini aşıyordu.⁶

5 *Nutuk ve Karabekir’den Cevaplar*, 12, s. 3897.

6 Aradan 100 yıl geçmesine ve Türkiye’deki pek çok il merkezinin nüfusunun yer yer 10-20 kat artmasına rağmen Edirne merkezin nüfusu 2011 yılı sayımına göre ancak 150 bini buluyordu. Bu da, Lozan’da sınırın Edirne’nin burnunun dibinden geçirilmesinin şehrin gelişmesine nasıl feci bir engel oluşturduğunu apaçık gösteriyor.

İstiklal Mahkemesi Dönemi Açılıyor

İstanbul'a döner dönmez ilk işim, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na, Genelkurmay Başkanlığı'na ve Milli Savunma Bakanlığı'na aşağıdaki telgrafi çekmek oldu:

"İstanbul, 7 Aralık 1923. Asker-milletvekillerinin parti siyasî mücadelelerine alıştıktan ve gerektiğinde ordunun en büyük makamları olan Genelkurmay Başkanı'nı ve Milli Savunma Bakanı'nı sorguya çektikten ve kendilerinde herhangi bir siyasî kanaat oluştuktan sonra ikinci seçimde orduya dönmelerinin disipline vuracağı darbenin ne kadar elemli olacağı düşünülmelidir. Dolayısıyla asker-milletvekili arkadaşların ya milletvekilliğini ya da askerliği tercih ederek diğerinden affedilmelerinin, milletin ve ülkenin selameti adına çok gerekli (elzem) olduğunu arz ederim. Bu husus, Anayasa'nın bu konudaki noktasına da uygun düşmüş olur."

Bu teklifime yalnız Meclis Başkanı Fethi Bey'den yazılı cevap geldi. Şöyle yazıyordu bana:

"Ankara, 12 Aralık 1923. Anayasa'nın tadili münasebetiyle ait olduğu komisyonda görüşülmekte olduğundan milletvekillerinin bu konudaki kanaat ve hareket tarzlarını sınırlayacak şekilde şimdiden bir işlem yapılamayacağını saygıyla arz ederim efendim."

Ankara'da bir şeylerin değişmekte olduğu biliniyordu da İstiklal Savaşı sırasında kurulmuş olan İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulacağı beklenmiyordu. 8 Aralık sabahı yaverlerim Ankara'dan bir İstiklal Mahkemesi'nin İstanbul'a geldiği haberini verdiğinde şaşırdım. Üstelik benim astım olan Kolordu Komutam Şükrü Naili Paşa da onları Haydarpaşa Garı'nda karşılamaya gitmişti. Ne Ankara'daki üst makamlar, ne de İstanbul'daki bir komutanım bana bunu haber vermişti. Üstelik İstiklal Mahkemesi heyeti benim Beyazıt'taki (şimdi İstanbul Üniversitesi merkez binası olan) odamın yanında oturan ve benim astım olan Şükrü Naili Paşa'yı ziyaret ettikleri halde bana uğramamışlardı.

İstiklal Mahkemesi kurulunun başkam, Meşrutiyet'in ilanından sonra Edirne'ye gittiğim zaman tanıdığım Topçu Yüzbaşı İhsan Bey'di. Ne resmî sıfatıma, ne de şahsî hukumuza zerre kadar riayet etmeyen Ankara'daki devletlular, Cumhuriyet'in ilanında olduğu gibi bu sefer de bulunduğum yere bir İstiklal Mahkemesi gönderdikleri halde bana haber verme nezaketinde bulunmuyorlardı. Bu da mevcut havayı büsbütün ağırlaştırıyordu! Mahkeme başkanma da bu yolda emir verildiği için olacak, ne çok eskiden tanıştığımıza, ne de astımı (Şükrü Naili Paşa'yı) ziyarete giderken, Ordu Müfettişi sıfatıma saygı göstererek beni ziyarete gelmiyordu!

Bu çirkin durumu Ankara'daki makamlara protesto ettiğim gibi, Şükrü Naili Paşa'yı da çağırarak neden bana haber vermediğini sordum. Paşa, cevabında, "Ankara'nın size haber vermemiş olacağı aklıma gelmemiştir" diyerek işin içinden sıyrılmak istedi. Bunun askerce bir cevap olmadığı, Haydarpaşa'ya giderken olsun, bana haber verebileceğini kendisine hatırlattım.

Benim kanaatime göre Şükrü Naili Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Selanik'te çocukluğundan beri arkadaşı olduğundan onun özel güvenine mazhar olmuş bulunuyordu. Öyle anlıyordum ki Mustafa Kemal Paşa'dan, bu hususta diğer makamlar gibi bana haber vermemesi, bu suretle beni küçük düşürmesi emrini almıştı. Fakat benim, bulunduğum konumun şeref ve yetkisinden en ufak bir taviz vermeyeceğimi, arkadaşlarım şimdiye kadar bol bol görmüşlerdi.

Şu halde asıl maksadın beni tahrik ederek beraber çalışmaya imkân bırakmamak olduğu apaçık görülüyordu. Ben tabii mümkün olduğu kadar sabrederek ve samimi, feragatli bir şekilde çalışmaya devam edecektim. Ancak İstiklal Savaşı'nı zaferle sonuçlandırdıktan sonra işe İstiklal Mahkemeleriyle başlamayı, hele Başbakan İsmet Paşa'ya hiç yakıştıramıyordum. Sonra İsmet Paşa benim en eski ve en samimi arkadaşımdı. Güya benim Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmemi düşünen de oydu. Vaktiyle Doğu'daki harekâtı başarıyla bitirilişimi tebrik ederken, bana *en yüksek koltukların mevcut olduğunu yazmayı ihmal etmemişti!*...

Şimdiyse iki satır olsun bir şey yazmıyor, ağızdan bir mesaj göndermiyor, hatta resmî sıfatıma, resmî hakkıma yapılan riayetsizlikleri de hoş görüyordu. Barıştan sonra onların uçarı fikirlerini, ben tehlikeli bir dış entrikanın ürünü olarak görüyordum. Demek onlar bu yolu, İstiklal Mahkemelerine dayanarak durdurmakta ısrar ediyorlardı. Başta benim gibi vefakâr ve feragatli bir arkadaşlarını da açık ve namertçe, sinsi bir yöntemle ezmekten çekinmeyeceklerdi.

Benim ise şimdilik yapacağım şey, Ankara'ya dönüşte özellikle İsmet Paşa ile çok açık bir şekilde konuşmak olacaktı. Sonrasını ise olayların akışı belirleyecekti.

İstiklal Mahkemelerinin görevini herkes gibi ben de gazetelerden okudum. İstanbul gazetelerini susturmak için, hoşagitmeyen gazete sahiplerini sorguya çeken bu İstiklal Mahkemesi, ikinci Millet Meclisi'nin güveninden ziyade, Mustafa Kemal Paşa'nın emrine kul olan zatlardı. Fındıklı Sarayı salonunda aydın kadın-erkek İstanbul halkını hayli güldürdüler.

Artık Ankara'ya gitme zamamydı. Ancak bu defa da veba salgını engelledi beni. Güya 12 veba vakası tespit edilmiş, bu yüzden de İstanbul'a giriş çıkış 8 gün yasaklanmıştı. Bu nedenle gidişim biraz gecikti. Bu arada 3 Aralık günü Genelkurmay Başkam Fevzi Paşa İstanbul'a geldi. Bu nasıl bir vebaydı ki benim Ankara'ya gitmeme engel oluyor ama Genelkurmay Başkam'ın hastalığın çıktığı şehre gelmesine mani olamıyordu. Bu durum herkesi hayrete düşürdü. Sonunda anlaşıldı ki karantina ve giriş-çıkış yasağı, sırf İstiklal Mahkemesi'nin halkı korkutmak için başvurduğu bir tedhiş hareketiymiş.

Fevzi Paşa'yı Pendik'te karşıladım. Rahatsız değildi. Açıklamaları beni çok şaşırttı. İstiklal Mahkemesi'nin yapacağı daha büyük kötülöklere engel olmak için geldiğini ve benimle de görüşmek istediğini anladım. Kendisine açıkça, tahakkümle ve İstiklal Mahkemeleriyle kurulan Cumhuriyet'in sevgi değil, nefret uyandırdığını söyledim. Dahası, savaş sırasında kazandığımız prestiji bu mahkemelerle kaybetmekte olduğumuzu ve bu mahkemelerin devamının, ölkeye fikir, enerji ve ahlak prensiplerinin başında gelen sevgi ve saygı duygularını öldüreceğini, hele hele birbirimize karşı tekrarlanan güvensizliğin ölkede çok zararlı sonuçlar doğuracağım açıkladım. Uhdemizde milletvekilliğinin bulunmasının, yapılan işlerde bizim de oyumuzun olduğunu zannettirebileceğinden dürüst bir hareket olmayacağım söyledim. Fevzi Paşa bana hak verdi ve İstiklal Mahkemesi meselesinde çekimser kaldığını söyledi.

Nihayet 16 Aralık 1923 günü sabah saat 9'da trenle Ankara'ya hareket ettim. Uğurlama törenine Fevzi Paşa da gelmişti. Samimi sözler söylemesine rağmen bir üzüntüsünün olduğunu hissediyordum. Bu üzüntünün ne olduğunu çok geçmeden, yolda öğrendim. Şöyle ki:

Gebze'den trene binen Kemalettin Sami Paşa ile iki tümen komutanı Osman (Koptagel) Paşa ve Halis (Bıyıktay) Paşa ile beraber yolculuk yaptık. Osman Paşa'dan öğrendim ki kendisine deniz yoluyla Doğu'ya hareket emri verilmiş. Bunun bana haber verilmemiş olmasına diğer olaylardan daha fazla şaşıtm. Fevzi Paşa bana sözlü olarak dahi bir şey söylememişti. Trabzon'dan askeri ve sivil makamlara bu tümen için kalın eldiven ve çorap vesaire hazırlamalarını rica ettim. 3. Ordu Müfettişliğine de durumu bildirdim.

Fakat Kemalettin Sami Paşa'yla baş başa kalınca öğrendiğim rezalet yanımda bu hiç kalırdı. Fevzi Paşa'nın imzasını taşıyan zata mahsus bir emirde, eğer İstanbul'da padişahlık lehine bir isyan çıkarsa kolordusuyla İstanbul üzerine harekete geçmesi emrediliyordu. 12. Tümenin alelacele Doğu'ya sevkinin gerçek sebebi de bu tümenin Doğu zaferlerinde emrimde bulunması dolayısıyla herhangi bir harekette benim emrime geçeceği endişesiymiş.

Ankara'daki Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı, yani Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar gibi her birine karşı ayrı hukukum, ayrı feragatim ve ayrı samimiye-tim olan arkadaşlarım baş başa verip İstanbul'da bir ihtilal çıkarsa ve bir padişah ordusu kurulursa benim bunun başına geçeceğimi düşünebiliyorlardı!

Hatta bu ihtilale karşı şu tedbirlerin alınması kararlaştırılıyordu:

Maiyet komutan olan, merkezi Eskişehir'deki 4. Kolor-
du Komutanı Kemalettin Sami Paşa komutasındaki bir ordu
İstanbul üzerine yürüyecek... Bu kolorduya mensup olan
fakat Doğu'dan geldiğinden bana katılması tehlikesi bulu-
nan Osman Paşa'nın tümeni, derhal vapurlarla Doğu'ya iade
olunacak... Fevzi Paşa da bizzat İstanbul'a gelerek durumu
gözleriyle görecek ve icabını yerine getirecek...

Fevzi Paşa'nın durumu gözleriyle görüp kulaklarıyla an-
ladıktan ve benim, tam tersine, orduyu siyasetten ayırmaya
uğraştığıma inandıktan sonra, atılan bu adımı benim haber
alacağımı tahmin ederek, hiç değilse Ankara'ya hareketim
sırasında uygun bir şekilde bana söylememiş olmasına anlam
veremedim. Acaba askerî nüfuzumun derecesini ölçemeyerek
benim bu gelişmeleri duymayacağımı mı sandı, yoksa Mustafa
Kemal ve İsmet Paşaların kendisine olan teveccühlerini kaybe-
deceğine inandığından mı yapmadı? Doğrusu kestiremedim.

Her ne olursa olsun, bu bir skandaldı. Cumhuriyet yöne-
timimize ve bunu ellerine alanlara asla yakışmamıştı. Kema-
lettin Sami Paşa'nın aldığı emri, amiri olan bana bildireceğini
hesaba katmayanlar, bu zatın daha Birinci Dünya Savaşı'ndan
önce maiyetimde istihbarat şubesinde çalıştığını ve benim
pek eski bir arkadaşım olduğunu bilmeliydiler!

Aslında İsmet Paşa bunu bilirdi. Bildiği halde böyle yaptı-
ğına göre bu işin içinde bir bit yeniği olmalıydı. Düşününce
asıl niyetin ne olduğunu buldum: Maksatları, beni ordudan
istifaya mecbur etmek için zemin hazırlamaktı! Şimdiye kadar
kırılan cevizlerin sayısı kırkı geçmişti. Ben de bunu önce İsmet
Paşa'ya, sonra da Fevzi Paşa'ya evirip çevirmeden söylemeye
karar verdim.

Hesaplaşma Başlıyor

17 Aralık öğleden sonra saat 4'te Ankara'ya vardık. İstasyonda Başbakan İsmet Paşa, Rauf Bey, Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa, bazı bakanlar, milletvekilleri, Afganistan büyükelçisi vardı. İsmet Paşa samimi görünüyordu. Mustafa Kemal Paşa ise bugün, üçüncü rahatsızlığını geçirmiş.

Akşam yemeğini Rauf Bey'le ikametime tahsis edilen Ziraat Okulu'nda yedik. Sohbetimizin esasını, "yeni üçlü manzume"nin, yani Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşaların bize karşı aldıkları cephe teşkil etti.

Açıkça görülen manzara şuydu:

Mustafa Kemal Paşa ilk İstiklal Savaşı arkadaşlarından kaçırıyordu.¹ İsmet Paşa onu bizlerden kaçırıyor, Fevzi Paşa ise uysal ruhuyla bu yolculuğa katılıyor ve İstiklal Savaşı'nın üç kurucusundan biri gibi görünmesi de ayrıca ona bir haz verdiğinden, o da bizim uzaklaştırılmamıza ve küçültülmemize yalnız seyirci değil, bizzat ortak oluyordu. İstiklal Savaşı'nın ilk kurtuluş yılındaki olumsuz hareketler, yani Fevzi Paşa ile

1 "[Ali] Fuat Paşa bana şöyle bir soru yöneltti: Senin şimdi apoterlerin [havarilerin] kimlerdir, bunu anlayabilir miyiz?.." "Benim apoterlerim yoktur. Ülke ve millete kimler hizmet eder ve hizmet ve liyakat kudretini gösterirse apoterler onlardır." *Nutuk*, 1927 baskısı, s. 483.

İsmet Paşa'nın Milli Mücadele'ye geç katılışları bu suretle yalnız gözlerden saklanmakla kalmıyor, bizim hizmetlerimiz, fedakârlıklarımız da onların hesabına yazılmış oluyordu!

Üstelik Rauf Bey'le yaptığımız bu tahlili destekleyen birçok delil vardı. Hele Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya, "Benden sonra senin gelmen lazım, bunun gereğini yapmalıyız" dediğini, arkadaşlarımız kulaklarıyla duymuşlardı.

Gerçi bu durum karşısında ne yapsak boştu. Fakat sonuna kadar samimi bağları koparmamaya ve dosta düşmana karşı millî birliğimizi korumaya çalışmak da görevimizdi. Özellikle "Türkler ancak başları sıkıya gelince birleşirler ve askerî bir kudret oluşturabilirler. Medenî bir yönetim kuramazlar, çünkü ruhlarında tahakküm ve istibdat kökleşmiştir. Başa geçen oğlu, kardeşini bile zan ve vehim uğruna öldürmekten zevk alırlar!" gibi anlayışları yeniden canlandırmamaya çalışmamız, buna engel olmamız, üzerimize düşen millî bir borçtu.

Bu düşünceyledir ki Rauf Bey ile İsmet Paşa'yı barıştırmayı ve Mustafa Kemal Paşa ile samimi bir şekilde yeniden görüşmeyi gündemimin başına aldım. Rauf Bey de fikrimi kabul etti ve İsmet Paşa'ya karşı gayet samimi davranacağını, kusuru varsa söylediği anda özür dileyeceğini bildirdi.

Nihayet 18 Aralık 1923 günü resmî ziyaretlerimi yaptım.

İsmet Paşa o gün yerinde yokmuş, kartımı bıraktım. Mustafa Kemal Paşa ise beni öğle yemeğine çağırdı. Sohbetimiz sırasında kendisine samimi duygularımıza güvenmesini beyan ettikten sonra iki ricada bulundum. Bunlar:

1. Ordunun siyasete karışmaması için komutanların aynı zamanda milletvekili olmamaları hakkındaki teklifimin kabul buyurulması,
2. İstanbul'a gönderilen İstiklal Mahkemesi'nin, "nâmi" ve "şahısları" bakımından halka çok olumsuz etkide bulun-

duğunu, eğer bu şekilde devam ederse eski hafiyelik devrinin aynen başlayacağını, bu nedenle yönetimde normal yönetim şekline ayrılmaması, adliyeimize güvenilmesi ve desteklenmesi idi.

Ayrıca İstanbul'da korkulacak bir şey olmadığını, gazetecilerin, kendilerini göstermek için ve satışlarını artırmak gayretiyle açtıkları tartışmada Ankara'daki Yunus Nadi'nin çıkarttığı *Yenigün* gazetesinin amiyane atıp tutmalarının Cumhuriyet hükümetinin emriyle yapılıyor zannedildiğini, bunun da halkı çok üzdüğünü belirttim. Bütün bunların üstünde bana olan güveninin kırılmamasını, ne emirleri olursa apaçık bildirmelerini özellikle rica ettim.

İstiklal Mahkemesi, eski Ankara Valisi (İzmir suikastı davasında 1926'da asılan) Abdülkadir ile eski İstanbul milletvekili ve Enver Paşa'nın yaveri Binbaşı Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Beyleri² tutuklamak istemiş, onlar da saklanmışlar. Binbaşı Arap Mesut, Rize Oteli işletmecisi ve kâtabi, diğer birkaç kişi gözaltına alınmış.

Birçok tamdıklarım ziyaretime gelerek Mustafa Kemal Paşa'nın bu milletin özgürlüğünü kurtaran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyelerini mahvetmek istediğini söylediler. Sebep olarak da 1908'de Meşrutiyet'in ilanından önce kendisine cemiyette yüksek bir mevki vermediklerinden kırıgın olduğunu, eski İttihat ve Terakki düşmanlarının da onu sürekli teşvik ettiklerini ileri sürdüler!

Bunların teşvikleri şöyleymiş: Eğer Mustafa Kemal Paşa herhangi bir arzusunu zorla millete kabul ettirmeye kalkışır-

2 Ahmet Şükrü Oğuz (1881-1953). Yenibahçeli Şükrü diye tanınır. Onun da ağabeyi Nail Bey 1926'da İstiklal Mahkemesi'nce idam edilmiş, kendisi de siyasetten çekilmiştir. 1950'den sonra gazetelerde İsmet Paşa'nın Anadolu'ya bohçalanarak zorla götürüldüğünü anlatan beyanlarda bulunmuştur. Hatıraları, Burhan Oğuz'un *Yaşadıklarım, Dinlediklerim* adlı hatıratında yayınlanmıştır (Simurg, 2000).

sa, özgürlüğe yeminli olan eski İttihatçılar örgütlerini tekrar canlandırır ve icraata geçirebilirmiş...

Ayrıca *Yenigün* gazetesinin sahibi Yunus Nadi Bey'e, ağır yayınlarının önünü alarak basını sakinleştirmek gerektiğini, bu gazetenin ülkeye kötülük yapmakta olduğunu anlattım. *Tanin* gazetesinde de "basının vebası" başlığıyla pek ağır ve acı bir makale vardı. Nitekim 19 Aralık günü *Yenigün* tecavüzlerden vazgeçmiş göründü. Her gün küfürler saçan baş makalesi, o gün ekonomiye tahsis edilmişti.

20 Aralık günü Rauf Bey ziyaretime geldi. Düzelmeye doğru adım atacağımız hakkındaki ümitlerimi söyledim. İsmet Paşa'nın samimi duygularını görerek çok sevindim. İsmet Paşa'ya yazdığım tezkereyi gösterdim. Memnun oldu. Tezkereyi buraya kaydetmek istiyorum:

"Kardeşim İsmet,

Ülkenin selametine ve zatının şerefine ait olacak olan İstanbul meselesi hakkında behemahal seninle yalnız olarak görüşmek isterim. Nerede ve ne zaman?"

İsmet Paşa, yaverimle gönderdiğim bu tezkereyi alıp okuduktan sonra 10 dakika gezerek düşünmüş. Sonra yaverine şunu yazdırmış: "Yarın akşam 5'te gelirim."

İsmet Paşa, 21 Aralık akşamı yarım saat gecikmeyle bana geldi. Saat 9'u geçiyordu ayrıldığında. Yani 3,5 saat görüştük. İlk şikayetim, gerek Cumhuriyet'in ilanında, gerekse İstanbul'a İstiklal Mahkemesi gönderilmesinde, bana haber verilmemesini bir güvensizlik eseri olarak gördüğümü söyledim.

Cevaben bana, "Trabzon'a emin bir adam göndererek durumunu sana bildirmemekle hata ettiğimi kabul ediyorum" dedi.

Ardından söyleyeceklerime devam ettim.

İstiklal Mahkemelerinin ülkenin güvenliğini ve ekonomik hayatı hırpalayacağını ve dışarıya karşı da Cumhuriyet yö-

netiminin ancak İstiklal Mahkemeleriyle tutunabildiği zamanı uyandıracağını, nitekim mahkemenin gelişiyile beraber İstanbul ekonomisinin sarsıldığını ve iş uzarsa bazı iflasların olacağını izah ettim. Sonra da öteden beri Mustafa Kemal Paşa'ya da yazdığım ve söylediğim şu düsturu tekrar ettim:

“Sevgi ve saygı, iknaya kazandır. Korkutmaktan, sindirmekten ancak nefret doğar.”

Bu esas üzerinde uzun uzadıya görüştük. İstiklal Mahkemeleriyle işe başlamalarında Mustafa Kemal Paşa'ya ve kendisine karşı kalplerdeki büyük sevginin sarsılacağını ve hele bu mahkemeler keyfi kararlar verirse, değil yalnız İstanbul'un, bütün vatandaşların endişeye düşerek aynı duygulara kapılacaklarını belirttim. Bunun niçin bu mahkemenin hiçbir etkiye kapılmadan adil bir şekilde iş görmesini ve işini çabuk bitirip dönmesini, artık bu ve şu sebeplerle İstiklal mahkemelerini bir araç olarak kullanmamalarını, meselenin Türk milletinin ve Türk vatanının şerefi olduğunu, Cumhuriyet yönetimimizi zayıf gösterecek olan bu cebir ve şiddet aleti yerine, halka Cumhuriyet'in feyiz ve özgürlük getirdiğini fiilen göstermemizin gereğini açıkladım.

Mesela İstanbul'da okula giden 49 bin çocuğa karşılık, neredeyse aynı sayıda okula gitmeyen çocuk bulunduğunu, bir iki ilkokul ile bakımsız çocuklara bir gece yatılı iş okulu açılivermesinin İstiklal Mahkemesi kurmaktan çok daha hayırlı bir iş olacağını da sözlerime ekledim.

Cumhuriyet Ankara'da öylesine bir oldu bittiyle ilan edilmişti ki İstanbul gazetecileri dahi onu atılan 101 pare top sesinden öğrenmişlerdi. Bu kadar acelenin sebebi ne olabilirdi acaba?

Bir açıklamaya göre, acele etmelerinin sebebi, tartışmaya meydan vererek sözü ayağa düşürmemekti. Ben bu açıklama üzerinde düşündüm ve şu sonuca vardım:

Cumhuriyet'i ilan edecek olanların derdi, gazetecilerin Cumhuriyet aleyhine yazı yazacak olmaları değildi. Onlar asıl, gazetelerin Cumhurbaşkanlığına aday olabileceklerin isimlerini yazmalarından, Mustafa Kemal Paşa'ya da Meclis kürsüsünden millete verdiği "sine-i millete döneceğim" sözünü hatırlatarak, onu adaylar arasında göstermemelerinden kaygılanmışlardı.

Milleti sevmenin, özgürlüğü sevmenin gereği buydu.

İsmet Paşa'nın yüzüne karşı her şeyi açıkça söyledim: İş tabii seyrinde yürütmeyip bir oldu bitti ("kapatma") tarzında halletmek istemeleri, onlarda haklı olarak böyle bir kaygı doğurmuş, kırgınlıklar, çekişmeler bundan ileri gelmişti. İstiklal Mahkemesi ortaya çıkarılmca da kimsenin bundan şüphesi kalmamıştı. Ve kendisinden, bundan sonrası için mevkilerimizin şerefine karşılıklı saygı gösterilmesi ve kişisel samimiyet bağlarımızın sıkı tutulması için uyanık bulunmamızı rica ettim. Rauf Bey'le de eski samimiyetin korunmasının gerekli olduğunu belirttim.

İsmet Paşa değerlendirmelerime hak vermekle beraber Rauf Bey meselesinde itiraz etti. Onun güya "İsmet benim can düşmanımdır" dediğini söyledi ve bunu hiç olmazsa benim yanımda yalanlamasını istedi.

Kendisine, "Rauf Bey bunu yalnız benim yüzüme karşı değil, senin yüzüne karşı da yalanlar (tekzip eder). Hatta ileri geri olanlar hakkında seni memnun edecek tarzda özür dileyip gönlünü alır. Arada çıkarları için veya kötü huyları gereği dedikodu yapanlara inanmaymız" dedim. Bana şu cevabı verdi:

"Ben Rauf Bey'le anlaşılamam! Eğer kurduğum kabine Büyük Millet Meclisi çoğunluğunun güvenoyunu alamazsa, Rauf Bey hükümetin başına geçsin! Ben de muhalefete geçerim."

Kendisine dedim ki:

“Bu bir felaket olur. Eski arkadaşları birbirinden ayırarak birliğimizi zaafa uğratmak ve her birimize ayrı ayrı hükmetmek isteyenler olduğunu görüyorum. Bu durum, şahıslarımız için olduğu kadar, milletimiz için de tehlikeli bir iş olacaktır. Samimi bir şekilde aranızı bulma çabalarım yardımcı olun ve birliğimizi sıkı tutmaya himmet edin.”

İsmet Paşa şu sözlerle kestirip attı:

“O halde muhalefete geçmem. Fakat bir tarafa çekilirim. Rauf Bey’le görüşmem de anlaşılamam da.”

Mesele pek nazik bir noktaya gelmişti. İsmet Paşa’nın Rauf Bey’le birbirlerine kırlmaları, açık sahada geçmişti. Bunun devamı çirkin ve zararlı olduğu kadar her iki taraf birbirinin kararını bildiğinden şahsî ve millî davada hareketini buna göre ayarlayabilirdi.

Fakat benim durumum böyle değildi. Yüzüme karşı güven ve samimiyet gösterişlerinde bir eksiklik yoktu! Fakat az zamanda üst üste yığılan kararlarda işler beni küçük düşürecek, hatta beni kötüleyecek bir yolda yürüyordu. İsmet Paşa’ya şunu sordum:

“Bana karşı neden güvensizlik sergileniyor? Ve yıllarca iki kardeşten de ileri bir samimiyetle birbirimize bağlı olduğumuz halde neden bunu önlemiyorsun? Dahası, bana da görüşünü neden açıkça söylemiyorsun?”

Şu cevabı aldım:

“Cumhuriyet’in ilanı, İstanbul’a İstiklal Mahkemesi’nin gönderilmesi gibi işlerden sana zamanında haber verilmemiş olması, güvensizlikten ziyade ait olduğu makamların hatası olarak değerlendirilmelidir. Bununla beraber sana, Trabzon’a emin biriyle durumu bildirmediğim için hata ettiğimi daha

önce de söylemiştim. Yoksa sana güvensizlik gösteren yoktur. Hele buna beni de karıştırman haksızlıktır.”

“Peki” dedim, “daha yakın olan İstanbul’a biri gönderilemez miydi? Ya da görüşmek için beni Ankara’ya çağtıramaz mıydınız? Hem mesele, güvenimin olup olmamasını çok ama çok aşmış ve tam bir skandal halini almıştır. Bugün millî bir cinayeti önlemiş bulunuyorum. Bunu size anlatmak ve tekrarlanmasının önüne geçmenizi istemek için dün size acı bir mektup gönderdim. Bugün de baş başa görüşme fırsatını bularak daha acı görüşüyorum.”

Sonra eleştirilerimi daha da sertleştirerek konuşmaya devam ettim:

“Benim emrimde bir Kolordu Komutam olan Kemalettin Sami Paşa’ya verilen emirden, Başbakan sıfatıyla haberinizin olmaması düşünülemez. Bunu Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalarla birlikte hazırladığınızı da öğrendiğim için üzerinde fazla durmayacağım. Fakat skandalın kapsamı daha geniştir. Bundan haberin olacağını kabul etmeye, sadece sana olan sevgim manidir.

Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’da bir ‘padişahlık ihtilali’ çıkarmak için uğraşmakta olduğunu işitmiş ama inanmamıştım. Ancak bana dahi haber vermeden bir tedip (bastırma) kuvvetinin hazırlanması ve emrimdeki bir generalin ona komutan tayin edilmesi, buna ilaveten İstiklal Mahkemesi’nin de pek amiyane hareketleri, bu komplonun hazırlandığına şüphe bırakmıyor. Demek bana ve İstiklal Savaşı’nın ilk gününden itibaren fedakâr, vefakâr unsurlarını da içine alabileceklere bir **imha pususu** kurulmuş!...

Ne var ki İstanbul’dan ne kendiliğinden, ne de teşviklerle böyle bir hareket asla çıkmayacaktır. Çünkü bilenler bilmeyenleri uyanık bulundurmaktadır. Mesele, bu komploların

başka yerlerde ve başka işlerde de yapılıp yapılmayacağıdır. Bizim şeref ve hayatımızla oynayanlar bilmelidirler ki aynı zamanda kendilerinininkilerle de oynamaktadırlar.”

Artık son sözümü söylemeliydim. “Açık yürekli olalım Paşam” dedim ve şöyle devam ettim sözlerime:

“Hele benimle senin aradaki samimiyeti bütün ordu ve bütün halk biliyor! Bunun için eğer benim ordu müfettişliğim dahi hoş görülüyorsa emre amade bir komutan sıfatıyla çekilip bir köşede oturabilirim. Fakat hem fiilî hizmette bulunmak, hem de dost kötülüğüne (“şerrine”) maruz kalmak istemem! Bu hususta daha söylenmesi gerekli sözlerin neler olacağını dimağlarımız birbirine yansıtabilir. Eğer dürüstçe çalışmamıza imkân bırakılacaksa, üzerimizden milletvekilliği sıfatının alınması için yaptığım teklifin kabulünü ve kabul ettirilmesi için öncülük yapmanızı rica ederim.”

Renkten renge giren İsmet Paşa kısaca şöyle cevap verdi:

“Kâzım, ne söyleyen haklısın. Ankara’da askerî görevinle meşgul olmandan yanayım. Komutanların aym zamanda milletvekili olmamaları hakkındaki fikrini takdir ederim ve bunun için çalışacağım.”

Kızıl Pençe'nin Ayak Sesleri

28 Aralık 1923 günü. Bir gün önce Rauf Bey ziyaretime geldi. İsmet Paşa'nın iddia ettiği "İsmet can düşmanımdır" sözünü söyleyip söylemediğini sordum. Bu sözü hiçbir yerde söylemediğine ve aralarındaki samimiyeti bozanın kendisi olmadığına şerefi üzerine yemin etti. Kendisine, durumun nezaketinden bahsettim ve şimdilik sükûnetle görevlerimize devamdan başka yapılacak bir şey kalmadığını söyledim.

Ertesi gün daha önce kaydettiğim, komutanların aynı zamanda milletvekili olmamaları hakkındaki teklifime Meclis Başkanı Fethi Bey'in cevabı geldi. Demek İsmet Paşa'nın bu husustaki çalışması da boşa çıkmış.

30 Aralık günü Doğu cephesi komutanlığım sırasmda Erzurum'da valilik yapan Sabit Bey ziyaretime geldi. Ondan sonra yine Doğu'da tümen komutanlarım olan Rüştü ve Halit Paşalar (birincisi 1926'da İzmir'de asıldı, ikincisi ise ondan önce, 1925 Şubat'ında Meclis'te öldürüldü) geldi. Her üçü de Meclis'te milletvekiliydi. Bana büyük bir üzüntü içinde şunları anlattılar:

İçinde bulundukları Meclis, birinci Meclis'e asla benzemiyordu. Meclis'te tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın emrine ram olmuş bir çoğunluğun bulunduğu ve Başkomutanlık

karargâhının yaverlerinin, emir subaylarının, hatta alaylıların Meclis'i neredeyse bir karargâha çevirdiklerini söylediler. İstiklal Savaşı sırasında çevrilen entrikaların daha geniş ölçekte devam ettiği ve edeceği hakkındaki bilgi ve kanaatlerini de aktardılar.

Kendileriyle Doğu harekâtı sırasında bilmedikleri askeri ve siyasî noktalar hakkında görüştük. Askerlerin aynı zamanda milletvekili olmamaları hakkındaki teklifime Meclis Başkanı Ali Fethi Bey'den aldığım cevabı da kendilerine gösterdim ve durumun nezaketini idrak ederek çalışmak ve sükûneti bozmamaya son derece özen göstermek gerektiğini izah ettim.

1923 yılının son günü Cumhurbaşkanı Gazi Paşa, tıpkı Lozan'ın imzalandığı gün olduğu gibi İzmir'e gitti. İstasyonda uğurladım. Trende biraz havadan sudan konuştuk. İçişleri Bakanı Ferid Bey de dün İstanbul'a gitmiş. Eğitim Bakanı ve Genelkurmay Başkanı da oradalar. 1 Ocak'ta Meclis Başkanı Fethi Bey, bir milletvekili kuruluyla birlikte Adana'nın kurtuluş gününün kutlanmasına gitti. Ertesi gün de Maliye Bakanlığı'na Abdülhalik (Renda) Bey atandı.

Bu arada dikkatimi çeken bir haberi buraya not ediyorum: Belediye, tramvaylarda hanımların yerini ayıran perdeleri kaldırıyormuş.

İstanbul'daysa, İstiklal Mahkemesi icraatına devam ediyor. Tutuklu gazetecilerden *Tanin* gazetesi sahibi Hüseyin Cahit (Yalçın), *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sahibi Velid Ebuuzziya ile *İkdam* gazetesi sahibi Cevdet Beyler ile bir sorumlu müdürün beraatlarına karar vererek serbest bırakmış. Yalnız avukat ve İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'i 5 yıl kürek, yani ağır hapis cezasına mahkûm etmiş.¹

1 Lütfi Fikri Bey aslında ateist, yani Allah'a inanmayan bir hukuk adamı olmasına rağmen Hilafetin kaldırılmasına muhalefet etmiştir. Onun mücadelesini şu kitap-

3 Ocak 1924 günü Refet (Bele) Paşa İstanbul'dan geldi. Birlikte Rauf Bey'i ziyaret ettik. Rauf Bey, İçişleri Bakanı Ferid Bey'in bazı milletvekillerinin mektuplarının çalınması için verdiği gizli ("mahrem") emri okudu. Bundan Başbakan'ın, hatta Cumhurbaşkanı'nın haberinin olması gerektiği, hatta onların emri olmadan İçişleri Bakanı'nın bu işe cüret edemeyeceği üzerinde karar kıldık.

Aklıma birdenbire eski bir hatıra geldi ve düşünmeye başladım. Mütarekenin ilk zamanlarındaydı. Ben Erzurum'daydım, o İstanbul'da. İsmet Paşa bana mektup yazmış ve Damat Ferid Paşa hükümetinin mektuplarımızı açtığı şüphesini açıklamıştı. "Mundar bir idare" diye bu işi nefretle anıyordu. Şimdiyse bu işi daha geniş ölçekte ve milletin vekillerine kadar genişleten hükümetin başında kendisi bulunuyordu.

Güya Damat Ferid müstebid bir hükümdarın sadrazamıydı, kendisiyse Cumhuriyet'in ilk Başbakanı... Değişen ne vardı?

4 Ocak günü İsmet Paşa'yı Çankaya'daki konutunda ziyaret ettim. Yalnız görüşebilmek için iki saat kadar kaldım. Kendisine İçişleri Bakanı'nın emrinin kopyasını gösterdim ve vaktiyle bizim mektuplarımızı açtıran Damat Ferid Paşa hükümeti hakkındaki mektubunu hatırlattım. Olaydan haberi yokmuş gibi davrandı. Fakat daha ziyade gizli emirlerin elimize nasıl geçtiğine hayret etti ve bundan üzüntü duydu.

Kendisine dedim ki:

"Saltanatın her fırsatta mundar istibdada kaydığını görmüş ve ona isyan etmiş insanları! Millî egemenlik diye haykırdığımız Cumhuriyet devrinde de aynı hastalığın nüksettiğini görmek insanı umutsuzlaştırıyor. İşin en feci tarafı ise saltanat

istibdadına karşı vatanseverler olarak aynı safta toplanmıştık. Şimdi bu saflar bozuluyor ve birbirini ezmeye çalışıyor. Eğer şu uğursuz istibdat bu vesileyle yine bir kâbus gibi milletin üzerine çökecekse bütün bu emeklere yazık olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'yı bu yola sürükleyenler ile Sultan Hamid'i 'Kızıl Sultan' yapanlar arasında zerre kadar fark olamaz! Çünkü sonuçta yine bir sürü hırsız ve dalkavuk saray erkânı gibi bir klik oluşturacak ve milletin olgun başlarmı boğdurmakla tarihimizin yüzünü kızartacaklardır."

Sonra ona tarihî görevini hatırlatmak ihtiyacını duydum. Şunları söyledim:

"Seni, bütün bu görüntüyü önleyecek, Mustafa Kemal Paşa'yı temiz bir yolda yürütecek mevki ve kudrette görerek endişelerimi ve sana düşen tarihî görevleri açık açık söylüyorum: Bu, sana olan yüksek sevgimin gereği olduğu kadar, bir memleket borcudur da. Buna karşılık, benim üzerime düşen görevleri de sen sayabilirsin."

İsmet Paşa hep yaptığı üzere beni haklı buluyor göründü. Durumda iyileşme olması şöyle dursun, bir Ordu Müfettişi sıfatıyla Askerî Şura'nın tabîi üyesi olarak da bilmem gereken önemli askerî işlerden dahi haber vermiyorlardı. Gazetelerden veya dedikodulardan önemli siparişleri haber alabiliyordum. Bunu Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakam'na da şikayet etmiştim.

İsmet Paşa'ya bir mektup yazarak "Orduya ait işlerden, hele uçak mühimmat fabrikaları hakkında gazetelerde gördüğüm birtakım şirketlerin talip oluşundan bizlere resmen haber verilmemesinin sakıncalı olduğunu, işlerin Enver Paşa'nın zamam gibi dar bir çerçeve içinde yapılmasının önüne geçilmesini" rica ettim.

Gariptir ki 8 Ocak'ta Büyük Millet Meclisi'nde önemli bir kanun müzakere edilip kabul edildi. Kanun, askerlik süresini yeniden düzenliyordu. Oysa bu işlerin Askerî Şura'da müzakere olunması ve uzman bir kurulun kararının alınması gerekirdi. Teklifimize rağmen Askerî Şura'yı bile toplamıyorlardı. Devletin savunmasıyla ilgili önemli kararlar ve müthiş masraflar başlamış bulunuyordu.

2 gün sonra akşam üzeri İsmet Paşa beni ziyarete geldi. 3 saat kadar baş başa görüştük. Rauf Bey'in kendisine karşı samimi duygular beslediğini, asla söylemediği çirkin sözleri bazı ara bozanların kendi çıkarları için uydurmuş olacaklarını, İstiklal Savaşı'nı yönetenlerin barıştan sonra samimiyetlerini arttırmalarının vatan ve milletin hayrı için pek gerekli olduğu halde, bugünkü durumun devamının pek çirkin kaçtığını söyledim.

İsmet Paşa Rauf Bey'le anlaşmaktan ısrarla kaçınıyordu. Bana çok garip gelen şu sözleri söyledi:

"Haydi her şeyi unutup da Rauf Bey'le anlaşayım. Fakat ilerisi için düşüncelerimiz birbirine uymayabilir. O zaman nasıl birlikte çalışacağız? Mesela o, Yavuz zırhlısının tamirinde ısrar ediyor. Bense ona verilecek parayla başka işler yapılması fikrindeyim."

Hayretle şu cevabı verdim:

"Bu, ayrılığı ve husumetin devamını gerektirecek bir sebep midir? Her dalda müspet ve açık programlar tespit ederek elbirliğiyle bu program üzerinde yürümek gerekir. Bu arada donanma meselesi de, elbette bir şekil alır. Siz açıkça söylemiyorsunuz. Fakat herkesin kanaati şudur: **Mustafa Kemal Paşa'yı siz Lozan'dan aldığınız ilhamlarla bir inkılabı teşvik ediyorsunuz.** Mustafa Kemal Paşa'yı İstiklal Savaşı'nda ilk tutan arkadaşlarının uzakta kalmalarını, hatta ezilmelerini

istiyorsunuz! Bu arada ben de dahil hepimizi mahvetmek isteyenler çıkmaktadır.

Dikkat edin: Bu, milletin geleceği için çok zararlı olacak! Aynı zamanda Türk tarihinin de utanılacak bir faslı olacaktır. Emeksiz külah kapan 8-10 kalem sahibiyile 20-30 Allahsızaya dayanıyorsunuz!

Kamuoyunda günden güne itibar kaybediyorsunuz! En parlak ve en sevinçli ve özgür günlerimizi, en karanlık, en kederli ve en despotça günlerin takip edeceğinden her aklı başında vatandaş endişe duymaktadır. Ben sana karşı olan uzun eski muhabbetimin etkisiyle her şeyi açıkça söyleyerek kardeşlik görevini yapıyorum.”

Bana “Seni kuşkulandıracak bir delil mi var? Mektubunda ‘Enver Paşa’nın zamam gibi oluyor’ diyorsun. Bundan bir şey anlamadım” diyen İsmet Paşa’ya, çünkü *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesindeki İnönü zaferinin yıldönümü münasebetiyle Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların beyanatı başlıklı yazıları ve buna karşı gazetenin değerlendirmesini gösterdim.

Doğu zaferi sıfıra indirilmiş, adeta İstiklal Savaşı’ndan çıkarılmış, hele İsmet Paşa’nın beyanatı, sanki Kars’ın alınması Ermeni ordusunu İnönü’ye getirmiş gibi suçlu bir hareket düzeyine indirilmiş!

“İstiklal Savaşı böyle mi oldu a Paşam?” dedim. “Beni küçültmek için Türk milletinin tarihini yalanlıyor. Sizlerin gördüğü büyük işlerin daha parlak görünmesi için bu günahı işlemeye ne gerek var? **Benim en gücüme giden şey nedir biliyor musun? Canım kadar sevdiğim senin de, gerçeğe ve bu arada bana varıncaya² kadar bu millete en tehlikeli günlerde canla başla hizmet edenlerin şeref ve canlarına karşı tutum alman!**”

2 *Paşaların Kavgası*’nda “verinceye”.

Bu işin gideceği yer, Fransız İhtilali'nin kin ve iftiralarla dolu kanlı ve munda tarihidir. Hiçbirimizin hayatı uzun yıllar sürecek değildir. Kuvvetli bir parti, bir Millet Meclisi yerine bir askerî karargâh kurulması çok tehlikeli sonuçlar verebilir. Birçok değerli başları boğarak yapabileceğiniz işler, yine birçok başların boğulmasıyla alt üst olabilir. Bunun için dayanılacak kuvvet, sözde olduğu kadar iş sahasında da olmalıdır.

Bugün Meclis'te büyük uzmanlar yok gibidir. Buna karşılık, yığınla subay vardır. Bunların orduya gönderilmesi hem Meclis'i bunlardan kurtarmak, hem de ordu saflarındaki boşlukları doldurmak bakımından faydalıdır. Böylece şahsî arzular yerine, bilimsel programlar düzenlenebilir ve millî bir cepheyle yeniliğe bürünebilir.”

Bu sözlerden sonra Fransız İhtilali'ne ait eserlerden çıkardığım iki makaleyi okuttum ve “Kanlı bir yoldan yürüyenlerden ibret alalım” dedim. İsmet Paşa o sırada sabit bir fikrin (takıntının) esiriydi. Nitekim uzun sohbetlerimizin sonunu yine bildiği yoldan bağlamayı tercih etti:

“Kâzım, eğer hükümetten çekilirim muhalif bir parti kurarım.”

Onun bir endişesini seziyordum. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden başkasını başbakan yapma ihtimali, onu düşündürüyordu. Fakat başbakanlıktan çekilmeye de tahammül edecek gibi görünmüyordu. Böyle bir durumda derhal muhalif bir parti kuracaktı.

Ben yine işi tatlıya bağlamak için dedim ki:

“Ne yaparsan yap. Yalnız her işinde samimiyeti siyasete egemen kıl. Bir de benim askerî sahadaki çalışmalarına yardım et. Bunlar bana yeter. Bakınız, geçen yıl 5 Haziran 1923'te Milli Savunma Bakanlığı tarafından Genel Müfettişlik Kanu-

nu hazırlandı. Benim de görüşüm alındı ama hâlâ Meclis'e gönderilmedi.

Bunun gibi Askerî Şura kanunu da taslağımıza ve ricamıza rağmen çıkarılmıyor. Yüksek Savunma Meclisi kurulmasma da yanaşılmıyor. Yani Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya koyduğu mücadelenin modern sevk ve idaresi hakkında bir şey hazırlanmıyor. Eski zihniyetle ordu kurulur mu? Sürekli tasarılar ver ama her şey yine eski hamam eski tas. Bu durumda ben ne yapacağım? Hükümet başkam sıfatıyla size şikayet ediyorum. Biraz da bizim askerî işlerimizi yürüterek bize ferahlık verseniz!...”

Ricalarımdan hiçbirini karşılanmadı. Tam tersine, Meclis Başkanı Fethi Bey, 17 Ocak'ta beni Meclis'e çağırmişti. İstanbul'un ekonomik işleri için İstanbul milletvekilleri toplanacaktı. Benim de bulunmamı gerekli görmüşler! (Ay sonuna kadar birkaç toplantı yapıldı.)

Konuşunca bana hak veriyorlar ama sonra işler nedense yürümüyordu.

“Harp Oyunu”

Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara temsilcisi Mister Maynard B. Barnes'ın¹ beni ziyaret etmek istediğini bildirdiler. O sırada İstanbul milletvekillerinin toplantısı devam ettiğinden Meclis'e gidiyordum. Onunla Meclis'te görüşmeyi uygun buldum. Görüştük.

Meğer kendisi Mütareke'yi takip eden günlerde Kars'ta bulunmuş. O tarihlerde Kurmay Yüzbaşı'yımış. İstiklal Savaşı'ndan, kongrelerimizden, Ankara'da kurulan millî hükümetimizden ve Doğu harekâtından övgüyle bahsettikten sonra Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Amerikan Senatosu'na başvurarak bir kurulu Anadolu'ya göndermelerini ve Amerikan mandasını istediğini söyledi².

- 1 Barnes, Maynard Bertram (1897-1970) 1921-22'de İzmir'de, 1922-1923'deyse İstanbul'da Dışişleri Bakanlığı görevlisiydi. Kâzım Karabekir'in kendisiyle görüştüğü 1923-1924 yıllarında ABD'nin İstanbul Konsolosluğu görevini yürütmekteydi. Kısa bir bilgi için bkz. <http://politicalgraveyard.com/bio/barnes.html#353.89.14>
- 2 Bu mektubun aşıl ve kongre tutanaklarındaki hali için *Yakın Tarihin Kara Delikleri* adlı kitabıma bakınız (İstanbul 2007, Timaş Yayınları, s. 46-50). Barnes'in tamahından anlıyoruz ki, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in de imzaladığı bu mektuptan Heyet-i Temsiliye (Temsil Kurulu) üyesi olduğu halde Karabekir Paşa'nın haberi yoktur. Haberinin olmaması da anlaşılır bir sebebe dayanmaktadır. Zira yine Barnes'in dediğine bakılırsa, haberi olsaydı Karabekir mektubun gönderilmesi ne engel olacaktı. Nitekim az aşağıda gelen aynı tanıklığa bakarak bir Amerikan mandası fikrinin önüne Karabekir'in geçtiğini söyleyebiliriz.

Kendisine bu işin yanlış anlaşılmış olacağını, çünkü bağımsızlığımızı kendi kuvvetimizle kurtardığımızı anlattım.

“Hayır, yanlış anlama yok” dedi ve sözlerine şöyle devam etti:

“Zira bu mektup General Harbord’un raporunda apaçık beyan olunmuştur. Erzurum’a geldikleri zaman sizin bunu şiddetle reddetmeniz ve halkın da sizinle birlikte oluşu manda işini durdurmuştur.”

Kendisinden Harbord Raporu’nun bir kopyasını getirmesini istedim. Artık öyle bir mesele kalmamakla birlikte tarihî bir belge olduğundan bizzat görmek istediğimi söyledim. “Getiririm” vaadinde bulundu.

Mr. Barnes adlı bu görevli zat, benimle görüşmek istemesinin, şahsımı görmek ve tanışmak arzusundan ileri geldiğini söyledi. Ve pek samimi ve saygılı davrandı. Mustafa Kemal Paşa’nın şimdi neler yapacağını ve kimlerle çalışacağını herkes gibi o da merak ediyordu.

Bu bahsi burada kapattım. Çünkü Mustafa Kemal Paşa’nın neler yapacağını veya yapabileceğini ben de bilemiyordum. Yalnız kimlerle, ne kadar çalışacağım tahmin ediyordum.

4 Şubat 1924 günü ajanslar ABD Başkanı Wilson’un bir gün önce öldüğünü bildirdiler. Aynı gün, 21 Ocak’ta ölen Sovyetler Birliği lideri Lenin’in yerine Kamenef Yoldaş’ın atandığı ilan edildi. 13 gün arayla ABD ve Sovyetler Birliği devlet başkanlarının ölümü, yakın geçmişe dair hatıralarımı ve gelecek hakkındaki düşüncelerimi uyandırdı.

Başkan Wilson’un, Amerika adına ortaya attığı “14 Nokta” denilen insanca barış şartlarına ne derece uyulduğunu gördük! Ortaya attığı program, fiiliyet sahasına dahi çıkamadan ölmüş ve tarihe gömülmüştü. Bakalım Lenin’in ne kadar yaşacak?

İnkılapçılar ölçeği kendi kafalarının yeteneğiyle ölçtüklerinden, bu inkılaplar çok defa yapılırken de yıkılırken de birçok masum insanın hayatına mal olup gitmektedir! Ne mutlu o millete ki bünyelerine uygun inkılaplara mazhar olurlar ve onu benimserler. Çünkü hiçbir liderin hayatı o inkılabı kökleştirmeye yetecek kadar uzun değildir!

Bu iki ölüm vesilesiyle ilk fırsatta Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla bu hususta bir daha görüşmeye karar verdim. Çünkü tasarladıkları dinî inkılabı ömürleri yetmeyecektir. Esasen kudretlerinin de buna yeterli gelmeyeceğini daha önceki tartışmalarımızda söylemiştim.

9 Şubat günü Etlik'te müzayededen aldığım köşkten, atımla Müfettişlik Dairesi'ne geldiğimde beni hayrete düşüren bir haber aldım: Başbakan İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa ile birlikte bu sabah trenle İzmir'e hareket etmişler. Birinin samimi, diğerrinin ise resmî cepheden bana haber vermeyişleri, bir tür yan çizmek (sıvışmak) oluyordu. Özellikle bu gidişin İzmir'de hepimizin bulunacağı bir Savaş Oyunu³ için olduğunu öğrenince, sıvışma türünden bu gidişi daha da garip buldum...

11 Şubat 1924 günü Kurmay Başkanım ile birlikte hazırlandık ve gece yarısından sonra Ankara'dan ayrıldık. Ertesi gün Eskişehir'de, İstanbul'dan gelen Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yla birleştik. Eskişehir'de bulunan Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa'yı da yanımıza aldık. Afyon'da, Konya'dan gelen 2. Ordu Müfettişi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve maiyetindekiler trenimize bindi. 13 Şubat akşamı da Manisa'da

3 Savaş Oyunu ve tarihçesi hakkında bkz. Hicret Canbazoglu, "Harb oyunu tarihçesi ve bizde ilk Harb oyunu", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 48, Aralık 1953, s. 2766-2767. 1924 başlarında İzmir'de yapılan Savaş (Harp) Oyunu hakkında genel bir bilgi almak için bkz. Feridun Kandemir, "İzmir'deki büyük harb oyunu", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 48, Aralık 1953, s. 2763-2765.

3. Ordu Müfettişi Cevat (Çobanlı) Paşa bizimle birleşti. Aynı gün yatsı vakti İzmir'e indik.

14 Şubat günü askerî mahfelde toplandık. Oynayacağımız Savaş Oyunu'nun meselesi şuydu: İtalyanlar adalarda asker topluyor, biz de Ege sahillerimizi koruyorduk.⁴ İtalya ordusu başkomutanı Ali Fuat Paşa, bizim ordunun başkomutanı da bendim! Görevler 24 saat zarfında bitirilecekti. Oyun, sonra da askerî mahfelde Fevzi Paşa tarafından harita üzerinde yönetilecekti. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Başbakan İsmet Paşalar da hazır bulunacaktı.

Yalnız iki önemli nokta garibime gitmişti:

1. Mademki mesele harita üzerinde halledilecektir, ne diye bu kadar masraf yapıldı ve rahatsızlığa katlanıldı? Ankara'da yapmak daha rahat ve daha yararlı olurdu.
2. Savaş Oyunlarında ve manevralarda daima kırmızı ve mavi taraf denilir, şu bu devlet diye isim bildirilmezdi. Çünkü isim verilince duyulup yayılacağından, bu dış ve iç siyaset bakımından sakıncalı, hatta tehlikeli sayılırdı.

İzmir'de toplanmanın ve İtalyanların Ege sahillerine çıkacağını apaçık ortaya koymanın herhalde bir sebebi olacaktı. Bunu Fevzi Paşa'dan sordum ve Savaş Oyunu bittikten sonra arazide gezinti yapılmasını teklif ettim. Oyun'un problemi Ankara'da düzenlenmiş, kendisi de yolda okumuş! Bunun için kendisinin bilgisi yokmuş, hatta görüşü bile alınmamış! Dahası, seyahat hakkında da bir arzusu yokmuş!...

15 Şubat'ta dağıtılan görevlerin çözümünü vermek üzere askerî mahfelde toplandık. Ben görev raporuna düşmanların isimlerinin açık olarak söylenmesi sakıncasını da yazarak,

4 Zira o tarihte Oniki Ada henüz İtalyanların elindeydi. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanlıların eline geçecekti.

öteden beri bizim, dostları kırmızı, düşmanları mavi diye andığımızı, bunun bir usul olduğunu ve her devletin daima böyle renklerle mesele ve manevra yapmasının siyasî bir nezaket gereği olduğunu açıkladım ve adlı adınca İtalyanlardan bahsetmenin iç ve dış sakıncalarım da zikrettim.

Bu beyanatım, siyasî bir tartışmanın açılmasına sebep oldu. Önce dış durumumuz hakkında İsmet Paşa bir özet yaptı ve İtalyanların yakın bir düşman olduğunu belirtti! Sonra Mustafa Kemal Paşa bana hitaben, “Karabekir Paşa’nın değerlendirmesini de dinlemek faydalı olacak!” diyerek beni söze davet etti.

Ben önümüzdeki 10 yıl için bir savaş ihtimalini yok gibi gördüğümü, Almanların da silahlanması veya genel silahlanmanın sınırlandırılması kararı 10 yıldan sonra geleceğinden durumu o zamanki büyük siyasî kuruluşlar açısından inceleyeceğimi ileri sürdüm. İtalyanların da Birinci Dünya Savaşı’ndan elleri boş çıkmış olmaları yüzünden bu sefer Almanlarla işbirliği yapmaya mecbur kalacaklarını ve Almanlara dayanarak önce Arnavutluğu işgal etmeleri ve buna göre gelişecek durumu tartışacağımı söyleyip İtalyanların Türkiye’ye saldırımlarında kendileri için kazanç değil, felaket olabileceğini hesaba katmış olacaklarını izah ettim.

Bu açıklamamdan sonra Gazi bana şunu sordu:

– “Arnavutluk’u almak İtalyanları tatmin eder mi?”

“Adriyatik Denizi’ni kapatmak ve Balkanlarda bir köprü başı tutmak için bu ilk hedef olur. Bundan sonra Korsika adasını ve Tunus’u ikinci hedef olarak ele almaları akla gelir. Bu suretle Akdeniz’e egemen olmak ve İtalya’yı güvenlik içinde bulundurmamak isterler” diye cevap verirken Gazi sözümü keserek şu soruyu sordu:

– “Hiç İtalyanlar, Fransızlarla savaşı göze alırlar mı?”

Cevabım şöyle oldu:

“Bu, yeni bir dünya savaşının çerçevesi içindeki hedeflerdir. 10 yıllık bir sükûn devresinden sonra ne Almanya, ne de İtalya bugünkü sınırlı iktisadî sahalarda yaşayamayacaklarından yeni siyasî sentezlerin başlaması zorunlu olacaktır. Fransızların kara ordularını, İngilizlerin donanmalarını sınırlamak şöyle dursun, kuvvetlendirmekte olduklarından, Almanların da silahlanması ve İtalyanlarla birlikte talihlerini bir daha denemeye kalkışmalarını akla çok yakın buluyorum.”

Sonra aynı tonda sözlerime devam ettim:

“Bu savaşın ne zaman başlayacağı kestirilemezse de silahlanma yarışına bundan 10 yıl sonra, yani 1934’te başlanacağına şüphe yoktur. Çünkü o tarihte yapılacak bir uluslararası konferansta, ya bütün milletler Almanya gibi silahsızlanacak ya da Almanya da silahlanmakta serbestlik kazanacaktır. Silah yarışı bir kere başladı mı, ucu elbette ki yeni bir dünya savaşına kadar gidecektir. Bunun da çok uzak olmadığını ve bizlerin bunu da göreceğini kuvvetle zannediyorum.”

Gelecekteki muhtemel bir dünya savaşı hakkındaki bu görüşlerimi bildirdikten sonra asıl konumuzu, yani İtalyanların bize saldırıp saldırmayacaklarını şu şekilde izah ettim:

“Bundan şu sonucu çıkarıyorum: İtalyanların tek başlarına bize saldırımlarında çıkarları yoktur. Bizim de onların saldırıcağından bir endişemiz yoktur. Yalnız daha kuvvetli orduların, günün birinde bize saldırımları ihtimallerini göz önünde tutarak millî birliğimizi sıkı ve samimi tutmalı ve ordumuzu da sürekli kuvvetlendirmeliyiz.”

Sözlerimi tamamladım. Ancak Gazi, değerlendirmelerime katılmadı ve şu karşı değerlendirmede bulundu:

“Gerçi İtalyanlar, Tunus üzerindeki emellerini ancak bir dünya savaşında gerçekleştirmeye cüret edebilirler. Fakat

biz, İtalyanların ülkemiz üzerinde emeller beslediği ve bunu da yakında gerçekleştirmeye çalışacakları kanaatindeyiz. Ben de, İsmet Paşa da, diğer arkadaşlar da böyle düşünüyoruz!”

İşte İzmir’deki askerî mahfelde, ordu müfettişleri ve kurmay başkanları ile kolordu komutanları önündeki tartışmalarımız böyle oldu.

Akşam bütün bu heyet Gazi’ye davetliydik. Yarın da Savaş Oyunu başlayacaktı.

19 Şubat’tan 22 Şubat’a kadar geçen 4 gün boyunca Savaş Oyunu devam etti. Ben sonuna kadar Türk ordusu başkomutan kaldım. İtalyan ordusu komutanlığını Cevat Paşa da kısmen ifa etti. Son günü işe Fransız ordusunun seferberliği de karıştırıldı ve bu bizim lehimize olarak gösterildi. Nihayet 21 Şubat’ta hep bir aradayken, Savaş Oyunu Fevzi Paşa tarafından eleştirildi. Akşam da yine Gazi’ye yemeğe gittik.

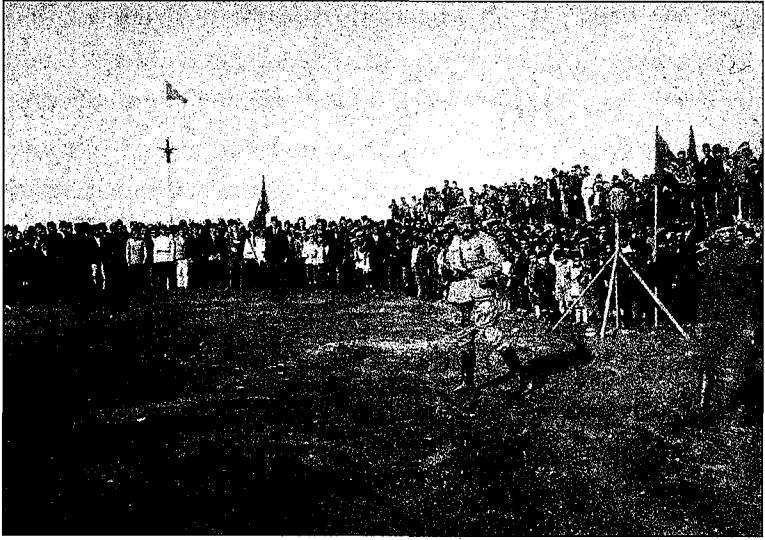
Sofrada Gazi’nin, “İlerisi için neler yapılması gerekir?” diye sorduğu soruya bütün askerî komutanlardan aldığı cevap şu oldu:

“Millî birliğimizi sıkı ve samimi tutmalı, ordumuzu da sürekli takviye etmeli.”

Bu, benim birkaç gün önce ortaya koyduğum düsturun tekrarıydı. Demek ki görüşlerimi komutanlara kabul ettirmeyi başarmıştım veya aklm yolu birdi.⁵

Ben Savaş Oyunu’nun geçtiği arazide bir gezinti yapmayı teklif ettim. Gazi, o akşam Ankara’ya döneceklerini bildirdi.

5 Burada ilginç bir noktaya da temas etmek gerekir. Ali Fuat Cebesoy *Siyasî Hatıralar*’ında 21-22 Şubat 1924 gecesi Gazi’nin, Latife Hanım’ın Göztepe’deki evinde bir ispartizma tecrübesi yaptığını yazmaktadır. (General Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hatıralar*, II. Kısım, İstanbul 1960, s. 67-68.) Aynı olayı Tevfik Bıyıkhoğlu da Feridun Kandemir’e anlattığı hatıralarında doğrulamıştır. (Feridun Kandemir, a.g.m., s. 2765.) Karabekir Paşa da *Günlükler*’inde bu olayı sadece “Ordu müfettişleriyle sipiritizma tecrübesi” şeklinde kısa bir ifadeyle geçiştirir. (*Günlükler*, 2, s. 907.)

Kâzım Karabekir İstiklal Savaşı günlerinde Erzurum'da.

İsmet Paşa da gidiyordu. İkisini ve Milli Savunma Bakanı Kâzım Paşa'yı o akşam (21 Şubat akşamı) istasyondan uğurladık. Ertesi gün aynı ricayı Fevzi Paşa'ya yönelttim. O da 23 Şubat'ta İstanbul'a dönerek dinlenme süresini tamamlayacağını bildirdi. Onu da İstanbul'a uğurladık.

Ben de 1 Mart'a kadar İzmir'de kaldım. Bütün kurumları dolaştım. Yetimhaneleri ziyaret ettim. 27 Şubat günü Aydınli çiftçi Cemal Bey'in kızı İclal Hanım'la birbirimizi gördüğümüz gün nişanlandık.

29 Şubat 1924 tarihli gazeteleri açıp okuduğumda bir kere daha hayretler içinde kaldım. Büyük Millet Meclisi'nde Osmanlı hanedanının sınır dışına çıkarılması ve Hilafetin Meclis tarafından seçilmesi yönüne gidileceği hakkında müzakereler olduğu yazıyordu. Bunu okur okumaz da askerlikçe anlamını bir türlü bulamadığım İzmir Savaş Oyunu'nun gerçekte bir "siyasî oyun" olduğunu anladım.

Bir taraftan müfettişlik görevimin gereği olarak gezime devam ediyordum. Balıkesir'e, sonra da Edremit'e gittim. Kolordu Komutanı Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa⁶, İçişleri Bakanlığı'ndan valilere çıkarılmış bir genelgeyi Balıkesir Valisi'nin kendisine gönderdiğini söyledi ve aynen aşağıya aldığım suretini bana verdi. Tıpkı Cumhuriyet'in ilamında olduğu gibi, Hilafetin lağvı ve hanedanın sınır dışı edilmesi kararı da birkaç kişi arasında kararlaştırılmış. Halife benim müfettişlik bölgemde bulunmasına rağmen, bana bu hususta haber dahi verilmemişti. Bu önemli işi, altımızdaki subaylardan öğrenmiştik, onlar da sivil makamlardan.

Ankara'mın bu hareket tarzından benim kadar diğer asker arkadaşlarım da üzüntü ve elem duyuyorlardı. Özellikle daha neler yapılacağını kimse kestiremediğinden, herkesin endişe ve hiddeti artıyordu. İşin Cumhuriyet'le bağdaşmayan tarafı şu ki Millet Meclisi'nin vereceği karar, daha öncesinden valilere genelgeyle yollanıyordu! Hem de o Meclis ki prensipte bir madde halinde, Hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğunu "değişmez bir karar" olarak kabul ederek milletin oy almıştı.

6 Ali Hikmet Paşa ve günlükleri hakkında bkz. Sabri Yetkin, "Ali Hikmet Paşa'nın günlüklerinden Milli Mücadele'ye bakış", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 85, Ocak 2001, s. 6-16.

Hilafet Neden Kaldırıldı?

6 Mart 1924 günü Şu haberi aldık: 5 Mart'ı 6 Mart'a bağlayan gece, Halife Abdülmecid Çatalca'dan eksprese (trene) bindirilip smır dışına ıkarılmıŐı! Ayrıca hanedandan 100 kadar erkek ve kadın da yurt dışına ıkarılmaktaymıŐ.

Bu arada kabinede de bazı deęiŐiklikler olmuş. Başbakan ve DıŐıŐleri Bakanı eskiden olduğu gibi yine İsmet Paşa. Yeni giren bakanlar Şöyle: Ziraat Bakanlığı'na Zekâi Bey, Adalet Bakanlığı'na Necati Bey, Eğitim Bakanlığı'na Vasıf (ınar) Bey ile İmar Bakanlığı'na Celal (Bayar) Bey. Diğer kabine yeleri ise yerlerini korumuŐlar.

Bu haberleri herkes gibi ben de ajanstan öğrendim. Bu da Ordu Müfettişliği artı İstanbul milletvekilliği sıfatlarıma olduğu kadar devlet ve millet iÇlerinde canla başla alıŐtıęıma, Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalara karşı yaptığım yardımlarm derecesine ve samimiyetine de zerre kadar saygı gösterilmediğinin açık ve acı bir misaliydi.

Herhalde beni baŐkalarıyla karıŐtırıyorlardı. Malum oldu-bittilerine ("emr-i vakilerine") arkadaşlarım gibi benim de boyun eğeğeğimi samyorlardı. Ben gerçekleri yüzlerine söyleyecek ve yazacak, hakikat uğrunda giriŐtięim mcadeleme ne olursa olsun devam edecektim.

Bir gün minberlere kadar çıkıp Hilafet makamının kut-sallığından ve Halifenin gerekli olduğundan bahset, herkes boyun eğip dinlesin. Ertesi gün de ani bir karar ver, “Hilafet kaldırılmıştır, Halife sınır dışı edilecektir” de, yine herkes bo-yun eğsin, dinlesin!

Aynı şekilde bir gün İslam dinini ve Kur'an-ı Kerim'i göklere çıkar, ertesi gün de onları kaldırmaya kalk!

Bütün dünyaya ve tarihe, hele hele kendi halkımıza karşı çok çirkin ve çok saygısızca yapılan bu hareketlerin bizim gibi Ordu Müfettişliği ve aynı zamanda milletvekili olanlara bile haber verilmemesi, bu makamları da hiçe sayacak kadar artan küçümseme tavrının korkunç bir görünüşüydü. Saygıyı, samimiyeti kaldırıyor, dalkavukluğu, hafiyeliği genişletiyordu.

Hanedamın birdenbire sınır dışı edilmesinin yanında, onun tasarrufunda bulunan tarihî ve değerli birçok eşyanın yok pahasına toptan Yahudilerin eline geçmesi, herkesin haklı olarak umutsuzluk ve tasasını artırıyordu.¹

Gazeteler bu hususta belediye başkanlığını suçlu bularak eleştiri yazıları yazıyordu. Siyasî bakımdan da birçok kazanç temin etme imkânı varken, bunları hiç kâle almadan Hilafetin kaldırılması işi de ayrıca eleştirilere uğruyordu.

1 Yalnız tarihî ve maddî değeri olan ev eşyasının değil, İstanbul'un en değerli yer-lerindeki gayrimenkullerin de birkaç hafta içinde el değiştirdiği bu sıkışık süreçte pek çok köşk, yalı ve arsa, adeta haraç mezat, Yahudi tüccarları başta olmak üzere zamanın uyanıklarının, kısacası kapamın elinde kalmıştı. Şehzade Osman Sela-haddin Efendi'nin oğlu Şehzade Nihad Efendi çok şanslıymış ki emlakini tanıdığı birilerine göstermelik bir şekilde satmış, sattığı kişiler ölmesine rağmen evlatları, 1974'ten itibaren yurda girmeye hak kazanan torunlarına tapularını getirip teslim etmişlerdi. Ancak torunu Osman Selahaddin Osmanoğlu'nun bana bizzat anlattığı bu tür durumlar istisnadır. Pek çoğu yok pahasına kapanın elinde kalmıştır. Da-nışıklı satış yaparak üzerlerine bıraktıkları kişilerin kendileri değilse bile evlatları bu mallara el koymuş, geri vermemiştir. Varlık Vergisi faciasının benzeri, hatta daha vahimi Osmanlı hanedanına uygulanmıştır ama nedense bu olay gündeme getirilmemektedir. Kâzım Karabekir Paşa'nın nüfuz edici bakışıyla bir tek cümle içerisinde bu derin hakikati ustaca yakalamış olmasını şükranla karşılamalıyız.

Bizde Hilafet 3 Mart'ta kaldırılmıştı. 8 Mart 1924 tarihli İstanbul gazetelerinde çıkan şu dikkate değer haber, herkesi üzüntüye boğuyordu:

“6 Mart'ta Mekke Şerifi Hüseyin, Halife ilan olunmuş.”

Ayrıca bu olay hakkında Fransız gazetelerinden şu satırlar naklediliyordu:

“Halifeliliğini ilan eden Mekke Şerifi Kral Hüseyin, Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerden 1 milyon 200 bin İngiliz lirası aldığı ve 1915'te İngilizlerle bir antlaşma yaparak 30 Ağustos 1916'da bağımsızlığını ilan ettiği...”

Bu haberin yayınlanmasındaki maksat muhakkak ki Türk halkını tahrik etmektir.

İkinci bir haber daha vardı. İstanbul basını, Hilafetin kaldırılmasını ve hanedanın sınır dışı edilmesini doğru bulduğunu yazmakla beraber, asırlarca saraylarda toplanan ve kısmen tarihî değerleri bulunan hanedan eşyasının yok pahasına Yahudiler tarafından satın alınmasını üzüntüyle karşılıyordu.²

Aydınlar ileri geri eleştirmekle beraber, orta sınıf halkta üzüntü görülüyor. Köylü ve o ayardaki halk henüz herhangi bir şey duymuş değil!

17 Mart'ta Bursa'dan trenle 2 saatte Mudanya'ya, buradan da vapurla İstanbul'a geldim. 19 Mart'ta ise Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yı Kadıköy'deki evinde ziyaret ettim. 3 saat kadar görüştük.

2 Bir hafta sonra İstanbul'a dönüşümde hanedan eşyasının bir gece içinde Yahudiler tarafından satın alındığını ve bunların da bu eşyayı satmakta olduklarını öğrendim. Hatta kolordu komutanı Şükrü Naili Paşa dahi bir oda takımı satın aldığını bana söyledi. Ben de ilgili zatlara bildirdim. Bu münasebetsizliğin 1944 yılının son aylarında Ankara'da bir tecellisini de öğrendim: Son Halife Abdülmecid Efendi'nin altın kakmalı kılıcıyla av tüfeğini bir Paşazade, apartman kirasını ödeyemediğinden satılığa çıkarmış! Kılıcı İngiliz sefareti, av tüfeğini ise bir Türk yüzlerce liraya satın almıştır. (KK)

Kendilerine Sivas Kongresi'nden sonra komutanlar toplantısı sırasında Sivas'a geldikleri zamanki sözlerini hatırlattım. Şimdiyse Mustafa Kemal Paşa'yı çok yanlış yollara sevk ettiklerini pek acı bir dille söyledim. Misal olarak da 16 Aralık'ta İstanbul'dan Ankara'ya giderken, 4. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa'ya verilen emri gösterdim.

Bana aşağıdaki cevabı verdi:

“Bakanlar Kurulu bana sordu: ‘İstanbul’da bir olay çıkarsa ne yapabiliriz?’ Ben de cevap olarak dedim ki: ‘Çorlu, Bursa ve İzmit’teki tümenleri birleştirerek hareket ettiririz.’ Yazılı olarak ben bir şey yazmış değilim.”

Ben de şöyle dedim:

“Emrimdeki 4. Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa'ya verilen emrin sizin imzanızı taşıdığını zannediyorum. Bu defa bizi İzmir'e Savaş Oyunu diye topladınız. Oysa orada güya Hilafetin kaldırılmasına ordu karar vermiş gibi bir izlenim uyandırıldı. Bana ve diğer bazı arkadaşlarımıza bu hususta tek bir kelime söylenmediği halde, astlarımız da dahil bir kısım komutanlara pekala bilgi verilmiştir. Rast geldiğim milletvekilleri, komutanların İzmir'de siyaset oyunu yaptıklarından ve Büyük Millet Meclisi'ne karşı tahakküm eder bir tutum aldıklarından şikayet ettiler. Ordu komutanlarının arasına ikilik sokulmuştur. Aleyhimizde ne yazık ki en yüksek makamlardan ‘padişahçı’, ‘halifeci’ diye dedikodular çıkarılıyor.”

Fevzi Paşa:

- “Mustafa Kemal Paşa, Hilafetin kaldırılması hakkındaki fikrini bana da İzmir'de söyledi. Ben sizin de haberiniz var biliyordum” dedi.

Bu cevap üzerine bazı şeyleri açıkça ifade etmek ihtiyacını duydum. Şöyle konuştum:

"Astlarıma emir veriliyor, önemli işler görüşülüyor da bana haber verilmiyor! Tabii bu işleri yapanlar, kendilerine sebep soranlara karşı bir şeyler söyleyecektir. İşte bu sözler çok haksızdır ve elbette sokak propagandası haline dökülecektir. İşin vahim tarafı, arzu ettiğiniz hükümler tamamen kurulmuş ve İstiklal Savaşı'nın en fedakâr unsurlarının ezilmesinde ve birtakım dalkavukların milletin başına bela olmasında, sizin de yardımınız esirgenmemektedir."

Bahsi askerî konulara getirip devam ettim:

"Askerî işlerden bile bizi tamamen uzaklaştırıyorsunuz! Hani ya, 4 Haziran 1923 tarihli Askerî Şura Kanunu? Hani ya, 5 Haziran 1923 tarihli Genel Müfettişlik Kanunu? Hani ya, 1 Ağustos 1923 tarihli 'Orduda İlim ve İrfan Komisyonu' taslağının dilekleri? Bütün bunların yerine 3 Mart 1924 tarihli Genelkurmay Kanunu'nun 9. maddesi, bütün orduyu Gazi'nin emrine sizin aracılığınızla vermiş bulunuyor.

Bu şekilde ordu, keyfî yönetimin mükemmel bir aleti olacaktır. Nitekim tecellisi de görülmektedir.

Paşam, pekala siz de biliyorsunuz ki bütün gençliğini müstebidler ve diktatörlerle mücadele ederek geçirmiş insanlardanım. **Bir milleti ancak demokrasi esasları mutlu yaşatır,** birlik ve kuvvet yaşatır. Keyfî yönetimden nefret edenlerden iken, şimdi bizler de böyle bir yönetimin muhafızları safına düşürülüyoruz.

Geçen yıl Çankaya'da Başbakanlık meselesi tartışılırken (4-5 Ağustos 1923) Genelkurmay Başkanlığı'nın keyfî yönetime karşı olan rolünü ve bu makamın tarafımızdan işgaline devam arzusuna karşı sorumluluğun büyüklüğünü arz etmiştim. Genel Müfettişlik makamı da getirilmediğinden gerek ordunun teknik ilerlemelere uygun olarak yetiştirilmesinde, gerekse etki altında kalabilen bir Millet Meclisi'yle milletin özgürlük

hakların alınmasında makamınızın sorumluluğunun çok büyük olacağı hakkında dikkatinizi bir kere daha çekmeyi, bir arkadaşlık ve makam borcu bilirim.”

Fevzi Paşa’ya bu hususta Ankara’ya dönüşümde gerek kendisiyle, gerekse Gazi ile tekrar görüşmek niyetinde olduğumu söyledim. Zira neler yapılacağını kesin olarak bilmek, yalnız benim değil, her millet üyesinin de hakkıydı.

Son olarak sözlerimi şöyle bağladım:

“Pekala takdir buyurursunuz ki eğer İstiklal Savaşı’nda Mustafa Kemal Paşa’nın yanında onun her arzusunu yerine getirecek bir insan olsaydım, bugün vardığımız noktada olmazdık! Bu bakımdan daha ilerisi için neler düşünüldüğünü bilmek ve fikirlerimi söylemek, en tabii hakkımdır. Bu hakkımı gerekirse millet kürsüsünden de kullanabilirim!

Size saygım büyüktür. Bunu fiilen de göstermişimdir. Beni ihmal ederek yalnız kalmayın. Şahsî ve millî felaketlerimize karşı bu hal, büyük hız verebilir.”

Fevzi Paşa halim selim bir şahsiyete sahipti. Bu yüzden dediğim dedik bir amire karşı durabilecek biri değildi. Yukarıya ve aşağıya karşı uysal davranarak, oturduğu makamda rahatça vakit geçirmekten ileri bir şey düşünmüyordu. Bunun için beni de haklı buluyordu.

İstanbul’da ilk görüştüğümüz zaman Fevzi Paşa, Kurmay Okulu’nda Doğu harekâtı hakkında konferans vermemi istemiş. İstihbarattan bahsettiğim ilk konferansı daha o zaman vermiştim. İkinci konferans ise Mütareke döneminde Doğu harekâtı hakkında olacaktı. Tarih ise 23 Mart 1924 diye belirlenmişti. Beyazıt’ta Harbiye Nezareti’nin (bugünkü üniversite merkez binasının) üst katında vereceğim konferansa girmek üzereydim ki Paşamız yanıma yanaştı ve bana bir tavsiyede

bulundu. Tavsiye gerçi rica şeklindeydi ama bir Genelkurmay Başkanı'ndan gelince bu bir emir demektir:

“Paşam” dedi, “Doğu harekâtının yalnız askerî kısımlarından bahsedersiniz. İleri geri uzun savaşlardan kesinlikle bahsetmemenizi rica ederim.”

Hayretimden donakaldım. Bu bir amirin emriydi, itaata mecburdum. Fakat konferans vereceğim kimseler, Türk ordusunun geleceğini ellerine alacak olan genç kurmay subaylardı. Bunlardan bu işleri saklamak büyük bir cinayet olurdu.³ Her gerçeği öğrenmek, haklarıydı. Bizim de görevimiz, bunları öğretmekti.

Aslında iki gün önce görüştüğümüz zaman bana bunu söyleyerek konferansı o esas üzerinde hazırlamak mümkün olabilirdi. Şimdiye Doğu hareketinin sebeplerini, o zamanki genel durumlar ve şartlardan ayrı olarak konferans kürsüsünden uyduracaktım. En basit hadiseyi bile anlatırken “Neden çıktı, nasıl çıktı ve nasıl yönetildi?” diye 3 fasla ayırmak en kolay bilimsel yöntemdir. Şimdi ben “Nasıl yönetildi?”yi anlatabilecektim. Bunda da aldığım emirlerden bahsetmekten kaçınacaktım.

Fevzi Paşa acaba tartışırım veya konferans vermekten vazgeçerim diye korktuğundan mı bana daha önce bunu söylemedi? Yoksa Mustafa Kemal Paşa'dan yeni bir emir mi almıştı? Bilmem. Fakat hareket tarzı doğru değildi. İstedikleri tarzda

3 Bu cinayet uzun yıllar devam etti. Harp Okulu'nda ve Harp Akademisi'nde bile birçok gerçekler saklanarak ve bir kısmı da çarpıtılarak İstiklal Savaşı masal haline getirilerek okutuldu. “Tarih” diye yazılan kitaplar da efsaneleştirilmiş olduğundan, gerek okullarda okutulmasıyla, gerekse bunu bir “kaynak” diye alan tarihçilerimiz ve ediplerimiz işi büsbütün çığıırından çıkarttılar ve zavallı gençliğin fikri uyuşturuldu. 1933'te kitabımm yayınlanmasma müsaade olunmadı. Yazdığım ve 3 bin nüsha olarak bastığım eser de yakıtıldı. 3 defa evim basıldı. 4 çuval evrakım alındı. Birçokları yakıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden sonra da gerçeklerin ortaya çıkmasmdan endişe edenler türlü entrikalarla işi örtbas etmeye devam ettiler. (KK)

bir konferansı başka birine verdirmeliydiler. Bu tarz, bir tür oyun oluyordu. Bunu anladığım halde o an ne yapabilirdim? Asıl mesele buydu.

Genç kurmayların kapısının önünden geri dönemezdim. Mareşal ile önlerinde tartışıp çirkin bir örnek de olamazdım. Şu halde içten gelen bir memnuniyetsizliğin yankısı olan bakışlarım ve tavrımla, "Emriniz üzere işi kısa keserim efendim" dedim. Ve konferansları emrolunan çerçeve içinde verdim.

O sırada Şevket Turgut Paşa vefat etmişti. Ailesi fakr u zaruret içindeydi. Cenazenin kaldırılmasına ön ayak olduk. Beraberce İsmet Paşa'ya telgraf çektik ve cenaze töreninde Fevzi Paşa ile yeniden buluştuk.

Gerçekleri kurmay subaylarımızdan ve tarihçilerimizden dahi gizlemeye ve her şeyi Mustafa Kemal Paşa yaptı diye yayılan dalkavukluk yarışına, ordu komutan ve kurmayları da katılırsa sonucun pek vahim olacağına dikkatini çektim. Fevzi Paşa gerçi "Tarihî gerçekler gizlenemez, nasıl olsa ortaya çıkar ama şimdi sırası değil"⁴ diyerek uzun boylu görüş bildirdi.

Özetle söylediği şeydu:

Eğer İstiklal Savaşı'nın bütün gerçekleri şimdi ortaya çıkarılırsa Mustafa Kemal Paşa'nın nüfuzu kırılırmış. Oysa ona, fikirlerini uygulamak için destek vermeliymişiz! Eğer fikirleri uygulamam sahasında başarılı olmazsam, bu başarısızlığı yüklenmemeliymiş!..

Bu fikirde olmadığımı, millî davanın şu veya bu kaprisleri ya da hariçten gelen fikirleri, kendi bilim adamlarımızın işlemesine fırsat vermeden İstiklal Mahkemeleriyle halkı ve basım sindirerek uygulamanın çok zararlı olacağını ve sürü

4 "Şimdi sırası değil" sözünü sanki bir parola gibi 1933'teki kitabıma karşı İngilizce *Yakın Şark* dergisi de yazdı. 1939'daki beyanatıma karşı da aynı parola etrafa yayıldı. (KK)

sepet dalkavukların zararlı olabilecek fikirleri hazıra konmak için alkışlayacaklarını, kadınlık ve gençliğin yozlaşmaya sürükleneceğini, ekonomik alanda görünüşte yapılmış olanların gerçekte millî bünyeyi büsbütün zaafa düşüreceğini izah ettim.

Ordumuzun da bu akıma sürüklenmesi, gelecekte tutunacak bir dayanak kalmamasına sebep olacağından ordumuzu her türlü siyasî akımlardan uzak tutmak gerektiğinde ısrar ettim. Özellikle hem milletvekili, hem de komutan şeklinde iki yoldan keyfi yönetimin muhafızı durumuna düşmenin çok çirkin bir görüntü oluşturduğunu söyledim. Ve “şimdilik sırası değil” diye gerçeklerin çarpıtılmasına izin verilmemesini ısrarla istedim.

Fevzi Paşa, usulen değerlendirmelerime katılır göründü. Fakat komutanların aynı zamanda milletvekili olmamaları hakkındaki teklifime, ancak Büyük Millet Meclisi’nin karar verebileceğini –tabii Fethi Bey’in cevabı gibi- söyledi.

Aşağıda görülecektir ki fiiliyatta ne modern teşkilat kabul edildi, ne de tarih adı altında, değil İstiklal Savaşı’nı, bütün bir geçmişi yalanlayan ve kötüleyen kitapların yayınma ve hatta okullarda okutulmasına karşı herhangi bir girişimde bulunuldu.

Gazi Beni Musul'a Göndermeye Kalkıyor

9 Nisan 1924 günü trenle Ankara'ya ulaştık. İsmet Paşa da beni karşılamaya gelenlerden biriydi. Samimi bir karşılama töreni oldu. Bu, bana biraz ferahlık verdi. Her şeyi onunla yeniden g r şebileceğim kanaatine vardım. Ancak İsmet Paşa bir rahatsızlık geçirdiği için Mustafa Kemal Paşa'yla daha önce görüştüm.

13 Nisan'da beni akşam yemeğine davet etmişti. Yalnız Gazi bana karşı gün geçtikçe aldığı soğuk tavrı bu akşam garip bir şekilde gösterdi! şöyle ki:

Emrettiği saatte  ankaya Köşkü'ne gittiğim halde Başyaveri Salih (Bozok) vasıtasıyla beni, kendisinin bulunmadığı çalışma odasma aldırđı. Bir saatten fazla burada yalnız kaldım. Ara sıra Salih gelip, "Gazi biraz meşgul, bir emriniz varsa yapayım" diyordu. Artık sıkılmaya başlamıştım. Sordum:

"Davetli olduğum halde benim odasmda bulunamayacağım meşguliyeti nedir?"

Salih tabii kendisine öğretildiği gibi konuştu:

"Terzi Altın Makas'a elbise yaptırıyor. Mareşal üniformasının şeklini tespit ediyorlar. Canınız sıkılırsa burada Gazi'nin yazı masasında resimli albümler var, onları seyrediniz. Uzun

zaman beklediğinizden dolayı ben de mahcubum. Fakat ne yapabilirim? Öyle emrettiler.”

Terzi Altın Makas denilen adam, bizim de Harbiye ve kurmay sınıflarından tamdığımız bir Rum terziydi. Beyazıt'ta, Mercan yokuşunda büyük bir dükkânı vardı. Subay çıkan sınıflara toptan, maaştan kesilmek üzere elbise de yapardı! Gazi'nin bu Rum terziyle üniformasını tespit etmesi, çok acı bir şeydi.

Üniformalarda ordu komutanlarınm da fikrini almak, her devlette usuldendir. Askerî Şura'nın görevlerinden sayılır. O kadar ısrarıma rağmen Askerî Şura, Genel Müfettişlik gibi gerekli makamlar kurulmadığı halde, bu Rum terziyle üniformanın kararlaştırılması çok garibime gitti.

Masanın üstündeki albümlerin neler olduğunu görmek merakına düştük. Zaten “görmek” emrolunmamış mıydı?

Ne tuhaf! Bunlar, en üstte 5 numaralı olmak üzere “Anadolu Hediyesi” başlıklı albümlerdi. 5 numaralı albümün kapağında da benim resmim vardı. 6. sayfada benden bahsediliyordu. Aynen şunlar yazılıydı:

“Kâzım Karabekir Paşa. Şüphesiz yakında Milli Mücadele'nin ikinci Gazi ve Mareşali unvan ve payesini kazanacak olan bu seçkin komutan, geçen yıl Ermenistan seferini büyük başarıyla tamamladığı zaman hem bugünkü Kars Antlaşması'nın esasını hazırlamış, hem Batı cephesinde bugün de düşmana indirilmekte olan darbeler için varlığı gerekli olan savaş malzemesini tedarik etmiş, hem de arkadan her an beklenen saldırıya uğramamak için Doğu sınırlarımızın güvenliğini sağlamıştır. Bu itibarla Kâzım Karabekir Paşa da askerî ve siyasî büyük hizmetleri yerine getirmeyi başarmış ünlü bir komutanımızdır. Mustafa Kemal Paşa nasıl Güney ve Batı sınırlarımızın

güvenliği olmuşsa, Kâzım Karabekir Paşa da aynı şekilde Doğu sınırlarımızın ve sancaklarımızın güven ve garantisidir.”

Sonra Birinci Dünya ve İstiklal Savaşlarındaki başarılarından bahseden kitap, beni son olarak şu cümleyle takdim ediyordu:

“Türk milleti Kâzım Karabekir Paşa gibi birisini yetiştirmiş olmakla ne kadar iftihar etse azdır.”

Albümün son sayfasında ise Ali Ekrem imzalı “Şark Ordusu” başlıklı şiir yer alıyordu. Son kıtası şöyleydi:

Şark dağları uğuldarken,
Sanki diyor ‘Binler yaşa!’
Bizi bize bağlı tutan,
Kâzım Karabekir Paşa!

Kaderin Mustafa Kemal Paşa’nın Çankaya’daki köşkünde karşıma çıkardığı bu satırları dikkatle okudum. Yaklaşık 1 saat-tir buradaydım. Biraz daha bekledim. Tam sabrım tükenmişti ki Salih Bey tekrar yanıma gelerek, “Gazi Paşa buyursunlar diyor!” dedi. İçeri davet etti.

Yanına girdiğim zaman elimi sıkarak önemli bir meşgulliyetinin olduğunu söyledi. “Sizi fazla beklettim ama bizim terziyle yeni yaptırmakta olduğum mareşal üniforması hakkında konuşuyorduk. Sen sıkılırsın diye çağırmadım!” deyince sinirlerime hakim olmaya çalışarak, “Eğer benimle bunun yarısı kadar bir süre ilgilenmek lütfunda bulunursamz şu iki belge üzerinde görüşmeyi rica edecektim” dedim ve biri “Gazi M. Kemal” imzalı milletvekili olduğumu bildiren 1 Temmuz 1923 tarihli tezkereyi, diğeri de benim imzama taşıyan 1919 tarihli, Savaş Bakanlığı’na (Harbiye Nezareti’ne) bir Askerî Şura kurulması hakkında yazdığım resmî ve özel tekliflerimin kopyalarını kendisine uzattım.

Gazi alaylı bir bakışla sordu:

“Nedir bunlar? Genel Müfettişlik tasarısı ise o makam Başkomutanlık demektir. Bu da savaşta veya barışta benim makamımdır. Savaş olmadığı zaman bana vekil olarak Genelkurmay Başkanı, yani Mareşal Fevzi Paşa bu görevi üstlenecektir. Bunu Genelkurmay Başkanlığı kanunuyla tespit ettik. Siz hâlâ bu makamı ve o rütbeyi mi kurcalıyorsunuz?”

Ben, “Hayır efendim, kurcalamıyorum!” dedim. “Ben bugünkü mevkiimde üstüme düşen görevlerden uzak bulundurulmakta olduğumdan şikayet ediyorum. Sunduğum belgelerden biri benim BMM üyeliğine seçilişimden dolayı değerli imzanızı taşıyan iltifat-nâmenizdir. Diğeri de Askerî Şura kurulmasının gereği hakkında öteden beri yazdığım ve söylediğim fikirlerimdir” dedikten sonra asıl konuya girdim:

“Son günlerde ne siyasî, ne de askerî girişim ve kararlarınız hakkında gerçekleşmeden önce haber dahi alamıyorum. Uhdemdeki milletvekilliği ve askerlik vasıflarından hangisi arzu buyuruluyorsa, orada mevkiimin hak ve sorumluluğu olan bir görevi üstlenmek istiyorum! İstiklal Savaşı’nda her iki yetkimi nasıl hakkıyla kullandığımı ve takdirlerinize layık hizmet gördüğümü her zaman büyük bir zevkle hatırlıyorum.”

Daha sonra başkomutanlık meselesine getirdim sözü ve şunları söyledim:

“Şahsımı dışarıda tutarak şunu arz edeyim ki **İstiklal savaşlarında Cumhurbaşkanımızın aynı zamanda Başkomutan olması çok sakıncalı olacaktır.** (Bu sözleri Meclis kürsüsünden dahi söylediğimi, isteyen tutanaklardan okuyabilir.) Her tarafla siyasî ilişkilerimiz kesilmiş bir haldeyken, sırf iç işlerle uğraşmak yüzünden İstiklal Savaşı’nda askerî planımızın gereği olan Başkomutanlığı zamanında uhdenize almadınız. Bu

yüzden de Batı ordusu çeteciliğe döküldü ve İstiklal Savaşı da boş yere en az bir yıl uzamış oldu.”

Bu çıkışımla adeta bir barut fıçısını ateşlemiş olmalıyım ki Mustafa Kemal Paşa bu sözlerime hiç beklemediğim bir yerden karşılık verdi:

“Düzenli olarak tuttuğunu işittiğim hatıratım¹ belgeleriyle birlikte getir de bir göreyim” dedikten sonra şu ağır sözlerle bana hücum etti:

“Herkes gibi benim İstiklal Savaşı’nın kurucusu olduğumu ve Türk milletini ölümden kurtararak ona bağımsızlığını bahsettiğimi söyleyeceğine, kendini de benim payeme çıkartacak propagandalar yapıyorsun! **Bir millette ancak bir Gazi olur.** En iyisi, bu yürüyüşe ayak uydurmaya çalış. İstiklal Savaşı’nı nasıl benim emirlerimle başardıkça, bundan sonrası da ondan başka türlü olamaz!”

Ben bu sözlerle nasıl cevap vereceğimi düşünürken, Meclis Başkanı Fethi Bey’in de köşkte olduğunu söyleyerek birlikte konuşmayı teklif etti.

Birlikte büyük salona girerken, sonunda elimden hatıralarım ve belgelerimin alınmasına kadar giden o sözler canlandı hafızamda. Meğer Fevzi Paşa, daha Sivas’tayken, Mustafa Kemal Paşa hakkında ne kadar da haklı tespitlerde bulunmuştu.²

1 Kâzım Karabekir’in ilk kez 2008 yılında 2 cilt halinde yayınlanan *Günlükler*’ini kastediyor.

2 “Fevzi Paşa kendisiyle yaptığım uzun boylu görüşmelerde aslında Sivas’a neden geldiğini bana açıkladı. Görevi, Mustafa Kemal Paşa’yı tutuklayıp İstanbul’a göndermekmiş. Onu benim himaye ettiğimi, oysa başarılı olması halinde Mustafa Kemal Paşa’nın bu fedakârlığıma karşılık olarak beni öldürteceğini söyleyerek [onu] himaye etmekten vazgeçirmeye çalıştı. Mustafa Kemal Paşa ve çevresi, Fevzi Paşa’ya göre ihtirash ve çıkar düşkünüymüş. Hatta maksadı, hükümet şeklini değiştirip diktatör olmakmış.” Elinizdeki kitabın ilk cildini oluşturan *Kâzım Karabekir Paşa’nın Gözüyle Yakın Tarihimiz*’e bakınız (İstanbul 2011, Timaş Yayınları, s. 115).

Kendi kendime düşündüm: “Evet! Acaba kendisini, şeref ve hayatım kurtararak omuzlarımda yükselttiğim bu zat, günün birinde benim hayatıma da kastedecek miydi?”

Terfi sürem çoktan geldiği halde aldırış etmeyen, aleyhimde sürekli olarak, “İstiklal Savaşı’nda nasılsa Doğu’da bulundu. Bana güçlük çıkarmaktan başka bir şey yapmadı” propagandasını yapan ve etraftan laf taşıyanları eksilmeyen Mustafa Kemal Paşa, bugün de hatıratıma el koymaya karar vermişti.

Nitekim hatıratımı elimden almak için 3 kere evimi bastırıp arattı. 3 bin nüsha eserimi yaktırdı ve hayli belgeme el koydu. Ne var ki ancak yazdıklarımın gölgesini yakalayabilmiştir. Aslı bende kaldı. Bu satırları günü gününe tuttuğum o hatıraların ışığında yazıyorum.

Beraber salona geçtiğimizde Fethi Bey’i eşi Galibe Hanım’la birlikte otururken bulduk. Gazi, “Haydi size üst kattaki kütüphanemi gezdireyim” diyerek Fethi Bey’le beni beraberine alarak yukarı çıkardı. Latife Hanım’ın da birçok zarif ciltli, değerli kitaplarını içeren ve dört duvarı kaplayan kitapları seyrederken Gazi aniden bahsi değiştirerek Musul meselesine getirdi. Dedi ki:

“Musul hakkında Haliç Konferansı’nda Fethi Bey siyaset yoluyla başarılı olamadı. Sıra Karabekir’e geldi. O, bu meseleyi asker kuvvetiyle başaracaktır!”

Ben hemen itiraz ettim:

“İngilizlere savaş açmak felaketli bir iş olur. Yunanistan’ın yapamadığını bu sefer İtalyanlara teklif edebileceklerini hesaba katarak İzmir Savaş Oyunu’nda tehlikeyi belirttiğiniz halde, şimdi böyle bir istilaya kendimizin sebebiyet vermesi doğru olur mu? Lozan’da Musul meselesinin çözümü sonraya, fakat siyasi bir yoldan çözüm bulma noktasına bağlanmadı

mı? Eğer böyle bir niyetiniz var idiyse neden alelacele Hilafeti kaldırdınız? Hilafetin kaldırılmasında acele edilmemeliydi. Eğer görüşüm sorulsaydı, belki bu teklifimi siz de kabul buyururdunuz.”

Sözü, içerideki zaafplarımıza getirip epeyce karanlık bir tablo çizerek sözlerime devam ettim:

“Bugün İstiklal Savaşı zamanındakinden daha zayıf bir halde olduğumuzu iddia edebilirim. **Herhangi bir başarısızlığın, özellikle Kürtlerin bulunduğu bölgedeki yansımaları pek zararlı olabilir.** Öte yandan Doğu’nun ıslahına ne yazık ki hiç önem verilmiyor. Sosyal düzenimiz dolayısıyla ahlaki durumumuz da günden güne her tarafta bozuluyor.”

Bu konuşmalardan sonra anladım ki ben özellikle orada bekletilmiştim ve o odadaki 5 numaralı albüm özellikle oraya bırakılmıştı. Mustafa Kemal Paşa’nın benim Gazilik ve Mareşalliğinden bahseden albümü bana göstermesinden maksadının, muhtemelen beni Musul harekâtını yapmaya iştahlandırmak için olduğunu anlamıştım.

Gazi bu teklifine değer vermediğini görünce işi kısa keserek dedi ki:

“Sen bu işleri İsmet ve Fevzi Paşalarla görüşürsün. Haydi artık salona inelim!”

Ramazan'da Rakı İçen Bakan

Anladığım kadarıyla Gazi benim söyleyeceklerimi kendisine değil, İsmet ve Fevzi Paşalar gibi araçlara anlatmamı tercih ediyordu. Fakat araçlar bilmem ki sözlerini aynen aktarırlar mı? Kendisi emrine ram olmuş birçok yeni milletvekilinin yaptıklarından ve atılan zamansız, düzensiz veya yanlış adımlardan, halkın ruhunda yarattığı isyanı anlamayacak kadar gurur ve alkol sarhoşluğundan hasta mıydı? Ben özellikle en yakın amirim ve eski bir arkadaşım olması dolayısıyla Fevzi Paşa ile sık sık, hayatımda en samimi olduğum arkadaşlardan biri olan İsmet Paşa ile de her fırsatta görüşür, düşünce ve görüşlerimi apaçık anlatırdım.

Öte yandan halkın kutsal duygularının nasıl hırpalandığına dair yeni bir örnek de çok geçmeden ortaya çıktı: Eğitim Bakanı Vasıf (Çınar) Bey, şimdiki Şehir Lokantası'nın yerinde bulunan Sinema Gazinosu'nda Ramazan günü rakı istiyor! Garson şu cevabı veriyor:

"Polis Ramazan'a saygı gereği açıkça içki içmeyi yasak etti. Rakı getiremem!"

Bu cevaptan hiddetlenen Vasıf Bey, garsona bir tokat atıyor ve kendisinin Eğitim Bakanı olduğunu söylüyor! Garsonlar da ona karşı grev yaparak hiçbiri masasına servis yapmıyor. So-

nunda Eğitim Bakanımız, halkın ve garsonların gülümsemeleri ile aşağılayıcı bakışları altında sızışıp gidiyor.¹

Başka türlü yolsuzlukların da bazı bakanlıklarda ortaya çıkması, halk arasında çok fena sarsıntılar meydana getiriyordu. Akli başında olan birçok kimseden şu ayıplamayı duyuyordum:

“İstiklal Savaşı’nı bunun için mi yaptık?”

Gazi yemekte ve daha sonra İstiklal Marşı’nın sonraki bestecisi Cumhuriyet Filarmoni Orkestrası Şefi Osman Zeki (Üngör) Bey yönetiminde 4 kişilik bir oda müziğinin latif konserini dinlerken, samimi ve ciddiye.

Musul meselesinin siyasî yoldan çözülemeyeceğini Fethi Bey’in tekrar tekrar beyan ettiği, Haliç Konferansı’nda İngiliz delegelerin sözlerinden anlaşıyordu. Nitekim daha ilk başta², “Musul, Britanya Krallığı için çok gereklidir” diye ilk ve son sözlerini söylemişler!

Fethi Bey’in, “Bizim Cumhuriyet hükümetimiz için de çok gereklidir” tarzındaki cevabına hemen yine aynı cevabı yetiştirmişler.

Gazi, Fethi Bey’i dinledikçe düşüncelere dalıyordu. Bilmem, Hilafeti kaldırmakta acele ettiğini söylememe hak mı veriyordu? Yoksa henüz gücünü koruyan askerî mantıkla işi kuvvetle mi sonuçlandırmayı düşünüyordu?

1 Bu tutumun daha sonraları çok daha ileri derecelere vardığını da işittik. Bu hususta günü gününe hatıralarını yazanlar da olduğunu öğrendik. Bunların ibret için milletin huzuruna konmasını şerefli bir görev saymak gerekir. Ben, görevi gençliğin eğitimi ile millî yapı ve karakterimizin güçlendirilmesi olan eğitimimiz hakkında hayli yazdığım ve konuştuğum için burada örnek olarak Eğitim Bakanı’nı verdim. İzmir İstiklal Mahkemesi’nde dahi özellikle eğitimimizin yıkıcı ellere verilmesinden duyduğum üzüntüyü söylemiştim. (KK)

2 *Nutuk ve Karabekir’den Cevaplar* kitabının 12. cildinde metin burada kesiliyor ve uzun bir kısım atlanıyor. Onun için bundan sonra olayları *Paşaların Kavgası* adlı kitaptan (s. 276 vd.) takip ediyoruz. Yeri geldikçe ek bilgi ve kontrol için *Günlükler*’ine de başvurulmuştur.

Vakit geç olmuştu. Fethi Bey eşiyle müsaade alarak kalktı. Ben de artık Gazi'yi kendi kafasıyla baş başa bırakmayı uygun görerek ayrıldım.

20 Nisan 1924 günü BMM, Anayasa'yı kabul etti. Devletin dininin İslam olduğunu ve dilinin Türkçe olduğunu bildiren 2. maddeyi kabul etmeleri, özellikle bu günlerde çok isabetli olmuştu. Çünkü Protestanlık propagandası yapanların gayretlerini, "Türkler Protestan oluyor" şeklinde istismar edenler, içten ve dıştan halkı var güçleriyle tahrik edip duruyorlardı. Bu madde, herkesin ağzına ve kulağına güzel bir tıkaç oldu.

Ben bu maddeyi okuyunca, değerlendirmelerime Gazi'nin hak verdiğini görerek memnun oldum. İstiklal Savaşı'nda birçok zorluklar ve fedakârlıklarla sağlayabildiğimiz millî birliğimizi, dıştan peş peşe gelen, içte de uygun eller bulan propagandalarla sarsmak, gaflet ve ahmaklıktan başka bir şey değildi.

Yeni Anayasa'nın başkomutanlığın TBMM'nin manevî kişiliğinde mündemiç bulunduğu ve cumhurbaşkanı tarafından temsil edildiğine ilişkin 40. maddesi ise bence çok sakattı. Böylece Türk ordusunun ileri ülkelerin ordusu ve tekniğiyle başa baş yürümesi mümkün olamayacaktı. Özellikle Milli Savunma Bakanlığı, Meclis'e karşı sorumlu bir makam olduğu halde, bu madde gereğince Genelkurmay Bakanlığı, başında uysal bir zat oturduğu müddetçe, Cumhurbaşkanı'nın özel kalemi haline getirilmiş oluyordu.

Savaş halinde veya savaş gerektirecek bir durum ortaya çıktığında, isyan patlak verdiğinde ya da "Cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiilî girişimler vukuunu teyit eden kesin belirtiler görüldükte" Bakanlar Kurulu bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edebilir şeklindeki 86. maddenin konulması çok iyi olmuştu.

İstiklal Mahkemelerini düşünmek gerekiyordu. Fransız İhtilali'nden beri bir meclisin bazı üyelerinin ne dehşetli bir istibdada ve keyfi arzulara alet olduklarını biliyorduk. Ben İstiklal Savaşı'nda Doğu bölgesi gibi çok hassas bir sahada İstiklal Mahkemeleriyle iş gördürmedim. Millet bağımsızlığına kavuştuktan sonra, artık hiçbir yerde bu mahkeme görülmemeli ve İstiklal Mahkemeleri de tarihe karışmalıydı.

Bu hususta Gazi ve diğer arkadaşlarla konuşmalarımız ve benim Doğu cephesinde sıkıyönetimle iş görebilmiş olmam, iyi bir etki bırakmış olmalı ki bu madde, ilerisi için Anayasa'ya girmiş oldu. Bundan büyük memnuniyet duydum.

Yazık ki Başbakan İsmet Paşa, Anayasa'mın bu apaçık hükmüne rağmen bir süre sonra İstiklal Mahkemelerine bir cankurtaran gibi sarılanların başında geldi. Meclis kürsüsünden çok şiddetli bir cevap verdim. Fakat ne yazık ki İstiklal Savaşı'nın ileri gelenleri sayılan birçok kimse, ben de dahil olmak üzere İstiklal Mahkemelerine verildik.

Mahkemenin üyeleri kimlerdir? Ve neler yaptılar? Kimleri astılar? Bunlar Türk milletinin başlı başına öğrenmesi gereken bir tarih dilimidir. Ben bildiklerimi ileride yazacağım.

23 Nisan 1924, Milli Egemenlik Bayramı günü Meclis'te Gazi'yi, Meclis Başkanı ile hükümetin üyelerini kutladık. Birinci Meclis binası önünde geçit resmi yapıldı. Kaç gündür bu geçit resmine katılacak kıtaların teftiş ve provalarına okulların da getirilmesini her tarafa rica ettiğim halde aldırış etmediler. Bu şerefli günde bazı okullar, Meclis karşısına seyirci olarak getirilmişti. Kılıksız ve cansız duruşları, özellikle geçen yıl benim Doğu'dan getirdiğim çocuklarımı görenleri çok büyük üzüntüye boğdu.

Böyle önemli günlerde değil okulların, bütün halkın, vatandaşlarımıza zevk ve heyecan verecek bir canlılıkla geçit resmine katılmaları gerektiğini Gazi ve Fevzi Paşalara söyledim.

30 Nisan'da iki haftadan beri hasta olan İsmet Paşa'nın ziyaretine gittim. Söz döndü dolaştı, eğitime geldi. Dedim ki:

"En güçlü olmamız gereken bu cephemiz, en zayıf cephemizdir ve gittikçe de sarsılmaktadır. Herkes en yüksek yerlere kendi adamını getirmeye çalışıyor. En önemli okullar, tecrübesiz gençlerin, hatta ahlaksızların elinde. Bakanlığın kendisi bile böyle. Eğitim Bakanı eğitimi hırpalıyor. Bu ne acı tecellidir!"

Ardından bir gün önce Eğitim Bakanı Vasıf Bey'in Sinema Gazinosu'ndaki marifetini anlattım ve herkesin bu rezaleti nefretle anlatıklarını söyledim. Olayı kendisi de işitmiş. Bana şu susturucu cevabı verdi:

"Siyaset bu!"

Arkasından da milletvekilliğinden istifa eden Refet Paşa'nın, *Akşam* gazetesindeki beyanatını nasıl bulduğumu sordu. "**Rauf olsaydı, o da karıştırdı**" dedi. (Rauf Bey bu sırada hastalığından dolayı Avrupa'daydı.) Kendisine şunları söyledim:

"Arkadaşlar arasındaki eski samimiyeti elimden geldiği kadar korumaya çalıştım. Rauf'la aranızı bulmamı kabul etmeyen siz olduğunuz halde, benden değerlendirmemi soruyorsunuz. Ben askerlikten başka bir şeyle uğraşmayacağımı söyledim. Beni artık siyasete karıştırmayınız."

İsmet Paşa biraz sustuktan sonra konuyu bambaşka bir zemine çekiverdi. Bana, "Kâzım, Musul boş! Şunu işgal ediversene!" dedi. Bana Mustafa Kemal Paşa'nın teklifini tekrarlıyordu. Kendisine şu cevabı verdim:

"Bu hareket, İngilizlere karşı 'ilan edilmeyen savaş' anlamını taşır. Oradaki kıtaları az da olsa, hava kuvvetleri üstündür. Kısa bir zamanda takviye edebilirler! Sevk olunacak kuvvetlerimizin başarısından da pek umutlu değilim. Fakat işin tehlikeli tarafı, bu hareket İngilizlerin bütün sahillerimizde

faaliyete geçmelerine yol açar. İşin daha felaketli yönü de Ermeni ve Yunan ordularıyla yapamadığını, bu sefer Suriye'den Fransızlarla, İzmir'den de İtalyanlarla yapmaya kalkışmasıdır!

İzmir Savaş Oyunu'nda İtalyanların böyle bir hareketi örnek olarak yaptırıldığı halde, şimdi onun fiilen uygulamasını mı görmek istiyorsunuz? Yunanistan bile derhal Doğu Trakya'yı işgale can atacak, böylece tarihî ayıplarından kurtulmak isteyecektir. Nitekim İzmir Savaş Oyunu'nda bu hareket de hesaba katılmıştı."

Bundan sonra sözü, dünya kamuoyunun bu hareketimizi nasıl algılayacağına getirip şunları söyledim:

"Bundan başka dünya kamuoyunda Türklerin her fırsatta savaşa atıldıkları ileri sürüleceğinden siyasî ve askerî düzenimiz ve sonuçta **Musul uğruna, kazandığımız bağımsızlık da tehlikeye düşecektir.** Lozan Antlaşması'm siz imzaladınız. Musul meselesinin barış yoluyla halledileceğini, olmazsa Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) Meclisi'ne gidileceğini ve askerî harekât yapılmayacağını imzanızla kabul ettiniz! Bu barış antlaşmasını Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da onayladı.

Mustafa Kemal Paşa bana geçen gün böyle bir teklifte bulunduğu zaman ona da uzun uzadıya bu değerlendirmelerimi arz etmiştim. Siz hükümet başkanı sıfatıyla onun bu arzusuna karşı Lozan Barış Antlaşması'nın ilgili 3. maddesini okuyarak cevap vereceğinize gelmiş Musul'u işgale kalkıyorsunuz! Hem de bunu bana yaptırmak istiyorsunuz!"

İsmet Paşa'ya "Benim asıl garibime giden şey nedir biliyor musunuz?" diye sordum ve o tokat gibi sözleri söyledim:

"Filistin'de hezimete uğrayarak bir solukta Suriye'yi terk eden ve Mütareke'ye can atanlar, Anadolu'daki İstiklal

Savaşı'mın felaketimize sebep olacağı iddiasında bulunurken, Ankara hükümeti Ermenilere karşı hareketin dahi başımıza belalar getireceği kanaatini beslerken, şimdi İngilizlere ve dolayısıyla bütün müttefiklere meydan okuyorlar! Bir zamanlar yılgınlık hastalığına tutulanların (tabii kendisini kasıtlıydım) şimdi yakalarını gurur illetine kaptırdıklarını görüyorum. İstiklal Savaşı'na, elimdeki orduma ve Kuva-yı Milliye'ye güvenerek iş başına getirdiğim arkadaşlarımı, şimdi bu **gurur illetinden** nasıl kurtarıp da işin, millî bir felakete sürüklenmesini önleyebileceğimi düşünüyorum. Tarihin ne garip bir cilvesi bu!"

Sonra bu uzun konuşmama şu bilgiyi de ekledim:

"Önceden beri İmadiye³ ve Çölemerik civarındaki köylerde 'Londra başpiskoposu delegesi' adıyla İngiliz misyonerleri, Nesturileri aleyhimize yetiştirip örgütlemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda bunları adam etmek mümkün olamadı. Onları kullanarak bize çok zorluklar çıkarabilirler.

Bundan başka Kürtlerin yaşadığı bölgelerin ıslahı için en basit tedbirler dahi alınmamıştır. Bu hususta benim de çeşitli zamanlarda önemli tekliflerim olmuştur.⁴ Dikkat edin, İngilizler Kürtlerle de tehlikeli işler yapabilirler! Kürtlerin İstiklal Savaşı'nda pek baş kaldırmamaları, bizzat aldığım esaslı tedbirlerle beraber, küçüklüğümden beri bu çevreyi tanınamandan ve orası Birinci Dünya Savaşı'nda da emrimde bulunduğundan kaynaklanıyordu. Onlar da beni yakından tanıdılar ve Mütareke'de bana karşı saygılı kaldılar. Kürtlere

3 İmadiye, tıpkı Antalya kıyılarındaki Meis adası gibi Sevr'de bize verilmişken, Lozan'da sınırlarımız dışında kalmıştır.

4 Karabekir Paşa'nın Kürt bölgelerinde yapılması gerekenlere ilişkin tekliflerini, ölümünden çok yıllar sonra yayınlanan şu kitabında bulmak mümkündür: Kâzım Karabekir, *Kürt Meselesi*, (Yayın hazırlayan: Faruk Özerengin) 2. baskı, İstanbul 1995 [1994], Emre Yayınları.

karşı şahsî güven de en az tedbirler kadar etkili olur! Ne İçiş-
leri Bakanlığı, ne de Milli Savunma Bakanlığı onlarla bilinçli
olarak meşguldür.

Özetle söyleyecek olursam, bu harekâtta başarı umudum
yok. İç ve dış siyasî durumların felaketli bir şekilde sürükle-
neceğinden ise hiç şüphem yok. Mustafa Kemal Paşa'ya da
söyledim: Siz Musul'u, Hilafeti kaldırmakta acele etmeyerek
herhangi bir şekilde almayı belki başarırdınız. Fakat Doğu
işlerini birinci derecede yöneten bir arkadaşımız sıfatıyla bana
bile haber vermeden bir oldu bittiye gittiniz. Şimdiyse işi,
devlet adamlarına yakışmayacak bir tarzda, hem de işi benim
başıma dolayarak halletme yoluna gidiyorsunuz!

Ben kesinlikle bu görevi kabul etmem! Size de tavsiyem,
milleti bu uçuruma sürüklemeyiniz! İmzaladığınız Lozan
Antlaşması'nın 3. maddesini tekrar tekrar okuyunuz ve Musta-
fa Kemal Paşa'ya da okutunuz! Bugün bu iş, benden çok sizin
halledeceğiniz bir iştir."

İsmet Paşa, arkadaşlığımızın başından beri benim her-
hangi bir olay hakkındaki değerlendirmemi can kulağıyla
dinler ve bana hak verirdi. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve
Terakki liderlerinin yanlış hareketlerini ve bunun sonucunda
İstanbul'da bir irtica olayının patlak vereceğini, daha sonraları
Arnavutların isyan edeceklerini, hatta Cemiyet'e mensup bazı
subayların da bu işlere karışarak çok feci sahneler yarata-
caklarını söylemiştim. Bizim bunlara karşı almamız gereken
tutumu olaylar da doğrulayınca İsmet Paşa'nın bana olan
güveni fevkalade artmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın öncesine rastlayan günlerde de
yürüdüğümüz yolun varacağı akıbeti çizebilmek, hele hele
Mütareke'nin o karanlık günlerinde "İstiklal Savaşı'm kendi
gücümüzle başaracağız" iddiamın gerçek çıkması, onu bana

daha çok bağlamış görünüyordu. Şahısları iyi tanıyıp tahlil ederek olaylar gerçekleşmeden önce yaptığım yorumlara olan hayranlığımı ifade ederdi.

İşte şimdi tam milletin rahat ederek medeniyet yolunda hızla ilerleyeceği bir sırada yeni olayları kolay bulduğundan mı, yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın güçlü iradesine artık oturduğu makamın da nüfuzu eklenerek yeniden daha güçlü bir cazibe oluşturduğundan mı nedir, bana karşı önemli olaylarda yan çizmeye başlamıştı. Nitekim uzun boylu çene çalarak söylediğim Musul hareketini önlemeye dönük değerlendirmelerim de pek hoşuna gitmedi. Bunu, gösterdiği tavırdan ve tek kelimeyle değerlendirmelerime cevap veremeyişinden anladım.

İsmet Paşa üzgün göründü ve uzun uzun sustu. Bu durumda ben de müsaadesini isteyerek ayrıldım.

4 Mayıs, Ramazan Bayramı'nın ilk günüydü. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bayramını ben de herkes gibi tebrik ettim! Aynı şekilde Genelkurmay Başkanı ile Milli Savunma Bakanını da makamlarında kutladım. Fevzi Paşa iade-i ziyaretime geldiğinde kendisine İsmet Paşa'nın bana Musul'u almayı teklif ettiğini, bu teklifin daha önce de Gazi tarafından yapıldığını anlattım. Hayret etti. Bana söyledikleri şunlardı:

“Tuhaf şey! Benim böyle bir şeyden haberim yok. Böyle bir hareket yapılacağı hakkında benimle hiçbir şey görüşmediler.”

Şimdi hayret etme sırası bana gelmişti. Çünkü askerî ve siyasî açıdan önemli işler bu üçlü arasında görüşülüp kararlaştırılırdı. Kendisine kısaca şöyle söyledim:

“Paşam, Musul hareketi felaketle sonuçlanır. Esasen herhangi bir hareket yapmayacağımız hakkında Lozan'da bütün

dünyaya karşı söz vermişiz. Bu husustaki değerlendirmelerimi özellikle İsmet Paşa'ya uzun uzadıya söyledim.

Ertesi gün bu defa Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa köşküne iade-i ziyarete geldiler.⁵ Musul işinden kısaca bahis açtım. Renk vermediler. Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesini önlerine açmıştım. Bunları biliyoruz edasında bir tavır takındılar. Lozan'ın ilgili maddesinin sonunda şu ifadeye dikkatinizi çekmek istiyorum:

“Türkiye ile Irak arasındaki sınır, 9 ay zarfında Türkiye ile Britanya arasında barışçı yoldan belirlenecektir. Türkiye ve Britanya hükümetleri (...) hiçbir askeri harekâta veya saldırıda bulunmamayı karşılıklı olarak taahhüt ederler.”

Bu madde ortadayken hâlâ Musul harekâtını öne sürmenin ne anlamı olabilirdi? Bunu çok daha sonra öğrenecektim.

5 Karabekir Paşa'nın bu bayram anlatışından, Hilafetin kaldırılmasından sonra dahi dinî bayram kutlamalarının resmî düzeyde bütün canlılığıyla devam ettiğini anlıyoruz.

İzmir’de Gördüklerim

6 Haziran 1924 günü Musul meselesinin, 9 ay boyunca halledilemediği için Milletler Cemiyeti’ne gittiğini ve bizim baş delegenin de Fethi Bey olduğunu öğrendik. İşin Lozan Antlaşması çerçevesinde halledileceği şikkından memnun oldum. Sözlerimin iyi kabul edilmiş olduğunu düşünerek müsterih oldum.

Gerçi Milletler Cemiyeti’ne giden bu meselenin, İngilizlerin istediği şekilde çözülmeyeceğinden şüphem yoktu. Fakat yukarıda da işaret ettiğim üzere asıl hata, daha önceden yapılmıştı.

14 Haziran günü Ankara’ya geldikten sonra Fevzi Paşa’yı ziyaret ettim ve evlilik izni istedim. Fevzi Paşa durumu karışık gördüğünü, Musul meselesinin Temmuz başında Milletler Cemiyeti’nde müzakere ihtimali olduğunu, o zaman İtalyanların bir şey yapmalarından korktuklarını izah ederek bu iznin şimdilik uygun olmayacağını söyledim.

Bir İtalyan çıkarma girişiminden korkuluyorsa yerinde tedbir çok önemliydi. Fakat Milletler Cemiyeti’nin kararım kabul ettikten sonra İtalyanlar bize ne diye saldıracaklardı? İngilizlerle dostluğumuz devam ettiği sürece İtalyanların daha dün imzaladıkları antlaşmayı (Lozan’ı) yırtmaları mümkün olur muydu?

Dolayısıyla Fevzi Paşa'nın bu değerlendirmesini pek makul bulmadımsa da üzerinde fazla durmadım.

19 Haziran günü İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey ziyaretime geldi. Benim Kolordu Komutanlığım zamanında bir tümenin kurmay subayı olduğundan bana karşı özel bir saygısı vardı. Şimdi Kürtlük meselesinde birinci derecede yetkili ve sorumlu bir makama gelmişti. Kendisine, "Kürtlerin ıslahı hakkında verilmiş raporlar vardı, incelediniz mi? Benim de tekliflerim vardı. Okudunuz mu? Bakanlığınızda Kürtlük hakkında çeşitli dillerde yazılmış değerli eserler var mı?" diye sorular sordum.

Aldığım cevap beni hüzne boğdu: "İçişleri Bakanlığı'nda ne rapor gördüm, ne de Kürtlüğe dair bir eser. Hiçbir şey yoktur. Günlük bilgilerle idare ediyoruz." Bunun üzerine, "Eski ve tecrübeli memurlarımızın bu hususta bir hayli bilgileri vardır. Bunlardan yararlansanız" dedim. Recep Bey, "Memurlar siyasete karışmış, bazıları İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne de girmiş. Yenilerin de bir şey bildiği yok. Gündelik ne iş gelirse onunla meşgulüz" dedi. "Çok fena" dedim ve devam ettim:

"Millî hükümetimizin 5 yıllık hayatında başından Kürtlüğe dair hayli işler geçti, hayli de raporlar verildi. İçişleri Bakanlığı'nın ayrı bir şubesi, hiç değilse ayrı bir masası sırf Kürtlük işleriyle uğraşmalıydı. Oralari tamyan birkaç kişi güzel dosyalar hazırlayabilir ve oraya ait nerede ne varsa toplayabilirlerdi."

Recep Bey'in cevabı hazindi: "Ayrı bir Kürtlük masası dahi açılmış değildir. Bu hususta fikrinizden yararlanmak isterim."

Recep Bey bu açıklamasıyla, İçişleri Bakanlığı'nın da diğer bakanlıklar gibi İstiklal Savaşımızda bütün işleri Batı cephesine münhasır kıldıklarım ve ileri devletlerdeki bakanlıkların çalışmasına benzer bir yöntemle çalışmadıklarını söylemiş

oluyordu. Yani gelen evrakı bakan gördükten ve gerekiyorsa cevaplandırdıktan sonra her iş bitiyor, evrak da bir yerde gömülüp kalıyordu. Çeşitli yerler ve ırklar için uzmanlaşan şubeler veya masalar kurulmamıştı. Rastgele bir diplomaya ve bilgiye sahip olan bin insan da, tabii Kürtlük veya diğer sorunlarımızın geçmişini bilmediğinden haliyle uğraşamıyor ve geleceği için de düşünmek şöyle dursun, durumu derleyip toparlayamıyordu.

Recep Bey'e vaktiyle Kürtlerin yaşadığı bölge hakkında topladığım çeşitli dillerden eserleri birkaç günlüğüne verdim ve şu tavsiyede bulundum:

"Hemen Kürtlük hakkında her dilden eserleri toplatıp tercüme ettirin. Özellikle Ruslar ve İngilizler onlara büyük önem veriyor ve onlar hakkında birçok emel besliyorlar. Bir taraftan İstanbul hükümetinin İçişleri ve Eğitim Bakanlıklarında vs. ne kadar bilgi ve rapor varsa bunları getirin. Sonra İstiklal Savaşı sırasında verilen raporları da toplayın. Kürtlüğe ve Ermeniliğe ait olayları tespit edin. Bu işlerin başına, oralarda görev almış valiler, yüksek memurlar ve kurmay subaylardan kafası işleyenleri getirin! Ve vakit geçirmeden esaslı bir programla ıslahata başlayın."

Temmuz ayında evlilik için İzmir'e geldim. Aym 7'sinde nikâhımız kıyıldı, 10'unda ise düğünümüz yapıldı. Bu fırsattan istifade halkla ve aydınlarla görüşmelerim oldu. Önemli şikayetler vardı. Herkesi üzen şey, dinsizlik ve ahlaksızlığın Halk Partisi'nin ilkesiymiş gibi yukarıdan baskıyla gerçekleştirilmesine çalışılmasıydı. Akli erenler bu yolun bizim şiraze ve karakterimizi gevşeterek her türlü kötülüklere ve sonunda uçurumlara sürükleyeceğini söylüyordu.

Bana bu hususta bir de belge verdiler. Buraya bir kısmını kısaltarak yazıyorum:

“İzmir, 4 Haziran 1924

Halk Partisi İzmir İdare Kurulu

Sayı: 1

Halk Partisi İzmir şehrinde köklü bir şekilde örgütlenmeye başlamış ve şehri, 4 ilçeye ayırarak mahallelerde Ocak Kurulları kurmuştur. (...)

İlçeye ait “lâ-dinî” ve “lâ-ahlâkî” mahfel yapılarına kadar uygun görülecek yerde toplanılması...”

Yeni Anayasa’ya göre devletin dini İslam olarak tescil edildiği halde, Halk Partisi’nin Anayasa’ya aykırı olarak kulüpler açması kanuna ve mantığa uyar iş olmadığı gibi, “lâ-dinî” ve “lâ-ahlâkî”, yani “din ve ahlak dışı” denilmesi, kamuoyunu ve halkı hiçe saymaktı. Bana şikayete gelenlere, “Askerim, halkın işlerine karışmıyorum” deyip geçiyordum. Ama bu tutumum herkesin tuhafına gidiyordu. Çünkü bağımsızlık ve inkılap davasının başında bulunanlardan olduğumu herkes biliyordu.

Şimdi benden merakla, Gazi’yi bu yeni yola kimlerin sürüklediğini soruyor, hatta benden onu bu yolda yalnız bırakmamamı istiyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa ile bu husustaki çekişmelerimi ve kendisine daha İstiklal Savaşı içindeyken bir yenilik hareketine duyduğumuz ihtiyacı bildirdiğimi, fakat bunu uzmanlarımızla ve esaslı bir programla yürütmemiz gerektiğini yazdığımı, ne var ki onun, artık benim gibi vefakâr arkadaşlarımı dinlemediğini, bizlere yaptığı ve yapacağı işlerden haber bile vermediğini ilgililere anlatmak zorunda kalıyordum. Bununla beraber mümkün olan gayrette kusur etmeyeceğimi de belirtiyordum.

14 Ağustos’ta İzmir’deyken ay tutuldu. O kadar silah atıldı ki büyük bir çarpışma oluyor zannettim. Halkın anlayacağı

dilden onlara bilimsel gerçeklerin anlatılmasının lüzumunu bir kez daha fark ettim. Halkı aydınlatacak sohbet kitaplarına ne kadar ihtiyacımız olduğunu, “lâ-dinî” ve “lâ-ahlâkî”, yani “din ve ahlak dışı” yerler kurarak aydınların halkın içinden sıyrılıp çekilmesinin, onların duygu ve imanlarıyla taban tabana zıt bir aleme kapanmasının ne vahim bir hata olduğunu düşünerek bir kere daha üzüntüye kapıldım.

Batılaşmak veya Batılılaşmak adımlarımızı, hemen 100 yıldır halktan kaçmak ve onları kendi alemlerinde bırakmak suretiyle heder ettiğimizi bugün bile anlayamıyoruz! Daha doğrusu anlatamıyoruz!...

Büyük zaferin 2. yıldönümü gelmişti. 30 Ağustos günü Dumlupınar’a gittim. Mustafa Kemal Paşa’nın da geldiğini öğrendim. Vagonunu ararken, yaveri Salih (Bozok) pence-resinden seslenip çağırdı. Vagona çıktım. Saygıyla Gazi’nin bulunduğu salona girdim. O da ne? Ömrümde kokusunu bir türlü nefret etmeden duyamadığım rakı kokusu burnumu ve dimağımı tiksindirdi.

Gazi beni görünce ayağa kalktı ve “Paşam, hoş geldiniz!” diyerek iltifat etti, elimi sıktı ve Salih Bey’e dönerek, **“Karabekir rakı sevmez. Ona bir şişe bira getirin!”** emrini verdi.

Öğleden sonra 2’de Dumlupınar’da dikilecek anıtm temel atma töreni yapıldı. Nutuklar söylendi. Hepsi Gazi’nin yüzüne karşı riyakârlıkla doluydu. Hele öğretmenler ve avukatlar adına söylenenler kendilerine hiç yakışmıyordu.

Nutuk sırası Fevzi Paşa’ya gelmişti. Hazırladığı kâğıttan okuduğu nutkunda İstiklal Savaşı İnönü’den başlamış ve Dumlupınar zaferiyle sone ermiş. Doğu cephesinden veya başka millî cephelerden tek kelime ile olsun bahsetmek yok. Sonuçta onun konuşması da Gazi’ye övgülerle bitti. Yalnız Üniversite Rektörü (Darülfünun Emni) İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey,

bütün milletin gayret ve fedakârlıklarından bahsetti. İsim zikretmeden bütün orduya ve özellikle İstiklal Savaşı'nı sevk ve idare eden komutanlara teşekkürlerini sundu.

Bu arada bir şey dikkatimi çekti. İsmail Hakkı Bey'in gerçeklere uygun sözleri, Gazi'nin hiç hoşuna gitmemişti. Bunu yüz ifadesinden anladım. Nitekim tahminim doğru çıktı ve kısa bir süre sonra bu gerçeğe gönül vermiş adam, görevinden azledildi!¹ Buna mukabil Fevzi Paşa'nın İstiklal Savaşı'nı güdük olarak yalnız Batı cephesine yığması pek hoşuna gitmiş olacak ki sonraları uzun yıllar bu esas, bazı dalkavuk edebiyatçı ve tarihçilerimizin kalemlerine dolandı durdu.

Son konuşmayı Gazi yaptı ve bütün bu övgüleri hak ettiğini anlatır tarzda nutuk söyledi. O konuşurken birkaç uçak, alçak uçuş yaparak üzerimizden geçiyordu. Sonra da askerî geçit yapıldı. Burada Gazi, yeni Bakanlar Kurulu'yla daha özel ve samimi bir havada görüştüğü halde, komutanlara karşı resmî ve soğuk durdu. Bu, çeşitli yerlerden toplanmış bulunan heyetlere karşı, nutukların belirttiği bir çarpık görüşe değer verdirmek için olsa gerek.

"Her şeyi ben yaptım ve ben yapacağım. İstiklal Savaşı'nda yaptıklarım şimdi yapacaklarımın garantisidir. Şimdi etrafıma toplananlarla aynı değerde işler yapabilirim" gibi bir zihniyetin somutlaştırılmış hazin bir tablosuydu karşımızdaki!

Tören bittikten sonra veda etmek için vagonuna gittiğim Gazi, söz arasında şöyle dedi:

"Millet nasıl isterse öyle olur!"

Akşam trenimiz İzmir'e hareket etti. Gazi, diğer komutanlarla Afyonkarahisar'a giderken, onlara aynen şöyle söylemiş:

1 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun (1886-1978) cezası bu kadarla da kalmayacak, inkılapları yeterince özümlemediği gerekçesiyle 1933 yılında Dr. Reşid Galib'e yaptırılan üniversite reformunda üniversiteden atılacaktır. Bkz. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul 1977, Dergâh Yayınları, s. 308.

“Bütün dayanağım sizlersiniz. Her şeyi size dayanarak yaptım ve yapacağım.”

9 Eylül İzmir'in kurtuluş günüydü. Lakin tören için Ankara'dan kimse gelmedi. Sadece kendi müfettişlik bölgesinde bulunduğundan Ali Fuat Paşa gelmişti. Kendisiyle uzun boylu hasbıhaller yaptık. İstiklal Savaşı'nın başından beri birlikte samimi olarak ülke hesabına tuttuğumuz Gazi'nin millet, bağımsızlığına kavuştuğu halde ona özgürlüğü tattırmayacağını, emrine ram olan Büyük Millet Meclisi'ne değer ve önem vermeyerek komutanları kullanmak istediğini, İstiklal Savaşı'nda isimleri milletçe tanınan arkadaşlarını –ki ikimiz ilk safta geliyorduk- küçük düşürmeye, hatta şeref ve hayatlarını yok etmeye kadar ileri gittiğini birbirimize aynı görüşle anlattık.

Mustafa Kemal Paşa'nın astlarımızı aleyhimize tahrik etmesi ve bizi daima küçük düşürmeye çalışması, İstiklal Savaşı'ndaki hizmetlerimizi sürekli küçültmesi, meselenin en tehlikeli ve en acı tarafıydı. Etrafına topladığı “evet efendimcileri” de bu yolda ona gaz vererek kolay yoldan servet ve mevki kazanıyorlardı.

Bu şartlar dahilinde bizim ordu müfettişliği yapmamıza imkân kalmayacaktı. Mustafa Kemal Paşa istediğini yaptırmak için kolordu ve daha küçük rütbeli komutanlarla iş görüyordu. Esasen Genelkurmay Başkanlığı ve onun emrinde bulunan Milli Savunma Bakanlığı makamları da onun her arzusunu emir telakki edecek ellerdeydi. Mustafa Kemal Paşa istediğini yazdırmak için bol imkâna sahipti. Zaten Millet Meclisi'ni, istediği gibi, seçtiği kimselerden toplamıştı. Dolayısıyla isterse onu da değiştirmekte güçlük çekmeyecekti.

“Padişahlık ve Halifelik” ortadan kaldırıldıktan sonra bunlara geri dönüş, gülünç olurdu. İşte Musul'un, siyaset yoluyla

olmayınca askerî kuvvetle alınacağını düşünmek ve İngilizlerle bir savaşı bile göze almak, ancak böyle parlak bir konumu tasarlamakla izah edilebilirdi. Din-dışı (*lâ-dinî*) ve ahlâk-dışı (*lâ-ahlâkî*) insanlardan bir örgüt kurmasından belliydi yeni yolun yolculuğu için dayanacağı bir kudret aradığı.

Başka milletlerin bize ne diyeceklerini veya bizzat milletimiz özgürlüğünü kaybedince işlerin sonunun nereye varacağını asla düşünmeyen Mustafa Kemal Paşa, kendini seven ve tutan İstiklal Savaşı arkadaşlarının fikirlerini artık gereksiz gördüğünden onların varlıklarını küçültmek için ne gerekiyorsa yapıyordu.

Şu halde bize tek bir yol kalıyordu: Meclis'teki millî görevlerimizi ele almak ve bu suretle gerek dünyaya, gerekse milletimize karşı Büyük Millet Meclisi'nin sesini duyurmak, kudretini ispatlamak... Böylece Cumhuriyet'in sağlam temeller üzerinde kurulmasını ve laiklik esasından aykırı tasavvurların önlenmesini temin edebilirdik.

Orduda kalarak o kuvvetle bu işleri görmek, yani orduyu siyasetle uğraştırmak, onun birlik ruhunu bozmak, tehlikesine yakın tarihimizde kendimizin de defalarca tanık olduğu faciaları tekrar ettirmek olurdu.

Sonuçta İstanbul'daki bazı değerli arkadaşlarla da görüşmek ve ondan sonra kesin kararımızı vermek noktasında Ali Fuat Paşa ile fikirlerimiz mutabık kaldı.

17 Eylül sabahı Çanakkale'den gambotla İstanbul'a geldik. Burada fark ettiğimiz vahim bir olay, beni derinden üzdü. İzmir'den İstanbul'daki ağabeyime ve geçenlerde vefat eden Şevket Turgut Paşa'nın eşine yazdığım mektuplar yerine ulaşmamış. Demek artık mektuplarımız da açılıp okunuyor ve gerek görülmeyenler yerlerine ulaştırılmıyordu. Üzerimizdeki baskının ulaştığı son nokta bu olmalıydı.

Bir şikayet mektubuyla durumu yetkililere bildirdim. Ancak hiçbir şey çıkmadı. Daha 6 ay kadar önce, 12 Şubat 1924 günü sonradan İstiklal Mahkemesi tarafından asılacak olan İsmail Canbolat, Meclis kürsüsünden, “Bunu yapanlar rezil, sefil insanlardır!” diye haykırmıştı da ne olmuştu? Rauf Bey, “Milletvekillerinin göz hapsinde tutulduğunu belgeleriyle ispat edebilirim” dediğinde bir adım atılmış mıydı ki şimdi atılsın?

Mesele bu suretle örtbas edilince işi mektup açmaktan mektup aşırnıya vardırıdıklarını ve çirkin hareketin bana kadar dayandığını anladık. Bu bizzat hükümet kanalından mı, yoksa sorumlu makamların dahi haberleri olmadan, gizli ellerce mi yapılyordu, bilemem. Yalnız bildiğim bir şey varsa, bu kötü işler, İsmet Paşa'nın Başbakanlığı zamanında oluyordu.

O İsmet Paşa ki Milli Mücadele yıllarında mektuplarımızın İstanbul hükümeti tarafından açılıp okunduğundan şikayet ediyordu. 1919 Haziran'ında yazdığı bir mektupta, “Mektuplar sansür oluyor mu? Oluyorsa az bir zaman içinde mundar yönetimin hiçbir eksiki kalmadı galiba...” diyordu.

Zaman ne yaman şeyler gösteriyor insana. Hayret ve ibret!

İngilizlerle Savaş Rüzgârları

6 Ekim 1924 günü İstanbul'un kurtuluş yıldönümü vesilesiyle gelen Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa ile kaldığı Pera Palas'ta görüştük. Ondan öğrendiğime göre İngilizler Musul statüko sınırından içeri girerek kıtalarımıza taarruz etmişler. Nitekim 2 gün sonra Fevzi Paşa'dan şifreli bir telgraf aldım. Derhal Ankara'ya gelmem isteniyordu. 11 Ekim'de Ankara'daydım.

Fevzi Paşa'yı ziyaret ettim. Nesturi çeteleri asayişi bozuyormuş. Bizim askerler bir tedip hareketine girişmişler. Bana anlattığına göre İngilizler statüko hattım geçerek uçaklarla kıtalarımıza hücum etmiş, süvari tümeninden bazı zayıyatımız olmuş. Eğer Nesturi harekâtını durdurmazsak İngilizler bize savaş ilan edeceklermiş. Ültimatom vermişler. Bir savaşa doğru gidiliyormuş.

Fevzi Paşa'ya şunu sordum:

"Ordulara harekâtı daha önceden neden bildirmediğiniz? Peki İngilizler de ulti-matom vermeden bizim sahillerimize saldırıda bulunsaydı, ben de Ege sahillerini hiçbir şeyden habersiz teftiş halindeyken çürük gambotlarla feci bir duruma düşebilecektim!"

Fevzi Paşa, “İç meselemiz olduğu için daha önce haber vermeye gerek görmedik” diye geçiştiren bir cevap vermek istedi. Ben “Siz ne diyorsunuz Paşam?” diye çıktım. “Meselenin bir Musul hareketi olduğunu hâlâ bir ordu müfettişinizden de mi gizlemek istiyorsunuz? Bu harekâta beni tayin etme arzusuna karşı verdiğim mantıkî cevapları biliyorsunuz. Demek ben bu hareketin aleyhindeyim diye işi benden de sakladınız! (...) Bu hal bana karşı güvensizliğinizin apaçık bir delilidir.”

Verecek cevap bulamadı. “Güvenimiz olmasa sizi terfi ettirmezdik” türünden bir garip laf söyledi. Ben “Paşam, siz hangi terfiden söz ediyorsunuz?” dedim ve devam ettim:

“İstiklal Savaşı içerisinde Batı cephesinde ikişer üçer derece birden terfilerinize karşılık ben yalnız Kars’ın alınması üzerine, ferikliğe (tümgeneral ile korgeneral arasında bir rütbe) terfi olundum. Fakat ben, Birinci Dünya Savaşı içinde livalığa savaş meydanında terfi etmişim ve bu süreyi doldurduğum için yaptığımız terfiyi benim için bir ödül saymak haksızlıktır. Bugün asgari süreyi çoktan aştığım ve yıllardan beri ordu komutam olduğum halde terfi ettirmemeniz de bana karşı haksız olarak güven göstermediğinize bir delildir.”

Sonra sözü İngilizlerle savaş ihtimaline getirdim ve şöyle dedim:

“Fakat bugün için yapılacak olan şey, İngilizlerle savaşın önünü almaktır. Halk bitkin bir haldedir. Elinde avucunda bir şey kalmamıştır. 8 yıldır sürüp gitmekte olan savaş, milleti uzun bir barış dönemine müştak kılmıştır. Musul’u savaşla almaya kalkmak, yeniden vatanımızı ve milletimizi perişan edecek, belki de felaket uçurumuna sürükleyecektir.

İngilizler bu sefer, geçen yıl İzmir’de yaptırdığınız Savaş Oyunu’ndaki endişeleri gerçekleştirecek, yani İtalyanları üzerimize saldırtacak ve kendisi de fiilen savaşa girecektir!

Fransızlar da İstiklal Savaşımızda uğradıkları başarısızlığın intikamını almak için o zaman elde edemedikleri hedeflerine yürüyeceklerdir.”

Fevzi Paşa net konuştu:

“Gerekirse yeni bir savaşı da göze aldık. Musul bizimdir! **Mademki barış yoluyla vermiyorlar, Gazi savaşla almak için ısrar ediyor.** Hükümet de aynı fikirde. Bizim de başarılı olacağımıza şüphemiz yok. **Gerekirse yalnız Musul’a değil, daha uzaklara da gideriz!”**

Ben, “Demek ki” dedim, “İzmir Savaş Oyunu’nda İtalyanların Ege sahillerine çıkması, yani oyunda maviler ve kırmızılar yerine İtalyanları somut olarak düşman göstermeniz, gerekirse bunu göze almış olduğunuzu ilan için bir gösteriştir. Paşam, üst üste siyasî hatalar yapılmıştır.

Birincisi, Musul işi Lozan Konferansı’nda çözümlenmeyecek sonradan barış yoluyla halli kabul edilmiş ve nihayet işe Milletler Cemiyeti’nin hakemliğiyle karar verileceği tespit olunmuştur.

İkincisi ise Hilafetin kaldırılmasında acele edilmiş, bu kurum bedavadan elden çıkarılmıştır. Şimdi milletin kanıyla, hatta varlığıyla bu hatalar tashih olunabilecek mi zannediyorsunuz? **Mustafa Kemal Paşa bunun için mi Doğu seyahatine çıkmıştır?** Onu bu tehlikeli işe sevk eden düşünce nedir? Musul’u alır ve varsayalım ki İngilizleri mağlup ederse yeni bir rütbe mi alacak?

Paşam, istibdadı devirerek milletin özgürlüğünü ilan eden Türk ordusu, aradan bu kadar yıl geçtikten ve milletin bağımsızlığını kurtardıktan sonra bir maceraya mı sürüklenecektir? 1919’da Sivas’ta bana söylediklerini ve benim cevabımı hatırlayınız!”

Fevzi Paşa konuyu şöyle bağladı:

“5-6 gün sonra Gazi Paşa geziden dönecektir. Millet Meclisi de toplanacak. Kesin karar o zaman verilecektir. Millet Meclisi’nin kararı elbette hükümetin icraatına rehber olacaktır. Bizim görevimiz de hükümetin emrine itaattir.”

Kendisiyle eski bir hukukumuz olduğu için Fevzi Paşa benim çıkışmalarına kızmaz, dinlerdi. Benim bu konuşmadan anladığım şey şuydu:

Ülke politikası tamamen Mustafa Kemal Paşa’nın elindeydi. Mademki o Musul’u savaşla almaya karar vermiştir, herkes sonunda bu arzusunu kolaylaştıracaktır. Yani Millet Meclisi onun arzusuna göre karar verecektir. Artık hükümet de ordu da görüntüde Anayasa’ya uygun bir halde işi yürütmeye çalışacaktır. Ne çıkarsa milletin bahtına!

Benim kararım ise, Ordu Müfettişliği’nde bir kuvvetimiz kalmadığına göre, Millet Meclisi’ndeki görevime koşarak millet kürsüsünden bu felaketleri önlemektir. “Felaketleri” diyorum; birincisi bir savaş felaketini önlemek, ikincisi de bir Cumhuriyet partisi kurarak herhangi bir vesileyle Cumhuriyetimizin kaldırılması ihtimalini ortadan kaldırmak!

Temaslarım sırasında öğrendim ki Fevzi Paşa, Diyarbakır’daki Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa’ya, “Gerekirse eşkıyayı Londra’ya kadar takip edeceğiz” emrini vermiş. (Evet, Londra’ya kadar!)

Büyük Millet Meclisi’ndeki arkadaşlarla da konuştuktan sonra şu karara varmıştık: Savaş felaketinin önüne ancak Büyük Millet Meclisi’nde bir blok halinde görünebilirsek durabiliriz. Esasen Cumhuriyet’in köklemesi için gerektiğinde bir parti halinde çıkmaya da karar vermiş bulunuyorduk. Şu halde işi, Mustafa Kemal Paşa’nın dönüşüne bıraktık. Onunla görüştüğümüzden sonra kararımı vermeyi uygun buldum.

Nihayet 18 Ekim 1924'te Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldi. Hükümet tarafından dükkânlar kapatılarak bütün Ankara karşılamaya çıkarıldı! Hükümet ve Meclis'in ileri gelenleri otomobillerle çok uzaklara kadar karşılamaya gitmişler.

Ben de Kurmay Başkanım Alaaddin Bey'le beraber gittim karşılamaya. Mustafa Kemal Paşa'yla Ayrancı sirtlarında karşılaştık. Beni görünce otomobilini durdurdu. Yanında Başbakan İsmet Paşa vardı. Otomobilden yalnız kendi indi. Ben de inerek tekrar selamladım. Bir zaferden dönüyormuş gibi mağrur bir edayla elimi sıktı. O kısa zaman aralığına şu sözleri sıkıştırabildim:

“Paşa hazretleri! Bir savaş tehlikesi karşısında olduğumuzu ve buna, size dahi arz ettiğim değerlendirmelerime rağmen Musul harekâtına başlamanın sebep olduğunu öğrendim. Paşam, sonucu feci olur.”

Mustafa Kemal Paşa sözümü keserek şöyle dedi: “Büyük Millet Meclisi'ni acele topladık. Söz milletindir.”

Ve gülümseyerek, aynı edayla otomobiline gitti. İsmet Paşa'nın yamna oturdu. Ben de uzun konvoyla karıştım.

Bundan sonraki mücadelenin Meclis'te olacağı anlaşılyordu. Artık kararımı vermiştim. **Söz milletindir, öyle mi? Peki, kabul...**

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu seyahatinde Sarıkamış'a gittiğinde bazı hanımların ricaları üzerine özel bir ziyafette bazı terfileri emrettiğini, Milli Savunma Bakanlığı'nın itirazına rağmen ve hiçbir tarafa sorulmadan, yazışma yapılmadan kimilerinin general dahi yapılmış olduklarını işiterek çok üzüldüm. Bunların içlerinde İstiklal Savaşı'na katılmamış olanlar dahi varmış. Dahası, özel hayatına dair çok münasebetsiz bazı halleri işitince üzüntüm bir kat arttı.

Benim terfi tekliflerime önem verilmediği halde, yüksek rütbeli subay ailelerinin Gazi'nin bazı eski yaver veya karargâh subaylarına ve yeni milletvekillerine kocalarını terfi ettirmek için mektup yazdıklarını da görerek üzüntüm tekrarlandı.

Oysa benim, ordumuzun yükselmesi ve güçlenmesi için verdiğim teklifler hep gürültüye gitmişti. Daha normal sayılabacak böyle bir zamanda bu yolsuzluklar ve aksaklıklar olursa bir savaşa giriş halinde ne dehşetli şeylere şahit olacağımızı uzun uzun düşünmeye gerek yoktu.

Birkaç gündür gerek Millet Meclisi'ndeki, gerekse ordudaki arkadaşlarımdan dinlediklerim, bir savaş tehlikesinin pek yakın olduğunu gösteriyordu. Ne Mustafa Kemal, ne de İsmet ve Fevzi Paşalar benimle görüşmek istiyordu. Hatta benimle temas etmekten özel yollar icat ederek kaçıyorlardı. İngiliz gazetelerinde ise şu yolda haberler çıkıyordu:

“Türkler Musul'da belki bize zorluklar çıkartabilir. Fakat böyle bir savaş, Türkiye devletinin hayatına mal olur!”

İşte bu olaylar karşısında ben de kararımı verdim:

26 Ekim 1924 tarihi itibarıyla askerlik görevimden istifa ederek Meclis'teki görevime başlayacaktım. İstifamın bir nüshasını Genelkurmay Başkam Fevzi Paşa'ya verdim.¹ Öbür nüshasını da Milli Savunma Bakanlığı'na gönderdim. İstifa mektubum aynen şöyledir:

“Bir yıllık Ordu Müfettişliğim zamanında gerek teftişlerim sonucu verdiğim raporların ve gerekse ordumuzun yükselip kuvvetlenmesi için sunduğum tasarımlarımın dikkate alınmadığını görmekle üzüntü ve umutsuzluğum fevkaladedir.

1 O tarihte müfettişlik karargâhım Cebeci sırtlarında bir köşkte, Genelkurmay Başkanlığı da Etlik Ziraat Okulu binasındaydı. (KK)

Uhdeme düşen görevi milletvekili sıfatıyla daha vicdan rahatsızlığıyla yapacağıma tam kanaat getirdiğimden Ordu Müfettişliği'nden istifa ettiğimi arz eylerim efendim.

26 Ekim 1924.”

Fevzi Paşa istifa mektubumu okuyunca heyecanlandı ve başını sallayarak şöyle dedi:

“Sen vatan endişesiyle şimdiye kadar olduğu gibi yine fedakârlığa katlanıyorsun. Oysa onun [Mustafa Kemal Paşa'yı kastediyor] şahsından ve mevkiinden başka bir şey düşünmediğini görüyorsun! Sana müthiş bir iftira atarak mahveder.² Bu suretle ayrı ayrı ezileceğiz! **Şu Musul işi bitsin, ben de istifa edeceğim.**”

“Paşam” dedim, “Ordu Müfettişi sıfatıyla durduramadığım savaş felaketini bir milletvekili sıfatıyla Meclis kürsüsünden durdurabileceğim gibi, ordu hakkındaki tekliflerimi de belki yine oradan haykırmakla yürütebilirim. Ve böylelikle şerefimi de korumuş olurum. Paşam, Millet Meclisi askerî bir karargâh haline gelmiş ve her emre itaat edecek insanlarla dolmuştur. Orası, sonsuz ihtirasları kanunlaştıracak bir organ haline getirilmiştir. Cumhuriyet yönetimimize destek olarak onu payidar kılmak için bundan böyle uhde me düşen görevi orada yerine getireceğim.”

Sonra şöyle devam ettim sözlerime:

“Hiç değilse öteden beri **nefret ettiğim keyfi yönetimin bir komutanı sıfatıyla milletin lanetini almam**. Yazık ki siz mevkiinizin gücünü oraya alet ediyor ve bizi de kötöletiyorsunuz.”

2 Müthiş iftiralara uğramadım değil... Güya Kürt isyanını tahrik etmişiz. Güya Abdülhamid'in oğlu Şehzade Selim Efendi'yle haberleşmişim... Bunların yalan olduğu tespit edilince İzmir Suikastı vesilesiyle İstiklal Mahkemesi'ne verildim. Buradan da temiz çıkmakla küçülmedim. Gerçi maddi olarak uzun yıllar çok baskı altında kaldıysam da millet ve tarih huzurunda manen daha da büyüdüm. (KK)

Bu uyarıdan sonra sözü Gazi'nin bana iftira atacağı meselesine getirdim ve şöyle dedim:

"Siz bunu 5 yıl önce Sivas'ta da söylediniz. Benim kimseye karşı zayıf bir noktam yoktur. Herhangi bir iftiraya Ordu Müfettişi kalsam da maruz kalabilirim. Dostluğu ile şerefimi, hayatımı onun elinde öldürmektense, düşmanlığını kazanmayı tercih ederim. Çünkü şerefimi ve hayatımı daha kolay koruyabilirim."

Sonra "Paşam" dedim, "bugün değilse bile tarih karşısında ki sorumluluğumuz çok ağır olacaktır. Milletimizin arzusuna ve yapısına uygun olarak kurduğumuz **Halk Partisi, bugün din-dışı ve ahlak-dışı kulüpler haline getiriliyor**. Türk'ün kuvvetli geçmişi kötülenirken, geleceği de soysuzlaşmaya ('tereddi'ye) doğru götürülüyor. Gençlik yalan, riya ve züppe-liklerle bitiriliyor. İstiklal Savaşı'm biz Türk milletin maddi ve manevi kudretine dayanarak başardık. Unutmayalım ki bu kudrete yarın yine muhtaç olacağız.

Millet sıklaşıyor, çağdaşlaşmıyor, çöküyor! Milletin geleceğine birtakım türediler hakim oluyor ve en önemli kararlar işret (içki) sofrasında veriliyor.

Sosyal düzenimiz alt üst oldu Paşam, hatta alt üst edildi. Bu millete düne kadar bütün varlığıyla hizmet edenlerin fedakârlıkları inkâr ediliyor ve rütbe verir gibi işe gelenlere dağıtılıyor. İstiklal Savaşı'mın tarihi böyle yapa yapa hurafe haline getirildi. Daha da fenası, bizi hiçe sayıyor ve var kuvvetinizle bu oyuna alet oluyorsunuz. Orduyu eski halinde tutmakla geri götürmüş oluyorsunuz. Milli Savunma Bakanlığı sizin bir özel kaleminiz halini almıştır. Bizim ordu müfettişliklerimiz ise emir subaylığı konumundadır!"

Fevzi Paşa ses çıkarmadan dinliyor, ben nefes almadan konuşuyordum:

“Göreceksiniz, hiçbir ordu müfettişi görevine devam etmeyecektir. Hem milletvekiliyiz, hem ordu müfettişi! Görevimizle ilgili işleri gazetelerden veya birilerinden öğreniyoruz. Emrimizdeki komutanlar aleyhimize çalışmaya tahrik ediliyor! En son da bir savaşa gidiyorsunuz, bizim değerlendirme ve görüşümüzü almaya, hatta bilgi vermeye bile gerek görmüyorsunuz!

Paşam, sözlerim acı fakat tamamen doğrudur.

Mustafa Kemal Paşa’yı başımıza geçirdiğimiz zaman, İstiklal Savaşı’nı kazandıktan sonra kesinlikle hiçbir işe karışmayacağımı bize de Millet Meclisi kürsüsünden millete de söz vermişti. Oysa bugün bir padişahın yapmadığını yapıyor ve kendisini o konuma çıkaran arkadaşlarına önem vermek şöyle dursun, onları kesintisiz propagandalarla kötülüyor.

Bu milletin özgürlüğü için genç yaşında yıllarca uğraşmış, yüzlerce yemin ettirmişim. Bağımsızlığımız mahvolurken, pekala bildiğiniz gibi, bütün varlığım bu hedefi tutmuş ve başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere arkadaşlarımı sağa sola saptırmayarak yürütmüşümdür!

Gelin görün ki ‘Bugün padişah ve halife olmak istiyorum. Yarm Cumhuriyet’i ilan edeceğiz! Öbür gün Hilafeti kaldıracğız³’ gibi komutanlarla gittiğimiz yol, milletin yalnız özgürlüğünü çiğnemekle kalmaz. Bu, onları dünyaya karşı yeteneksiz bir aşiret gibi göstermek demektir.⁴

3 Nutuk, s. 480, 488, 511, 513.

4 Atatürk’ün vefatı üzerine Amerika’nın en büyük dergisi olan *Life*, bizi Küba halkına, Küba hükümetine ve Atatürk’ü de Küba Cumhurbaşkanı Başçavuş Fulgencio Batista’ya benzetti. Armstrong’un yazdığı İngilizce *Grey Wolf (Bozkurt)* adlı eser daha feci tasvirlerle doludur ve bu eser birçok dillere tercüme edilmiştir. (KK)

[Fulgencio Batista, Küba’nın Amerikan politikaları çizgisinde iktidara getirilmiş olan askerî diktatörüydü. 1933’ten, kendisini gayri ciddi bir şekilde Başkan seçtiği 1940’a kadar mevcut Başkanları kukla halinde idare etmiş, 1940-44 ve 1952-59 yıllarında bizzat Devlet Başkanlığı yapmış ve Fidel Castro’nun da içinde yer aldığı

İşte Paşam, şerefimi bugünkü mevkide tamamen söndürmekten ve daha mükemmel iftiralara maruz kalmaktansa milletinin saflarına karışarak onlarla hemhal olmayı ve milletvekili kalabildiğim süre içinde onlar için Millet Meclisi kürsüsünden gerçeği gür sesle haykırmayı daha şerefli buldum. Ve kararımı kesin olarak verdim.”

Fevzi Paşa, “Ben kısa söylüyorum” dedi, “**Görürsün, nasıl iftiralara kurban gideceksin!** Hem beni yalnız bırakman doğru değildir! Ben size güvenerek mümkün olduğu kadar direniyorum.”

“Ben kararımı kesin olarak verdim Paşam. Herhangi bir iftiraya, milletin safından daha başarılı olarak karşı koyabilirim” dedim.

Konuşmalarımız iki saate yakın sürdü. Hazin bir veda oldu. Fevzi Paşa’dan ayrıldım. Emrimdeki kolordu komutanlarına bir “veda-name” gönderdim.

Böylece 26 Ekim 1924 akşamı, Ordu Müfettişliği’nden istifa etmiştim. Aynı şekilde Ali Fuat, Cevat (Çobanlı) ve Cafer Tayyar Paşalar da istifa ettiler ve Mustafa Kemal Paşa’nın bir sorusuna cevap olarak Meclis’e geleceklerini bildirdiler. Bu durum Mustafa Kemal Paşa’nın gururunu kırdı ve millet bir savaş tehlikesinden böylece kurtulmuş oldu.⁵ İstifamızla milleti bir savaştan kurtardık. Bu istifa aynı zamanda delice inkılap fikirlerini de bir hayli durdurdu ve zaman bölmelerine aldı.⁶

Kısa bir süre sonra biz Terakkiperver [İlerici] Cumhuriyet Partisi adıyla Meclis’te faaliyet göstermek için resmen İçiş-

halk hareketiyle iktidardan devrilmiştir. Batista, ABD’nin iş ve mafya çevreleriyle işbirliği halinde, organize suçlar ve fuhuş gibi birçok yasadışı işe bulaşmıştı. (M.A.)]

5 *Nutuk*’ta şöyle diyor: “Meclisi olağanüstü toplantıya çağırdım. İngiltere’nin ultimatomuna, bilindiği gibi cevap verdik. Savaş ihtimalini göze aldık...”

6 Son iki cümle şu eserden alındı: *Nutuk ve Karabekir’den Cevaplar*, cilt 7, İstanbul 1997, Emre Yayınları, s. 1993.

leri Bakanlığı'na başvurunca Mustafa Kemal Paşa da Halk Partisi'nin isminin başma "Cumhuriyet" kelimesini koydu-rarak Cumhuriyet Halk Partisi yaptı.

21 Kasım'da İsmet Paşa da hastalığını bahane ederek Baş-bakanlıktan istifa etti. Yerine Fethi Okyar Başbakanlığa atandı.

Partimizin başkanlığma ben getirildim. Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) Beyler ikinci başkanlığa, Ali Fuat Paşa da ge-nel sekreterliğe seçilerek Meclis'te önünde saygı gösterilmesi gereken bir partiyle işe başladık.

Artık Musul uğruna savaş ihtimali kalmadığı gibi, Cumhu-riyet yönetimimiz de herhangi bir kapris sonucu yıkılmaktan kurtuldu. Fakat çok çetin mücadelelere ve iftiralara uğradık. Arkadaşlarımızın yarısı mahvoldu, idam edildi.

Fakat yılmadım. Gerçek ve özgürlük uğruna ölümü hiçe sayarak sonuna kadar mücadele verdim, didiştim.

Gerçi ben ve arkadaşlarımdan sağ kalanlar da çok çektik. 44 yaşında genç bir komutan ve hemen bütün rütbelerini ateş altında, vatan ve milleti için feda etmiş olan ben ve emsalim komutanlar emeklilik kanunu gereğince emekliye sevk edildik. Tutuklanarak İstiklal Mahkemesi'ne verildik. 15 yıl kesintisiz takip ve taciz olunduk...

Milletin bağımsızlığı için çırpındık ve kazandık. Fakat öz-gürlüğünü kaybettik.⁷

Bütün bunlar çok acıdır.

Fakat "Halk efendimiz" in çektikleri bizimkinden daha acı olduğundan, Mustafa Kemal Paşa'nın vaktiyle Millet Meclisi kürsüsünden bizzat söylediği halde bir türlü giremediği sine-i millete biz girdik. Ancak şaşaalı ve sorgusuz sualsiz bir ömür

7 Son iki cümle, *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, cilt 7, sayfa 2081'den alındı.

süren Mustafa Kemal Paşa arkadaşımızdan çok daha mesut ve bahtiyar olduk!

Bütün bu gerçeklerin açıklanması için ayrı bir eser yazmak gerekir.

Yakılan kitabım *İstiklal Harbinin Esasları*'nın en başına yazdığım "Yanlış bilgi felaket kaynağıdır" şeklindeki sözlerimin devamını buraya, bu kitabın sonuna yazıyorum:

Vatandaş!

Milletin özgürlüğünü tehlikede görürsen karşıdaki kim olursa olsun tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadele etmek görevindir!

Çünkü insanlarda hayat denilen şeyin değeri ancak özgürlüktedir.

Hür ol! Esir yaşama!

Kâzım Karabekir'in *Günlük*'ünden 1924-1926 Yılları

1924

27 Ekim 1924 günü Meclis'e gittim. Herkes askerliği bırakıp geldiğimden gayet memnundu. Yalnız bakanlar ve çevreleri hayretler içerisindeydi. İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey bana şöyle takıldı: "Meclis'te gereği kadar geveze vardı. Gelmeseniz iyi olurdu." Güya bana iğne batırmak istiyordu. Hemen lafı geldiğine tıkadım: "Ben de zaten gevezeliğinizi görmeye geldim." Bayındırlık Bakanı Süleyman Sırrı Bey bana, "Paşam, o parlak üniforma hiç bırakılır mı?" diye tarizde bulundu. Kendisine "Biraz da Meclis'te çalışacağım" şeklinde cevap verdim.

Ertesi gün Başbakan İsmet Paşa'nın rahatsız olduğunu ve Meclis'e gelemediğini öğrendim. Evine ziyarete gittim. Bana, 1918 yılında Zeyrek'te ağabeyimin evinde yaptığı, "Kâzım, paran varsa birer çiftlik alalım. Sen Kâzım Ağa ol, ben İsmet Ağa olayım" tarzındaki ilk ciltte aktardığım sözlerine imada bulunarak "Artık çiftlik hayatında çalışacaksın, değil mi Kâzım?" diye latife yaptı.

CHP'nin yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, benim müfettişlikten istifa edişime çok sevinmiş olmalı ki askerlikten de istifa ettiğimi yazmış. Haberi derhal düzelttirdim.

29 Ekim Çarşamba günü Cumhuriyet Bayramı'ydı. Kutlamalara katıldım, Gazi'yi tebrik ettim. Bana "Ortalıkta görünmüyorsun" dedi. Samimi bir şekilde karşılık verdim. İsmet de, Gazi de istifama karşı ilgisiz görünüyorlar, sanki istifa ettiğimden habersizmiş gibi davranıyorlardı.

İsmet Paşa 8 Kasım 1924 günü Meclis'ten güvenoyu alınca rahatlamıştı. Ancak aradan 2 hafta bile geçmeden rahatsızlığı sebebiyle Başbakanlıktan istifa etti (21 Kasım).

Nihayet ben de 26 Kasım'da Halk Partisi'nden istifa ettim. Ertesi gün Meclis Başkanlığı'na Kâzım (Özalp) Paşa seçildi. Oylamaya katılan 190 milletvekilinden 133 oy alabildi. Bu demektir ki Halk Partisi'nin grup kararına uymayan milletvekilleri var. Bir gün sonra da Fethi (Okyar) Bey kabinesi güvenoyu aldı.

Yeni parti kurma çalışmalarımız hızla devam ediyordu. 7 Aralık'ta yapılan toplantıda partiye Genel Başkan seçildim. Ay sonuna doğru Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin İstanbul merkezini kurduk. Kara Vasıf, genel sekreterliğe seçildi. 29 Ocak 1925'te ise İstanbul merkezinin açılış törenini yaptık.

1925

1 Ocak 1925'te yeni bir baskı dalgasının gelmekte olduğunu haber veren ilk gelişme basında yaşandı. Fethi Bey hükümeti İstanbul'da *Toksöz* ile İngilizce çıkan *Orient News* adlı gazeteleri kapatmış. Öğrendiğime göre *Toksöz*'ün kapatılmasına bir başmakalede yazılanlar sebep olmuş.

Öte yandan *Tanin* gazetesinin yazdığına göre Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa Konya'da şunları söylemiş:

"Yeni partinin muhafazakâr olmasını isterdim ki düzenleyici (*nâzım*) olalım. Bunu yapsalardı, onlara yardımcı olmak borcumuzdu. Hâlbuki bizden daha ilerici ('terakkiperver')

olduklarını söylüyorlar. Bu yüzden düzenleyicilik görevimiz kalmıyor. Karşıt tutum almak mecburiyetindeyiz.”

9 Şubat 1925 Pazartesi günü öğleden sonra Meclis Genel Kurulu’nda Başbakanlık bütçesini görüşüyorduk. Salonun dışından 3 el ateş edildiğini duyduk. 2-3 dakika kadar sonra 2 el silah daha patladı. Doğu cephesinde tümen komutanlarından olan Deli Halit Paşa, bir başka milletvekili olan Kel Ali (Çetinkaya) tarafından mücadele ederken vurulmuş. Meclis’te 5 gün yaralı kaldıktan sonra 14 Şubat’ta vefat etti. Cenazesi trenle İstanbul’a getirildi.

13 Şubat Cuma günü ise Şeyh Said isyanı patlak verdi. İsyan, asilerin Piran’da jandarma müfrezesine taarruzuyla başlamış. Olaydan 10 gün sonra Başbakan Fethi Bey’in Terakkiperver Cumhuriyet Partisi yönetimiyle görüşmek istediği haberi geldi. Ben, Rauf (Orbay) Bey, Cafer Tayyar (Eğilmez) ve Adnan (Adıvar) Bey beraber görüşmeye gittik. Şeyh Said isyam Lice ve Hani bölgelerine kadar yayılmış. Fethi Bey olayın tarihçesini anlattı. Lice’de partimizin İstanbul dışındaki örgütünü dağıtmayı düşünmüşler. Karesi (Balıkesir) Milletvekili Süreyya, Rize Milletvekili Fuat ve Ekrem (Rize)¹ Beyler bizim partinin dinî propaganda yaptığı için kapatılmasını teklif etmek edepsizliğinde bulunmuşlar. Ancak bu teklif kabul edilmemiş.

25 Şubat’ta Elazığ isyancıların eline düşmüş, şehrin Diyarbakır’la bağlantısı kesilmiş. Meclis’te din ve dinî mukaddesat esasına dayalı cemiyetler kurulması aleyhindeki kanun kabul edildi. 2 Mart’ta hükümeti güvenoyu alamayınca Fethi Bey istifa etti. Yeni hükümeti İsmet Paşa kurdu. İsmet Paşa’nın İstiklal Mahkemeleri’ni diriltmek istediği haberleri

1 Ekrem Rize (1891-1982) 2. Dönem Rize milletvekilidir. İnönü savaşlarına katıldı. İstiklal madalyası vardır. Cumhuriyet’in kesin inancı kadrosundandı ama sonradan Tek Parti yönetimine karşı çıkanların safına katıldı. 1971’de yayınladığı *Bugünkü Türkiye* adlı kitapta Meclis’te yaptığı konuşmalar ve basında yazdığı yazılar ile hatıralarından bazı kısımları bulabilirsiniz.

yayıliyordu. "İsmet Paşa, İstiklal Mahkemeleri'ni ıslahat aleti zannediyorlarsa çok yanıılıyorlar" diye beyanat verdim.

Takrir-i Sükûn Kanunu, Cumhuriyet Halk Partisi grubunda 120 oyla kabul edildi. 25 hayır oyu çıkmış. Meclis'te yapılan görüşmelerde Terakkiperver Cumhuriyet Partisi adına Ali Fuat Paşa hükümete güvensizlik oyu vereceklerini açıkladı. Ben de söz aldım.

3 Mart 1925 Salı günü Takrir-i Sükûn Kanunu'na kırmızı (red) oy vermek, kırmızı oy vermeleri için çalışmak, tartışmaya hazırlanmak, şubeleri uyarmak için uğraşılıyor ve her türlü mücadeleye amade olduğumuzu çevremize telkin ediyorduk. Maalesef yukarıdan (Çankaya Köşkü'nden) gelen emir gereğince 5 Mart'ta Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildi! Ve aynı gün İsmet Paşa 180 milletvekilinden 154'ünün oyuyla Başbakan oldu. 24 red oyu, 2 de çekimser oy çıktı.

Daha nefes almaya fırsat kalmadan ertesi gün İstanbul'da 6 gazetenin birden süresiz kapatıldığı haberi geldi. Kapatılan gazetelerin adları şöyle: *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklâl*, *Sebilürreşad*, *Orak Çekiç* ve *Aydınlık*. Ayrıca Trabzon'da çıkan *İstikbâl* ve Adana'da çıkan *Sayhâ* gazetelerinin de hükümet tarafından kapatılmış olduğunu öğrendik.

Meclis'te İstiklal Mahkemesi'ne üye seçimi yapıldı. Bizim parti oturumlara katılmadı. Dolayısıyla mahkeme üyeleri sadece CHP'liler tarafından oluşturuldu.

10 Mart günü partimizin Siverek sekreteri, Milletvekili Rüştü'den bir telgraf aldım. Buna göre isyan bölgesinde askerlerimizin iâşe maddelerini temin için partililerimiz seferber olmuşlar. Kendilerine teşekkür ettim.

12 Mart'ta Meclis'te, 1926'da İstiklal Mahkemesi tarafından asılacak olan Rüştü Paşa gazetelerin neden kapatıldığını İçişleri Bakam'ndan sordu. Bakanın cevabı, "Sorma" oldu!

4 gün sonra bu defa 4 gazete daha kapatıldı: İzmir'de çıkan *Sada-yı Hakk*, Trabzon'da çıkan *Kahkaha*, Afyon'da çıkan *İkaz* ve İstanbul'da Fransızca çıkan *Presse de Soir*.

22 Mart günü Kemalettin Sami Paşa, Ali Fuat Paşa'ya gelerek Gazi'yle arasını düzeltereğini söylemişse de ertesi gün gelip başaramadığını anlatmış!

Cumhuriyet Halk Partisi Meclis'ten yeni bir karar çıkarmaya çalışıyor. Buna göre Sıkıyönetim Mahkemelerine idam yetkisi almaya çalışıyorlardı. 31 Mart'ta Milli Savunma Bakanı Recep (Peker) Bey, buna itiraz eden Feridun Fikri (Düşünsel) Bey'e, münasebetsiz ve anlamsız bir itiraz ettiğinden dolayı şiddetli hücumlarda bulunmuş (Meclis tutanaklarında bulunabilir).

Ajansların bildirdiklerine göre hükümet, partimizin Urfa sorumlu sekreteri Fethi Bey'i Sıkıyönetim Mahkemesi'ne vermiş. Partimiz üzerindeki baskı her geçen gün şiddetleniyordu. Nitekim 13 Nisan'da Ankara İstiklal Mahkemesi kararıyla kulüplerimizde arama yapıldı. Bugün Trabzon kulübünde arama yapmışlar. Evrakı mühürlemişler. Of örgütüne ait isimleri içeren bir kâğıdı almışlar. 2 gün sonra Şeyh Said ve avenesinin yakalanıp Varto'ya gönderildiği haberini aldık.

Mart'ın 16'sında *Tanin* gazetesi süresiz kapatıldı. Sorumlu müdürleri Ankara İstiklal Mahkemesi'ne verildi. Sebep de *Tanin*'in "İstanbul Terakkiperver Partilerine baskın" tarzındaki yazısıymış.

Ardından 20 Nisan'da Meclis'i 6 ay tatile sokmak istediler. Partimiz Meclis'i devre dışı bırakma yolundaki bu girişime itiraz etti ama tatil kararı Halk Partisi tarafından çoğunlukla kabul edildi.

Arkasından İçişleri Bakanı Recep Bey, hükümetin 4 talebini başkanlığa verdi. Bunlar İsmet Paşa'nın imzasıyla verilen, 1) İstiklal Mahkemelerinin süresinin 6 ay uzatılmasını, 2) An-

kara İstiklal Mahkemesi'ne de idam yetkisinin verilmesini, 3) Doğu'da sıkıyönetimin 7 ay uzatılmasını, 4) Doğu'da il örgütünün tashihi hakkında hükümete yetki verilmesini içeriyordu. 1. ve 2. maddelere itiraz ettik. Ankara İstiklal Mahkemesi'ne idam yetkisi verilmesi meselesinde iki kere söz aldım. Tam ilk TBMM'nin açıldığı günün 5. yıldönümüne 1 gün kala Meclis CHP'nin kararıyla tatile girdi.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 28 Nisan'da *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahid (Yalçın) Bey'in İstiklal Mahkemesi'nde sorgulandığını yazıyor. Tutuklanma sebebi, "Terakkiperver İstanbul Partisi basıldı" yazısı imiş! Hüseyin Cahid Bey Mayıs'm 7'sinde Çorum'a sürgüne mahkûm edildi.

3 Mayıs'ta gazeteci Zekeriya (Sertel) ve 3 arkadaşı, 3'er yıl kalebentliğe mahkûm edilmiş. Zekeriya Bey Sinop, arkadaşı Cevat Şakir (Kabağağaçlı, yani Halikarnas Balıkcısı) Bodrum hapishanesine nakledilecek.

20 Mayıs tarihli İzmir gazetelerinde Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nin bölgedeki Terakkiperver kulüplerinin din propagandası yaptığı için kapatılmasına karar verdiği yazılı. Partimizin Urfa bölgesindeki sekreteri Fethi Bey de 3 yıl kalebentliğe mahkûm edildi.

3 Haziran günü İstanbul'a geldim. Arkadaşlarla öğleden sonra toplandık. Ne garip! Ankara'da hükümet de bugün toplanarak kulüplerimizin kapatılmasına karar vermiş! Bunu saat 4'te anladık.

10 Haziran günü Başbakan İsmet Paşa'ya mektup yazdım ve "Şahsî hücumlara hâlâ devam etmek küçüklüktür" dedim. Cevabı 21 Haziran'da geldi. Hayret! Okuduğunu anlamamış. Vesveseli birçok bahisler yazmış!

11 Haziran'da İsmet Paşa *Vakit* gazetesi başyazarı Âsım (Us) Bey'e demiş ki:

“Bize hücum edenler ile aramızdaki zihniyet farkı şudur: Onlar Türkiye’nin bütün büyük meseleleri halledilmiş, artık yapılacak hizmet kalmamış, yalnız nimetlerin, şan ve şeref-lerin dağıtılması meselesi kalmış zihniyetindedirler. Benim zihniyetim ise şudur: Şimdiye kadar pek çok şeyler yapılmış olabilir. Fakat bunların hepsi milletin bünyesinde ve vatanın sinesinde vücuda getirilmesi gereken inkişaf için bir başlan- yıçtan ibarettir...”

Hayret! Hâlâ gazetelerde, nutuklarda, kitaplarda şan ve şerefi bölüştüren kendileri hâlbuki! Hâlâ dar (münferit) zih- niyetlerle bir milleti yönetmek gibi 20. yüzyıla yakışmayan bir düşünceye sahipler!

20 Haziran’da aldığımız habere göre *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *Sebilürreşad* ve *Toksöz* gazetelerinin sahipleri Diyar- bakır İstiklal Mahkemesi’ne gönderiliyormuş.

2 Temmuz tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde Adalet Bakam Mahmut Esat (Bozkurt) Bey’in Bursa Belediye Daire- sindeki nutkunda bize namussuzca bir iftira attığını okudum. Şöyle diyormuş: “Muhalipler suçludurlar. Maksatlarında açıklık yoktur. Açıkça iş yapmamışlardır.”

Fakat olayın en esef edilecek tarafı, İsmet Paşa’ya iftira hakkındaki vicdanî nasihatimi yazmamın ardından bu sözün kasten söylenmiş olmasıdır.

11 Temmuz’da CHP yurt çapında 14 müfettişlik teşkil etti. Parti, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere hükümet emrine tabi bir örgütlenmeye gidiyor! Ve CHP’den başka parti yaşatılmı- yor! “Bu da tarihe bir zemin!” Şu halde CHP’ye girmeyenler bağımsız oy sahibi bahtiyar insanlardır!

22 Temmuz’da İsmet Paşa, ikinci mektubuma 5 gün sonra cevap verdi. Evham içinde bana dahi saldırıyor. İçinde bulun-

duğu, hatta bizzat yaptığı işleri fark etmiyor. Mektup çelişkili ifadelerle dolu.

27 Temmuz tarihli gazeteler geniş çaplı bir İttihatçı tutuklaması olduğunu yazıyor.

1 Ağustos 1925 tarihli *Günlük*'üme aşağıdaki satırları yazdım:

“Mesele, İstiklal Mahkemelerinin terörüdür. Yarın kimin tutuklanacağı meçhulken, kredi verirler mi? Tutuklananların evlerinde polis aramaları, rastgele bir vakitte insanın polislerce karakola götürülmesi, düşünülürse ne kadar hazin bir tablodur. Gözyaşları, elemli dövünmeler, kalplerin kanaması, mevkilerin itibarının sarsıntısı, tahliye olunsa bile bir kişinin tutuklanmasına sebep olanlar yalnız onun ve ailesinin değil, bütün onları sevenlerin bedduasım da alıyor. Dışarıdaki fesat erbabı, biz yaşadıkça yaşayacaklardır. **Şu halde ömrümüz terörle mi geçecektir?** En yüksek eğitim görmüş, yılların emeğiyle kütüphanesini, hatıratını tespit etmiş bir insanın evinde, aldığım emri yerine getireceğim gayretiyle basit insanlar tarafından yatak odalarına kadar yapılan aramalar ne hazin bir levhadır. **Cumhuriyet, her dimağda munis, cazip, feyizli bir kelime olmalıdır. Yoksa dehşet, korkunç, kişisel özgürlüğü tehlikeye koyar bir umacı gibi yeni neslin zihniyetine nakşolunmamalıdır.**”

7 Ağustos tarihli Ankara İstiklal Mahkemesi'nin tutanakları dikkate değer. Kuva-yı Milliye'den milis Yüzbaşı İsmail Hakkı adında biri, tertip olduğu her halinden belli olan açıklamasıyla hepimizin ismini karıştırarak hezeyan savuruyor. Kâzım (Özalp) Paşa'nın sık sık örtülü ödenekten para verdiği zat bu mudur?

11 Ağustos'ta *Vatan* gazetesinin de kapatıldığı haberi geldi. Halkı inkılap kurumlarına karşı tahrik, devletin iç ve dış güvenliğini ihlal, isyam kolaylaştırmak suçlamasıyla sanık olarak

Vatan gazetesi sahibi Ahmet Emin (Yalman), yazarlarından Ahmet Şükrü (Esmer), *İleri* ve *Son Telgraf* yazarlarından Suphi Nuri (İleri), *İstiklal* gazetesi sahibi İsmail Müştak (Mayokan), Adana'daki *Sayha* gazetesi başyazarı Gündüz Nadir Beyler tutuklanmışlar. Elazığ İstiklal Mahkemesi'ne gönderileceklermiş. Gazete arşivlerine göre "isyana tahrik suçuyla sanık olmuşlar". (Hâlbuki gazeteleri herkes okuyordu. O zamanlar neden hükümetin dikkatini çekmedi. Üstelik Mr. Tamplein faaliyeteydi.)

İki gün sonraki gazetelerde Elazığ İstiklal Mahkemesi'nde gazetecilerin yargılanması haberi vardı. Sadri Ertem [Ethem] Bey'in bir iki cevabı önemlidir. Şöyle demiş: **"Tahakküm eden göz Cumhurbaşkanındır."** Ayrıca gençliğin ilgisiz bulunduğunu, inkılabın, başı sarıklılar tarafından yapıldığını, Bizans'ın Ankara'ya nakledildiğini de yazıyor.

30 Ağustos günü İstanbul gazeteleri Gazi'nin İnebolu Türk Ocağı'ndaki nutkunu yazmışlar. Önemli cümlesi şu:

"Bu millet, medeniyet güneşinin bütün ısını almıştır. Şüphe etmeye yer var mıdır ki bu ısının feyizleri elbette oldubitti halinde semereli olacak ve fişkıracaktır."

Gazi, dönüşte Kastamonu'da bir kışlada verdiği nutukta milleti yönetenlerin dayanağının ordu olduğunu söylüyor. Şöyle diyor: "Meşrutiyeti, bağımsızlığı kahraman subaylarımız yapmıştır. Bundan sonraki ilerleme de böyle (yani ordu eliyle) olacaktır."

Osmanlı padişahları da böyle yapardı. İyiler iyi, kötüler kötü, yani sabit istikamette... Bu yanlış zihniyet, ülkenin geleceği için tehlikedir. Meşrutiyeti ilan için millette gerektiği gibi örgütlenme yapılmamasının kötülüğünü hep beraber gördük. İstiklal Savaşı'nda ise milletin önemlice bir örgütü vardı. Geleceğin sağlam olması için ise her örgütü millete yaptırmalıdır. Bu örgütleri yönetecek bilinçli halkımız çoktur.

30 Eylül tarihli *Vakit*'te namazda Türkçe Kur'an okunması gerektiğine dair Mehmet Nuri imzalı, 1 Ekim tarihli *Vakit*'te ise camilere ayakkabıyla girilmesi ve secde yerlerinin yüksek yapılması hakkında yazılar çıktı.

Gazi, Halk Partisi binası yaptırmak için (ki bu bina sonradan ikinci Meclis binası olmuştur) dedi ki: "Milletvekillerini partide tutmak için lokantası, salonlarıyla mükemmel bir bina gereklidir. Muhalif olanları koymayız, gidecek yer bulamayınca partiden çıkamazlar!"

Kendisine dedim ki:

"Milletvekillerini belirli fikirler etrafında toplamakla ülkeye daha büyük iyilik edersiniz. Fikir ve karakter sahibi insanlar binaya bağlanır mı? İrili ufaklı Osmanlı hanedan bireyleri ülke dışındadır. Bunlardan yararlanmak isteyen dış kuvvetler daima mevcuttur. İçeride de bunlar her zaman kullanacakları çekirdekler (nüveler) bulabilir. Şu halde şundan bundan zan ve şüphe etme huyü sürecek midir?"

"Bence" dedim, "en önemli şey, Cumhuriyet'in iyi bir şey olduğunu çoğunluğa anlatmak ve onu riyakârlarla değil, gerçek cumhuriyet-severlerle ayakta tutmaktır. Riyakârlar kuvvetinin ismi ne olursa olsun, önüne geleni alkışlayan bedbahtlardır."

Buraya Meclis'teki İstiklal Mahkemeleri hakkındaki beyanatımı da almak istiyorum:

"İstiklal Mahkemelerini tarihe karıştırmak, Yüce Meclis için bir şeref olacaktır. Sıkıyönetim bölgelerinde kurulan sıkıyönetim mahkemeleri maksadı temine kâfidir. **İsmet Paşa hazretleri İstiklal Mahkemelerini ıslahat aleti zannediyorsa pek aldanıyor. İsmet Paşa hazretleri zan ve vehim üzerine hareket ediyor. Şunu arz edeyim ki 20. medeniyet yüzyılında bir millet zan ve vehimle yönetilemez. Cahil bir millet, gösterilen boyunduruğa boynunu kendisi uzatır.**"

1926

2 Şubat 1926 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'de Erzurumlu İsmail'in beyanatı dikkate değer niteliktedir. Aleyhimizde başlayan akımda, başta merhum Bahaattin Şakir varmış.

8 Şubat günü Meclis'ten 3 önemli kanun çıktı: Şahsi vergi, tüketim vergisi ve tütün tekelinin 5 yıl daha hükümetçe yapılması. Biz parti olarak her üçüne de red oyu verdik. Tütün meselesi, geçen yıl bandrol için hazırlık olmak üzere 1 yıllığına hükümet tekeline verilmişti. Hükümet hiç hazırlık yapmayarak sürenin uzatılmasını istedi. Arif ve Muhtar Beyler bu tavrı eleştirdiler.

11 Şubat günü Türk Medeni Kanunu Meclis'teki bütün üyelerle dağıtılacakmış. Dün Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Medeni Kanunun toptan, yani madde madde okunmaksızın müzakeresini teklif etti. Bizden bazı itirazlar olduysa da teklif çoğunlukla kabul edildi. 17 Şubat'ta Meclis'te oylama yapıldı ve müzakere edilmeden kabul edildi. Biz de kabulüne taraftar olduk.

1 Mart 1926 Pazartesi günü yeni Ceza Kanunu Meclis'te müzakere ediliyordu. Feridun Fikri (Düşünsel) Bey kanunu gayet esash bir eleştiriye tabi tuttu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa oturumu locasından izliyordu. O sırada Meclis Başkam'na işaret etti. Başkan bunun üzerine oturuma 10 dakika ara (teneffüs) verdi. Yukarıda komisyon ve bakanlar toplandı. Hiçbir değişiklik teklifini kabul etmediler. Apaçık olan hatalarım doğru-yanlış cetveli şekline koydular. Ayrıntılar tutanaklarda mevcuttur.

19 Mart günü İsmet Paşa İzmir'de Cumhuriyet Halk Partisi'nde verdiği nutukta şöyle demiş:

"Tarih, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tasavvur ve icraatını daima saygıyla anacaktır. Partimizde yarım iş yoktur. Açık iş,

tam iş yapıyoruz. Partimiz belirlediği hedefe varmak için her türlü engeli ortadan kaldıracaktır.”

24 Mayıs'ta partimiz bütçeye red oyu verdi.

15 Haziran'da Atatürk'e suikast tertipleyenler yakalanmış. Gazi ertesi gün İzmir'e gitmiş. 17 Haziran'da ise Ankara'daki İstiklal Mahkemesi İzmir'e hareket etmiş.

Bu suikastı tertip ve icra edenler, dıştan ve içten milletin canına suikast eyliyorlar. Eğer hükümet, bilgisi varken –Kürtlük mesesinde olduğu gibi- bu duruma gelinceye kadar ses çıkartmadıysa, ülkeye ve hükümete halen ve tarihen ne fenalık geleceğini takdir etmelidir. Suikasta teşebbüs edenler kaç kişidir ve kimlerdir? Henüz bilinmiyor. Fakat silahlar, bombalar... Keratalar, savaş cephesine bile bu kadar gayretle girmediniz!

19 Haziran Cumartesi. Polis Müdürü Dilaver Bey, Ankara valisinin otomobiliyle evime geldi. İsmet Paşa benimle görüşmek istiyormuş. Hazırlandım. 12,30'da giderken, yolda iki otomobil karşımıza çıktı. İkincisinde bir polis vardı. Ne istediğini sordum. İsmet Paşa, “İhtiyaç kalmadı, rahatsız olmasın” demiş! Döndüm, eve geldim.

Ertesi gün Falih Rıfkı (Atay) *Hâkimiyet-i Milliye*'de namussuzca yine partimize saldırıyor ve şöyle yazıyordu:

“İşte bizim dünkü eş dostların oynadığı particilik oyununun sonucu: Geçen yıl Şeyh Said vakası, bu yıl başlarındaysa Şükrü Beyefendi'nin adını işittiğimiz hükümeti devirme ve suikast macerası!”

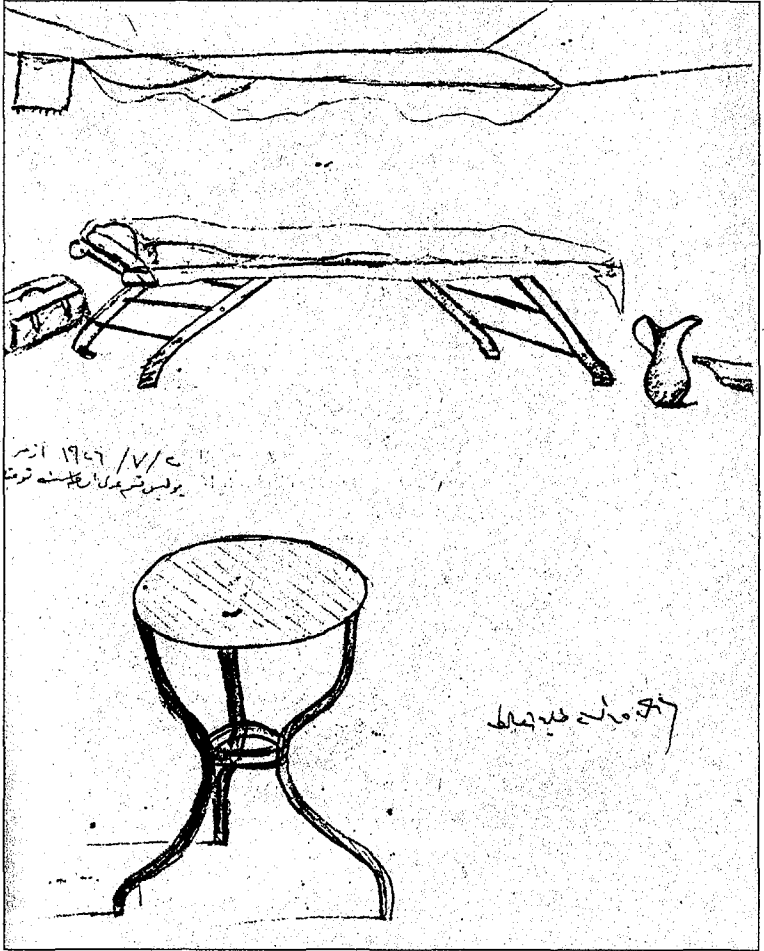
Namussuz herif, hükümet Kürt meselesinden, partinin kurulmasından aylarca önce haberdarken, isyan bölgesindeki valilere bile haber vermediği sabitken, bunu nasıl hâlâ partimize atfediyorsun? Şükrü Bey, şu veya bu fikirdeysen belirli bir program etrafında toplanan insanları nasıl lekeliyorsun? İzmir Suikastı'nın asıl partimize karşı düzenlendiği anlaşılıyor.

Yeni Gazete okurlarına Kâzım Karabekir'in İstiklal Mahkemesi'nde yargılanacağını duyuruyor.

22 Haziran Salı günü Ankara'da Jandarma Komutanı evime geldi. Koruma altında polis müdürlüğüne götürüldüm. Gece orada üç kısım müdürlerin berbat odasında karşılandım. Geceyi nezarethanede yer yatağında rahatsız geçirdim. Jandarma Komutam ile Vali'ye haber gönderdim. "Bana iyi bir oda bulsunlar, bir komutana karşı bu durum ayıptır" dedim. Bunun üzerine Jandarma Komutanı'nın odasına aldılar. Biraz rahatlardım.

Haziran'ın 25'inde trenle İzmir'e doğru yola çıkarıldım. Ertesi gün İzmir Polis Müdürlüğü'ne götürüldüm. 27 Haziran'da Mahkeme Başkam Ali (Çetinkaya) ile Kılıç Ali hatırımlı sordu. Kendilerinden ayrı oda ve bir miktar kitap istedim. Gece iyi

Karabekir'in kendi çizgileriyle İzmir'de nezarethanede yattığı yatak ve odada bulunan tabure. (Kaynak: İzmir Suikastı, Emre: 1994, s. 295)

uyuyamadım. Odam kasvetli. İyi bir oda istedim. Avlu tarafında siyasî kısım müdürünün odasına nakledildim. Fakat pencereler çivili. Açmıyorlar. Tarih kitapları istedim. 7 adet kitap getirdiler.

28 Haziran'da ön ifademi yazılı olarak aldılar. Bir sonraki gün odamdaki çivili pencerelerden birini açtırdım. İnsan temiz

hava olmayınca bunalıyor. Pencereden hükümet dalresinin avlusundaki havuz ve ağaçların latif manzarası biraz ferahlık veriyor. Tarih okuyorum.

3 Temmuz'da otomobille mahkemeye götürüldük. Bizim partinin önde gelenleri, bazı üyeler, Cavit, eski milletvekili Hilmi orada. Savcı iddianamesini okudu. Hayret! Neler olmuş ve biz tertip etmişiz! "Suikast Tertip Heyeti" diye topladıkları bu insanlar ilk defa burada bir araya geliyorlar hâlbuki. Pek garibime gitti. İftira mı? Bu kadarma nasıl cesaret olunur? **Önce hayret edip kızdım, sonra da güleceğim geldi!** Ardından mahkemeye çağrıldım. Bir saat kadar ifadem alındı ve aramızda tartışma oldu.

6 Temmuz günü kaldığım odanın pencerelerindeki çiviler söküldü. Serbestçe açılmasma izin verildi. Bu arada bol bol tarih kitapları okuyorum.

11 Temmuz'da mahkemeye çağrıldık. İddianame okundu. İstiklal Savaşı'nın esasındaki durum garip bir tarzda, tamamen yanlış olarak izah edildi. Erzurum Kongresi'nde Gazi'nin başkanlığı aleyhine bir oy varmış, o da benimkiymiş! Oysa ben üye bile değildim, kongreye dahi katılmamıştım! Gazi'yi kongreye zorla kabul ettiren ve başkan yaptıran, canım koruma altına alan da benim üstelik. Artık bu baştan aşağı yanlış iddiaya cevap vermeye gerek görmedim.

Ertesi gün yine mahkemede iddik. Temmuz'un 13'ündeki mahkemede beraatımıza karar verildi. Serbest bırakıldık. Halk müthiş alkışladı. Baştan ayağa bizi öptüler. Otomobile kendimizi dar attık.

Bilim ve adaletin mutlak hâkim olabilmesi için milletimizi yalmz taassuptan değil, ondan daha vahim bir tahribat yapan riyadan, ikiyüzlülüğten de kurtarmak gerekir.

Müstebit zalimleri düşüren eğer millet değil de fertlerse, o millet yeni bir zulme boyun eğecek demektir.

Yazık Ölen Vakitlere, Öldürülen Gerçeklere

Haziran 1926'da ortaya çıkarılan İzmir Suikastı davası, İzmir'e giden İstiklal Mahkemesi tarafından görülmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'ya suikast yapılacağı önceden haber alınmış ve geniş bir tutuklama cephesi açılmıştı. Tutuklananlar arasında İstiklal Savaşı'na katılmış Paşalar da vardı. Fakat genişletilen tutuklanıalar nedense birkaç bağımsız dışında hep Terakkiperver Cumhuriyet Partisi üyeleri etrafında toplanıyor, onlar hedef alınıyordu. Hatta mahkemede hâkimin Kâzım Karabekir Paşa'dan öğrenmek istediklerinin önemli bir kısmını suikasttan çok başkanı olduğu partinin kurulmasındaki girişimleri ve bilgileri oluşturunuyordu. Karabekir Paşa'ya mahkeme başkanı tarafından toplam 3 soru yöneltilmişti. Paşa da bu soruları epey ayrıntılı olarak cevaplandırmıştı. Aşağıda "İstiklâl Mahkemesi'ne cevabım" başlığıyla kendi tuttuğu notlardan bu cevapların kısaltılmış halini ve yer yer bir tür özetini aktarıyorum¹:

28 Haziran 1926

Hayatını büyük bir tevazuyla yıllarca milleti uğruna yıpratın, suikastlara ve çeteciliğe karşı derin nefret beslediği

1 Buradaki metinler, Sümer Kılıç tarafından yayına hazırlanan *İstiklâl Mahkemeleri Adil miydi? - İzmir Suikastı - İddianame ve Kâzım Karabekir'in Savunması* başlıklı kitaptan alınmıştır (İstanbul 1994, s. 117-133).

herkesçe kabul edilen ben bile burada “suikastla hükümet devirmeye kalkanların tertip heyetinden” samk bulunuyorum. Hem de kurdukları partide açık ve belli bir programı kabul eden insanların gizli bir komite haline dönüşmesinin imkânsızlığına rağmen...

Esasen bir yıldan beri “suikast ve hükümeti devirme” klişesi bazı gazetelerle Terakkiperver Cumhuriyet Partililere karşı iddia ve tekrarlarla kamuoyunda oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu hususta bu toplantı yılının başında Başbakan İsmet Paşa nezdinde girişimde bulunduğumuz gibi, Büyük Millet Meclisi kürsüsünden de bu klişeyi açıkça beyan etmiştim. Buna rağmen zuhur eden suikast olayları, “hükümeti devirme” iddiasıyla yine karşımıza çıkmış bulunuyordu.

Kesinlikle masum bulunduğum bu işte bazı gerçek izlerle beraber **müthiş bir oyunun** pek belirgin anormalliklerini de görüyorum. Bu anormallikleri izah ederek zannederim ki, milletin karşısında yüksek heyetinizin de dikkatini gerçek istikametine çekmiş olacağım.

Meseleye İzmir Suikastı girişiminden başlıyorum. Çünkü olay buradan inkişaf etmiş ve bizler “suikastlarla hükümeti devirme tertip heyeti” olmaktan dolayı sanık olmuşuzdur.

İzmir suikastında anormal olan şu noktalara yüce heyetinizin dikkatini çekirim:

1. Çete İzmir'e geliyor ve Sarı Efe, İzmir'deki arkadaşı Giritli Şevki'ye hemen bu muazzam işi açıyor ve çeteyi tanıştırıyor. Alelade meşru bir alım-satım işlemi için bile önceden anlaşmadan bir işe girişmeye nasıl cesaret edilir? Mesela Sarı Efe, satılmak üzere 5-10 denk malı bile belki fiyatta uyuşulmaz diye anlaşmadan alıp İzmir'e gelir miydi? Bir çete, silah ve bombalarıyla geliyor ve

- “Maksadımız Gazi Paşa’ya suikasttır, sen de beraber gel!” diyorlar. Bu anormal bir durum değil midir?
2. Sarı Efe çeteyi Giritli Şevki’ye devir ve teslim ediyor. O da derhal hükümeti haberdar ediyor. Çeteyi kendi evine getiriyor fakat Sarı Efe gelmiyor, İstanbul’a savuşuyor! Bu anormallik dikkatinizi çekmiyor mu?
 3. Çete yakalanır yakalanmaz bizim isimlerimiz ve “hükümeti devirme” klişesi de meydana çıkıyor. “Suikast ve hükümeti devirme tertip heyeti” varsa çeteye isimlerin bulunduğu defteri ve maksat ve tarihçesini vermesi mi normal şeklidir, yoksa yakalanacağı malum ve tertiplenmiş olan çete üyelerine belli bir amaçla telkin olunmuş, öğretilmiş şeyler olması mı daha mantıklıdır?
 4. En önemlisi, Sarı Efe (Edip) kimdir? Bu adam Gazi Paşa hazretlerine suikast yapar mı? Meselenin can alıcı noktalarından biri budur. Sarı Efe Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa’nın en yakın ve mahremidir, vakit vakit ondan istediği kadar para alır (örtülü ödenekten) ve Kâzım Paşa’nın evine giden biri olduğunu Ankara’da bilmeyen yoktur. Bir zamanlar ondan 10 bin lira kadar toplu bir para aldığını işittiğim zaman Meclis’e yansıtmak istemiştım ama buna Rauf Bey engel olmuştu. Daha 3 ay önce Ankara’ya gelen bu adamın bir gece de Kâzım Paşa’nın evinde kaldığını lütfen soruşturur musunuz?

Böyle bir adamın Gazi Paşa hazretlerine gerçekten suikast yapmaya geldiği kabul edilebilir mi? Fakat yukarıdaki yapay hallerinden ortaya çıkan sonuç şudur ki, bu adam, Kürt (Şeyh Said) isyanından önce İstanbul polisının kullandığı bazı sahte Mr. Tamil gibi işe girmiş ve belki de meseleyi yaratmış ve etrafına birtakım budalaları da alarak şahısla-

rımızın imhası gibi pek feci bir iftira tezgâhı kurulmasma vasıta olmuştur.

Bu adama bu noktaları milletin huzurunda söyletmek ve günahsız, namuslu insanların hukukunu korumak olduğu kadar bakışlarını bize yönelten ve bu tür madrabazlıklar üzerine bir asırdır uyuyan milletlere karşı da Türkiye Cumhuriyeti'nin şerefi için çok gereklidir.

5. Vaktiyle Ankara'ya gelen çetenin, Bursa'da suikast düzenlemeyi, kaçamayız diye reddederek İzmir'e tercihleri, işin daha dağdağalı ve galeyanlı olması için değil midir?

Ankara olayına gelince; Sarı Efe'nin Ankara olayı hakkında dahi ifadelerinden bahsediliyor. Bu adamın bu olayda ne rolü vardır? Ziya Hurşit gibi Millet Meclisi'ndeyken silah çeken bir derbederin² Ankara'daki bu kadar maskaralıktan sonra dahi Ankara polisince takip edilmemesi nasıl kabul edilebilir?³ (...)

Öncelikle şunu arz edeyim ki, "Tertip Heyeti" diye mahkeme huzuruna getirilen insanlardan bazıları vardır ki, yıllardan beri yüzlerini görmedim ve karşılıklı bir muhabbetimiz de yoktur. Yine bunlar arasında partimize mensup öyleleri vardır ki, kendileriyle resmî hallerden başka görüştüğüm bile olmamıştır. Bu arkadaşlarla toplandığımız dahi vaki değildir.

"Hükümeti devirmekten" (*taklib-i hükümet*) maksat, hükümet darbesi (*darbe-i hükümet*) midir? Her ne şekilde olursa olsun, suikasta ilk olarak Ankara'da girişildiğine bakarak eğer hedefine ulaşıyorsa, Büyük Millet Meclisi toplantı halinde ol-

2. Ziya Hurşit ve İzmir suikastı davasından asılanların 'demokrasi şehitleri' olduklarını biraderi Ahmet Faik Günday, hatıralarında anlatmıştır. Bkz. Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan: Ahmet Faik Günday ve Hâtıraları*, İstanbul 2011, Bengi Yayınları.

3. Nitekim 29 Haziran 1926 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'de Ankara Valisi Atıf Bey'le bir konuşma yapılmış, konuşmada "Kıştan beri Ankara'da suikast için tertibat alınıyordu. Bundan valiliğin bilgisi oldu mu?" sorusuna Vali'nin cevabı şöyle olmuştur: "*Bizim o teşebbüsten haberimiz oldu. Uzun zaman Ziya Hurşit'i takip ettik. Birçok evrak tespit ettik.*"

duğuna göre tabiatıyla Meclis Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa, Gazi'nin yerine vekaleten Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturacaktı.

Peki adedi hiçbir zaman 15'i aşmayan parti üyelerimiz, bu sayılarıyla Meclis'te ne yapabileceklerdi? Kuvvetle iş görebileceğimizi kimin aklı kabul eder? Hükümetin muazzam icra vasıtaları ve muhafız kıtaları bir yana bırakılsa bile, Cumhuriyet Halk Partisi, hatta salt birkaç üyesi bile bizden daha kuvvetlidir.

Sarı Efe habisi⁴, sakın Şükrü Bey⁵ ve Abdülkadir ve emsali akılsızları, 'Meclis Başkanı elimizdedir' diye iğfal edip bu oyuna düşürmüş olmasın!

Hükümet darbesinden maksat, Cumhuriyet'e kastetmekse, bunu özellikle bana dayandırmak ne acı bir iftiradır. Padişahlığın kaldırılması sırasında benden daha şiddetli beyanatta bulunan olmuş mudur? Özellikle Gazi Paşa hazretlerini hükümdarların idam kararında koruyan bana en acı duygularım sorulmayacak mıdır?

"Hükümeti devirme"den bahsediliyor. Türkiye'de ordu elde edilmeden padişahların acı istibdatlarına karşı ne yapılabilmıştır? Bu cemiyetin nerelerde ve ne gibi örgütü varmış? **Ordu ve milletin taptığı ve saygı duyduğu Gazi Paşa'ya suikast**

4 İstiklal Mahkemesi iddianamesi de Sarı Efe'nin Kâzım Özalp Paşa'nın çok yakın adamı ve suikast girişimcilerinin izlenmesi konusunda yönetim tarafından kullanılan bir 'ajan' olduğunu ima eden kısımlara sahiptir. Öyle ki, Sarı Efe mahkemedeki savunmasında "bazı hizmetlerinden" söz etmiş, Mahkeme Başkanı da "Hüküm sırasında bu hizmetlerin göz önüne alınacağını" bildirmişti. Ancak daha sonra hükümet ile suikastçılar arasında ikili oynadığı anlaşılan Sarı Efe idama mahkûm edilmişti. Bkz. Yaşar Şahin Anıl, *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası*, İstanbul 2005, Kastaş Yayınevi, s. 210. Ayrıca bkz. Derleyen: Hulûsi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 453 vd.

5 Şükrü Bey, Eğitim Bakanlığı yapmış, Malta'ya sürülmüş, Trabzon Valisi olmuş, son olarak ikinci Meclis'e İzmit'ten milletvekili olarak girmiştir. İstiklal Mahkemesi tarafından İzmir Suikastı davasında asılmıştır. Bkz. *Kılıç Ali'nin Anıları*, s. 445 vd.

yapacak bir grubun bu millete hâkim olamayacağını en basit dimağlar bile hesap edebilir. Şu anda Ordu Müfettişliği'nin uhdemde olmadığından gayet memnunum; yoksa maddi ve manevî anlamda ezilecektim.

Her inkılabın ardından türeyen asalakların (*tufeyliler*) aramıza vahim olumsuz zanlar ekebileceklerini tarihen bildiğim içindir ki, Doğu Cephesi'nden Ankara'ya herkesin gözü önünde geldim. Ankara'da ordu kuvvet ve kudretini bıraktım. Daha İstiklal mücâhedesinin ilk günlerinden beri büyük tevazu ve feragatimi olaylarla ispat ettiğim içindir ki, benim kirli yollardan iktidara çıkacağımı düşünmek pek büyük bir yanlış ve insafsızlık olacaktır. (...)

Eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit'in avenesiyle birlikte Ankara'da Cumhurbaşkanı hazretlerine suikast düzenleyeceğini Sabit Bey'in işiterek Rauf Bey ve diğer önemli gördüğü arkadaşlarını haberdar ettiğini ve Ziya Hurşit ve biraderi Ahmet Faik Bey'le birlikte suikast meselesini bertaraf etmeye çalışarak mel'unları Ankara'dan defettiklerini şimdi işitiyorum. Böyle mel'unca bir girişimi haber alan velev Faik Bey'in biraderi olsun, neden hükümeti haberdar etmemiştir?

Benim eskiden beri komitecilik ruhunu telkin etmiş olduğumu ve böyle mel'unca fikirlerden pek münezzeh bulunduğumu bütün arkadaşlar bilir. Ayrıca Gazi Paşa hazretlerine bir suikast vaki olsaydı iktidar koltuğuna kim geçecekti, anlamadım.

Terakkiperver Parti üyelerinden birinin (Faik Bey'in) biraderi olması ve Ziya Hurşit'in Ankara'da Terakkiperver Parti'yle temas kurmuş olması, suikastın Gazi Paşa hazretlerine ve aynı zamanda Terakkiperverlere yönelik olduğunu gösteriyor. Zira aynı anda hepimiz mahvolacaktık.

Başından sonuna kadar pek adice planlanan bu mel'un olayın geldiği menfur istikametın açıklanması, bütün dünyaya

ve yeni Türk Cumhuriyeti'nin pek şerefli başlayan tarihine karşı gerçekten bir borçtur.

İhtimaller

1. Eski İttihatçılardan belirli simaların fiilen hareketi görüldüğüne bakılarak işe Terakkiperverleri de karıştırmak suretiyle partilerini birbiriyle çarpıştırıp bulanık suda balık avlamayı bekleyebilirler.
2. Terakkiperverleri mahvetmek isteyen bazı asalakların bir yıllık iddia ve tekrarlarla iftirayı kamuoyuna yaydıktan sonra İttihatçıların parlamaya yatkın simalarıyla ustaca bir tertip icra ederek maksatlarına ulaşırlar.

Terakkiperverlerin suikast sonucunda hiçbir mevkiyi işgal edemeyecekleri ve 5-10 kişiyle hükümeti devirmenin mümkün olamayacağı o kadar açıktır ki, saydığım ihtimaller arasına giremeyecek kadar zayıftır.

İşte suikast ve hükümeti devirme klişesinin bir yıldır belli oluşuna, olayların şekline, şahıslara bakarak birbirinden farklı maksatlarla çalışan iki zümre insanın Gazi Paşa hazretlerine suikast yapacak diye Terakkiperverlerin mahvına çalıştıkları yolundaki üçüncü şıkta karar kılıyorum.

Hayatını hükümdarların şerrinden muhafaza ettiğim ve İstiklal Savaşı sırasında en sarsılmaz güvenine mazhar olduğum Gazi Paşa hazretlerine suikast gibi aksi ve uğursuz bir davada üzerime acı bir iftira atıldığını görmekten dolayı pek üzgünüm.

Yalnız Türk milletinin değil, inkılaplarını ve onların feci yanlışlıklarını tarihlerine gömen ileri milletlerin de, gözlerini üzerimize çevirdikleri bir tarihî olayın içindeyiz. Hak ve adaletin tecellisini bekliyoruz efendim. (...)

Lozan Barış Konferansı sıralarında İsmet Paşa ile Başbakan Rauf Bey arasında vahim bir yanlış anlama başlamıştı. Bunu

önlemek için gerek İsmet Paşa, gerekse Gazi Paşa nezdinde girişimlerde bulundum. Maalesef olumlu bir sonuç alamadığım için çok umutsuzdum. Maatteessüf her büyük inkılapta olduğu gibi el ele camyla başıyla çalışan devlet adamları arasına girmeye, artık büyük zaferle hedefe varılarak bir tehlike kalmadığını görür görmez asalak bir takım türedilerin iktidara yaranmak için tıpkı bir cismi birbirinden ayıran kama gibi sürekli ayrılık çıkarmaya çalışıyorlar. Bu asalaklar büyük şahsiyetlerin arasına soğukluk aşılamaaya çalışıyorlardı. Buna meydan vermemek için girişimlerde bulundum. İnkılapların ardından devlet adamlarıyla milletin birbirine düşmesiyle ülkeye birçok fenalık geldiğini tarihen bildiğimiz gibi ülkemizin tarihinde dahi bu fenalıkları görmüştük.

Biz parti kurunca *Hakimiyet-i Milliye* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin özellikle aleyhimdeki yayınlarından artık pek belli olmuştur ki, hayatımızı birlikte feda ettiğimiz arkadaşlarımız ve özellikle Gazi Paşa hazretleri bana tamamen kötü şeyler yakıştırıyor ve benden yüz çevirmiş durumda. *Cumhuriyet* gazetesinin “maskaralık” makalesi alenen benim padişahçı, halifeci, mutaassıp olduğumu ve daha Ordu Müfettişliğim zamanındaki beyanatımı tahlil ederek aleyhimde yayın yapıyordu. Geçen yıl İsmet Paşa hazretlerine bu durumları mektupla şikayet etmiştim.

Bu tür adamlarla şimdiye kadarki tezviratla bu duruma geldik. Hâlâ bu asalak insanların üzerimize saldırmaları sizler için ne acı bir telakkidir. Bunlara yüz vermeyiniz. Vaktiyle *Dergâh* gazetesinde Müslümanları 5 vakitte camiye sokan, tekkelere, dervişlere saygı telkin eden, mavi rengi kutsayarak millî rengimizle bir tutan ve Sakarya’ya ricat zamanları bağımsızlık mücahitlerini Rum garsonlarma, Bulgar komitecilerine benzeten bu yeni “teceddüd” (yenilik) birdir.

Kâzım Karabekir mahkemeden çıkarken...

İnsanların aradan çıkması ve bizzat görüşülerek samimiyetin iadesi için bu toplantı yılının başında Ali Fuat Paşa ile birlikte İsmet Paşa'nın yanına gittik. İçeride birçok yenilik adımının atıldığı bir sırada dışarıda çeşitli meseleler varken, Meclis'te partimizin kapatılması ve diğer hususlarda kavga etmemizin uygun olmayacağını ve vatanî meselelerde bizim de ayrı gayrı tutulmamamızı Meclis kürsüsünden açık olarak ifade etmeme rağmen (bkz. Doğu olayları üzerine yaptığım konuşma), *Hakimiyet-i Milliye* ve *Cumhuriyet* gazeteleri partimizi "suikast" ve "hükümeti devirme" gibi mel'unca klişelerle suçluyor ve bunları tekrar edip duruyorlar. Bunu açık olarak tekzip ediniz.

Bu sırada İsmet Paşa'yla bir görüşmemiz daha oldu; samimiydi. Biz bu durumda Gazi Paşa hazretlerinin bizimle görüşmek arzusunda bulunacağını beklerken, ertesi gün yine gazetelerde 'Muhalefet partisi dehalet etti', yani Başbakan'ın ocağına düştü gibi hepimizi rencide eden beyanat karşısında kalarak çok üzüldük.

Zannediyorum ki, yavaş yavaş şahıslar ve fikirler arasında maatteessüf her inkılabı kemiren “inkılap kurdu”⁶, yani zan ve vehmin asalaklar tarafından sürekli beslenmesi ve bu suretle iktidardaki arkadaşlarımızın kendi ruh ve canları mesabesindeki insanlardan soğuması ve şüphelenmesi ve programa yönelik bazı fikir ve içtihad ayrılıkları, Terakkiperver Parti’nin kurulmasına sebep olmuştur kanaatindeyim efendim.

Kâzım Karabekir Paşa Ankara’dan İzmir’e gitmeden önce eşi İclal Hanım’a yazdığı mektupta ise şunları ifade ediyordu:

(...) Mesele açıktır. Ülkesine bu kadar hizmet etmiş Karabekir’e kimse bir leke süremez. Millî vicdanı tatmin için İzmir’e gitmek çok gereklidir. Allah âdildir. Almm açıktır. Gazetelerin bu kamuoyunu bu kadar aleyhime çevirmesine karşı bundan başka yapacak bir şeyim yoktur. 20 yıllık bu millete hizmetimin birtakım yüzü kara insanların tezviratıyla lekelenmesine senin de vicdanın razı olmaz. Bu ızdıraplı saatlerimiz uzun sürmez. Yine kavuşur, seni şefkatle bağrıma basarım. (...) Tekrar tekrar senden rica ediyorum, pek az bir zamanda mesut ve alnı açık bir şekilde kavuşuruz İclal’im. Seni milyonlarca öper ve bağrıma basarım. Kendim gibi seni de Allah’ın birliğine emanet eylerim ruhum.

22 Haziran 1926

Kâzım Karabekir Paşa 13 Temmuz 1926 Salı günü İstiklal Mahkemesi’nin verdiği kararla beraat etmiştir.

6 Mahkeme üyelerinden Kılıç Ali anılarında “inkılap kurtları”ndan kimi kastettiğini Karabekir Paşa’ya sormuş. Paşa yine genel bir cevap vermeyi tercih etmiş: “Her inkılapta, ilk zamanlar birlikte çalışanlar, amaca ulaşıldıktan sonra, araya giren tufeyliler (asalaklar) yüzünden parçalanırlar.” *Kılıç Ali’nin Anıları*, s. 473.

7 Hazırlayan: Sümer Kılıç, *İzmir Suikastı*, s. 136-137.

Paşa Kızıl Pençe'yi Deşifre Ediyor

Hayatımda kimseye saldırmadım. Fakat bana yapılan saldırılara karşı da sert müdahalelerde bulunmaktan geri kalmadım. Müdahalelerimin en korkunç ve tehlikeli olanına “bir düello” adını vermek yerinde olur. Sonu, hayatıma karşı bir “bir suikast”a bağlandığından bundan sonra yazacaklarımı “Bir düello, bir suikast” başlığını vererek yazacağım.¹

İstiklal Savaşı’nı zaferle bitirdikten ve bağımsızlığımızı Lozan barışıyla tamamladıktan sonra milletin fakirlik ve cahillikten kurtulması için özgür bir hava içerisinde, bilimsel esaslara dayanılarak bir programın hazırlanmasını teklif etmiştim. Ancak teklifim kale almadı. Birtakım kişisel düşünceler ve yeni türedilerin ikiyüzlülükleri arasında boğuldu gitti. Böylece İstiklal Savaşı’nın ilk temelini atan arkadaşlarla birlikte muhalefete geçme kararını vermeye mecbur kaldık.

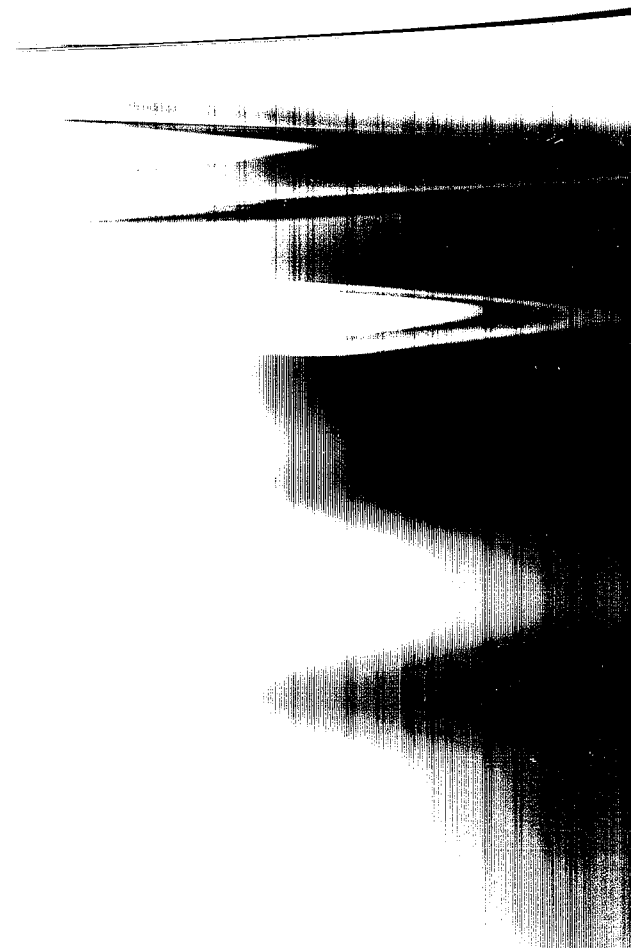
1. Bu bölüm, aksi belirtilmedikçe Kâzım Karabekir’in, ilk baskısı Timaş Yayınları tarafından 1991 yılında yapılan (ancak jenerik sayfasında Mart 1992’de yayınlandığı belirtilen) *Bir Düello Bir Suikast* adlı dosyasına dayanmaktadır. Dosya, Kâzım Karabekir’in merhume kızı Emel Özerengin tarafından sağlığında araştırmacı-yazar Vehbi Vakkasoğlu’na verilmiş ve Vakkasoğlu tarafından yayına hazırlanmıştır. Kitap daha sonra Emre Yayınları tarafından, ilk baskısı 1995, son (6.) baskısı ise 2005’te olmak üzere birkaç kere daha yayınlanmıştır. Bu bölümdeki bütün dipnotlar bana aittir. (M. A.)

Bu esnada İstiklal Savaşı'nın esaslarını yayınlama ve hiç değilse münasip bir fırsatta Meclis kürsüsünden özetleyerek gerçeği milletin gözü önüne koyma fikrimi yakın arkadaşlarım doğru bulmadı.² Gösterdikleri sebep şuydu: Gazi'nin kendi samimi çevresini kaybetmesinin önemli bir etkeni de "Her şeyi ben yaptım" iddiasıdır. Şimdi aynı duruma siz düşeceksiniz.

Ben aynı fikirde değildim. Bunu yapmazsak, gerçekleri ortaya koymak için gayret sarf etmezsek, riyakâr (ikiyüzlü) bir çevreyle birlikte 'Milleti kurtarana muhalefet etmek ne demektir?' diye bize hücum edeceklerini, sonra da basının baskısıyla gerçeğin boğulup gideceğini, bu durumun da fazlasıyla aleyhimize olacağını söyledim. Zaten bir ucundan başlamış olan 'Mademki milleti Gazi kurtardı, geleceği de o yaratsın' kampanyasının vatan ve millet için de felaket olacağını, eğer benim gerçekleri yazmam ve söylemem şahsımı övüyor gibi anlaşılırsa, bunu başka bir arkadaşımızın da yapabileceğini ekledim sözlerime. Ne var ki, bu sözlerim iyi karşılanmadı. Şunu da söylemeliyim ki, bu hususta bana engel olanların başında partimizin liderlerinden Rauf (Orbay) Bey gelir.

Tabii ben de sustum. Ve sonuç, benim korktuğum gibi oldu. Fakat bu gerçeğin ayan beyan ortaya çıkmasına rağmen, Rauf Bey ve bazı arkadaşlar fikirlerinde sebat ettiler ve "Nasıl olsa gerçek meydana çıkar, milletin size büyük teveccühünün bir sebebi de büyük tevazunuzdur. Gazi, *Nutuk*'unda her şeyi şahsına mal ederek kendisini düşürmüştür. Şimdi siz, 'Hayır, esası ben kurdum ve millî akımı ben yoluna koydum' iddiasına kalkışırsanız aynı kapıya çıkarsınız" dediler.

2 Nitekim İzmir Suikastı davasında yargılanarak idam edilen Ziya Hurşit'in biraderi olan Ahmet Faik Günday, anılarında Karabekir'in *İstiklal Harbi'nin Esasları* adlı kitabını kendisi de dahil olmak üzere yakın arkadaşlarına okuttuğunu ve eleştirilerini alarak bazı bölümlerini çıkarttığını veya değiştirdiğini anlatarak Karabekir Paşa'nın yukarıdaki sözlerini doğrulamaktadır. Bkz. *İki Devir Bir İnsan*, s. 470-471.

Oysa okullarda “Tarih” diye, İstiklal Savaşı yalan yanlış okunduğu gibi, aynı şeyler konferanslar, makaleler ve eserlerde bol bol yazılıyordu.

Pek güç bir durumdaydım. Bildiklerim ve yaptıklarım, vatan evlatlarına gerçekten pek uzak öğretildiği ve devrin adı da ‘Cumhuriyet’ olduğu, hatta 10. yılı da kutlandığı halde, bu ölüm suskunluğu pek gücüme gidiyordu. Adeta kendi şahsiyetimden utanıyordum.

Cumhuriyet’in 10. yıl kutlamalarının hazırlıkları yapılırken gazetelerde de yakın tarih üzerine yazılar, yazı dizileri vs. çıkıyordu. Nitekim 1933 yılı Nisan ayında *Milliyet* gazetesi, “Ankaralının Defteri” başlığı altında imzasız olarak partimizin önde gelenlerine çatmaya başladı. Ali Fuat Paşa ses çıkarmadı. Cafer Tayyar Paşa cevap verdi, Onun cevabı nazikane olduğu için gazete bunu yayınladı. Yazı dizisi her iki arkadaşına da hücum ediyor, onların hiçbir hizmet görmediklerini yazarak milletin gözünden düşürmek istiyordu.

Tam bu sırada önemli bir haber aldım. Gazi’nin ağır rahatsızlık geçirdiği bir zamanında bu devrin mutluluklarını temin edecek olan bazı adi ruhlu insanlar, kendisine başvurarak (tabii gerektiği kadar duadan sonra!) bir felaket olursa kimin etrafında toplanmaları gerektiğini sormuşlar. Gazi de kendilerine, “**Budalalar, siz uyuyorsunuz, oysa muhalifler sinsi sinsi milletin ruhunda yaşıyor. Benden sonra Karabekir duruma hakim olacaktır**” demiş. Böylece muhaliflerin milletin gözünden düşürülmesi için İstiklal Savaşı’nda bir iş görmediklerini, hatta savaşa bile muhalefet ettiklerini daha canlı bir surette ve şahıslarımıza resm-i geçit yaptırılarak geleceğimizin bitirilmesine karar verilmiş. Ve bu işi, *Milliyet* gazetesinin sahibi Mahmut (Soydan) Bey üzerine almış.

Bu Mahmut Bey ki, Manastır’da bir karakolda teğmenken, ben bölgenin kurmay heyetindeydim. Kendi halinde

sessizce otururdu. Kayda değer bir hizmetini görmemiştim. Meşrutiyet'te şehzadelerin öğretmenliğinde hoşça vakit geçir-miş.³ İstiklal Savaşı'nda da 'Gazi'nin Yaveri Binbaşı Mahmut Bey' olarak yaşamış. Cumhuriyet devrindeyse birkaç önemli kurumun yönetim kurulu başkanı ve üyeliklerinde vatan bor-cunu ödemekte! *Milliyet* gazetesi gibi Gazi'nin parasıyla açılan ve kökleşen bir gazeteye sahip görünmekte ve tabii milletin gözbebeği olarak Millet Meclisi'nin ulularından.

Bu kadar çok ve yorucu görevlerine hayatını, rahatını feda eden bu Yaver Bey'in 10 bin liralık bir otomobile ve çeşitli renklerdeki gözleriyle ayrı ayrı neşe saçan 4 metrese malik olması çok görülmemeli.

Bu kadar çok ve ağır görevine rağmen "Ankaralının Defteri"ni de yazmaktan geri kalmamakta ve bu suretle Ankara yârâm aşkına bir marifet yapmaktadır. Nitekim 27 Nisan 1933 tarihli *Milliyet* gazetesinde kalın yazıyla "Tek cepheye sadakat böyle mi olur?" başlığıyla müthiş bir ithamname (suçlama yazısı) ve altında da resmimi ve adımı yayınladı. En önemlisi de, "Anlaşıyor ki, cephe komutanını da bu fikre çevirmişler" diye bir sarhoş hezeyanı koymuşlar.

Erzurum Kongresi günlerinden bahseden yazıda benim böl-gesel bir kurtuluş fikriyle hareket ettiğim ve Milli Mücadele'yi anlamadığım yazılıyor, Mustafa Kemal'in "Bir dakika içinde tek bir kararla meseleyi kökünden halleder, eğilmeyen kafaları taşa çarparım" dediği naklediliyordu.

Birkaç gün bütün gazeteleri takip ettim. Hiç ses çıkmı-yordu. *Milliyet* gazetesi sarhoşluğunda devam ediyor, yalan yanlış bütün muhaliflere çatıyordu. Artık bu tarz haberleri yayanları kökünden kesmek için kimsenin şu veya bu şekilde

3 Mahmut Bey, aynı zamanda tahttan indirilen II. Abdülhamid'in oğlu Şehzade Abid Efendi'nin Beylerbeyi Sarayı'ndaki öğretmenini olmuştu.

değerlendirmesine önem vermeyerek hakkımı ve şerefimi, daha doğrusu milletin malı olan İstiklal Savaşı'nın kudsiyetini savunmaya karar verdim. Yapacağım hareketin sonucunun bana birçok elemli gün getireceğini tahmin ediyordum. Fakat susmak, artık ebediyen şerefsiz ölmek demektir.

Bütün ailem, eşim, çocuklarım, yakınlarım, sevenlerim, daha sonra bütün ordu ve millet gözümün önünde canlandı. Şerefsiz yaşamak ne bana, ne de eşim ve çocuklarıma yakıştı. Bunun için neye mal olursa olsun, pek çetin bir savaşa girmeye karar verdim ve aşağıdaki mektubumu yazıp *Milliyet* gazetesine gönderdim.

Bu mektup, İstiklal Savaşı'nın bir "hakikat güneşiydi". Karanlıkta öten kuşları çıldırtacaktı. Onların yırtıcı pençelerine karşı benim elimde hakikat nuru vardı. Vuruşmaya hazırdım, hem de daimî zaferle. Çünkü karşımdaki cephe ne kadar kalabalık olursa olsun, hakikatin delici nurları karşısında tepeden⁴ bakamayacaklardı. Belki sonunda hayatıma kıyacaklardı, lakin bu da son zaferim olacaktı.

30 Nisan 1933 tarihli mektubumu aşağıya alıyorum⁵:

"Gazetenizde Celaleddin Arif Bey meselesini⁶ ve şahsıma ait değerlendirmenizi okudum. Pek yanıltır. Aradan 13 yıl geçmesine rağmen İstiklal Savaşı'na ait olayların hâlâ hakikatini bilmemenin iki önemli sebebi vardır: 1) Yapanların şimdiye kadar bir şey yazmaması, 2) Yazarlarımızın da yapanlardan gerçeği öğrenmek için bir şey sormamaları. Bu iki sebep, medeniyet ve hakikat karşısında işlenmiş önemli suçlardır ki, azı yapanlara, çoğu da yazanlara aittir.

4 Orijinalinde "yüksek".

5 Karabekir Paşa'nın tam metin olarak verdiği mektubu buraya kısaltarak alıyorum.

6 Celaleddin Arif Bey meselesi için *Kâzım Karabekir'in Gözüyle Yakın Tarihimiz* adlı kitabıma başvurunuz.

Ben daha Mütareke'nin başlangıcında millî bağımsızlığımız ancak millî bir kuvvetle kurtarılabileceğini ve bunun da Erzurum'da yapılacak millî bir oluşumla mümkün olabileceğini birçok kişiye, bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa hazretlerine de Şişli'deki evlerinde bizzat söylemiş ve kendilerini Doğu'ya davet etmiştim. Bu davetin önemli bir sebebi de, benim Birinci Dünya Savaşı'nın son safhasında, Doğu'da başarılı hareketler yapmış olmamdan, halk ve orduyla karşılıklı güven ve bağımız, düşmanlarla da yine karşılıklı iyi tanışmamız dolayısıyla millî hükümetimizin temelini Erzurum'da kurabileceğime imanımdan kaynaklanıyordu. Fakat Doğu'daki durumun ve Doğu hareketinin başka bir elde talihsiz bir sonuç vermesini pek muhtemel gördüğümünden millî harekâtı akamete uğratmamak için Doğu'da kalmayı tercih etmiş ve kendisinin de Batı'ya yönelmesi gerektiğini düşünmüştüm.

Mustafa Kemal Paşa hazretleri henüz İstanbul'dayken ben Doğu'da işe başlamış ve Erzurum Kongresi'yle millî çekirdeği hazırlamıştım. Erzurum'a 2,5 ay sonra gelen Mustafa Kemal Paşa ile tekliflerim üzerinde yeniden mutabık kalmış ve millî planımızı da şu şekilde tespit etmiştik: Ben Doğu'daki siyaset ve harekâtı yönetirken, kendisi de Batı'dakilerle ilgilenecekti.

Ancak Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar bu fikirde bulunan Mustafa Kemal Paşa hazretleri sonra nedense bu fikirlerinden caydı. Fakat ikna edici birçok haberleşmem sonucunda yine belirlenmiş olan görevime bakıyordum. (...) ⁷

Bir görevi yapmak, bana, onunla övünmekten daha kolay geldiği içindir ki, bu ve benzeri gerçekleri özet veya ayrıntılı olarak şimdiye kadar yayınlamamıştım. Bu gerçekleri, ilgili

7 Kâzım Karabekir Paşa'nın bu görüşlerini daha ayrıntılı olarak bir önceki dipnotta belirtilen kitabımda bulacaksınız. Okuru tekrarla bıkırmamak için metni burada atlıyor ve bundan sonra mektubun son paragrafına geçiyorum.

zat ve makamlardan da öğrenebilirsiniz. Millî bağımsızlığı-mızı kurtarmak için canla başla uğraşanların bu hizmetlerini yazmayabilirsiniz. Fakat bari bunları borçlu çıkarmayınız.

Lütfen bu mektubu aynı sütunlarda yayınlamanızı rica ve selam eylerim efendim.”

Milliyet gazetesi mektubuma 4 Mayıs tarihli nüshasında cevap verdikten sonra bazı ufak tefek atlama veya çarpıtmalarla mektubumu yayınladı. Böylece her taraftan muazzam bir yalanı himaye etmek için hücumlar da başlamış oldu. Fakat her hücum, hakikat nurunun daha feyizli saçılmasına hizmet etti.⁸

Milliyet gazetesi mektubuma güya cevap verdi. Bana, çocuklara yönelik yazdığım *Şarklı İbret* yerine, İstiklal Savaşı'nın birkaç safhasını vatan çocuklarına öğretecek başka bir eser hediye etseydi diyerek gazetesinin emrime amade olduğunu ilan etti. Bir şaheser kepezeliği olan bu cevap, 6 Mayıs 1933 tarihli gazetede yayınlandı. Birçok yanlış içeren bu yazıda Sivas Kongresi'nin “bütün Türkiye'nin birliğini temin edeceği” belirtiliyordu ama asıl toplanma gerekçesinde “Türkiye” kelimesi geçmiyor, “Osmanlı camiası” deniliyordu. Ayrıca belgeler kesilerek sunuluyordu. Ve cevabın devam edeceği belirtiliyordu.

Beni, mektubunu ispata davet etmek ve *Milliyet* gazetesini bu hususta emrine hazır bırakmak... Buna pek hayret ettim doğrusu. Mahmut Bey gerçeği bilmeyebilir ama bunları bilenlerin buna nasıl cüret ettiklerini bir türlü anlayamadım. Ne zaman ki, 8 Mayıs 1933 tarihli *Milliyet* ve diğer gazetelerdeki

8 Mektubun, 1933 yılı gibi Cumhuriyet yönetiminin en güçlü olduğu bir sırada ve bizzat en tepedeki yöneticilerine yönelik bir meydan okuma mahiyetinde olmasının nasıl bir rahatsızlık doğuracağını tahmin etmek zor olmasa gerek.

şu 'garibe'yi okudum, işi anladım. Mustafa Kemal Paşa mektubumu okumuş ve şu cevabı vermiş:

"Evet... Bu mektubu yazan üzerine akıl doktorlarının nazar-ı dikkatini çekerim."

Bu haberi gazeteler şöyle yansıttı:

"Gazi hazretleri, Karabekir Paşa'nın mektubu hakkındaki izlenimlerini bur cümleyle ifade buyurdular. (...) Karabekir Paşa'nın gönderdiği mektup hakkında *Hakimiyet-i Milliye* başyazarı Falih Rıfkı (Atay) Bey, Cumhurbaşkanı hazretlerinin görüşlerini sormuştur. Gazi hazretleri şu cevabı vermişlerdir:

- "Okudum..."

Falih Rıfkı'nın "Bu husustaki izleniminizi sormama müsaade buyurur musunuz?" sorusuna da,

- "Evet, bu mektubu yazan üzerine akıl doktorlarının nazar-ı dikkatini çekerim" cevabını vermişlerdir.⁹

Anlaşıyor ki, İstiklal Savaşı'nı masal olarak dinleyenler, benim mektubumu okuyunca şaşırılmışlar ve hemen Gazi'ye koşmuşlar. O da işin içinden böyle çıkmış... Artık korku kalmadı. Beni ispata davete koşuyorlar.

İştittiğine göre Gazi de, İsmet de cevaplarımın bastırılmamasını istemişler. Fakat Fevzi Paşa şu değerlendirmede bulunmuş:

"Basın kanununu siz yaptınız. Uygulanmasına neden engel oluyorsunuz? Bir tecavüzü reddedenin yazısını gazete basma-

9 Nitekim uzun yıllar sonra Hasan Ali Yücel'in kızı Canan Eronat'ın önce *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan ve ardından aynı yıl kitap haline getirilen yazı dizisinde kullanmak üzere Uğur Mumcu'ya verdiği Atatürk'ün *İstiklal Harbimizin Esasları* adlı kitaba bizzat yazdığı cevabı notlarında "beyinsizce", "hezeyan", "yalan", "uydurma", "bir tiyatro parçası", "çok alçakça", "mantıksız", "çocukça", "ahmaklık", "saçma", "ayıp", "şantaj" gibi Karabekir'i suçlayıcı ifadeler sık sık geçmektedir. Bkz. Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, İstanbul 1990, Tekin Yayınevi, s. 179-186.

ya mecburdur. Aksi halde mahkemeye başvurmak hakkıdır. Kâzım Karabekir de durmayacak, bunu yapacaktır. Buna hiç şüpheniz olmasın. O zaman durum pek kötü bir şekil alır. Oysa basılan yazılarına birçok kimse resmî ve özel cevap verebilirler.”

Bu değerlendirme doğru görülmüş ve gazetelere mektuplarımın basılması emri verilmiş. Fakat İstanbul Savcılığı'na emir verilmiş ki, yazılarımı dikkatle okusun. Cumhurbaşkanı'na en ufak bir sataşma görülürse dava açsın.

Milliyet gazetesi mektubumdaki sözlerin ispatını istiyordu. Gerek bu, gerekse Cumhurbaşkanı'nın hakkımdaki olumsuz iltifatı üzerine ikinci mektubumu gönderdim. Benimle Gazi arasına giren ve her devrin dalkavukluğunu yapan, Mahmut Bey gibi hem milletvekili hem bir gazete başyazarı ve tabii önemli iç ve dış görevlerde ömür eskiten bir asalağı da millete göstermek istedim.

9 Mayıs tarihli mektubumda şimdiye kadar yayınlanan eserlerde İstiklal Savaşı'ndaki hizmetlerimden bahsedilmeyişinden veya haksız eleştirilerden üzüntü duymadığımı, çünkü üzerime düşen görevi yerine getirdiğimi yazdıktan sonra benim başlangıçta “tek cepheye” sadakat göstermediğim, ancak sonradan ikna edildiğim iftirasına karşı şunları yazdım:

“İstiklal Savaşımızın başından sonuna kadar her türlü feragatla tek cepheyi tutmak ve kuvvetlendirmek için bütün varlığımla çalıştığım halde böylesine ağır bir suçlamaya karşı susmamayı büyük bir hak ve görev bilmiş ve önceki mektubumda gerçeği birkaç örnekle göstermişim. Millî harekâta başından sonuna kadar nasıl dayanak noktası olduğumu gösteren belgelerden bazılarını da şimdi sunuyorum.”

Belgelere geçmeden önce Falih Rıfkı ile hesaplaşmam gerekiyordu. O Falih Rıfkı ki, 20 Haziran 1921 tarihli *Dergâh*

gazetesinde Yunan ordusu vatanın bağırma çökmüş, Anadolu içlerinde Türk'ü boğmaya doğru ilerlerken, biz tek dağ başı mezar oluncaya kadar çarpışarak Türk'ün bağımsızlık ve özgürlüğünü kurtarmaya uğraşırken, her yerde mitinglerle, feryatlarla "Zafer" ve "Adalet" diye haykırırken, İstanbul'da oturup bizi kastederek "renkli mitingler ve feryatlı gösterileri" Bulgar rençberleriyle Yunan garsonlarından(!) aldığımızı ve bunların "emsalsiz çirkinlikler" olduğunu yazabiliyordu.

Gerçi bugün kendisi Cumhuriyet'in merkezinde bir gazetenin (*Hâkimiyet-i Milliye*'nin) başyazarıdır ve yüksek işlerde dahi dolaşmaktadır. Fakat İstiklal Savaşı gerçeklerinin meydana çıkması için açılan tartışmadaki rolünün ne dereceye kadar uygun olduğunu kamuoyunun takdirine arz ettim.

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın 11 Haziran 1919 tarihinde "Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyari" imzasıyla gönderdiği şifreli telgrafın metnini koydum. Şöyle yazmıştı bana:

"Madde 4'te vermiş olduğum kararın, milletin hukuk ve bağımsızlığını belirlemek uğrunda millet ile çalışmaktan ibaret olduğunu siz kardeşime pek çok defa arz etmiştim. Bu gaye, milletin sinesine iltica ederek namus ve vicdan görevini yerine getirmeye fedakârane devam etmeyi emreder. Benzerlerinde görüldüğü gibi İngilizlere esir olmak üzere İstanbul'a gitmemekte mazurum. Vatanî görevime devam edebilmem, bizzat zatıinaliniz gibi aynı fikir ve kanaatte bulunan kardeşlerimin daima ve her halde yardım ellerine bağlıdır. Bugün benim **vermeye mecbur olduğum bu fiili kararın**, yarın bütün namus ve hamiyet erbabı arkadaşlarımız tarafından da verilmesi gereğinin gerçekleşeceğine şüphe yoktur. Dolayısıyla **bugün aleniyete dökmeye mecbur olduğum bu kararımız, arkadaşlarımm kanaatinin toplamına dayanmaktadır.** Bu hususa dair değerli kardeşçe fikirlerinizi beklerim. Merkezi

hükümet, iğfal maksadıyla İstanbul'a çekebilme planını takip ettiğinden, ben de mümkün olduğu kadar zaman kazanmak ve karargâhımı da ülkeye sokmak için aynı usulde mukabele ve muhabere etmekteyim.”

Millî davamız için tek cephenin kurulmasına ve yaşamasına, millî muzafferiyetin hareket üssü olacak olan Doğu'da nasıl bir ruhla çalıştığıma örnek olmak üzere Milli Mücadele'nin ilk günlerine ait bu ve onu takip eden 7 belgeden sonra aşağıdaki satırları yazdım:

“İstiklal Savaşı'nın sırlarına vakıf olmayanların işi kolayca kavraması mümkün değildir. Bunun için olayların tahlilinde yanlış görüşlerle, hakkımda şu veya bu iltifatlarda acele buyrulmasın. Mektubum üzerine çıkan 4 adet mektuptaki soru ve görüşlere vereceğim cevaplardan sonra ortaya çıkacak kanaate göre iltifatlarınızı bol bol yaparsınız efendim.”

Son cümleyi Gazi'nin gazetelerde çıkan “iltifat”ma karşı yazdım.

Bu arada gazeteler benim mektubumla beraber akla gelen herzeleri de yazıyordu. Fakat yalanın savunması nasıl mümkün olur? Özellikle de onu yere serene karşı...

Gerçeği bütün çıplaklığıyla, şahıs ve zaman belirterek mektuplarla açıklamaya devam ettim. Gazetelerde yalan yazma cüretinde bulunanlara, gerektiğini görünce bir sille vururdum. Gazeteciler köşküme adam gönderiyordu. Özellikle *Milliyet* gazetesinin tirajı artmış, 10 binlerce adet basılmaya başlamıştı. Gazeteler kapış kapış gidiyormuş. Öyle bir hale geldi ki, bana adam gönderen gazeteye mektubun kopyasını veriyordum. Her gün çeşitli yerlerden tebrik mektupları gelmeye başladı. Özellikle gerçeği bilenler pek seviniyor, riyakârlara ve bunlara meydan verenlere lânetler yağdırıyorlardı.

Arkasından *Milliyet*, *Vakit* ve *Cumhuriyet* gazetelerine 11 Mayıs tarihli mektubumu gönderdim. Bu mektupta ayrıntılarını daha önce anlattığım Mütareke'den sonra İstanbul'a ilk geldiğim günlerden başlayarak bahsettim ve 11 Nisan 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'yı Şişli'deki evinde ziyaret edip kabineye girme teşebbüslerinden vazgeçmesini ve Anadolu'ya geçmesini istedim. O sırada "Bu da bir fikirdir" demiş ve sonra düşünceğini söylemişti. Paşa hazretlerinin teklifimi kabul etmekten sonradan vazgeçtiğini ve bir ay sonra, İstanbul'da kalma arzusuna rağmen kendisinin hükümet tarafından İstanbul'dan uzaklaştırıldığını aşağıda kaynaklarını verdiğim eser ve yazılardan öğrendiğimi yazdım:

1. "Beni İstanbul'dan sürgün ve uzaklaştırma maksadıyla Anadolu'ya gönderenler..." (*Nutuk*, 1927, s. 7.)
2. "Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya kendisini uzaklaştırmak isteyen hasımları tarafından gönderilmişti." (*Gazi'nin Hayatı*, s. 79.)
3. "İstanbul'da itibarlı bir ecnebi Paşa ile olan sohbetlerinde Rumların yakında İzmir'i işgal edecekleri haberini veriyor ve kendisine önemli bir subay kadrosu ile birlikte Anadolu'ya geçmesini teklif ediyor." (*İleri*, 4 Aralık 1922.)

Üçüncü mektubum burada bitiyordu. Buraya *İleri* gazetesindeki haberle ilgili önemli bir not düşmek istiyorum.

Tokatlıyan Oteli'nde İngiliz kurmayları Mustafa Kemal Paşa'yı davet ederek Çanakkale harekâtı hakkında malumat alıyor. Paşa onlara diyor ki:

– "Ne fayda ki, bugün mahvolduk."

Bir İngiliz generali kendisine şöyle diyor:

– "Ülkenizi yine kurtarabilirsiniz. Önemlice bir subay kadrosuyla Anadolu'ya geç ve Bolşevikliği ilan et. Ülkenizde ne İngiliz kalır, ne Fransız, ne de başkası..."

Vakit gazetesinde yazan bir sersem de (Selami İzzet Sedes) İzmir Valisi Kâzım Paşa'yı ben zannederek o zaman Mustafa Kemal Paşa'nın kurmay başkanı olan bu zatı tasvir edip benmişim gibi ortaya atıyor. Kendisine gereken cevabı verdim. Sonradan Selami İzzet'in kokainman olduğunu öğrendim.

Ben tek başımaydım. Fakat doğan, hakikat güneşiydi. Karşı tarafta kar ve buz kabilinden riyakâr bir çığ vardı. Müsait havada toplanmışlar, çığlıklar atıyor ve ellerini, mendillerini sallıyorlardı. Bu arada mektuplarım devam ediyordu.

12 Mayıs tarihli 4. mektubumun ilk cümlesi şöyleydi: "19 Nisan 1919'da Trabzon'a çıktım." Sonrasında Erzurum Kongresi'ne giderken İngilizlerin oyunlarından ve bunları önlemek uğrunda neler yaptığımdan bahsettim.

Bu 4 mektup, işi halletmişti. Karşı tarafın gayretleri pek kof ve gülünçtü. İşle ilgisiz bir sürü laf, gazete sütunlarını dolduruyordu. 1919'da Erzurum'dan İstanbul'a gitmek üzere olan valilerden Mazhar Müfit'i (Kansu) İstanbul'a göndermemiş, lazım olur diye alıkoymuştum. Gerçeği bilmesine rağmen, şimdiye kadar gördüğü nimetlere teşekkür kabilinden o da işe karışarak bir şeyler yazmış. Bir tokadı da o hak etti. Ne var ki, cevabımın yazılmasına Ankara izin vermemiş. Bu hareket tarzı, vurduğum darbelerin şiddetini azaltır mı, yoksa çoğaltır mı, bilmem.

İşin asıl tuhafı, şimdiye kadar beni ziyarete gelmeyen tanıdıklarım bile koşup geliyor ve mektuplara devam etmemem için yalvarıyorlardı. Sonuçta Gazi'nin bana kıyacağı tehdidi savruluyordu. Bunu kulağıma söyletenler karşı taraftı. Beni sevenlerin ağzından "hayata kıymak" sözünü duymak epeyce hazindi. Özellikle bazıları eşimin yanında bu sözü söyleyerek onun da beni etkilemesine çalışıyorlardı. Beni sevenlerin bu hususta beni korumak için bunu yaptıklarından şüphem yoktu. Fakat ben de kendilerini şöyle ikna ediyordum:

“İlk saldıran ben değilim. Ben şerefimi korumaya çalışıyorum. Benden ispat istediler, bunu bitirmeye mecburum. Özellikle gazeteciler evime kadar gelip mektup istiyorlar. Şerefsiz yaşamam mümkün olamayacaktır. Ben şerefimi tamamlayayım da, varsın zafer çelengini başkası koysun. Bu umurumda değil.”

Vaktim pek müsait olmadığından bu hususta benimle tartışanlara nezaketle yol gösteriyor, bu iş bitinceye kadar beni ziyaret etmemelerini rica ediyordum.

Arkasından 5. mektup geldi. Önce Mazhar Müfit'e hak ettiği cevabı verdim, sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından sonraki olayları yine belgeleriyle ortaya koydum. Ancak gazete Mazhar Müfit'e yazdığım eleştiriyi yayınlamayacağını yazılı olarak bildirdi.

6. mektubum 14 Mayıs 1933 tarihliydi ve *Milliyet*, *Cumhuriyet*, *Akşam* ve *Vakit* gazetelerine gönderilmişti. Yalnız 15 no'lu belgemin yayınlanmadığını fark ettim. Bu belgede Mustafa Kemal Paşa'nın 23 Haziran 1919 tarihli telgrafı vardı. Amasya toplantıları müzakeresine ait bu belgede Mustafa Kemal Paşa “Bolşeviklik müzakere edilerek ülke için sakıncası olmadığı düşünüldü” demektedir. Böylece ben Erzurum Kongresi'nde milli hükümet esasını hazırlarken, yaptığım uyarılara rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın da Sivas Kongresi'ni Bolşeviklik için hazırladığı ve benim etkimle bu felaketin önüne geçildiği belgeleriyle ortaya konulmuştu ama mızıkçılık da başlamıştı. Artık mektuplarım sansürleniyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklik ilam hakkındaki 15 no'lu belgeyi basmadılar. Zira bu son darbem onlara pek ağır gelmiş ve oyunları bozulmuştu. Gazetelere bir telgraf çekerek bu belgeyi yayınlamadan yeni mektup göndermeyeceğimi bildirdim. *Milliyet* gazetesi elden gönderdiği bir mektupla şu cevabı verdi: “16 Mayıs'ta bir yazar elden bir mektup getirdi.

İşin sarpa sardığını da söyledi. Gazetesinin açtığı bu çığırdan dolayı utanıyordu.” Belgem, Rusya ile mevcut ilişkimizi bozacağı için yayınlanmamış güya.

Dedim ki: “O halde bu mazeretinizi bana özel bir mektupla yazmak yetmez. Millet de bunu bilmelidir. Bunun için gazetenizde gönderdiğim belgeden bahsetmeli ve onu neden yayınlamadığınızı da anlatmalısınız.”

Bunu kabul etti. Nitekim 18 Mayıs günü *Milliyet*, belgeyi neden yayınlamadığını yazdı. Kalın çizgiler içinde “Bir izah” başlığı altında çıkan yazının iki yanında yine bana saldıran yazılar bulunuyordu. Adeta bu makale, sakat bir adam gibi sağına soluna birer yardımcı almıştı. Şöyle ki: Sol taraftaki gazetenin Falih Rıfkı’ya ait baş makalesi, Abdülhamid devrinin en alçak bir hafiyesinin bile işlemediği bir alçaklıktır. Sağ tarafta da Kütahya milletvekili Selanikli Nuri (Conker) Bey’in hakikati söylemeyip, milletin Almanya’da batırdığı 1 milyon lirasmdan dolayı hesap sorulması gerektiğine karar verdiğimizden dolayı bana saldırıyordu (benim başkanlığım altındaki bir komisyonda buna karar vermiştik). Kendisini terbiye eden ‘Efendi’ sine bu suretle sadakat gösteriyordu.¹⁰

18 Mayıs tarihli *Milliyet*’te çıkan açıklamada Mahmut Bey, yalnız söz konusu belgemin değil, mektuplarımm da yayınına devam edilmeyeceğini ama “Ankaralının Defteri” dizisinin yayınıni sürdüreceklerini duyurmuştu.

Bağımsızlık mücadelesinin temelini nasıl kurulduğunu gösteren bir belgeyi yayınlamayayan Mahmut Bey, tabii bu belgeyi ve daha bunun kadar önemli olanlarını, muhteme-

10 Nuri Conker’in Saffet Bey’le beraber Almanya borsasında batırdığı bu silah almalari için verilmiş olan para o vakitler Meclis’te gündeme gelmiş ama Mustafa Kemal Paşa müdahalesiyle örtbas edilmişti. Karabekir Paşa ‘Efendisi’ derken doğrudan Mustafa Kemal Paşa’yı kastediyor.

len bilmediğinden, gazetesinin emrine amade olduğunu ilan etmekle beraber, daha bir hafta önce yazdığı yazıda şöyle demişti;

“Yalnız lafla kuru iddialarla değil, eser ve belgelerle gösterilenlerin karşısında saygıyla eğilmekten geri durmayız. Çünkü bizim için her şeyden üstün olan dilek, tarihî gerçeklerin aydınlanmasıdır.”

11 Mayıs günü hâlâ bana meydan okuyan Siirt milletvekilinin 3 gün sonra gönderdiğim belgeye karşı yazdığı bu yazı, hayasızlık örneğidir. Asıl rezaletin büyüğü, gönderdiğim 7. mektubu hiç basmamasıdır. Bundan bahis bile yoktu yazısında. Günlerdir birtakım riyakârların maksatlı ve gerçekle ilgisiz yazılarını bastığı halde, benim mektubumu basmıyordu. Bu suretle düştükleri mahcubiyetten güya kurtulmuş oluyorlardı.

7. mektubum, bu hayasızlara hak ettikleri tarihî bir cevaptı. Burada tarihî gerçeklerin tespiti için gazetede çıkan belgelerin gerek tarih gerekse metin itibarıyla yanlışlıklarını ortaya koyuyordum. Mesela fotoğraflarını koyduğu belgelerin konuyla alakasız belgeler olduğunu, hatta bir belgedeki “istirahat” kelimesini “istirham” diye okuduklarını vs. yazmıştım.

Bana “Gazete sütunları emrinizdedir” diyenler, artık önüne bakıyordu. Özellikle *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinden benimle görüşmeye gelenler, daha ilk mektuplarımda gerçeği itirafı müthiş bozgunluğu saklamamışlardı. Fakat Cumhuriyet devrine yakışan hareket tarzı bu muydu? Çarpıtmalara, kaçamaklara sığınmak ve nihayet benim mektuplarımı hiç basmamak mı?

Nihayet birkaç gün gayretli budalaların abuk sabuk yazıları devam etti ve bu bahis kesildi. Hakem seçilen akıl doktorları bu işe bilmem ne dedi?

Yalan Rüzgârına Karşı Tek Başına

Bu adamlar bana “*Şarkılı İbret* kitabı yazacağıma, İstiklal Savaşı’na ait bir eser yazsaydın” demişlerdi. Bu bahsi suratlarına çarpmak için bu mektuplarda bahsettiğim konuları içeren bir eseri bastırmaya karar verdim. Sinan Matbaası (sahibi Sinan Omur) bunu basmayı üstlendi. Vaktiyle Doğu’da maiyetimde bulunan yedek subay Feridun Kandemir, benimle matbaa arasında çalışıyordu. Samimi arkadaşım Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa, bu “düello”da biricik yardımcım olmuştur. Var olsun...

Kitap işini sürdürürken *Milliyet* gazetesine bir sille daha savurdum. 25 Mayıs günü şu kısa mektubu yazıp gazeteye gönderdim:

“Gazete sütunlarınızın yazılarıma açık olduğunu bildir-menize rağmen mektuplarımı koymadığım üzümlere gördüm. Tarihi gerçeklerin ortaya çıkması için gönderdiğim 7. mektubumun gazetede yayınlanmasını rica ederim. Bunu gazeteye koyduğunuz takdirde, şimdiye kadar sorduğunuz soruların cevaplarını göndereceğim efendim. Selam.”

Hiçbir ses çıkmadı. Fakat Erenköy’deki köşkümün etrafında sıkı bir gözetleme başladı.

Bu arada 18 Mayıs tarihli *Milliyet*'te bana saldıran Falih Rıfki, "Bu zatla konuşulmaz" başlığı altındaki hezeyanından bir cümleyle önemli bir meseleyi hallediyor: Benim mektuplarıma gazete sütunlarında nasıl müsaade olunmuş? İlk mektubum yayınlanır yayınlanmaz Falih Rıfki, Gazi'ye neden koştu? Ve Gazi neden konumunun şerefine yakışmayan o beni akıl doktorlarına yollayan cevabı verdi? Neden bana 'Hatıralarını yaz' diye gazetelerden meydan okundu?

Falih Rıfki, günlüklerimden bahsederek, "Bu defter nasılsa yakılmamış olup da benim elime geçseydi, en bunalımlı politika kavgalarında bile ondan yararlanmaz, milleti nasılsa kendisine bir gün saygı göstermiş olduğu bir komutanı bu kadar merhametsizce yere vurmak istemezdim" diyor.

Bir kere Ankara'daki, iki kere de İstanbul'daki köşküm arandı ve bazı kâğıtlarıma el konuldu. Hatıratımı aradıklarımı evime gelenler söylediler ve nerede olduğunu sordular. "Ancak başımdakiler kaldı" demiştim. Bu nasıl iştir ki, polislere söylediğim bu söz, Falih Rıfki'ya kadar ulaşmış ve bu sözünden hatıratımın yakıldığını çıkarmış! Hâlbuki ben yakıldı dememişim!

Şu halde hepsi birer arslan... Siirt milletvekili önce şerefime saldırmaya başlar. "İspat edemez" diyerek iş, akıl doktorlarına kadar havale olunur. Falih Rıfki gibi Türk milletinin ne olduğunu iyi bildiği biri de işe karışıyor. Fakat ne zaman ki belgeler birer birer meydana çıkmaya başladı, köşküme üçüncü baskın yapıldı; tedhişler, suikastlar birbirini takip etti.

Falih Rıfki bu alçakça yazısında benim için "Kendi eliyle kendi hayatına son veren bu isim, tam ve sağlam defnedilmezse kokuşur" dedikten sonra şunları yazıyordu:

"Onun suskunluğunu deşenler, bir pusunun üstüne basmış oldular. Ve bize rejimin yolu üstünde nasıl tehlikeli tuzaklar bulunduğunu tekrar sezme fırsatını verdiler."

Falih Rıfki'nın hezeyanı bütün hızıyla devam edliyordu:

“Onun safını bilelim, onu açık cepheye çekmiş olalım. Genç bir rejim için herhangi bir açık cepheyle boğuşmak ve onu yenip yere sermek güç değildir. Fakat eğer rejimin adamları, kılavuz ve hedeflerini bulmakta şaşkınlık gösterirlerse akıbetleri yaman olur.”

İstiklal Savaşı'ndaki emeğimi, hem de bir saldırı karşısında belgeleriyle ispatlamaya başlayınca bu her devrin kahpeliliğini yapan adam, bakın hangi yollara sapıyor? Hem bu kendi fikri midir acaba? Yoksa ilham mı gelmiştir? Bilmem. Fakat en feci bir Hafiyelik (Abdülhamid) devrinde dahi, bu tür jurnaller görülmüş müdür? Hem de millet jurnalleniyor.

Bu hezeyan sonraları eserime ve bana karşı iki suikast şeklinde tecelli etmiştir. Buna da hayret değil, lanet etmek gerekir.

Bu herif (Falih Rıfki) İstiklal Savaşımızda gazetelerde – *Dergâh* gazetesinde- bütün Türkleri 5 vakitte selâtin camilerine (hanedanın yaptırdığı anıtsal camilere) zorla sürüklemek ve tekkeler ve şeyhlerin elini öpmek için Vahdettin'i teşvik ediyordu.¹ Meşrutiyet devrinde de Cemal Paşa'nın dalkavukluğunu yapıyordu.²

Her devir ve her şahıs düştükçe onun amansız düşmanı olan bu adam, bugün de milletin malı olan İstiklal Savaşı belgelerine ve onları ilan etmek zorunda kalan bana karşı ne hezeyanlar savuruyor? Ben bu gibi karakersiz heriflere değil, bunların tuttuğu mevkilere ve buna meydan verenlere, nihayet bu suretle milletin çektiklerine acıyorum.

Gelelim Selanikli Nuri'ye (Conker)... Bu, sınıfımızda orta dereceli biriydi. Manastır'da kendisini İttihat ve Terakki

1 Anlam biraz bulanık ama elimizdeki metinde mevcut cümle aynen böyle! (*Bir Düello Bir Suikast*, s. 85).

2 Mesela *Zeytindağı* adlı eserinde.

Cemiyeti'ne alan bendim. Fakat hiçbir görevde bir yetenek gösterememiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Muş bölgesi tümenini bıraktı, o zaman Kolordu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Huri'nin aklını kaçırdığını ileri sürerek onu kurtardı. Lahey ataşemiliterliğine istirahat etmesi için gönderildi. Fakat İstiklal Savaşı esnasında silah, mühimmat ve uçak satın alınması için kendisine emanet edilen tam 1 milyon Türk lirasını Almanya'da eritmiştir.³

Mesele bu kadarla kalsa iyi... Üstelik Ankara'ya "Biz silah, cephane, malzeme, uçak, her şeyi gönderiyoruz, sakın başka yerlere sipariş vermeyin" diye yazmış. Sonra da "Eyvah dolandırıldık" diye eli boş olarak Ankara'ya gelmiştir. Bu müthiş facia hakkındaki milletsever ve vatansever düşüncelerle tarafsız incelemelerimiz ve sonuçtaki kararımızı ayrıca yayınladık.⁴ Kendisini daha önce askerî sorumluluktan, şimdi de hukukî sorumluluktan, yani kanunun pençesinden Gazi kurtarmıştı. Ona sadakat göstermek için bana karşı hayasızca sözler ve yalanlar yazmıştır.

Riyakârlığın, içinde yaşadığımız son zamanlara kadar her varlığımıza saldırılması şekli, ne Türkiye tarihinde ne de başka milletlerinkinde görülmüştür. Abdülhamid gibi müstebid bir padişahın, Gazi Osman Paşa ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa gibi iki komutanı vardı. Bunların ve diğerlerinin emeklerine dokunmak ve dokundurmak Abdülhamid'in bile aklına gelmemişti. Şimdiyse birtakım kusurları olan adamlar Gazi'nin etrafını sarmışlar, buna "settârü'l-uyûb" (ayıpları kapatan) diye tapınıyorlar. O da tapındırıyor.

3 Sabahattin Selek'in *Anadolu İhtilali* adlı eserinin ilk cildinde Nuri Conker ve Saffet Arıkan'ın Almanya borsasındaki para batırma olayı hakkında geniş bilgi vardır.

4 Zaten *Bir Diuello Bir Suikast*'in sonundaki resmi belgeler de olayın vahim boyutlarını yeterince ortaya koymaktadır (s. 206-230).

Ben Gazi'nin birtakım önemli emirlerini de yazmak zorundaydım. Beni akıl doktorlarına münasip görmeselerdi, bu mesele daha basit kapanabilirdi. Fakat bir taraftan bu cevap, diğer taraftan da riyakârların yalanları, beni daha acı bir karşılık vermeye mecbur etti.

Selanikli Nuri kalkmış bana bir de tavsiyede bulunuyor. Diyor ki: "Rahat durursanız günün birinde size de bir rol başgışlanabilir."

Daha bulunduğu yerden haberi olmayan bu adam, ordu müfettişliğinden istifa edenin ben olduğumu hâlâ öğrenememiş. Özgürlük mücadelelerinde olsun, Manastır'da olsun fikrimi yakından bilen Nuri, benim milletin özgürlüğüne âşık ve milletin hizmetçisi bir adam olduğumu bilmez değildir. Mesele, 1 milyon liranın şükran bedelidir. Fakat hareket etmekte geç kalmıştır. Benim bir hafta önceki makaleme cevap vermemiş, Siirt milletvekilinin sakat koluna kendi sakat kolunu takmıştır sadece. Mesele, İstiklal Savaşı'nın nasıl başladığı ve seyrini nasıl takip ettiğidir.

Askerî hareketlerin 'roman' haline döndürülmemesi için resmî belgelere göre yayınlatılması gereğini Başbakan İsmet Paşa'ya da yazdım. Fakat ne yazık ki, kimsenin fedakârlığı millete gösterilmek istenmiyor. Hiçbir devirde, hiçbir milletin yapmadığı bir facia bu. Gerçi kusurlu insanlar herkesi kusurlu görmek ister. Fakat bu kusurlular, hiçbir yerde, millete hâkim olacak bir topluluk meydana getiremezler. Zavallı Türk milleti bağımsızlığını kurtardı ama bu felakete de maruz kaldı.

Son olarak Ruşen Eşref'in yalanına gelelim. Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde onun da bulunduğunu yazmıştım. Hemen ortaya atıldı ve "Ben ordaydım. Karabekir Anadolu'ya geçmeyi teklif etmedi, Gazi emretti" diyerek benim bir nefer

gibi emir dinlediğimi yazdı. Ben de mecbur oldum bunun yalanımı düzeltmeye.

Bu adam düşünmedi mi ki, bu yalanı Mustafa Kemal'i daha fena bir duruma soktu. Mustafa Kemal Paşa bana, Ruşen Eşref'in dediği gibi "Erzurum'da bağımsızlık mücadelesi için hazırlık yap!" emrini verip sonradan bundan caydığına göre kendisinin durumu, sıfatı ne olur? İstanbul'dan, düşmanları tarafından çıkarıldığını, *Nutuk*'unda bizzat kendisi yazıyor!

Yalamın savunulması pek tehlikelidir. Çünkü insam daha berbat bir hale kor.

Yakılan Kitabın Hikâyesi

En büyük mahkeme milletin huzurunda olanıdır. Bir mahkeme düşünölsün ki, bir tarafın ağızı ve elleri bağlansın, diğér taraf serbest bırakılsın. Hâkimler kurulu da o tarafla bir olsun ve kanüni olsun veya olmasın her yoldan yürüyerek ötekine karşı hücumla geçsinler. Bunu da yeterli görmeyerek evini bassınlar, nerede nesi bulunması ihtimali varsa oraları da bassınlar. Kitaba uyduramayanların, gizli ellerde uydurulanları, uydurduk sandıklarını hükümet kuvvetiyle tedhiş etsinler ve bulduklarını alsınlar. Buna mahkeme denilebilir mi? Ve işin artık medenî bir tadı kalır mı?

İşte bizim dava, bizim “düello” bir mahkeme çatısı altında değil, millet huzurunda, vatan çatısı altında oldu. Ve mağluplar medenî ekli, medenî silahı kullanamadılar. Medenî silah kalemdi. Mademki benim hakikati ortaya atmamla iş anlaşıldı, şu halde işi yine medenî bir şekilde sona erdirmek gerekirdi.

Ben istenilen noktada susabilirdim. Kısacık bir cümle bana yeterdi. Bu yapılmadı ve susulmadı. Benim yüzümden birkaç aile hırpalandı. Aylarca kuşatma altında kaldık.

Milliyet gazetesi macerasmdan sonra neler oldu, bir görelim.

Milliyet gazetesi işine gelmeyen belgeleri basmamaya ve çarpıtmalar yapmaya başlayınca kendimi, millet huzurunda başladığımız düelloyu sonuna kadar devam ettirmeye mecbur gördüm. Gazetelerde İstiklal Savaşı'nın nasıl başladığını 6 mektupla anlatmışım ama nasıl bir seyir izlediğini gazetelerde yayınlamak mümkün değildi. Oysa herkes bunu merakla bekliyor ve benden istiyordu. Bu gerçekleri artık millete göstermek için kitap halinde bastırmak ve piyasaya sürmekten başka çarem yoktu.

Kitabı bastırmaya başladık. Adı, *İstiklal Harbimizin Esasları* idi.¹ Toplam 2 cilt olacaktı. 3 bin adet bastırıyordum. İlk cildin son forması basılıncaya kadar düzenli olarak basılan formalar köşküme geliyordu. Ben de tashih edip matbaaya gönderiyordum.

28 Mayıs Pazar günü öğle vakti, birinci cildin baskısı bitmişti. Cafer Tayyar Paşa, basılan eserleri almaya ve dağıtımını yapmaya nezaret etmek üzere matbaaya gitti. Fakat ikinci vakti fena bir haberle köşke döndü. Matbaacı Sinan'a (Omur) Ankara Caddesi'nde öğle vakti rast gelmiş. Sinan fena halde tehdit edildiğini söyleyerek "Pasaportumu alıp savuşmaktan başka çarem kalmadı" demiş ve daha başka bir şey söylemeyeceğini belirterek eserlerin de matbaadan alındığını haber vermiş.

Derhal Erenköy Postanesi'nden şu protesto telgrafım çek-tirdim:

"Başbakan İsmet Paşa hazretlerine

... Üzerinden 13 yıl geçen ve artık tarih sayfalarına intikal etmiş bulunan İstiklal Savaşı esaslarını içeren eserimin bas-

1 1951'de yapılan 2. baskısının dış kapağında farklı olarak *İstiklâl Harbinin Esasları* diye yazılıdır. İç kapaktaki başlık ise metinde geçtiği gibi *İstiklal Harbimizin Esasları*'dır.

kısının bittiği bu gün, matbaadan dağıtılmasma müsaade edilmediğini haber aldım. Eserimin yayınlanmasına engel olunmamasını rica ederim efendim.”

3 Haziran’a kadar özellikle demiryolunda gezmek suretiyle² köşkümün gözetlendiği görülmüyordu. Başvurularına henüz bir cevap alamadığımdan İstanbul Savcılığı’na aşağıdaki telgrafi çektim:

“*İstiklâl Harbimizin Esasları* başlığıyla yazdığım eseri bastırmıştım ki, piyasaya dağıtılmasına engel olmak kastıyla hangisi olduğunu bilmediğim bir makam tarafından dağıtımı yasaklanmıştır. Bu durum, mevcut kanunda suçtur. Bu konuyu öğrenir öğrenmez siz dahil ilgili yerlere haber vermiştim. Kanunlarımızın işletilmesini, derhal eserimin yayın ve dağıtılmasının teminini ve kanuna aykırı hareket edenler hakkında kanuni takibatın başlatılması ve duçar olduğum maddi ve manevi zararın tazmini için tahkik belgelerinin ilgili mahkemeye emanet edilmesi hususunda müsaade buyurulmasını dilerim efendim.”

Tam bu telgrafi çekecekken peş peşe telgraflar yağmaya başladı. Ben de göndermekten vazgeçtim. Önce matbaacıdan gelen bir telgrafta içeriğinin kendisine ters gelmesi sebebiyle mülkiyeti kendisine ait olan kitabı sorumluluğu altında imha ettiği yazılıyordu. Kendisine ödediğim parayı da gücü yettiğince geri ödeyeceğini yazıyordu.

Bu telgrafın Sinan’a zorla yazdırıldığından emindim. (Böyle olduğunu sonra öğrendim. Meğer Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl Başkanı Cevdet Kerim (İncedayı), bu yazıyı Sinan’ın önüne koyup zorla imzalatmış.) Esar bitinceye kadar Sinan memnunken, basıldıktan sonra mı eserin içeriği hakkında fikir ediniyor, zararlı olduğunu görüyordu?

2 Köşkün hemen arkasından Haydarpaşa-Gebze demiryolu hattı geçmektedir.

Bu sırada Valilik'ten bir memur geldiğini haber verdiler. İçeri aldırıldım. Bana bir mektup getirmiş. İstanbul Valisi adına yazılan mektupta bana eser hakkında sorular soruluyordu. Verdiğim cevapta hem eser hakkında bilgiler verdim, hem de eserimin yayınlanmama engel olunmamasını rica ettim.

Bu mektubun garabetine hayran olmuştum. Eserimin başına neler geldiğini ben ayrıntısıyla haber alırken matbaanın burnunun dibindeki Valilik haberdar değildi. Oysa kitaplarının itfaiye kamyonlarıyla ve polisin yardımıyla götürüldüğünü çevredeki bütün kitapçılar da işitmiştir. Ben bile Erenköy'de öğrendim ve Vali Bey'in bana eserimin ne olduğunu, nerede ve ne zaman bastırıldığını, ne suretle ve kimler tarafından dağıtımına engel olunduğunu sorması çok acı bir şeydi. Pis istibdat devrinin bile yapmadığı bir kancıklıktı.

Hükümet gizliden kitaplarımı yaktı. Şimdi maske takarak resmî suratıyla bana çocukça mektup yazıyordu. Bari yalnız kimlerin engel olduğunu sorma zekâvetini gösterebilirlerdi. Ben hükümet kanallarına gereken malumatı vermiştim. Onlar da şikayetimi Valiliğe göndermişler. Hem bunu bana yazıyor, hem de eserin adını, matbaasını vs. sormak tuhaflığını yapıyordu. Cevabımı yazarken, 'Marifeti kendiniz yaptınız' demek istedim.

Bu iş de biter bitmez postadan savcının aşağıdaki cevabını aldım:

"Telgrafınız incelendi. Şikayet ettiğiniz mesele, kamu hukukunu ilgilendirir mahiyette görülmediğinden şahsî hukukunuzun kanunî mercilerden takip edilmesi gerekmekte olduğu cevaben arz ve tebliği olunur efendim."

Haziran'ın 1'inde yazılmıştı ama ne tesadüfse üç telgraf da birkaç saat içinde masama konmuştu. Bari biraz aralıklarla gelseydi de oyunu bu kadar açık etmeseydiler. Anlaşıyor ki,

her üçü de daha önce belli bir masada toplanmış, bir el bunları yönetmiş. Her biri Cumhuriyet tarihi için birer şaheserdir. Asıl kepezelik ise bu sırada köşkünün daha sıkı gözetlenmesiydi.

Samimi arkadaşlarımdan olup Türk faziletinin, Türk karakterinin de bir örneği olan Halit Bey (Kastamonu milletvekili, Kurmay Albay, Halit Akmansü) bana misafir gelmişti. Tam Vilayet'ten gelen memurla görüşürken Halit Bey'i çalışma salonuma almıştım. Tayyar Paşa'yı merak ettiğimi söyledim, "Sık sık gelirken birkaç gündür gelmedi" dedim. Halit Bey bizzat giderek Tayyar Paşa'yı göreceğini söyledi ve gitti.

Akşam ortalık kararıyordu. Otomobille beraberce geldiler. Fakat iki otomobil onları kapıya kadar takip etti. Biri köşe başında kaldı, diğerinin kapıya kadar geldiğini söylediler. Bugünkü garip işleri anlattım ve gece vakti evine geri gitmesini uygun bulmadım ve Paşa'yı misafir olarak alıkoydum.

Bir hafta önce kitaplarım yakıldığı halde, bugün böyle peş peşe gelen sürprizlerin mutlaka önemli bir sonucu olacağını anlıyorduk. Gece her zamanki saatte yattım. Paşa da üst katta misafir odasına çekildi.

Sabah 4'te kapım vuruldu. Hizmetçi kız "Kapıya birkaç kişi gelmiş. Paşa'yı göreceğiz diyorlar" dedi. Pencereyi açtım, kapının önündekilere kim olduklarını ve ne istediklerini sordum. İstanbul Emniyet Müdürü Fehmi olduğunu söyleyen kişi biraz konuştuktan sonra ağzından baklayı çıkardı. Yine köşkü arayacaklardı. Varan üç oluyordu. İnip açtım kapıyı.

İçeriye tam 16 kişi girdi. Etrafta 50 kişi saydım. Meğerse çamların altındakilerle sayıları 70'i buluyormuş. Bu gülünç manzarayı Ankara'dan biliyordum. Ancak benim için gülünç olan bu manzara ailem ve çocuklarım için böyle değildi.

Ben hayatımın en değerli yıllarını düşman karşısında geçirmiştim. Gülerek kavgaya alışkındım. Fakat 7 yaşındaki ikiz

yavrularım ve rahatsız olan eşim için böyle değildi. Eşimi ya-tıstırdım. "Bana 'Şarkılı İbret yazacağına İstiklal Savaşı'na ait eser yaz' dediler, ben de yazdım. Medenî borcumu ödedim. Onlar ise 'Şarkısız İbret' yazıyorlar. Müsterih ol, aman küçükler uyanmasın, yanlarından ayrılma. Uyanırlarsa da kalabalığı gösterme, yavrucukları korkutmayalım" dedim.

5-6 kişiyle çalışma salonuma girdiler. Köşk adeta Emniyet Müdürlüğü'ne dönmüştü. Her tarafı aradılar. El yazımla yazıl-mış ne buldularsa topladılar. Bu marifet tam 4,5 saat sürdü. 95 dosyayı 4 büyük çuvala doldurdular. Bir de tutanak yazdılar. Bir kopyasını istedim. Verdiler ama imzalamadılar.

Arkada iki sivil polis çuvaları taşıyacaklardı. Bana "Bizi affet Paşam" dediler, "Sana büyük saygı besliyoruz. Bu ağır göreve atandığımızdan dolayı büyük iç acıları duyuyoruz."

Kendilerine "Eksik olmayın" dedim, "Yalnız bu görevinizin ağırlığını, yani hayatını bu millete vakfetmiş, milletin bağımsızlık ve özgürlüğü için herkesle boğuşmaktan çekinmemiş olan Karabekir'e karşı yapılan marifetleri herkese anlatın. Bunları milletimizin yükselmesi için yazdım. Bu görevde duyduğunuz ağırlığı, sözlerimi, bildiklerinize söyledikçe üzerinizden atarsınız."

Sıra üst kata gelmişti. Tayyar Paşa'nın kaldığı odaya gir-diler. Odayı ve Paşa'nın üstünü aradılar. Paşa, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Kolordu Komutanlığı yapmış, ülkenin en yüksek eğitimini görmüş bir insandı. Bu herifler nihayet bir yedek teğmendi. Manzara Cumhuriyet yönetimi için ne acı bir yüz karasıydı.

Zaten Mahmut Bey neydi ki? Elinde tuttuğu *Milliyet* gaze-tesiyle cephe komutanlarına daha çok edepsizlik yapmıyor muydu? Esasen Gazi'nin riyakâr (ikiyüzlü) çevresinin künyeleri çıkarılsa durumun tamamen facia olduğu görülür. Karargâh

komutanı alaylı subaylara kadar milletvekilidir ve hücum saflarım oluşturlar. 'Bugünkü Cumhuriyet'e kurban olalım' diyenler de bu takımdandır.

Türk'ün gerçek Cumhuriyeti'ni görsek, hepimiz kurban olurduk. Fakat şimdi onu görmeden kurban ediliyoruz.

Cafer Tayyar Paşa'nın para cüzdamna bile bana bu işi yaptıkları için acı duyduklarını söyleyen bu iki adam baktılar. Paşa da bir borç senedini ellerine tutuşturdu. Okudular, sıkıldıklarına delalet eden bir yüz görmedim. "Haydi, işiniz bittiyse aşağıya" dedim.

İstanbul Emniyet Müdür Fehmi, 95 dosyamla 30 yıllık emeğimi topladığı ve içlerinde İstiklal Savaşı belgeleri de dahil olduğu halde hâlâ avını tutamamış tazılar gibi sağı solu kokluyordu. Hatta bana şunu sormaktan da sıkılmadı:

"Baktırdığımız eserden 5 nüsha almışsınız. Bunları ve bir de matbaaya gönderip size iade edilen müsveddeleri verir misiniz?"

5,5 saatlik hayasızlığı yetmemişti anlaşılan. Şu cevabı verdim:

- "Hepsi yandı. Elimde kalanları da siz götürüyorsunuz. Eğer bunları da yakarsanız Cumhuriyet yönetimimizin hiçbir kusuru kalmamış olur."

Fehmi telaşla, "Aman efendim, bunları Cumhuriyet yönetimimizin savcılığı şerefine emanet ediyorsunuz, nasıl öyle olur? Cumhuriyetimizin şerefine emanet etmez misiniz?" dedi.

Cevabım şöyle oldu:

"Eserlerimin başına geldiği gibi olur. Daha dün savcılık bana "Engel olanı sen dava et" diyordu. İşte davamın dilekçesini de hazırlamıştım. Sonra valiniz de eserden, matbaadan, engel olandan bahsediyordu ve bunlar dün akşamdı.

Aradan bir gece bile geçmeden yine aynı adamlar köşkümü basıyor ve her şeyimi götürüyor. Bununla beraber dediğiniz gibi Cumhuriyetimizin şerefi namına götürün, inşallah yine o şeref namına geri getirirsiniz.”

Bu arama esnasında yavrucuklarım uyanmış, beni aramışlar. Her sabah birbirimizi görmeden yataklarımızdan kalkmazdık. Anneleri de mecbur olmuş aşağı getirmeye. “Sakin korkmayın” dedim, “aşağıda Gazi’nin adamları var, merdivenlerde de var ama size fenalık yapmazlar.”

Çocuklar da “Öyleyse ‘Yalançı’ şarkısını söyleyelim, kaçarlarsın” demişler. Taşlığa indikleri zaman beni gördüler. Eve berbat bir sigara kokusu sindiğinden Emel, “Evimiz pis kokuyor” dedi. Hayat da, “Bu pis adamlar evimizden ne zaman gidecek?” diye sordu. Yavrularımı sevip okşadım, yine yukarı, annelerinin yanına gönderdim.

Polisler tamamen gittikten sonra ilk iş olarak çoluk çocuğumu toplayarak sakinleştirdim. Hep birlikte temizlik yaptık, köşk leş gibi kokmuştu. Kütüphanelerim, yazıhanem tamamen soyulmuştu. Hangi odaya gitsek gelenlerin yıkıcı eserleri ortalığa hüznün veriyordu.

Tayyar Paşa’yı da çağırıp kahvaltı yaptık. Gece mehtaptı. Paşa gece uyanmış, köşkün geceden sarıldığını görmüş ve bu kadar büyük kalabalığın yalnız arama için olmadığını, belki vaktiyle İzmir Suikastı işinde olduğu gibi bizi tutuklayacaklarını sanmış.

Polis kafilesi henüz çıkmıştı ki, Halit Bey’in (Akmansü) çocuğu telaşla geldi. Onların da evini aramışlar. Babası gece eve gelmemiş. Çoluk çocuk merak içinde ağlaşıyorlarmış. Dün akşam “Karabekir Paşa’yı ziyarete gidiyorum” diye çıkmış. Yavrucak kötü bir cevap alacağından korkarak, titrek bir sesle, “Acaba babam burada mı?” diye sordu.

Bu gaddarlığa karşı içimde en derin nefret hısları kabardı. Zavallı Halit'in bu işte ne suçu vardı? Esasen benim suçum neydi? Haydi diyelim ki ben haddini bilmeyenlere haddini öğrettim. Halit Bey dün akşam bana gelmiş ve Tayyar Paşa'yı getirmişti. Kendisine gece gitmemesini söylemişim. İki otomobille takip edilen bir insanın bu gece hareketi yanlış bir işti. Fakat Halit Bey çoluk çocuğuna haber vermediğinden, merak ederler diyerek kalmamıştı bizim evde. İyi ki Tayyar Paşa'yı bırakmamışım.

Yavrucağa, "Merak etmeyin, muhtemelen şimdi eve gelmiştir. Sen de eve döndüğün zaman hâlâ gelmemişse Kadıköy Kaymakamlığı'na gidin, bana da haber verin. Merak etmeyin, iyidir. Sakın korkmayın." diye telkinde bulundum.

Halit Bey'in bir felakete uğradığını hissetmiyordum. Daha çok tutuklanmasına ihtimal verdim. Emniyet Müdürü'nün elindeki emirde 4 evin aranacağını görmüşüm: Bizim ev, diğeri Cafer Tayyar Paşa'nın evi, biraderim Hamdi Bey ile Halit Bey'in evleri.

Sonradan öğrendiğime göre Halit Bey köşkünden ayrılmış, Erenköy Camii'nde akşam namazını kılmış. Birkaç polis hafiyesinin takibine uğramış ve Kızıltoprak polis karakolunun önünden geçerken kendisini içeri davet etmişler. Üstünü baskını aramışlar. Zavallı o gece karakolda kalmış. Sabahleyin Kadıköy Kaymakamlığı'na götürülmüş ve kendisine yazıyla şu sorulmuş: "Karabekir Paşa'mn eserlerinden evinizde hiçbir şey var mıdır?" Ve öğleye doğru serbest bırakılmış. Tayyar Paşa'nın evinden de notlarını ve evrakını tamamen almışlar.

Olayı etrafa bildirmek için Millet Meclisi'ne ve hükümete bir telgraf çekerek belgelerimi geri istedim. Ayrıca 5 Haziran 1933 tarihli dilekçemde İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'ndan da aynı şeyi istedim.

Milliyet gazetesinin açtığı çığır, Cumhuriyet yönetimimizin bilinmesi, her vatandaşa farz olan iç yüzünü göstermesi bakımından çok faydalı olmuştur. 10 yıldır kaşarlanmış yalancıklarını mektuplarımla ve yakılan eserimle erittiğim gibi, savcılığı da baştan sonuna kadar maskaralıktan ibaret olan işleri özetleyerek ve eserimin yakılması suikastını da söyleyerek, kendi makamının adalet ve hak karşısında pek çirkin olan cevabımdan da bahsederek erittim ve böylece düellonun bu son ve bitirici vuruşunu da aşk etmiş oldum.

8 Haziran öğleden sonra Valilik'ten bir tezkere aldım. Matbaadan 5 adet kitabın alındığını tespit etmişler, benden onları istiyordu. Ben de tezkereyi getiren memura, "Vali Bey'e selam söyle, 3 bin kitabımı onlar yaktı, 5 tanesini de biz yaktık. Kusura bakmasınlar..." dedim.

Düellolarımla yalnız yalancıların mumunu söndürmüş olmuyor, idari ve adli makamlarla da hesaplaşmış oluyordum. Şimdi sıra onların tedhişindeydi. Tabii bu, medenî bir hareket ve özellikle Batılaşmayı savunanlar için şerefli bir iş değildi.

Evim Mayıs ayından itibaren gözetim, hatta adeta kuşatma altındaydı. Köşküme gelen hammlar, hatta kız çocukları bile evlerine kadar birkaç adım mesafeyle takip ediliyordu. Hatta bir seferinde himayemdeki bir kız çocuğuna komiser lafla tacizde bulunmuş. Maksatları, beni kızdırmak, birini dövmemi veya küfretmemi sağlamaktı. Ne utanmazlıktır bu... Bu emirleri Fehmi veriyor. Fakat ona da yukarıdan mı geliyor, yoksa kendi ruhu mu bunu doğuruyordu? Anlayamadım.

Savcılığın yazılarımda Cumhurbaşkanı'na hakaret unsuru taşıyıp taşımadığını aradıklarını o zaman haber almıştım. Ben olayları belgeleriyle yazıyordum. Gazi'nin şahsıyla uğraşmıyordum.

Bu edepsizlikler 16 Temmuz'da alınan 4 çuvaldan yarım çuvalınm geri verildiği güne kadar sürdü. Birkaç gün hafifledikten sonra yine gözetleme başladı. 8 Ağustos'ta bana bir suikast hazırlandığı haberini aldım. Mayıs'ın ilk haftasında başlayan medenî düello, pek vahşi safhalara döküldükten 3 ay sonra hayatıma suikastla bağlamyordu.

Suikastlar

Medeni insanlar ölümden korkmazlar. Şereflerini yaşatmak için ölüme göğüs gererler. Medeni insanlar suikast da yapmazlar. Kanun dışına çıkana, **gizli el** kullanana medeni dünyada “haydut” derler.

Bana karşı iki suikast yapıldı. Biri eserime karşı, diğeri hayatıma karşı hazırlandı. Birincisinde 3 bin kitabım yakıldı, ikincisinde zamanımda haber alıp önledim. *İstiklâl Harbimizin Esasları* adlı eserime düzenlenen suikastın arka planı sonradan yaptığım araştırmaya göre şöyleymiş:

Milliyet gazetesi belge ve mektuplarımı basmamaya başlayınca bu adam bir şekilde konuşur hesabı, gazeteciler bir kitap çıkartacağım ihtimali üzerinde düşünmüşler ve Siirt milletvekili Mahmut Bey’e, “Paşa kitap çıkartırsa ne yapacaksınız?” diye sormuşlar. O da “Elbette bir tedbir alacağız” demiş ve buna cüret edecek matbaacıyı mahvedeceğini eklemiş. Bu sözler her tarafa özel araçlarla yaydırılmış. Yani hem eserimin basılıp basılmadığı soruşturuluyor, hem de basması muhtemel matbaacılar korkutuluyormuş.

Kitabımı basan Sinan Matbaası sahibi ancak son formaya geldiğinde bu tehditleri duymuş ve korkarak Mahmut Bey’e haber vermiş. Mahmut Bey de kitabımın birkaç nüshasını

alarak Ankara'ya götürmüş. Gazi, İsmet Paşa ve daha bazı güvendikleri insanlara okutulmuş. Ve Ankara'da bozgunluk böyle başlamış. Hatta Kılıç Ali, eserin kendisinden ziyade *Bir İhtiyaç* adlı eserimden yaptığım "Uyandı mı beşer?" başlıklı şiirimde geçen,

Hâlâ bir yanda:

Yalan dolanla servete konan

Fuhuş ve kumara binler atan¹

parçasını okuyunca, "Karabekir tam bizi yazmış" demiş.

Şimdi ne yapılacak? Zira eser piyasaya çıktığı gün İstiklal Savaşı bütün çıplaklığıyla meydana çıkacak ve şimdiye kadarki yalanlar ve yalancılar berbat olacaklar. "Daha kimbilir neler olur?" diye de korkutuluyorlar. Kanunen tutulacak bir dal da yok. Hepsi olmuş, geçmiş olaylar.... *Nutuk*'larda, eserlerde çarpıtılan telgrafların asılları var kitabımda. Nereden bakılsa işler felaket. Şu halde ne yapmalı?

Kısa bir karar: Kitapları yakmalı! Yani kanun dışına fırlayıp gizli ellerle gizli bir iş yapmalı... Yani suikast.

İş, karar verilinceye kadar... İcra memurları hazır. Operasyonu Kılıç Ali yapacak, Meclis Başkanı Kâzım Paşa da işi döndürecek. Haydi İstanbul'a! Kılıç Ali, Aziz Şehremini (arama sırasında evime gelen sınıf arkadaşım ki, İstanbul'daki "gizli eller" merkezinden) Haziran'ın 1'ini 2'sine bağlayan gece iki itfaiye kamyonu ile Sinan Matbaası'na geliyorlar. Beraberlerinde birkaç sivil polis de var.

İşte bu **Gizli Pençe** teşkilatı matbaaya girer girmez dizgicilerin başına silahı dayıyor ve kitapları kamyonlara yükletiyor.

1 Şiirin tamamı için bkz. *İstiklâl Harbimizin Esasları*, İstanbul 1951, s. 6-10.

Bir ara mahalle bekçisi bunları görüyor ama engel olmaktan korkarak Emniyet Müdürlüğü'ne haber veriyor. Fakat oradan şu haberi alıyor: "Haberimiz var, oralarda gezinme." Bekçi aklının bir türlü eremediği bu garip soygunu uzaklardan seyrediyor.

Kitaplar tamamen doldurulunca Kılıç Ali dizgicilerin ellerine bol bol para tutuşturuyor ve olan bitenleri başka birisine söylerlerse bunun hayatlarına mal olacağı tehdidini de ekliyor. Kamyon şoförleri de bu işe hayret etmektedirler. Zaten onlara daha fazla para veriliyor.

Şimdi bir mesele kalıyor geriye: Kitaplar nerede yakılacak?

Bu gizli iş, daha doğrusu bu suikast için yer beğeniyorlar. "Halk Partisi Merkezi'nde sobalar, ocaklar ne güne duruyor? Çağaloğlu Hamamı'nın külhanı olamaz mı? (Abdülhamid döneminde de burada hayli eser yakılmıştır). Dolmabahçe Sarayı'nda Meclis Başkam'nın kullandığı Veliahd Dairesi de müsaittir" gibi bazı ihtimaller üzerinde duruluyor. Fakat öte yandan sabah yaklaşıyor. İmha işlemini tamamlayamazlarsa İstanbul halkı toplamr, seyrine gelir. Hatta kitabın birçok nüshası henüz yakılmamış olduğundan şunun bunun eline geçebilir. "Şu halde çek Bomonti'ye" emri veriliyor, "Bomonti Bira Fabrikası'nın ocakları büyüktür, bir anda 3 bin kitabı yutar, hazmeder." Harika!

Fakat buraya gelince şafak sökmektedir. Bu da olmadı. Kılıç Ali, sınıf arkadaşım Aziz'e soruyor: "Şimdi ne yapacağız?" Zaten görevi şehrin cinayete müsait yerlerini bilmek ve bulmak olan bu adam diyor ki: "Silahtarağa üzerinden Bakırköy kireç ocaklarına... Gündüz de orada bu iş yapılabilir."

"Yamansın be Aziz" diyor Gazi'nin **Gizli Pençe**'si Kılıç Ali, "Çek Bakırköy'e!"

Ve kitaplarım orada bir kireç ocağına doldurulup yakılıyor. Fakat en altta kalan kısımlar tamamen yanmıyor. Ocakta çalışan ameleler bunları alıyor ve “Kâzım Karabekir Paşa’nın kitaplarını yaktilar” diye daha o gün bütün Bakırköy çalkalanıyor.

Babıalı (Ankara Caddesi) kitapçıları da geceki olayı kuktan kulağına anlatıyor. Kılıç Ali, operasyonu yürüten Meclis Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa’ya işin bittiğı haberini veriyor, o da Cumhurbaşkanını’na müjdeyi ulaştırıyor!

İşte eserime karşı yapılan suikastın tablosu...

Gelecek nesiller elbette bunu bir dram olarak sahneye koyacaklar ve kendilerinden sonrakilere neler yaşadığımızı ibretle göstereceklerdir. Ben onlara gerekli olan malzemeyi bütün ayrıntısıyla buraya yazıyorum.

Operasyonun bittiğı haberini alan Ankara, İstanbul Valiliğı’ne emir veriyor: “Karabekir ile biraderi Hamdi, Cafer Tayyar ve Halit beylerin evlerini basın, ne bulursamz buraya gönderin.”

Vali hemen Emniyet Müdürtü Fehmi’yi harekete geçiriyor, o da aynı gün (3 Haziran) savcıya bunu teklif ediyor. Ne gariptir ki, teklif metni, Ankara’dan verilen emrin aynısıdır. Adliye mekanizması görölmedik bir süratle işliyor. Dakikasında Kadıköy ve Üsküdar Emniyet Müdürlükleri emirlerini çıkarıyor.

Bu, işin ağılanacak yönü. Bir de gülünç yönü var.

Bütün bu operasyonların içinde olan Vali, aynı gün benden eserim hakkında bilgi istiyordu! Benden aldığı cevabı da 4 Haziran günü, yani köşkümün basıldığı gün Ankara’ya bildiriyor. Bunları bir haftadır eserimle gizli gizli uğraşan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da resmî yoldan öğrenmiş oluyor.

Savcılığın işi de böyle. Aynı günde bana “Kamu hukukuyla ilgisi yok, kim engel oluyorsa dava açm” diyor, sonra Emniyet

Müdürü'nün teklifiyle –ki bu emir 'en yukarıdan' yuvarlana yuvarlana ona kadar gelmiştir- arama emrini veriyor. Tabii Sinan Bey de aynı gün, hatta aynı saatte bana çektiği telgrafta “Eserleri yaktım” diyordu.

Bu 3 ayrı makam ve şahsiyeti düğmeye basarak aynı saatte ve aynı tarzda harekete geçiren merkez de tabii ki Ankara... Yani sizin anlayacağınız, bir savaş planı gibi her şey hazırlanmış ve emredilmiş. Ancak iş iyi düşünülmendiğinden –çünkü bu bir bozgundur- sonuçta gülünç bir şekle dönüşülüyor. Mesela matbaacı bana çektiği telgrafta kitabı güya 3 Haziran'da vilayete bildirerek yaktığını söylüyor, oysa Vali Bey aynı günün akşamı bana eserin adını, matbaasını vs. soruyor...

Belgeleri incelediğimde ortaya çıkan manzara daha da çarpıcıydı. Zira hükümet adeta ikiye bölünmüştür. **Bir resmî yazışmalardaki hükümet vardır, bir de gizli hükümet.** Resmî işler kâğıt üzerinde yapılırken, gizli işlerin nasıl yüze göze bulaştırıldığı bu olayda ibretle görülüyor. Bana “Eser yaz, belge göster, saygıyla önünde eğiliriz” diyenler, belgeyi gösterince utanmadan devletin güvenliğini bahane ederek bastıracağım eseri nasıl ortadan kaldıracaklarını şaşırmışlardı. Gazi'nin, “akıl doktorları”na gitmemi tavsiye ettiği durum tamamen onların başına gelmişti. Bir ay içinde başı sonuna uymaz abuk sabuk iş yapanların akıl doktorları tarafından muayenesi, doğrusu milletin bugünü ve geleceği için pek hayırlı bir iş olacaktı. Bu sayede Türk tarihi de taze taze hayat verici gerçeklere kavuşacaktı.

16 Temmuz 1933 günü evimden aldıkları belgelerin çok az bir kısmını yarım çuvala doldurarak geri getirdiler. Çocuklarım bu yarım çuvalı görünce “Babamın 4 çuval dolusu yazılarını aldınız da ne diye yarım çuval getiriyorsunuz?” diyerek hay-

kırıştılar. Teselli için onlara dedim ki: “Yavrularım, üst tarafı da onlara lazım olmuş. İşleri bitince onları da gönderirler.”

Belgelerimin Genelkurmay’da incelendiğini haber almıştım. Gazi, İçişleri Bakanlığı’nda incelenmesini istemişse de, nihayet hükümetin kararıyla Genelkurmay’a verilmiş. Sonra evrakım özel ellerde dolaşmış. İttihat ve Terakki’ye ait birçok kâğıdım ve basın dosyamdan bazı makaleler alınmış. Diğerleri de kısmen birbirine karışmış. Özel mektuplar ve aile hesapları tamamen eksik...

Fevzi Paşa’ya bir mektup yazarak eksik evrakımı geri istedim. Bana cevap vermedi. İçişleri Bakanlığı’na bildirdiğini işittim. İsmet Paşa’ya da durumu bildirdim. 3,5 ay ses çıkmayınca tekrar yazdım. 5 Şubat 1934’te verdiği cevapta “Size iadesine karar verilen evrakı kimsenin almaya hakkı yoktur. Bunları ayrıntısıyla bildirirseniz takip ettirmek görevimdir” diyordu. İşin garip tarafı, İsmet Paşa’nın inceleyeceğini vaat ettiği mektubunu aldığım 6 Şubat günü evrakım bana geri verilmişti! Başbakan ‘İnceleyeceğim’ diyor, polis ertesi günü evrakımı teslim ediyor, Başbakan’dan hızlı davramyordu!

Bu hususu ziyaretime gelen Ali Fuat Paşa’ya da söylemiştim. O da Gazi’ye söylemiş. demiş ki: “Karabekir şuna buna yazacağına bana yazsın, bütün evrakım verdireyim.” Kendi kendime “Sübhanallah!” dedim.

Dostluğu Düşmanlığından Tehlikeli Olan Şefimiz

8 Ağustos günü öğleden sonra şu mektubu aldım:

“Gazetelerde aleyhine yazdığımız şahıslar size bir suikast düzenleme girişimi içindeler. Vali Bey’in konağında 4 gece müzakere ettiler. Kendinizi muhafaza edin. Kapıdaki sebze-cilere vs. dikkat edin. Ve sokakta hiddetlenecek olaylara karşı soğukkanlılığınızı koruyun.”

Gazi’nin bana bir suikast düzenleyeceğini düellomuzun daha ilk gününden beri kaç kişiden işitmiştim. Fakat bu bir tahminin sonucuydu. Zaten dikkatimi çekmişti, son günlerde köşküm daha sıkı kontrol edilir olmuştu. Sayılarının 16 kadar olduğunu tahmin ettiğim adam bizim köşkün gözetimine tahsis edilmişti. Birkaç gün önce güya kapımın önünden şüpheli bir Ermeni’nin geçtiğı, iki sivil polisin bunu takip ettiğı kulağıma gelmişti.

Demek ki icabında “Suikastı Ermeniler yaptı” diyebilmek için bir hazırlık yapılmıştı. Hükümet ve polis teşkilatının içindeki bazı namussuzlara karşı çoğı namuslu insanlar bu kadar gizli işleri bana zamanında haber veriyorlardı.

Bir taraftan suikast hazırlıyor, diğer taraftan da tedhiş hareketleri yapıyordu. Nitekim bir uçak, köşkümüze çarpa-

cakmış gibi alçak uçuşla üzerimizden geçti. Komşular bile telaşlandılar. Çoluk çocuğu sakinleştirdim. “Gösteridir, buna kimse cesaret edemez, etse de bize bir şey olmaz, kendisi uçakla parçalanır” dedim. Ermeni satıcı hikâyesini de polisler istasyonda yüksek sesle konuşarak şuna buna işittiriyorlar ki, ailemin de kulağına gelsin ve rahatsız olsunlar.

Ben bunlara aldırış etmiyordum. Evde nöbetle uyumaya başladık. Ben erkenden uyuyarak vaktiyle uykumu almış oluyordum. Tüfek, kılıç, süngü ve kama gibi pek iyi kullandığım silahlarım her katta yerli yerinde hazırды. Benim ne kadar sakince atış yaptığımı, silah ve kılıç kullanmaktaki ustalığımı, hayatıma kastetmeye kalkan arkadaşlarım pekâlâ bilirdi. Birkaç kişi ile mücadele edip haklayabileceğime onların da imanı vardı. Bu arada hakikatli akrabalarımından bazıları da nöbete yardıma geliyorlardı. Gündüz bir saldırı ihtimaline karşı bahçeye silahlı çıkıyor ve gözü açık bulunuyordum. Hatta şüphelendiğim birisi bahçeye yaklaştığında üzerine yürüdüm. Beni görünce kaçtı.

Aldığım mektup ve bu olay, işin ciddi olduğunda şüphe bırakmadı. Asıl garibi, ortada aksi yönde söylentilerin dolması. Güya Gazi artık benimle samimi olacakmış. Bunu Feridun (Kandemir) kaç kere gelip söyledi. Emniyet Müdürü Fehmi söylemiş kendisine. Sağdan soldan bu yönde başka haberler de geliyordu.

Ne âlâ... Bir taraftan avutup uyutmak, diğer taraftan hayatıma kıymak... Bütün hınçlar, İstiklal Savaşı'nda gördüğüm hizmetlerin belgelerini ortaya attığımdan... Cidden akıl doktorlarının işe karışacağı bir zamana çatmıştık. En iyisi meseleyi İsmet Paşa'ya yazmaktı. Suikast ihbarından söz ettikten sonra endişemin, suikast gerçekleşirse kamuoyu gerçek failleri bulmakta güçlük çekmeyeceği için kaçınılmaz olarak çıkaracağı

yankıların vatammız ve milletimize uğursuz akabetler getireceğinde olduğunu, yoksa şahsımı düşünmediğimi yazdım ve dikkatini bu hususa çektim.

Tarihin ne büyük cilvesidir ki, büyük işlerin yapılacağı zaman yüksek mevkidekiler daha kıskanç ve hırslı oluyor. Parlak işlerin hepsini kendi hesaplarına kaydetmek konusunda çocukların yapmadıklarını yapıyor, olmazsa deli gibi saldırıyorlar.

İşte İstiklal Savaşı'nın fikir babası ben olduğum ve onu sükûnetle ve devrin gereği olarak akışını temin ettiğim, sonrası için de eğitim ve sanayi alanındaki inkişaflarımız için eserlerle meydana çıktığım için en samimi olmamız gerektiği günlerde dahi hayatım aralarında fazla görünüyordu. Kaç kereler Gazi beni, kendisine suikast dedikoduları olduğu zamanlar kendi otomobiline bindirmiş, kendisi de benim otomobilime binmiştir. İzmir'de de, Ankara'da da... Hatta bir defasında gerçekçi olsun diye yamma Latife Hanım'ı da bindirmiş ve kendisi benim otomobilimle başka yoldan gitmiştir.

Dostluğu düşmanlığından tehlikeli olan Şefimiz, artık son kararım vermiş bulunuyordu. Fakat benim arkamdan kendisinin de geleceğini öğrenmesi için İsmet'e yazdığım mektupta da ima ettiğim gibi başka araçlarla kendilerine haber gönderdim.¹ İsmet Paşa meseleyi ciddiye alıp önemle takip ve beni tatmin için İstanbul Valisi'ne emir verdimiş. O da Fehmi Bey'i görevlendirmiş.

Nitekim 11 Ağustos günü Fehmi köşküme geldi ve suikast dedikodularının geçerli olmadığını, buna kimsenin cüret edemeyeceğini teminat vererek söyledi. Ben de teşekkür ettim

1 Karabekir Paşa bu cümlesiyle, eğer kendisine bir suikast düzenlenirse, kendisini sevenlerin bunu kimin düzenlediğini hemen anlayacaklarını ve o kaos ortamında Gazi'ye bir karşı suikast düzenleyebileceklerini ima ediyor.

ve esasen hükümet kuvvetlerinden yararlanmadıkça böyle bir suikastın yapılamayacağına inandığımı söyledim. Ancak bir Ermeni'ye bu suikastı yaptırarak halkın Ermenilere karşı galeyana gelmesini temin edecekler, bu da ecnebilerin ülkemize "Ermeni Kıyımı hâlâ devam ediyor" şeklinde baskılarını artıracaktır.

Ayrıca, dedim, bana yapılacak bir suikastın faillerini aydınlar ve özellikle ordu mensupları pek çabuk anlayarak ülkede müthiş bir kan davası açılmasına ve bunun belki de ülkeyi yönetenlere kadar uzanmasına sebep olacağını aklı başında olanlar düşünebilirler. Sonucun da nice kanlar dökülerek kurtarılan millî bağımsızlığımızın mahvına kadar gidebileceğini hesaba katarlar. Bu nedenle aklı başında kimselerin böyle bir faciaya sebep olabileceklerini ümit etmem.

Peki siz şahsınız ve hükümet adına teminat verirken, gizli ellerin bu gibi şüursuz işlerle uğraşmadığını da temin edebilir misiniz? İyi bilinmelidir ki, şahsıma düzenlenecek bir suikast, bütün hükümet manzumesini de arkamdan sürükler. Sonuç ise millî bir felaket olur. Bu sefer geride kalanlar Sevr Antlaşması'na da hasret kalırlar.

Fehmi Bey, 'gizli eller'in kimler olduğunu açıklamamı istedi. Ben de köşkümin etrafında 2 aydır adeta terör havası estirildiğini söyledim. İnkâr etmeye kalktı. Bunun evham olduğunu iddia etti. Bu bir vakiadır dedim. Evham demeyin. Hem siz bu olguya evham derseniz, bana verdiğiniz suikast teminatına nasıl inanmamı bekliyorsunuz?

Kendisine kitaplarımı kimin yaktuğunu da sordum. "Matbaacı yakmış" cevabını verdi. "Hayır" dedim, "Kılıç Ali ve birkaç arkadaşı ile polisin de bilgisi, hatta yardımıyla yakılmıştır." Üstelik Vali Bey bana "Kitaplarınız hangi matbaada basıldı?" diye sorduğu gün, benim kitaplarım yanalı bir hafta olmuş-

tu. Bunu söyleyince Fehmi sapsarı kesildi. Bu işlerden sizin maiyetinizin de pekâlâ haberi vardı. Sizin haberiniz yoksa eğer, dedim, bu işlerin 'gizli eller' tarafından yapıldığını kabul etmek gerekecek. Olay bir hafta önce makamınıza 100 metre mesafede cereyan ediyor ve siz haberim yok diyorsunuz. İşte şimdi oldu. Bir de bu halinizle bana suikast için teminat veriyorsunuz.

Hem kitabımın yakılması olayında bana bir zamanlar "Kardeşim" hitabıyla yazan ve fotoğraf gönderen Gazi ve İsmet Paşalar, bu hususta araya başkalarını sokmadan görüşebilecekleri halde görüşmediler. Yazık ki maiyetlerini bu işlerde serbest bıraktılar. Hükümet mekanizması da müşkil işlere girdi.

Fehmi Bey yine teminat vererek ayrıldı. Ona söylenmesi gereken her şeyi söylemiştim. Suikast işine kendisinin de dahil olduğunu ve sonucun hangi noktalara varacağını da anlatmışım. (Sonraları bu adamın Dolmabahçe Sarayı'na giderek "Karabekir'in bütün evrakını takdim ettiğimden dolayı Gazimiz memnun oldu mu?" diye sorduğunu, daha diğer bazı ahlaksızlara öncülük ettiğini de haber aldım.)

İsmet Paşa 12 Ağustos 1933 tarihli mektubunda müsterih olmamı istiyordu. Pek samimi bir üslupta yazmıştı. Ne yazık ki, gizli **Kızıl Pençe**'den haberi yok. Öğrendiğime göre suikast işleri Vali'nin konağında 4 gece müzakere edilmiş. Vali ve Emniyet Müdürü bu işin nasıl kolaylıkla yapılacağını konuşmuş ve şu kararı vermişler: Eğer sokağa çıkarsam bana birisini çattırarak kavga çıkartacakmışım. Köşkten ayrılmazsam satıcı kıyafetli biri girip beni vuracak, katil kaçırılacak ve "Bir Ermeni vurdu" propagandası yapılacaktır.

Zavalhı İsmet... Zavalhı Cumhuriyet Başbakanı...

14 Ağustos tarihli gazetelerde İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey'in bir süre yurt dışında tedavi göreceği için yerine Dışişleri

Bakanı Tefvik Rüştü (Aras) Bey'in vekâlet edeceğini yazıyordu. Garip şey, Şükrü Bey tedavi için Avrupa'ya giderken uğurlamaya kimse gelmemişti. Herkesin dikkatini çekti bu durum. Anlaşılan bizim suikast işini yüzüne gözüne bulaştırdığından kabak onun başına patlamıştı.

16 Ağustos'ta Ali Fuat Paşa evime geldi. Kendisine suikast planlarından bahsettim. Paşa *Milliyet* gazetesinde Mahmut Bey'in kendi başına çığır açtığını, Gazi'nin bundan kesinlikle haberdar olmadığı anlattı. Kendisine dedim ki: "Ya beni akıl doktorlarına gönderme hikâyesi?" Ali Fuat Paşa Gazi'nin çevresinin tamamen kendisinden ayrıldığını, İsmet'in etrafında toplandıklarını anlatarak, "O nasılsa tahrik edilmiş" diye Gazi'yi savunmaya çalıştı. Bu arada İsmet Paşa'nın, benim yakılan eserin İngilizce yayınlanması için anlaştığım hakkında bir ihbar olduğunu söylediğini nakletti. Yalan olduğunu ve bu namussuzlukla suikast işinin aynı tertibin eseri olduğunu anlattım. Kitap dedikodusunu İsmet Paşa'ya yazdığım bir mektupla da reddettim.

İsmet Paşa'yla yazışmıştık, samimiyetinden bahsediyordu ama kapımızdaki "kargalar" bir türlü gitmek bilmiyordu. Tedhiş siyaseti bizi tedirgin etmeye devam ediyordu. Çünkü **İstanbul Valisi (Muhittin Üstündağ) ve Emniyet Müdürü (Fehmi Vural)**, hem İsmet Paşa'nın Başbakan olduğu hükümetin, hem de gizli Kızıl Pence teşkilatının emrindeydiler. Buna doğruca Gazi emir verir, Meclis Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa ve Kılıç Ali gibi en güvendikleri adamlar vasıtasıyla hükümet mekanizması gizli oyunlara başlardı.

İsmet Paşa İstanbul'da eniştesi Abdürrezzak'ın evinde hasta yatıyormuş. Beni çağırttı. 5 Eylül günü gittim. İki eski dost gibi sarılıp öpüştük. Bana milletvekilliği teklif etti. Kabul etmedim ve kendisine şunları söyledim:

“Yıllardan beri kontrolsüz, anormal ve tehlikeli işlerle de uğraşmaktasınız. Tehlikeyi başlangıçta veya seyri esnasında gösterebilecek bir muhalif teşkilatı hâlâ istemiyorsunuz. Bunu kısa zamanda her devirde gördük. Facia başımıza çöktüğü zaman failer milleti korkunç bir uçurumun başında bırakıp savuşuyorlar.”

Bana, “İttihatçılar memleketi berbat bir halde bırakıp kaçtıkları halde nasıl kurtarıcılar çıktıysa biz de berbat bırakırsak yine kurtarıcılar çıkar elbette” dedi. Laf tam gedğin önüne gelmişti. Şöyle konuştum:

“Milleti uçurumun kenarında bırakıp kaçan İttihatçılar² kadar, yine istibdadı diriltmeye çalışan bir Padişah’la (Vahdettin) yarıdakıları da milleti teşkilatsız bırakmaya çalışmışlardı. Etraflarını saran bir sürü ikiyüzlü dalkavuklar sözle, yazıyla, şiirle, kasideyle yaptıkları her şeyi ‘deha eseri’ gibi göstermişler ve muhalif düşünenlere ‘vatan haini’ yaftasını yapıştırmışlardı. Şimdi siz de aynı yolu tutmuş bulunuyorsunuz. Uçurumun kenarma gelenlerin her zaman kurtulduğu vaki değildir. Mademki Cumhuriyet’i kurduk, o halde neden istibdadın gereklerini yapıyoruz? Biz öyle bir Cumhuriyet istiyoruz ki, orada halk özgürlüğün ilkelerinin bütün gereklerini fiilen uygulasin ve onlardan yararlansın. Sultan Abdülmecid devrinden beri geçen yüz yıl, yakın zamanda Türk milletinin özgürlük uğrunda verdiği mücadele ve kurbanlar, özellikle Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı’nda döktüğü kanlar bu hakka mazhar olmasma yetmedi mi?”

İsmet sessizce gözlerime baktı. Bir şeyler söylemek istedi, söylemedi. Onun, bana başta verdiği cevabı tekrarlamak ister gibi bir hali olduğunu sezdim:

2 1918 yılının 1 Kasım’ım 2 Kasım’a bağlayan gece İttihatçıların liderleri (Enver, Talat ve Cemal Paşalar başta olmak üzere) bir Alman torpidobotuyla Karadeniz yoluyla kaçmışlardı.

“Biz de berbat bırakırsak elbet yine bir kurtarıcı çıkar.”

Bu cümle kafamın içinde bir o yana, bir bu yana çarparak yankılar yapıyordu. Bu yankılar yalnız orada İsmet’in karşısında değil, günlerce, aylarca kafamda çınladı, hâlâ da çınıyor ve çınlaması durmayacaktır.

Bu kestirme cevapları daha önceleri, İstiklal Savaşı bitiminde Gazi’den işitirdim. Allah için, gereği gibi hayırlı bir halef yetiştirmiş kendisine.

Birden aklıma eski bir olay geldi. Talat Paşa Sadrazam, ben de İstihbarat Şube Müdürü’ydim. Ülkemizde bulunan İtilaf devletleri tebaasına ait ticarethanelerin akıbetleri konuşulurken itiraz edenler olmuştu. Bunun üzerine Talat Paşa hepsine el koyulmasını söylerken “... anasını” tabiriyle önünü arkasını düşünmediğini göstermişti. Meğer onu o zamanlar boşuna ayıplamışım. Bugün benim en samimi arkadaşım da, milletin mukadderatından birinci derecede sorumlu bir makama çıkınca maşallah Talat Paşa’nın kabiliyetini hakkıyla kazanmış görünüyordu. Bu da Türk milletinin talihi işte...

Sonra sözü yakılan kitabıma getirdim ve okuyup okumadığını sordum. “Okudum” dedi. Birçok meçhul noktayı öğrendiğini ama yakılmasının da isabetli olduğunu söyledi. Aksi halde birçok dava açılacaktı hakkında. Şaşırarak sordum:

“Meydan okuyanlar mı davacı olacaklardı? Bunu yapamayacakları için yakmadılar mı kitabımı? Herkesin öğrendiği gizli ellerle kitabımı yaktılar. İstibdad yönetimi bu günün şahsiyetlerini yetiştirmişti. Çünkü gerçekleri olduğu gibi öğrenmemize engel olamıyordu. Şimdiyse Cumhuriyet yönetimi bu gerçekleri yakıyor, gerçeği taşıyan kafaları uçuruyor. Bu gidişle yeni nesilden tehlikeli zamanlarda o karakterde insanlar çıkamayacağı gibi, düşmanlarımız da esasen çıkması ihtimali olanlara İstiklal Savaşı’ndaki gibi fırsat vermeyecektir.

Millî emeller şahıslarla ölmeyeceğinden, millet hayatmın şahıslar gibi fani olmaması için iktidar koltuğunda oturanların yalnız bugünü değil, geleceği de hazırlaması, büyük sorumluluğudur.”

Bu sözleri söyledikten sonra riyakârlara ve bunları etraflarına toplayanlara içimden taze nefretler besledim ve düşündüm: “Kaçmanın kurtulmak demek olmadığını İttihatçı başlar da gösterdiler. Ne olacaktı acaba düşmanlarımız birkaç başı daha ülkeden ayırsalardı.” Hüküm sürmekte hüner yoktur. Millete katile katile adam yetiştirmeli, dalkavuk değil.

İsmet’e bir de tavsiyede bulundum:

“Başmda bulunduğunuz resmî hükümetten başka bir de gizli hükümet var ki, onun işlerinden habersiz olduğunuz görülüyor. Gizli işlerden seni haberdar edecek bir tedbir alsan bari.”

İsmet sesini çıkarmadı. Yemekten sonra ayrıldık.

Öldürün Onu!

Emniyet Müdürü Fehmi 6 Eylül 1933 günü evime geldi. Planını tamamlayamadığı kızgın bir halde olduğundan belliydi. Bu müthiş durumu birkaç satırla Cumhuriyet evlatlarına bildirmek ve perde gerisinde ne kanlı facialar oynandığını göstermek görevimdir.

Emsali gibi kulluk şamna layık önemli bir hizmeti yerine getirerek Valilik makamına yükselmek hırsına kapılan bu ruh, bu hizmeti benim sayemde ifa edebileceğine kanaat getirdi. Daha gazetelere mektup gönderdiğim sıralarda Büyük Efendisi'ni memnun edebilecek fırsatı dört gözle bekliyordu. Eserimin yayını sırasında bir yandan **gizli ellere** yardım ederek, diğer taraftan da mevkisinin açık kuvvetinin önüne düşerek kitaplarımın yakılmasını ve yazılarımın elimden alınmasını sağladı. Fakat bunlar Efendisi'ni memnun etse de, beklediği makama çıkmasma yetmedi. Şu halde bir eksiği vardı. Onu da bulmakta gecikmedi.

“Karabekir parayı çok sever, eserini İngilizceye tercüme için satıyor” iftirasını attı. Bu iftirayı atanın yüzüne tükürecek pek çok insan var. Ayrıca bir insan budala olmalıdır ki, gizli ve resmî kuvvetlerin başıma bin bela yağdırdığı bir sırada yabancılara

eserini satmaya girişsin. Sükûnet ve insafla düşünen bir kafa bunun asılsız bir jurnal olduğunu anlayabilirdi.

Fakat Mahmut Bey'in saldırısına karşı yazdığım ilk mektupta bana "akıl doktorları" nı tavsiye eden, yani deli diyen baş, bu jurnal karşısında "**Öldürün onu**" dedi.¹ Bu iki kelime, birkaç süfli (aşağılık) ruhu sevindirdi. **Gizli eller**, 4 gece müzakere ederek beni nerede, nasıl ve kime öldürteceklerini ve katilin gizli polis marifetiyle nasıl kaçırılacağını tespit ettiler. Artık kim bilir memnuniyeti ne derece taşıyacak ve şanlı hizmetin bedeli ne parlak olacaktı?

Lanet bu aşağılık emele, lanet bu alçak hizmete!

Bu milletin bütün fertleri, hükümet kurumunun her parçası, istibdad devrinin bile iğrendiği bu kabil pislikler karşısında ölü gibi hissiz mi oturacak sanılıyordu? İşte yaptıklarını yıldırım gibi suratlarına çarptığım zaman neye uğradıklarını şaşırانlar arasında birinciliği Fehmi kazanmıştır. Ben bu gibilerin cinayetlerle, rütbelere, maaşlara müstahak olmak düşüncelerinden ziyade, böyle aşağılık (süfli) ruhlara meydanı açık bırakanlardan nefret ediyorum.

Şişli'de Vali Konağı'nın karşısında bulunan Emek Apartmanı'nın 2. katı, Kılıç Ali'nin dairesidir. Gizli baskılar burada da yapılmaktadır. Feridun (Kandemir) bir otomobille buraya götürülerek sıkıştırılmıştır. Kılıç Ali'ye Recep Zühtü de yardım etmektedir.

Önce para ve mevki teklifiyle arzu edilenlerin söylenmesine veya yaptırılmasına çalışılıyor. Ve bu işler mükellef işret büfesinden yönetiliyor. Sadakat duygularına rakının buharı da karışınca, artık akıl ve mantık yerine, efendilerine layık duygular hâkim oluyor.

1 *Bir Düello Bir Suikast*, s. 179.

Başka **Kızıl Pençe** evleri de varmış. Demek istibdat devrinin akıl edemediği veyahut namusuna yediremediği bu marifetleri Meşrutiyet devrinde pişirmiştir. Cumhuriyet devrinde ise başarmıştır.

10 Ocak 1934 günü Ali Fuat Paşa ziyaretime gelerek yazdığım mektuba İsmet Paşa'nın "Kâzım hâlâ kavgayı bırakmıyor" dediğini ve kitap için yaptığım masrafı karşılayacaklarını söylediğini aktardı. Gazi de "Karabekir eseri bizim yaktırdığımızı mı tespit etmek istiyor? İsmet'e ne yazıp duruyor, bana yazsın, bütün evrakını ve parasını verdiririm" demiş. Ali Fuat Paşa da Gazi'ye yazmamı tavsiye ediyor. "Rahatsız etmek istemem" diye cevap verdim. Düşündüm ki, mektubumu başka tarzda ele alarak (Karabekir af dilemiş vs.) gazetelerde dillerine dolayabilirlerdi. Acaba Ali Fuat'ın bu husustaki sözü ne kadar doğrudur?

5 Şubat'ta İsmet Paşa bir mektupla geri kalan evrakımı takip ettireceğini yazıyor ve yakılan kitabın masrafı olan bin lirayı gönderdiğini belirtiyordu. İyi ama evrakımı takip ettireceğini söyleyen Paşa'nın mektubuyla aynı gün evrak elime ulaşıyordu! Başbakan'ın bu durumu içler acısıdır. **Gizli eller** kendisine çok hâkimdir. Üstelik devlete ne kadar hâkim olduklarını bana göstermekten de zevk alıyorlardı.

Parayı gönderiyorlar. Fakat yakma, köşkümü basma, yazılarımı alma işi herhalde parasını gönderme işinden çok daha ağır şeylerdir. Fakat ben ve benim gibi birçokları bunlardan daha ağırlarına uğramadık mı? Tutuklandık, İstiklal Mahkemesi'ne verildik. Milletin bağımsızlığını kurtaranların, bu başarıdan sonra İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaları ne garip cilvelerdir. Buna eskiden olsa "cive-i Rabbanî" (Allah'ın cilvesi) derlerdi. Şimdi acaba "Cumhuriyet civesi" mi demeli?

Anormal işler... Bunu 2 yıl önce milletvekilliğe adaylığımı koyduğum zaman gazetelere de söylemiştim. Ah bu anormal işler ve gidişler... Başbakanlık gibi en önemli bir organımızı bile felce uğrattıyor ve bakın Başbakan onu nasıl tasvir ediyor.

Yazık ölen vakitlere, yazık öldürülen hakikatlere.

Kitabımı *İdeal Millet* adlı eserimde bulunan "Millî yemin" adlı şiirle bitirmek istiyorum.

Millî Yemin

Yok... Yok... Yok...

Artık keyfi işler yok

Yok... Yok... Yok...

Artık gizli işler yok.

Hakimiyet milletindir, namına rey verme yok
Kontrolenden men edip de, reyine el değme yok.

Siyasî ve ictihadî bahaneler icatla

Keyfi tevkif, keyfi hüküm, keyfi aramalar yok.

Hakaret, işkence yok

Gizli **Kızıl Pençe** yok.

Çalma yok, çırpma yok

İş kapatıp yağma yok

Namusa el atma yok

Yok... Yok... Yok...

Diğer diğar süründüren

Aileler söndüren

Entrikalar döndüren

Gizli gizli eller yok.

Kanunlardan başka tarzda

Emredecek diller yok

Yok... Yok... Yok...

Bilgi ile emek haktır

İltimas yok, rüşvet yok

Adalet ve haktan başka

Emredecek kuvvet yok.

Yok olması lâzım gelen şeyleri yaparsam

Şerefsizim, namussuzum

Bilir, görür, susarsam

Vatan sevmez bir hissizim.

Yok... Yok... Yok...

Ölü gibi susmak yok

Düşünceyi kısmak yok.

Kâzım Karabekir

Kaynaklar

Bu kitap,

Tamamen Kâzım Karabekir Paşa'nın tuttuğu notlar ve günlüklerden oluşur. Eseri, daha önce dağınık bir halde bulunan hatıraları kronolojik bir sıraya koymak ve dilini sadeleştirip bazı teknik ayrıntılardan kurtarmak suretiyle hazırladım. Ana metinde dışarıdan eklenen herhangi bir fikir veya görüş bulunmamaktadır. Karabekir Paşa'nın öz fikir ve görüşlerini yansıtmayı amaçlayan kitabın rahat okunabilmesi için sadece bazı cümle yapıları ve anlaşılmayan kelimeler üzerinde tadilata gidilmiş, açıklayıcı bir bilgi eklenmesi gerektiğinde bunlar sayfa altlarına dipnot olarak konulmuştur.

Kitabın içeriğini oluşturan Karabekir'in yayınlanmış hatıralarını dipnotlarda ayrı ayrı belirtilmiş olmakla birlikte burada topluca zikretmek istiyorum. İşte kitabımızın kaynakları:

1. Kâzım Karabekir, *Bir Düello Bir Suikast*, İstanbul 1991, Timaş Yayınları. (Karabekir Paşa'nın kızı merhume Emel Özerengin'in yazar Vehbi Vakkasoğlu'na yayınlaması için verdiği dosyanın başlığının altında şu ibare bulunmaktadır: "Nefret, müstebidlere. Nefret, istibdadı yaşatanlara.")
2. *Paşaların Kavgası: Atatürk-Karabekir* (Hazırlayan: İsmet Bozdağ), İstanbul 1991, Emre Yayınları.
3. Sümer Kılıç (Hazırlayan), *İstiklâl Mahkemeleri Adil Miydi?-İzmir Suikastı: İddianame ve Kâzım Karabekir'in Savunması*, İstanbul 1994, Emre Yayınları (ilgili kısmı).
4. Kâzım Karabekir, *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, Hazırlayan: Faruk Özerengin, cilt 12, İstanbul, Mayıs 1997, Emre Yayınları. (Zaman zaman diğer ciltlerine de müracaat edilmiştir.)
5. Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, Hazırlayan: Yücel Demirel, cilt 2, İstanbul 2009, Yapı Kredi Yayınları.